

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/261707753>

Sociologia Migratiei. Teorii si Studii de Caz Romanesti

Book · January 2009

CITATIONS

19

READS

6,530

2 authors:

Remus Gabriel Anghel

The Romanian Institute For Research On National Minorities

32 PUBLICATIONS 249 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

István Horváth

The Romanian Institute For Research On National Minorities

7 PUBLICATIONS 171 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Recasting migrant's voices. Local perspectives on Migration, Development and Social Change in Romania [View project](#)

International Migration, Return Migration, and their Effects: A Comprehensive Review on the Romanian Case [View project](#)

COLLEGIUM
SOCIOLOGIE. ANTROPOLOGIE

Seria *Sociologie. Antropologie* este coordonată
de Lazăr Vlăsceanu, Liviu Chelcea

© 2009 by Editura POLIROM

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4, P.O. Box 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37,

P.O. Box 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României :

ANGHEL, REMUS GABRIEL, HORVÁTH, ISTVÁN

Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești / Remus Gabriel Anghel, István Horváth – Iași : Polirom, 2009.

ISBN : 978-973-46-1304-5

I. Remus Gabriel Anghel

II. István Horváth

xxxx

Printed in ROMANIA

Remus Gabriel Anghel, István Horváth

SOCIOLOGIA MIGRAȚIEI

Teorii și studii de caz românești

POLIROM
2009

Autorii

Remus Gabriel Anghel este cercetător în cadrul ISPMN (Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale) din Cluj-Napoca. De asemenea, este doctorand în sociologie la Universitatea din Bielefeld (Germania) în cadrul colegiului doctoral DFG 844, „Societatea globală. Concepte despre lume și structuri globale”, și *International Graduate School in Sociology*. Domenii de cercetare : migrație, transnaționalism, transformări în Europa de Est.

Sorin Antohi este directorul revistei *Cuvântul*. Cele mai recente cărți publicate : *Războaie culturale. Idei, intelectuali, spirit public* (Polirom, Iași, 2007) ; *Narratives Unbound : Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe* (coeditor, CEU Press, Budapesta și New York, 2007) ; *Modernism și antimodernism. Noi perspective* (coord., Cuvântul, București, 2008).

Gabriel Bădescu este conferențiar universitar și director al Centrului pentru Studiul Democrației la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca). Domenii de cercetare : politică comparată, metode cantitative/calitative, capital social și cultură politică, inegalitate socială, tranziția către democrație.

Rogers Brubaker este profesor în sociologie la UCLA (SUA) și profesor asociat la CEU (Central European University, Budapesta). A scris extensiv în domenii precum teorie socială, imigrație, cetățenie, naționalism și etnicitate. Este editor la *Theory and Society* și membru al comitetelor editoriale a numeroase reviste științifice.

Ruxandra Oana Ciobanu este doctorand în sociologie la Universitatea din Osnabrück (Germania) și membru al Migration Research Group (Hamburg Institute of International Economics). Domenii de cercetare : politici de migrație, migrație de retur, demografie, cultura migrației.

Pietro Cingolani este antropolog, cercetător în cadrul FIERI (Forum Internazionale ed Europeo di Ricerche sull'Immigrazione, Torino). Domenii de cercetare : migrație, transnaționalism.

Dana Diminescu este sociolog, profesor la Ecole ingénieur Telecom ParisTech și directorul programului „TIC Migrations” la Maison des Sciences de l'Homme Paris (Franța). Domenii de cercetare : migrație, mobilitate și IT.

Tim Elrick este cercetător în cadrul programului Marie Curie KNOWMIG, Școala de Științe Sociale și Politice, Universitatea din Edinburg (Marea Britanie),

precum și doctorand la Freie Universität Berlin. Domenii de cercetare : capital social și rețele sociale în contextul migrației est-europene și a economiei migranților.

Thomas Faist este profesor de relații transnatale și sociologie a dezvoltării la Facultatea de sociologie a Universității Bielefeld (Germania). Este șeful Centrului de Cercetare a Migrației, Cetățeniei și Dezvoltării (www.comcad-bielefeld.de). Domenii de cercetare : migrația, relațiile etnice, spații transnatale, politici sociale și de dezvoltare.

Anna Ferro este cercetător la CeSPI (Center of Studies in International Politics), Roma și realizează cercetări în domeniul migrației și dezvoltării. Este coeditor al publicației *Migration Remittances* și consultant la DFID (Departamentul pentru dezvoltare internațională al guvernului Marii Britanii). Domenii de cercetare : identitate etnică, migrație înalt calificată, economia migranților.

Jon Fox este lector în cadrul Departamentului de Sociologie al universității din Bristol (Marea Britanie). A publicat pe tema naționalismului cotidian și a migrației de retur în România și Ungaria. Domenii de cercetare : studiile de naționalism și migrație, precum și în modurile în care etnicitatea și naționalismul sunt reproduse în viața cotidiană.

Istvan Horváth este conferențiar universitar la Facultatea de Sociologie a Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca și președinte al ISPMN (Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale), Cluj-Napoca. Domenii de cercetare : relații interetnice, migrația internațională.

Bénédicte Michalon este cercetător la CNRS la institutul de cercetare ADES în Pessac-Bordeaux (Franța). Are doctoratul în geografie la universitatea din Poitiers pe tema migrației sașilor din România. Studiază schimbarea tipurilor migrație în Europa de Est (în cazul României și Moldovei) datorată extinderii europene. Domenii de cercetare : migrația de retur, problematica frontierelor, mobilități transfrontaliere, comerț și migrația pentru muncă.

Raluca Nagy este doctorant în științe sociale – antropologie la Université Libre de Bruxelles (Belgia) și la Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Domenii de cercetare : migrație, turism.

Oana Stoian este asistent de cercetare la Centrul pentru Politici Publice (CENPO), România. Domenii de cercetare : psihologia politică, managementul cunoașterii și migrația.

Andra Tănase lucrează ca director al International Peace and Development Training Center, Trainer și Training Coordinator pentru câteva din Programele Internaționale Avansate de Training ale TRANSCEND/PATRIR și este membră a altor echipe de coordonare. Domenii de cercetare : dezvoltarea, drepturile omului/minorităților și educația pentru dezvoltare și pace.

Redactor de carte : dr. Adina Chelcea

Cuprins

PARTEA ÎNTÂI. Teorii ale migrației și migrația românească

Introducere (István Horváth, Remus Gabriel Anghel)	13
Exercițiul dificil al liberei circulații : o introducere în istoria migrației recente a românilor (Dana Diminescu)	45

PARTEA A DOUA. Migrația etnică din România

Migrațiile dezeterogenizării etnice în „Noua Europă” (Rogers Brubaker)	65
Cât de specifice sunt migrațiile germanilor din România ? Etnicitate, rețele și circulație migratorie (Bénédicte Michalon)	86
De la incluziune națională la excludere economică : migrația pentru muncă a etnicilor maghiari către Ungaria (Jon E. Fox)	105

PARTEA A TREIA. Modele de migrație românească și dinamici globale

Migrația transnațională ca imobilitate relativă într-o lume globalizată (Thomas Faist)	129
Aspecte ale culturii migrației în România (István Horváth)	156
Prin forțe proprii. Vieți transnaționale ale migranților români în Italia (Pietro Cingolani)	176
Politici de migrație și strategii ale migranților transnaționali între România și Spania (Oana Ciobanu și Tim Elrick)	195
Români în străinătate. Un instantaneu despre migrația „creierelor” (Anna Ferro)	215
Articulații între turism și migrație în Maramureș (Raluca Nagy)	231

PARTEA A PATRA. Efecte ale migrației

Schimbare socială sau dezvoltare ? Studiu de caz într-un oraș din România (Remus Gabriel Anghel)	249
---	-----

Efectele culturale ale migrației forței de muncă din România (Gabriel Bădescu, Oana Stoian, Andra Tănase)	268
--	-----

Postfață

Perpetuum mobile : note despre emigrația din România postcomunistă (Sorin Antohi)	289
<i>Epilog</i>	301
<i>Index</i>	303

Cuvânt înainte

Apariția volumului de față a fost sprijinită de Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN). Dorim, de asemenea, să le mulțumim celor fără de care acest volum nu ar fi apărut: autorilor studiilor, precum și Adinei Chelcea pentru redactarea volumului. Mulțumim de asemenea lui Bokor Zsuzsa pentru sprijinul oferit la redactare.

Suportul instituțional nu este deloc aleatoriu sau circumstanțial. Ține atât de specificul evoluției organizării cercetării și reflecției din domeniul etnicității, cât și de anumite procese concrete recente ce au impact, pe de o parte, asupra diversității etnoculturale din România, pe de altă parte contribuie în mod specific la dinamica identitară a unor minorități naționale ce trăiesc (sau sunt legate de România).

Referitor la evoluțiile din câmpul disciplinar, trebuie menționat faptul că în cadrul științelor socioumane au existat și coexistă mai multe inițiative de studiere a diversității etnice, fiecare asumându-și un accent specific. Pentru Europa, specifică este sociologia națiunilor, care vede diversitatea etnică din perspectiva idealului de integrare stipulată din perspectiva proiectului de construire națională (Schnapper, 1991). De asemenea, s-a afirmat și cealaltă tendință, și anume de a înțelege și a interpreta diversitatea etnică din perspectiva unor segmente nedominante ale statelor moderne, din perspectiva minorităților. Astfel, studiul minorităților se constituie ca un câmp de cercetare relativ autonom, iar din anii '60-'70 ai secolului trecut se profilează în mod din ce în ce mai pronunțat sociologia minorităților și a relațiilor interetnice/interraciale (Banton, 2003). În contextul în care originea diversității etnice a unor state nu o reprezintă doar particularitățile încorporării unor populații diferențiate cultural în procesul de construire statal-națională, migrația se conturează și ea ca o altă direcție de investigații, prin studiile etnice și de migrație (*ethnic and migration studies*).

Chiar dacă la nivelul normelor internaționale de protecție a minorităților, la nivelul politicului și al discursului public este încă pregnantă distincția dintre minoritățile vechi (minorități naționale) și minoritățile noi (imigranți), la ora actuală cele două câmpuri disciplinare – și anume studiul minorităților și studiile etnice și de migrație – tind să se întrepătrundă sub multiple aspecte (concepte, teorii, problematizări). Astfel, așa cum credem că și această carte o demonstrează, reflecția asupra anumitor aspecte ale migrației (mai ales în

ceea ce privește studiul sedentarizării unor noi populații de imigranți) poate îmbogăți investigația în domeniul minorităților naționale.

Schimbările tendințelor migratorii la nivel regional reprezintă o altă rațiune pentru care ISPMN a sprijinit apariția acestei cărți. România, având o istorie complexă în ceea ce privește procesele de emigrare, are perspective destul de bine conturate pentru a deveni o țară de emigrare. O astfel de transformare este prefigurată de recente schimbări în poziția geopolitică a țării. Prin faptul că România a devenit membră a UE, frontierele de stat au ajuns frontierele estice ale Uniunii Europene, transformând țara noastră într-o zonă-tampon în calea fluxurilor de migrație economică, respectiv a eventualelor valuri de refugiați angajați în migrație pe axa Est-Vest. De asemenea, deficitul de forță de muncă din anumite sectoare ale economiei în dezvoltare crește probabilitatea scenariului „importului” de forță de muncă din străinătate. Experiențele altor țări arată clar faptul că, oricât de controlate ar fi asemenea procese de atragere a forței de muncă, apariția unor situații problematice sub aspectul integrării socioculturale a acestor populații nu poate fi exclusă. Ca atare, apariția unei astfel de culegeri de texte vine în întâmpinarea unor asemenea evoluții probabile, articulate în contextul transformării României într-o țară de emigrare.

A treia rațiune ce justifică implicarea ISPMN într-un proiect ce vizează familiarizarea publicului românesc cu aspectele teoretice ale migrației contemporane se leagă de anumite particularități ale dinamicii identitare a unor minorități naționale din România, particularități manifestate în contextul unor procese migratorii relativ recente. Astfel că atât pentru sașii cât și pentru maghiarii din Transilvania migrația către Germania, respectiv Ungaria, a reprezentat un nou context interacțional cu coetnici cu care relațiile erau presupuse a fi neproblematic. Cu toate acestea, migrația a reprezentat un context în care (pe lângă un anumit sens al comuniunii) și variatele diferențe culturale au fost experimentate. Trăirea și interpretarea acestor experiențe nu au rămas strict individuale, constituindu-se ca experiențe comunitare care în mod evident contribuie la nuanțarea profilului identitar al acestor populații.

Bibliografie

- Banton, M., 2003, „Teaching ethnic and racial studies”, *Ethnic and Racial Studies*, 26/3, pp. 488-502.
- Horváth, I., 2004, „Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége vesztesége 1987-2001 között”, în T. Kiss (ed.), *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben* (61-90) Kriterion Könyvkiadó, Cluj-Napoca.
- Schnapper, D., 1991, *La France de l'intégration. Sociologie de la Nation en 1990*, Gallimard, Paris.

PARTEA ÎNTÂI

Teorii ale migrației și migrația românească

Introducere

István Horváth, Remus Gabriel Anghel

Migrația este unul dintre procesele sociale care a influențat și influențează profund societatea românească actuală, milioane de cetățeni români având rude ce au avut proiecte mai lungi sau mai scurte de migrație. Migrația românească este una dintre principalele migrații dinspre estul spre vestul continentului, o migrație foarte dinamică, a cărei abordare necesită o viziune diferențiată și complexă. Aceasta oferă un prilej de înțelegere a schimbărilor din Europa și este un excelent laborator de analiză a migrațiilor contemporane. Interesul pentru studierea migrației românilor a sporit de-a lungul anilor, astfel încât în ultima perioadă s-au înmulțit studiile pe această temă, realizate de către cercetători și doctoranzi din România și din diverse țări europene. Această lucrare se circumscrie procesului de creștere a interesului pentru analiza migrației românești și efectelor ei.

Prin tematică, teoriile abordate, diversitatea studiilor de caz prezentate în această culegere de studii, dorim să redăm o parte din complexitatea migrației românești. În fine, această colecție de texte poate oferi instrumentele necesare analizei altor migrații atunci când România va deveni țară de destinație, nu numai țară de origine a migrației. În acest sens am selecționat un număr de studii realizate de cercetători români și străini, afiliați unor centre de cercetare și universități din țară și din străinătate, tocmai pentru a sincroniza o diversitate de tematici și puncte de vedere.

Rolul introducerii este de a familiariza publicul românesc cu dezbaterile teoretice din câmpul studiilor de migrație, discutând tipologiile și teoriile despre migrație. Urmează o serie de articole grupate în funcție de teme și teoriile abordate. Astfel, prin această structurare intenționăm constituirea unui dialog între teoriile prezentate și cazurile analizate, precum și între diferitele perspective teoretice utilizate.

Noua epocă a migrațiilor

Cu toate că sedentarismul a reprezentat o treaptă semnificativă a dezvoltării umanității, acesta nu a implicat imobilitatea ca stare de normalitate a societăților complexe. Fiecare etapă istorică și mai toate civilizațiile au cunoscut

variate forme de mobilitate spațială; deci migrația, în variate ipostaze – tinde să fie o constantă a istoriei speciei umane. Cu toată susținerea pentru ideea de permanență istorică a migrațiilor în variate ipostaze credem că aserțiunea că umanitatea a intrat într-o nouă epocă a migrațiilor (Castles și Miller, 2003) este întru totul justificată.

Pe de o parte, avem argumentul volumului și al cuprinderii: crește numărul migranților și al regiunilor de pe glob implicate în procese de migrație (fie ca țări de origine, fie ca țări de destinație). În perioada 1985-1990, populația lumii a crescut în medie anuală cu 1,7%. Creșterea medie anuală a migranților a fost de 2,6% (IOM, 2000, p. 5). La nivel global, numărul migranților legali a sporit de la 75 de milioane în 1965 la 192 de milioane (aproximativ 2-3% din populația lumii) în 2005 (IOM, 2000, 2005). La începutul acestui mileniu numărul migranților care nu dispuneau de documente legale de rezidență (rezidenți iregulari sau ilegali) a fost evaluat între 15 și 30 de milioane, înregistrând o creștere dinamică (ILO, 2004, p. 96). În prezent, aproximativ 3% din populația lumii poate fi considerat migrant. Tot la argumentul cuprinderii, trebuie menționată reducerea relevanței distanței geografice în articularea și propagarea unor procese de migrație. În contextul reducerii costurilor, timpului și a riscurilor implicate de deplasări la distanțe mari una dintre regularitățile/legile migrației formulate de Ravenstein la sfârșitul secolului al XIX-lea: „procesele de migrație se extind treptat respectând logica proximității geografice” (Ravenstein, 1889, p. 286) tinde să fie treptat infirmată. Aceasta se datorează avansului tehnologic în industriile de transport și comunicații, care facilitează mobilitatea și comunicarea la distanță. Se dezvoltă astfel sisteme de migrație (practici migratorii de durată, instituționalizate între unități geo-politice bine delimitate) aflate la distanțe geografice considerabile, cum ar fi cea între Brazilia și Japonia (Tsuda, 1999).

În al doilea rând, pentru a susține ideea de nouă epocă a migrațiilor, putem invoca argumentul diversificării și al dinamicii migrației contemporane. În ceea ce privește diversificarea, trebuie menționat faptul că procesele de migrație devin din ce în ce mai eterogene mai ales sub aspectul destinațiilor și al structurii populațiilor implicate în aceste procese. Astfel, migrația, altădată dominată de bărbați, devine din ce în ce mai feminizată (crește ponderea femeilor). Acest lucru se produce în mare parte datorită modificării structurii populației țărilor dezvoltate (prin îmbătrânire) și cererii crescute de servicii de îngrijire, asigurate în special de către femei (Phizacklea, 1998). Reunificarea familiilor, industria căsătoriilor și a sexului au și ele un rol considerabil în propagarea migrației feminine.

Un alt aspect al diversificării migrației se poate constata și în ceea ce privește variatetea categoriilor sociale implicate în migrație și obiectivele urmărite. Cursurile migratorii originare dintr-o anumită regiune (care, în trecut, din punctul de vedere al caracteristicilor sociologice a persoanelor implicate, erau destul de monocrome) devin diversificate atât sub aspectul

scopurilor urmărite de migranți (afaceri, studii, muncă, relații familiale, pensionari care migrează ca să maximizeze puterea de cumpărare etc.), cât și al stratificării socioprofesionale a populației angajate în migrație (tineri, pensionari, persoane înalt calificate sau fără nici o calificare etc.).

În ceea ce privește dinamica migrației contemporane, trebuie menționate și schimbările relativ rapide ale țărilor de destinație a migrației. O parte din țările din sudul Europei (Italia, Spania, Portugalia), care până acum câteva decenii au fost țări de emigrație, s-au transformat relativ recent în destinații preferate de un număr considerabil de imigranți. Mai mult, țările importante de origine a migranților din sistemul migrator dinspre estul către vestul Europei (Polonia, România), a căror populații s-au conectat masiv în ultimele decenii la fluxurile migratorii, tind să se transforme în țări de emigrare. În România, la sfârșitul anului 2006, numărul rezidenților străini (cetățeni străini care, la momentul respectiv, au avut un permis valid de rezidență în România) a fost de 48.200, prognozându-se o creștere semnificativă pentru perioada imediat următoare (Horváth, 2007, p. 4).

În al treilea rând, asistăm la o creștere atât a dependenței de migrație, cât și a problemelor implicate de imigranți și migrație. În ceea ce privește dependența, aceasta este valabilă atât pentru țările de origine, cât și pentru țările de destinație ale migrației. Așa se face că în țările de origine există comunități locale și uneori chiar întreaga economie națională care depind într-o măsură semnificativă de remiteri (sume de bani trimise acasă de emigranți), resursă adesea considerată drept un panaceu al subdezvoltării, în special în țări cu sărăcie cronică, cum ar fi țările africane sau, în context european, Republica Moldova. De exemplu, creșterea economică recentă a României (mai ales la capitolul de consum intern) se datorează și remiterilor (sumele de bani trimise acasă de migranți). Volumul remiterilor pe anul 2007 a fost evaluat la 7,2 miliarde de euro, reprezentând aproximativ 6% din PIB-ul (Produsul Intern Brut) României pe anul respectiv (Buscu, 2008, calcule proprii¹). Cealaltă față a acestui proces este reprezentată de dependența de migrație a economiilor și societăților care primesc un număr mare de imigranți. Imigranții (necalificați sau cu calificare medie) reprezintă o sursă de forță de muncă ieftină, contribuind la menținerea unor prețuri mici și la crearea de profituri substanțiale în anumite sectoare (construcții, agricultură, spre exemplu). Un profit mai dificil de estimat pentru țările de destinație a migrației o reprezintă cel rezultat în urma forței de muncă înalt calificate sau exodul creierelor (*brain drain*).

Cert este că aceste dependențe negative (lipsa de resurse în țările de origine ale migrației) și cele pozitive (beneficiile imigrației în țările de destinație) fac ca migrația să persiste și, într-un anumit sens, să devină propria ei cauză: regiunile de origine sunt dependente de remiteri, economiile țărilor de emigrare

---

1. Sursă pentru cuantumul GDP pentru 2007, Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, accesat la data de 4 aprilie 2008.

de profiturile aduse de imigrație și imigranți. Dependența de migrație a regiunilor mai dezvoltate devine și mai pronunțată odată cu declinul fertilității, precum și cu îmbătrânirea populației și apariția dezechilibrelor majore între generații. În acest context, specialiști ONU vorbesc despre migrația de înlocuire a populației (*population replacement migration*), deci o migrație ce se impune în contextul confruntării cu problemele implicate de o structură demografică dezechilibrată. O parte din ce în ce mai mică de populație activă trebuie să întrețină o populație de inactivi în creștere, cu precădere pensionari. Astfel, dacă statele europene intenționează să-și mențină populația la nivelul anului 1995 (728 de milioane de persoane, inclusiv statele din fosta Uniune Sovietică), cu o structură pe vârste relativ echilibrată, ar avea nevoie (în perioada 1995-2050) de circa 100 de milioane de imigranți (United Nations, 2001, pp. 83-84). Datorită migrației, eterogenitatea culturală a multor țări crește în mod semnificativ și acest multiculturalism nu este văzut ca fiind lipsit de probleme, în toate aspectele lui. În societățile de imigrare adesea se invocă un anumit deficit de integrare a imigranților, constând în faptul că nu fiecare grup de imigranți se conformează în mod identitic așteptărilor societății majoritare de a adera la modelele culturale dominante ale societăților în care imigrează (pentru contextul german, vezi Esser, 1980). Unele grupuri constituite adevărate societăți paralele, puternic diferențiate cultural față de modele culturale majoritare. O atare situație, combinată cu o doză de intoleranță (rasism sau rasism cultural) a societății majoritare, poate genera marginalizare socială și tensiuni interculturale. Ca urmare migrația contemporană reprezintă o provocare continuă la adresa mecanismelor și modelelor dominante ale producerii și asumării coeziunii sociale, dar și vizavi de *pattern*-urile dominante de asumare și afirmare a apartenenței la o anumită comunitate politică, erodând ideile și ideologiile în forță referitoare la națiune și cetățenie (Bauböck, 2001 ; Levitt și Dehesa, 2003). Dubla cetățenie sau migrații fără cetățenia țării de destinație, dar care au căpătat o serie de drepturi sociale și chiar politice datorită nașterii sau rezidenței îndelungate în țările de destinație, fac problematice funcționarea ideii de cetățenie, așa cum a fost ea asumată în mod convențional ca loialitate exclusivă a unui individ față de o entitate politico-națională. Afilierile, loialitățile și identitățile multiple sunt doar unele din puține situații „neortodoxe” rezultate în urma migrației contemporane.

Această dualitate concomitentă a dependenței de migrație și „problemele” crescânde implicate de gestionarea ei reprezintă un paradox (valabil cu precădere în spațiul european, dar nu numai) ce marchează această nouă eră a migrației : cu toate că statele văd rațiunea pentru care ar fi necesar să genereze sau să susțină cote însemnate de imigrare, ezită. Și ezită tocmai din cauza reacțiilor unor segmente semnificative de cetățeni față de ceea ce ei definesc ca probleme generate de imigranți și migrație. Devine din ce în ce mai cert : celebrarea multiculturalității din ultimele decenii nu înseamnă în mod automat și soluționarea problemelor incumbate de diversitatea etnoculturală crescândă.

În fine, această nouă dinamică a mișcărilor migratorii are loc în contextul intensificării procesului de globalizare și de restructurare a economiei globale. Globalizarea generează dualitatea acumulării economice copleșitoare și dinamica nemaiîntâlnită a relocării capitalului productiv. Astfel, apar și se dezvoltă rapid așa-zisele orașe globale, caracterizate de acumularea, concentrarea unor servicii științifice, tehnologice și financiare. Aceste megalopolisuri generează și susțin o migrație permanentă a diferitelor categorii sociale. Pe de altă parte, capitalul productiv tinde să fie realocat aproape exclusiv pe logica maximizării profitului (fără a ține prea mult seama de impactul social, de interesele statelor naționale, de considerente ecologice sau culturale); aceasta înseamnă că regiuni din ce în ce mai marginale ale lumii sunt incluse în procesul producției globale, rezultând suprapuneri câteodată stranii de spațialități și temporalități diferite (Sassen, 1991, 2000). Aceste procese de schimbare creează noi cereri de forță de muncă pe piețele dezvoltate, cumulativ cu creșterea potențialului migrator în țările de origine a potențialilor migranți (pentru contextul european, vezi Düvell, 2005). Delocalizarea capacităților productive generează resurse și motivație pentru migrație în țările în curs de dezvoltare, realizând legături complexe între țările de origine și destinație a capitalului, care astfel pot deveni țări de destinație, respectiv țări de origine a migranților. În plus, creșterea dinamicii capitalului global se produce parțial datorită creșterii propensiunii rețelelor globale (financiare, a companiilor multinaționale etc.) de a deveni autonome și chiar de a influența statele naționale (Castels, 1996). Aceste schimbările structurale ale economiei globale și poziționarea statelor naționale vizavi de aceasta pot explica o parte din noile dinamici migratorii, în care statele naționale pot fi văzute ca având o capacitate diminuată, dar totuși existentă, în a genera și/sau controla migrația internațională.

Persistența și inutilitatea tipologiilor clasice

Cert este că noua eră a migrației reconfigurează considerabil procesul migrației în sine; ca atare, se impune reconsiderarea cadrelor conceptuale, a tipologiilor și a teoriilor utilizate (și în mare parte operaționale și efective) până nu demult.

Problema majoră legată de tipologiile migrației (și aparatul conceptual rezultat) o reprezintă faptul că instituie dihotomii ce cu greu pot fi identificate empiric în cazul în care studiem temeinic realitatea migrației contemporane. În acest context, antitezele explicite promovate de perechi conceptuale de genul: migrație temporară *versus* definitivă, legală *versus* ilegală, forțată *versus* voluntară și inclusiv distincția tranșantă dintre migrația internă și cea externă necesită nuanțări fundamentale. Astfel, se impune un exercițiu de reinterpretare (pe alocuri critică) a tipologiilor migrației în funcție de:

- natura granițelor care au fost traversate (migrație internă *versus* externă) ;
- orizontul temporar al migrației (migrație temporară *versus* definitivă) ;
- gradul de libertate de care dispun cei ce iau decizia de a migra (migrație voluntară *versus* forțată) ;
- statusul legal al migrașilor (migrașii legali *versus* ilegali) ;
- gradul de organizare a migrației (migrație spontană *versus* contractuală).

În mod clasic *în funcție de traversarea granițelor*, se face distincția între migrația internă și cea externă. *Migrația internă* presupune doar o mobilitate spațială între unități administrative diferite dar aflate între granițele aceluiași stat național, pe când *migrația externă* implică traversarea granițelor statale, aceasta din urmă fiind adesea mult mai dificilă și cu implicații mult mai profunde decât traversarea granițelor interne. Frontierele statelor naționale moderne, comparate cu alte tipuri de granițe teritoriale istorice (limesul roman, granițele statelor feudale medievale etc.), implică delimitări incomparabil mai riguroase, evidente, stricte și efective. Comparat cu orice altă formă de organizare politico-teritorială care-l precedă, teritorialitatea devine o caracteristică majoră a statului modern, presupunând o delimitare clară și foarte precisă a teritoriului în cadrul căruia un stat își exercită suveranitatea și autoritatea atât asupra subiecților proprii, cât și în ceea ce privește cetățenii altor state aflați pe acest teritoriu. Aceasta implică, pe de o parte, un control al mișcărilor peste frontierele statale, pe de altă parte, variate forme de control al persoanelor aflate pe teritoriul statului respectiv. În ceea ce privește mișcările peste frontiere, dacă statele doresc, pot, teoretic, să împiedice relativ eficient tranzitul peste granițe și astfel să limiteze semnificativ formarea unor procese de migrație (pentru cazul Spaniei, vezi Alsher, 2005). Cert este că permeabilitatea și penetrabilitatea acestor frontiere reprezintă aspecte majore ale structurării și organizării migrației internaționale. Statele pot controla fluxurile migratorii prin închiderea granițelor, cele neliberale prin limitarea drastică a libertății de mișcare a persoanelor, democrațiile prin condiționarea accesului (vize, controale etc.) și selectarea persoanelor care au acces pe teritoriul lor. Tensiunea între intențiile statelor de a controla și a limita accesul pe teritoriul lor, pe de o parte, și intențiile celor care doresc să migreze, pe de altă parte, este cel mai bine reflectată de amploarea industriei de contrabandă de frontieră cu persoane. Astfel, într-un raport înaintat Congresului American se evaluează că la nivel global, în anul 2005, numărul persoanelor asistate pentru a trece fraudulos granița se apropia de un milion (800-900 de mii anual), iar beneficiile pentru contrabandiștii cu ființe umane se apropiau de zece miliarde de dolari americani (Human Smuggling and Trafficking Center, 2005). Dincolo de problema accesului, diferența majoră dintre migrația externă și cea internă implică și o altă schimbare, la fel de importantă: intrarea pe teritoriul unui stat înseamnă un fel de metamorfoză juridică și sociologică a indivizilor de îndată ce trec frontiera, devenind subiecții unui regim normativ diferit față de cel din țara lor de origine, urmând să fie tratați drept *străini* în

sens legal. De regulă, ei beneficiază de mai puține drepturi, de opțiuni socioeconomice, juridice și politice mai restrânse decât cetățenii țării în care ei emigrează (limitarea anumitor drepturi politice, limitarea accesului pe piața forței de muncă ș.a.m.d.), la extremă (aceasta fiind o situație relativ frecventă) fiind supuși riscului de ridicare a dreptului de ședere pe teritoriul acelei țări și de expulzare. Dat fiind faptul că pe parcursul migrației spațiile de manevră legale ale celor angajați în migrație se pot altera atât de radical, considerăm justificată dihotomizarea migrație externă/migrație internă.

Cu toată această legitimitate a unei diferențieri nete, dihotomizarea ne poate induce în eroare, sugerând natura imuabilă a frontierelor și o diferențiere perpetuu identică între migrația externă și cea internă. O succintă analiză empirică a fluxurilor migratorii ne demonstrează exact contrariul, natura frontierelor de stat se schimbă relativ frecvent, dând naștere unor regimuri migratorii distincte. Prin *regim migrator* înțelegem conjunctura specifică a posibilităților de traversare a frontierelor și oportunitățile de încorporare în societățile de destinație ce determină în mod probabilist evoluția carierei de migrant. Formulată mai detaliat, un regim migrator înseamnă, în primul rând, posibilitatea de a ieși din țară (accesul la pașaport, diferite filtre aplicate celor care doresc să iasă, costurile călătoriei etc.), în al doilea rând, posibilitatea de a intra în diferite țări de destinație (regimul vizelor, regimul trecerii frontierei etc.). Și o dată ajuns la destinație, se pune problema posibilităților de a obține un status legal de rezident sau, în cazul unor șanse reduse de legalizare a statusului de emigrant, șansele (riscurile de expulzare) de rezidență de durată ca imigrant ilegal/iregular. De exemplu, regimul migrator românesc de dinainte de 1989 era caracterizat de șanse reduse de ieșire din țară (pașaportul fiind un document reținut de autorități, eliberat de regulă o dată la doi ani și strict pe durata călătoriei) și de riscuri ridicate legate de trecerea ilegală a frontierelor. Era dificil și extrem de hazardat să se ajungă la anumite destinații dorite (România fiind înconjurată de țări comuniste, care la rândul lor „asistau” autoritățile românești în controlul cetățenilor români angajați în călătorii în străinătate); dar, o dată ajunși dincolo de Cortina de Fier, migrații puteau intra fără dificultăți pe teritoriul unui număr considerabil de state din Europa de Vest. Acolo dobândeau cu ușurință un status legal, pentru că, înainte de căderea Cortinei de Fier, statele occidentale nu promovau o politică de expulzare a celor din statele comuniste care ajungeau în Occident și cereau drept de azil (Appelyard, 2001). Mai mult, statele de emigrare preîntâmpinau și susțineau (inclusiv financiar) o parte din costurile integrării. Deci în acest regim migrator ajungeau puțini în afară, dar cei care reușeau aveau mari șanse să dobândească un status legal și erau asistați (instituțional și material) în procesul lor de integrare în societățile care i-au acceptat ca imigranți.

În ultimul deceniu al mileniului trecut s-a instaurat un regim migrator radical diferit (pentru o analiză detaliată, vezi articolul Danei Diminescu din acest volum), și anume regimul pașapoartelor s-a liberalizat, deci ieșirea din

țară a devenit pentru multe categorii de cetățeni români neproblematică. În schimb, țările de destinație dezirabile au introdus variate restricții (un regim de viză relativ sever) menite a limita accesul cetățenilor din România (mai larg, din Europa de Est), ajungându-se la restricții care justificau întru totul metafora de „Europa fortăreață/ Fortress Europe” (Fassmann și Münz, 1994). În acest context de constrângeri, și posibilitățile de a dobândi un status legal erau reduse, ca atare cei care reușeau să intre în aceste state își asumau riscurile unei situații nedefinite din perspectiva procesului de integrare: o rezidență ilegală, prelungită și lipsită de orice orizont al certitudinilor posibilelor evoluții viitoare. Deci în regimul migrator din anii nouăzeci ai secolului trecut, comparativ cu perioada comunismului, ieșirea din țară nu ridica probleme, însă intrarea în țările de destinație întâmpina probleme semnificative și – în contextul unei rezidențe ilegale prelungite – erau excluse nu numai sprijinul, ci și protecția autorităților.

Așadar, însăși ideea de regim migrator scoate în evidență natura schimbătoare a frontierelor, modificări în permeabilitatea și penetrabilitatea lor și relativizează distincția dintre migrația internă și cea externă. Astfel, ca urmare a integrării europene a României, schimbarea statusului juridic implicată de trecerea graniței, are un sens cu totul nou și inedit. Noua dimensiune de cetățean al Europei implică un set de drepturi ce rămân neschimbate în alte state naționale, practic cetățenii români, în calitatea lor de cetățeni europeni, chiar dacă trec variate granițe rămân subiecți ai unor regimuri normative relativ permissive și nu devin străini în sensul absenței unor restrângeri semnificative ale unor drepturi.

În funcție de *orizontul temporar al migrației* se face în mod clasic distincția dintre migrația *permanentă* și *temporară*. Prima (în conformitate cu definițiile promovate de variate organisme internaționale de specialitate) implică schimbarea definitivă a țării domiciliului permanent, a doua doar o rezidență susținută într-o altă țară decât țara în care o persoană are domiciliul permanent. În prima situație de migrație, care implică o schimbare definitivă a țării domiciliului permanent, vorbim de emigrare/imigrare în sens clasic.

Mergând mai departe pe logica definițiilor formale (care stau la baza multor sisteme de evidență a proceselor migratorii și a statisticilor oficiale despre migrație), se face distincția între migrația temporară de durată scurtă și migrația temporară de lungă durată. Tot în conformitate cu definițiile agreeate de mai multe organisme internaționale, prima (migrația temporară de scurtă durată) înseamnă o rezidență susținută ce durează între trei luni și un an. De migrație temporară de lungă durată se vorbește în cazul în care rezidența depășește un an. Aceste delimitări tipologice stau la baza măsurării migrației internaționale și au la bază două prezumții majore: a) actele migratorii sunt înregistrate legal administrativ; b) există o concordanță între situația legal administrativă a indivizilor și proiectele lor migratorii.

Din nefericire pentru această grilă conceptuală, realitatea migrației internaționale contemporane are caracteristici care sunt în dezacord flagrant cu aceste prezumții. Pe de o parte, controlul administrativ minimal (înregistrarea) al

fluxurilor migratorii este un deziderat din ce în ce mai greu (dacă nu imposibil) de atins. Volumul migrației iregulare (fără documente adecvate de imigrare) este în creștere și nici țările de origine ale migrației nu au la dispoziție mijloace de înregistrare administrativă a emigranților. Ca atare, aceste acte migratorii devin din ce în ce mai puțin reprezentate legal administrativ. Mai mult decât atât, chiar când migranții sunt înregistrați în țările de destinație, aceștia nu rămân neapărat în aceste țări și distincția clară dintre migrația permanentă și cea temporară devine și mai dificil de făcut.

În sistemele administrative care exercită un anumit control asupra migrației (cum era și cazul României de dinainte de 1990), variatele discursuri statistice despre volumul populației, inclusiv proiectările demografice pe termen lung beneficiază de aura unei exactități incontestabile. Această autoritate a discursului demografic este serios erodată, pe de o parte, de evoluțiile de relativizare nemaiîntâlnită a diferențierii dintre proiectele de migrație temporară și relocarea definitivă, pe de altă parte, de eșecul statelor de a înregistra administrativ migrările. Evidența statistică a populației se bazează pe înregistrarea unor evenimente vitale (nașteri, căsătorii, decese) și pe înregistrarea mișcărilor populației (schimbare de domiciliu). În contextul în care proiectele migratorii au o anumită ambiguitate, respectiv mișcărilor transfrontaliere ale persoanelor sunt din ce în ce mai puțin condiționate (și înregistrate) administrativ, statisticile oficiale despre balanța migratorie (raportul de volum dintre emigranți și imigranți) nu mai sunt de mult în concordanță cu realitatea. De exemplu, serviciile statistice din România, pe baza statisticilor anuale referitoare la sporul natural (raportul de volum dintre nou-născuți și decedați), și balanța migratoare înregistrată în perioada dintre recensămintele din 1992 și 2002 au făcut o estimare a populației României. Față de volumul înregistrat *de facto* la recensământul din 2002, această antecalculație a supraevaluat populația României cu aproximativ 600 de mii de persoane. Această discordanță considerabilă se datorează, înainte de toate, insuccesului (în primul rând din cauza dificultăților inerente fenomenului) în a înregistra administrativ emigrația (Horváth, 2004).

Pe de altă parte, este posibil ca și încadrarea administrativă ca migrant să rămână orientativă, putând exista discordanțe între statusul legal și situația de fapt, respectiv deciziile migranților se pot schimba în timpul procesului de migrație. Un astfel de caz îl reprezintă migranții polonezi care lucrau în Germania sau migranții ucraineni din Polonia. Astfel, Okólski (2001) arată cum acești migranți, deși sunt implicați într-un proiect migrator, rămân în aceleași relații de lucru, muncind din când în când în societățile de origine și întreținându-și gospodăriile. Ei pot fi încadrați în diferite categorii administrativ-legale. Statusul legal nu este un indicator al gradului de realizare a proiectului migrator, ci mai degrabă reflectă structura oportunităților la care migrantul a avut acces. Un astfel de model de migrație se numește *migrație incompletă*. Migranții definiți de către Okólski își modifică astfel proiectul migrator și nu își permanentizează șederea în țările de destinație.

Gradul de libertate decizională a celor angajați în migrație reprezintă criteriul celei de-a treia perspective tipologice a migrației internaționale. Conform acesteia, putem distinge între *migrația voluntară* și *migrația forțată*. Migrația poate fi considerată forțată dacă decizia unor persoane de a se angaja în migrație este luată în contextul unor presiuni (directe sau indirecte) exercitate de persoane, instituții sau circumstanțe externe. Natura forțată a unui act migrator este evidentă în situațiile în care continuarea rezidenței într-un anumit teritoriu implică riscuri majore, putând fi chiar fatală, cum ar fi rămânerea în teritoriile în care se desfășoară confruntări armate, mai ales dacă indivizii fac parte din anumite categorii vulnerabile (de exemplu, membrii unui grup minoritar în cazul unor războaie etnice), sau rămânerea în zonele afectate de calamități naturale. O distincție se realizează astfel între formele extreme de migrație forțată: sclavagismul, Holocaustul, Gulagul, refugiații din cauza războaielor (de exemplu, Sudan, refugiații din fosta Iugoslavie etc.) și migrațiile cu scopuri economice. Cu toate că la capitolul de cauze care generează migrația forțată sunt enumerate situații politice, unele legate de schimbarea mediului înconjurător, situații extreme socioeconomice, etc., migrația forțată datorată unor circumstanțe politice s-a bucurat de o atenție majoră atât în cadrul cercetărilor, cât mai ales în rândul celor care gestionează politic și administrativ procesele migraționale. Actualmente, dihotomia *migrație voluntară – migrație forțată* a fost parțial înlocuită de analiza tandemului conceptual *migrație economică – migrație politică*. *Migrația economică* este considerată un proces de mobilitate care are rațiuni predominant materiale și se desfășoară potrivit logicii maximizării unor beneficii: actorii interesați se deplasează între piețele naționale ale forței de muncă, urmând să identifice și să se integreze în acele locații sau țări în care după același volum de efort compensațiile sunt considerabil mai mari. Pe de altă parte, prin *migrație politică* se înțelege un proces de mobilitate în care actorii se angajează în migrație în contextul unor circumstanțe defavorabile create de autoritățile politico-administrative (nerespectarea unor drepturi fundamentale, tratamentul defavorabil aplicat unor categorii minoritare, alte practici similare).

De la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial migrația cauzată de circumstanțe politice sau militare defavorabile s-a bucurat de o atenție deosebită în cadrul relațiilor internaționale. Începând de atunci s-a constituit sistemul de protecție a celor care au fost forțați să migreze, regimul internațional al refugiaților. La baza acestui sistem de protecție internațională stă un document legal, adoptat în 1951 sub egida Organizației Națiunilor Unite, care definește pe de o parte statusul de refugiat, pe de altă parte, obligațiile și drepturile refugiaților și ale statelor care oferă protecție (azil) acestor persoane¹.

---

1. România a aderat la Convenția privind statusul refugiaților în 1991. Textul în limba română al convenției a fost publicat în *Monitorul Oficial* nr. 148/17 din iulie 1991, <http://www.unhcr.ro/downloads/CONVENTIE.pdf> (accesat la data de 3 mai 2008).

Sistemul internațional al refugiaților se preocupă prioritar de situația celor persecutați politic sau constrânși să se refugieze în contextul unor războaie, dar urmărește și situația celor refugiați din alte motive¹. Numărul celor care în 2006 au fost în evidențele Înalțului Comisar pentru Refugiați al ONU (azilanți, refugiați și alte categorii asimilate) a fost de 32,8 milioane de persoane². Cu toată această extindere a atenției de la refugiații politici la alte situații și contexte de migrație forțată, regimul internațional al refugiaților nu înregistrează și nu se preocupă decât de o parte dintre cei care au fost constrânși la migrație. În plus, trebuie subliniat faptul că refugiații care sosesc în țările dezvoltate din Vest reprezintă numai o parte a refugiaților la nivel mondial. Majoritatea lor rămân în mare parte în taberele de refugiați de lângă zonele lor de proveniență din Africa, Asia sau alte zone. Refugiații ajunși în țările dezvoltate ale Europei de Vest și în America de Nord sunt mai degrabă cei care posedă capital (finanțiar sau educațional) și sunt conectați la rețele sociale din vest (Lucassen și Lucassen, 1997, p. 17).

O altă problemă legată de dihotomia migrație forțată/migrație voluntară este faptul că nu în toate situațiile putem identifica în mod clar natura, forma și intensitatea constrângerilor care determină persoanele să se angajeze în migrație și să calificăm migrația în mod univoc ca fiind o situație de migrație forțată.

Astfel, în situațiile de viață reală, rațiunile celor care se angajează în migrație pot fi foarte complexe, adesea reprezentând un amestec de motivații economice, eventual dublate de o anumită insecuritate generată de mediul sociopolitic (Turton, 2003). Multe cazuri țin de decizia de natură politică a unor țări de destinație a potențialilor refugiați dacă și în ce condiții li se acordă azil sau dacă recunosc ca persecutați politici sau califică drept migranți economici persoanele provenite din anumite țări. Mai mult decât atât, acceptarea migranților pe criterii politice în statele de destinație poate avea o componentă economică evidentă. Astfel, în Marea Britanie după cel de-al Doilea Război Mondial erau acceptați ca migranți permanenți refugiații care „meritau să fie cetățeni britanici” și numai după o perioadă de muncă de 12 luni (Lucassen și Lucassen, 1997).

Această natură ambivalentă a contextelor în care se iau deciziile de a se angaja în migrație (dualitatea respingerii și a atracției) și politizarea evidentă a clasificării migranților în migranți economici sau azilanți arată clar deficiențele dihotomiei migrație forțată (politică) și voluntară (economică) și stă la baza unor eforturi de conceptualizare menite să ofere o viziune mai nuanțată asupra gradului de libertate de care dispun subiecții când se angajează în migrație. O astfel de încercare aparține lui William Petersen, care dizolvă polaritatea dintre natura forțată și cea voluntară a migrației, dezvoltând o

-
1. Pentru detalii privind cadrul instituțional legal, numărul și țara de origine a refugiaților, sau alte aspecte legate de aceste procese, vezi www.unhcr.org (accesat la data de 3 mai 2008).
  2. www.unhcr.org (vizitat la 3 mai 2008).

categorie intermediară de *migrație indusă* (*impelled migration*). El consideră că situațiile de migrație forțată sunt cele în care a rămâne într-un anumit loc nu reprezintă o opțiune dacă acest lucru implică anumite riscuri, dar este o opțiune fezabilă (Petersen, 1958, pp. 261-263). Anthony Richmond definește două situații decizionale ideale, distingând între *migrație proactivă* și *migrație reactivă* (1993, 1994). În situația de migrație proactivă indivizii migrează pentru a găsi contexte mai favorabile în care pot să-și reinvestească capitalul de care dispun în așa fel încât să-și maximizeze beneficiile. În situațiile de migrație reactivă, indivizii migrează ca să preîntâmpine sau să reducă daunele ce pot rezulta din anumite contexte sociale, politice, economice defavorabile, respectiv datorită unor schimbări ale mediului natural.

Această dualitate a constrângerii și a aspirațiilor prezintă în contextele decizionale este bine reliefată și de studiul lui Rogeres Brubaker din acest volum. Anumiți autori consideră migrația etnică o subspecie a migrației forțate în care indivizii aparținând unor minorități riscă să fie supuși la diferite forme de presiune de către state naționale în care aceste minorități nu fac parte din națiunea titulară (Münz, 2002 ; Stola, 1992). Brubaker scoate în evidență faptul că în contextul reorganizării spațiului politic pe criterii naționale, sistemul motivațional al migrației etnice are un caracter dual : pe de o parte funcționează atracția reprezentată de statele în care etnia respectivă are poziția de naționalitate titulară, pe de altă parte există sursele de frustrare experimentate în calitate de minoritar. Astfel, Brubaker vede migrația etnică nu doar ca urmarea presiunilor de natură politică resimțite de minoritari ; el consideră migrația ca rezultată a unei geometrii variabile a frustrărilor/constrângerilor și atracției/aspirației. Migrația etnică sau a foștilor cetățeni ai statelor de destinație diferă față de celelalte tipuri de migrații legale prin faptul că migranții etnici, în aproape toate cazurile, dobândesc cu ușurință cetățenia statelor unde migrează. Aceasta creează o diferență majoră de status social față de alți migranți legali care nu pot debândi decât cu greu drepturi politice și cetățenia statului unde migrează. Este de menționat că migrația etnică sau, după caz, migrația foștilor cetățeni ai statelor de destinație a avut, în contextul european, o dinamică aparte. Acesta este cazul Germaniei (vezi Brubaker și Michalon în acest volum), al Ungariei (vezi articolul lui Fox) sau al Israelului, spre exemplu. În plus, în cazul Portugaliei, au fost repatriați portughezii care avuseseră rezidența în Africa în perioada colonială (Rocha-Trindale, 1995). Astfel, în contextul european, trebuie avută în vedere moștenirea colonială a unora dintre principalele țări europene (Marea Britanie, Franța, Olanda) care au acceptat ca migranți legali pe foștii supuși din vechile lor colonii (Cohen, 1995).

În funcție de *statusul legal al migranților* în mod clasic se face distincția între *migrația legală* și *migrația ilegală* (*sau iregulară*). În primul caz, migranții se conformează tuturor rigorilor legale presupuse de procesul migrației (regimul pașapoartelor și al vizelor) și variatelor aspecte ale integrării în societățile în care imigrează (regimul rezidenței și al integrării legale a

străinilor în piețele locale ale forței de muncă). Migranții legali sunt migranții agreați de către statele de destinație sau migranții pe care aceste state îi primesc în virtutea tratatelor internaționale și a respectării drepturilor omului. Aceștia pot fi: muncitori legali (muncitorii migranți sosiți prin programele de aducere a forței de muncă ale statelor de destinație), foști cetățeni repatriați, migranți etnici (uneori considerați „de întoarcere/de retur”), studenți, participanții la diferite mobilități instituționale și schimburi de experiență cu durată mai îndelungată, migranți din motive familiale (căsătorie, adopții, reunificare familială), refugiați politici etc. Migrațiile legale de mari dimensiuni au fost fie cele generate de către crizele umanitare (cum a fost, în contextul european, războiul din fosta Iugoslavie) sau de programele de recrutare de muncitori migranți. Cazurile clasice în acest sens sunt programul *Bracero* din Statele Unite (Calavita, 1995), prin care s-au adus din Mexic muncitori pentru muncile agricole, sau programul *Gastarbeiter* din Germania (Bade, 1984), care au fost primiți migranți legali în Germania în diferite perioade succesive. Aceste programe de recrutare de muncitori migranți au fost realizate pentru acoperirea deficitului de forță de muncă din economie.

Migrația ilegală (numită și nedocumentată sau iregulară) este migrația care nu este în concordanță cu reglementările legale ale statelor implicate în migrație. Migrația poate fi definită ca iregulară fie de către statele de origine, care nu dau voie cetățenilor lor să părăsească teritoriul național, fie de către statele de destinație, care nu permit accesul cetățenilor altor state pe teritoriul lor (Ghosh, 1998). Primul caz este paradigmatic pentru cea mai mare parte dintre statele foste comuniste, care au limitat drastic mobilitatea externă (Verdery, 2004), adesea prin mijloace coercitive. Mult mai des se întâlnește însă migrația care este definită ca ilegală de către statele de destinație. În acest caz, caracterul iregular (sau ilegal) al migrației poate viza accesul în țară, rezidența sau dreptul de muncă (Ghosh, 1998). Astfel, migranții pot avea interzis accesul, rezidența și munca; pot avea acces legal, dar rezidența și munca să le fie interzise, în fine pot avea accesul și rezidența legale, dar să li se interzică să muncească.

În legătură cu ilegalitatea migrației trebuie accentuate câteva aspecte specifice. Cel mai important aspect ar fi nuanțele implicate de diferitele terminologii. Astfel, este recomandată utilizarea termenului de migrație *iregulară* în loc de *ilegală*. Acesta este motivat atât din punct de vedere al corectitudinii politice, dar putem invoca și rațiuni de acuratețe a descrierii. Astfel, termenul de ilegal este o formă de criminalizare sugerând o condiție social-legală reprobabilă (ilegal are conotația de ilicit, incorect, necinstit, neonest, ascuns, clandestin) a imigrantului, deci nu este deloc neutră, având o încărcătură moral-legală negativă considerabilă. Prin comparație, termenul de iregular doar înregistrează neconcordanța cu o regulă, fără să presupună conotații negative privind amploarea moral-legală a situației de deviere de la un anumit set de norme. Ca atare, pe când utilizarea termenului de ilegal este stigmatizantă, implicând o evaluare negativă apriorică a celor în cauză, cel de iregular nu

comportă deloc (sau într-o măsură foarte redusă) conotații negative. Utilizarea termenului de iregular se justifică și din nevoia de o mai mare acuratețe analitică, deoarece nu toate cazurile în care migranții nu reușesc să se califice pentru categoriile legale de imigrant (permis de rezidență, permis de lucru etc.) sunt criminalizate, deci etichetate ca fiind ilegale și sancționate ca atare. Sunt situații în care nu există sancțiuni clare pentru anumite situații de extralegalitate, sau situații în care autoritățile (în pofida unui cadru legal restrictiv) sunt tolerante din variate motive, cel mai adesea datorită faptului că migrația iregulară îndeplinește anumite funcții socioeconomice.

Această situație ne duce cu gândul la o altă dimensiune ce relativizează granița dintre legal și iregular. Migrația iregulară se dezvoltă adesea atunci când fluxurile legale sunt limitate sau oprite de autoritățile statelor de destinație, dar în economie există o cerere pentru forță de muncă (Düvell, 2005). Autoritățile au rețineri în a accepta imigranți în mod legal datorită costurilor financiare și politice implicate de acest status. Costurile directe, financiare ale unui imigrant legal sunt legate de variatele drepturi (sociale, educaționale etc.) de care beneficiază o persoană ce dobândește acest status; practicarea acestor drepturi implică finanțare din bugetele publice, respectiv rezidența legală susținută a unei personae crește riscul stabilizării unei imigrații în lanț a aparținătorilor. Pe de altă parte, anumite segmente ale opiniei publice (și implicit ale electoratului) pot avea rețineri în legătură cu imigrația și imigranții și ca atare să defavorizeze politicile imigraționiste liberale. Așadar, politicianul se află într-o situație delicată: pe de o parte, se confruntă cu cererea pentru forță de muncă a unor segmente ale economiei, pe de altă parte, nu dorește să-și asume costurile (mai ales politice) ale unui regim liberal de imigrare. Ca atare, statele mențin în mod formal un regim restrictiv de imigrare, dar din rațiuni economice tolerează migrația iregulară. Această situație contradictorie dintre raportarea legal instituțională restrictivă și consimțirea tacită a migrației din rațiuni economice se numește ipocrizia structurală a statelor. În acest sens, este semnificativ cazul imigrației în Italia și Spania a cetățenilor români. În ambele cazuri, imigrația a fost utilă (chiar necesară) din punct de vedere economic, dar neasumată politic, iar pentru noii migranți nu au fost deschise porțițe legale de intrare și de integrare pe piața forței de muncă. Această situație reflectă în mod clar sensul complex al situației de iregularitate: aceste categorii erau în afara legii, dar autoritățile nu impuneau legea pentru că imigranții îndeplineau funcții economice bine definite. Desigur, aceste situații nu durează o veșnicie, până la urmă autoritățile doresc să-și extindă controlul administrativ asupra unor segmente ale migranților iregulari și promovează programele de legalizare sau regularizare (pentru cazul italian, se poate vedea studiul lui Cingolani din acest volum), practici ce confirmă relativitatea acestei granițe dintre imigrația legală și cea ilegală.

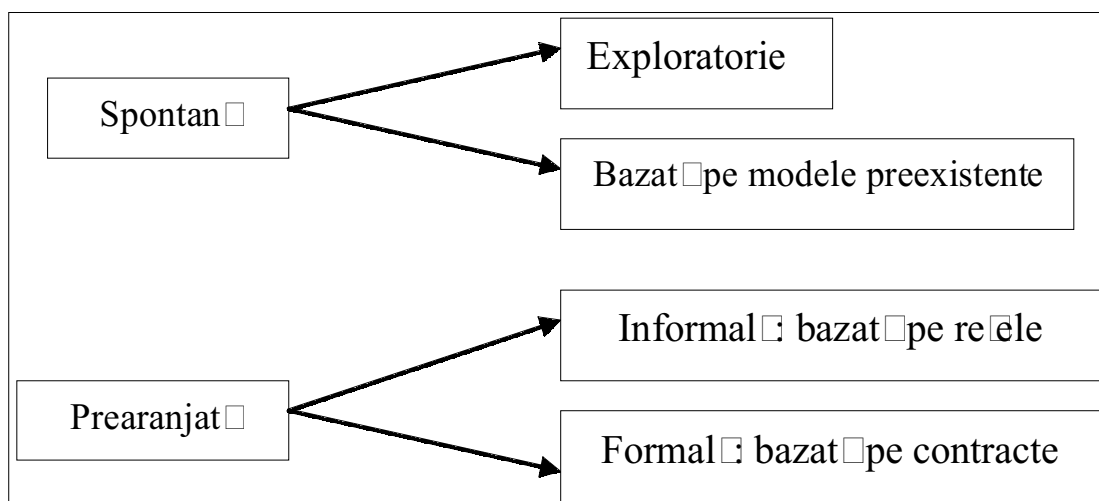
Relativizarea acestei granițe se mai datorează și caracterului relativ sau parțial al situației de ilegalitate și dinamicii variabile în timp a acestei situații. Să luăm exemplul migranților români din Italia și Spania, să observăm cum se

schimbă caracterul iregular al migrației lor : într-o primă fază accesul în țară, rezidența și prezența lor pe piața forței de muncă sunt iregulare. Apoi, accesul devine legal, dar rezidența și munca rămân iregulare, pentru ca apoi și aceste situații să intre treptat în legalitate. Dar de multe ori pot apărea situații de decădere de status, de exemplu dacă cineva își pierde locul de muncă unde era angajat formal, legal își poate pierde și dreptul legal la rezidență.

Așadar, granița dintre legal și ilegal nu este una absolută, ci ține de practicile clasificatorii ale statelor, practici subordonate necesităților economiei și nevoii de control al migrației. Astfel, Finotelli (2006) observă faptul că potențialii migranți iregulari din Germania fac mai degrabă cerere de azil politic și devin azilanți politici, decât să rămână în situația de iregularitate. Datorită controlului intern intens, statusul iregular nu le poate conferi siguranța rămânerii. În Italia însă este mai simplu. Statusul de migrant iregular este tolerat de autorități, migranții având mai multe opțiuni ulterioare de rămânere, spre exemplu prin legalizarea și prelungirea rezidenței. Astfel, se poate explica, conchide autoarea, de ce există un număr așa de mare de azilanți în Germania, comparativ cu numărul mic de azilanți din Italia. În ceea ce privește situația migranților iregulari, aceasta este inversă : un număr mare în Italia, comparativ cu un număr mai mic în Germania.

În fine, migrația poate fi analizată și în funcție de demersurile anterioare acestui proces, menite să faciliteze procesul de migrație și integrarea în societățile de destinație. Astfel, în linii mari, putem distinge între *migrația spontană* (speculativă) și variatele *forme prearanjate ale migrației*. Prima formă, migrația spontană, la extremă, desemnează lipsa oricărei forme de pregătire a procesului migrator și mai ales a procesului integrării. Indivizii angajați în asemenea forme de migrație au la dispoziție puține informații despre țara și societatea de destinație, dispun de resurse modeste, situația lor administrativ legală este precară (lipsa documentelor de călătorie sau de rezidență adecvate) și nu au contacte personale în țările de destinație. Desigur, și în cazul situației de migrație spontană, în funcție de gradul de informare a migranților, putem distinge între situațiile pur exploratorii (în care migranți nu dispun aproape deloc de informații despre țara de destinație) și situațiile în care migranții se bazează pe narațiunile despre modele de migranți de succes.

Formele prearanjate ale migrației implică existența unor legături în țările de destinație care facilitează, asistă angajarea indivizilor în migrație și mai ales integrarea imigrantului în societatea de destinație : informându-l, formându-i abilitățile socioculturale, oferindu-i anumite resurse esențiale (cazare, masă etc.), mediind contactul cu instituțiile majore ale societății gazdă (autorități, piața forței de muncă etc.). Aranjamentele premergătoare migrației pot fi informale (prin rețele sociale, de rudenie sau prietenie) sau formale, contractuale, când fie anumite firme specializate în medierea forței de muncă, fie instituții ale statului se implică în recrutarea migranților, organizează fluxurile migratorii și asistă migranții în procesul de integrare pe piața forței de muncă.

O tipologie a migrației în funcție de gradul și formele de organizare a procesului de migrație

Adesea, se consideră că prin migrația contractuală statul și diferite alte instituții pot regulariza migrația, logică ce a stat la baza marilor programe de aducere de muncitori migrați (spre exemplu și în cazul programului Bracero sau al programului Gastarbeit). Cu toate acestea, migrația este considerată adesea ca neputând fi reglementată de către instituții și adesea surprinzătoare. Este cazul Italiei spre exemplu, unii autori considerând că statul a pierdut controlul migrației (Colombo și Sciortino, 2003), sau cazul migrației mexicane către Statele Unite ale Americii: deși programul Bracero fusese oprit la un moment dat, migrația a continuat, însă în forme necontractualizate (Calavita, 1995).

Importanța distincției între migrația spontană și cea contractuală apare în cazul politicilor publice referitoare la imigrare. Majoritatea statelor, între care și România, promovează politici publice care au ca scop controlarea fluxurilor de imigrare (migrația controlată sau; în engleză, *managed migration*), deci intenționează să limiteze formele spontane de imigrare și să promoveze formele controlate, contractuale. Cu toate acestea, migrația are tendința de a se autonomiza și a-și dezvolta propriile mecanisme de perpetuare. Apare astfel o dualitate între controlul migrației (promovat de stat) și migrație/migrați¹.

În concluzie, chiar dacă această tipologie oferă un cadru de clasificare a migrațiilor și reprezintă un demers absolut esențial în analiza migrației, inutilitatea tipologiilor constă, după cum am arătat mai sus, tocmai în relativizarea acestor dihotomii. De asemenea, tipologia prezentată anterior sub forma unor categorii dihotomice poate avea mai multe dimensiuni de analiză,

1. Această relație este și subiectul articolului lui Ciobanu și Elrick din acest volum.

conform tipologiei generale a lui Hörder, Lucassen și Lucassen (2007), și categoriile organizate dihotomic pot fi de mai multe tipuri. În plus, putem introduce și alte criterii de clasificare a migrației: distanța, spațiul socio-economic, sectorul economic etc. În cele ce urmează, fără a analiza și detalia această tipologie, sintetizăm într-un cadru complex, dar neexhaustiv, tipurile posibile de migrații existente la ora actuală.

Tipologie comprehensiv-integrată a migrațiilor

Motiv	Forțat (de exemplu condiționări climaterice, cum sunt cele cauzate de modificări umane sau naturale ale mediului înconjurător)	Deportare/expulzare (adesea cauzată de război și determinat adesea ideologic)	Economic (definit ca migrație pentru îmbunătățirea condițiilor de viață)	Cultural (exemplul călătoriilor educative și migrația pensionarilor)
Status legal*	Legală	Parțial iregulară, în cazul în care sunt îndeplinite, spre exemplu, condițiile de intrare în țară, dar nu și cele de rezidență sau drept de muncă.	Iregulară (ilegală sau nedocumentată)	
Gradul de organizare a migrației*	Spontană	Contractuală		
Distanță	Scurtă (locală)	Medie (în general regională)	Distanțe mari (în general, migrație internațională; poate fi colonială sau transoceanică)	
Direcție	Imigrare	Migrație circulară (sau circulatorie)	Multiplă (în mai multe direcții sau repetată în aceleași locuri)	Migrație de retur (sau întoarcere)

* Categorie introdusă de către editori în schema lui Hörder, Lucassen și Lucassen

Durată ședere	Sezonieră	Pentru mai mulți ani	Pe perioada vârstei active	Definitivă (pe toată durata vieții)
Spațiu socioeconomic	Rural-rural	Rural-urban (spre exemplu, urbanizarea, cea mai cunoscută formă de migrație din istoria europeană)	Urban-urban	Colonială (coloniști, comercianți, soldați, marinari)
Sector economic	Agrară (coloniști sau țărani)	Cu ocupația în industrie (migrație de muncă, în special a persoanelor slab calificate)	Sectorul de servicii (servicii, îngrijire, curățenie, soldați, marinari, comercianți și personal administrativ)	Migrația elitei (oameni de afaceri, personal administrativ, profesii liberale)

Sursa : Hörder, Lucassen și Lucassen (2007, pp. 28-53)

Rolul euristic al teoriilor clasice

Istoria studiilor și teoriilor despre migrație începe încă din secolul al XIX-lea cu studiile lui Max Weber despre migrația poloneză (1892), sau cu legile lui Ravenstein (1889). În timp, asistăm la o evoluție complexă a abordărilor teoretice ale variatelor aspecte ale fenomenului. La ora actuală este cert că studiarea teoriilor despre migrație tinde să devină o preocupare separată (Boyle *et al.*, 1998 ; Brettell și Hollifield, 2000 ; Massey, 1993), promovând o varietate de cadre teoretice de clasificare (un fel de metateorii) ale discursurilor teoretice despre migrație.

Există, în primul rând, o distincție între studiile de mobilitate și cele de sedentarizare. Astfel, teoriile despre sedentarizare analizează procesul prin care migranții se adaptează societății prin acomodare, asimilare sau revitalizare etnică. Mai ales în anii '50 și ulterior, instrumentarul teoretic al studiilor despre sedentarizare a fost realizat de membrii Școlii de la Chicago. Gordon, spre exemplu, realizează distincția dintre etapele de asimilare a migranților : contact, conflict și acomodare (Gordon, 1964). Anii '60-'70 constituie o etapă importantă de dezvoltare a studiilor de migrație, prin care sunt contrazise presuposițiile asimilaționiste ale lui Gordon, în special de către Glazer și Moynihan (1970), care susțin ideea potrivit căreia migrațiile nu se finalizează neapărat cu asimilarea migranților, ci cu constituirea unor noi grupuri și a unei

multitudini de identități etnice. Totodată, această etapă în evoluția studiilor despre migrație se suprapune cu explozia studiilor despre etnicitate și identitate etnică, ce se dezvoltă inițial în contextul studiilor de migrație, pentru ca mai apoi să își dezvolte tematica proprie, în special în studiile de etnicitate și naționalism.

Studiile despre mobilitate sunt interesate în analiza modurilor prin care migranții pleacă din societățile de origine și ajung în societățile gazdă. Astfel, sunt studiate factorii de respingere și de atracție a migrației (*push* și *pull*), se fac analize macroeconomice, în care migrația este definită ca alegere rațională a actorilor sociali, analiza în termeni de riscuri, cauzalitate cumulativă etc. Între cele două câmpuri teoretice a existat și există încă o disjunctie destul de tranșantă (Penninx, 2006), iar la ora actuală această falie tinde să fie depășită în studiile de transnaționalism, spre exemplu, sau în analizele de sociologie urbană, în care procesele de sedentarizare (și de acomodare) sunt analizate în relație cu mobilitatea (Smith, 2001).

Un al doilea tip de cadru teoretic de clasificare a teoriilor referitoare la migrație se face în funcție de domeniul disciplinar la care aceste teorii se raportează sau în interiorul cărora aceste teorii au fost elaborate (Brettell și Hollifield, 2000). Astfel, *grosso modo*, putem distinge între analizele și elaborările teoretice: economice, sociologice și antropologice. Analizele inițiale referitoare la cauzele mobilității și la efectele pe care migrația le produce în țările de destinație au fost realizate în termenii științei economiei. Problema legată de acest mod de abordare a migrației rezidă în faptul că teoriile articulate de-a lungul unor granițe disciplinare limitate aveau o valoare explicativă redusă. Ca atare, elaborările teoretice se concentrau din ce în ce mai mult pe problemă și nu pe disciplină. În timp, analizele sociologice au interacționat profund cu analizele economice, fapt care a dus, printre altele, la dezvoltarea analizelor noi economii a migrației, care încearcă să combine analizele economice (factori *push-pull*, piețe de muncă segmentate etc.) cu analize și concepte sociologice. Antropologia migrației și studiile calitative ale migrației s-au dezvoltat inițial în special în analiza proceselor de sedentarizare a migranților. În special după anii '80, s-au dezvoltat analizele antropologice mai ales datorită rafinării și redefinirilor conceptuale din câmpul studiilor de migrație și necesității analizelor la nivel micro.

În fine, o ultimă distincție în câmpul teoretic al studiilor migrației este cea dintre analizele de tip structură *versus* acțiune a actorilor și rețelelor sociale (dihotomia *structure-agency*), care în cea mai mare parte este o analiză de tip micro-macro. În cele ce urmează vom prezenta teoriile migrației prin această dihotomizare teoretică.

Teoriile neoclasice (funcționale)

Lui Ravenstein (1889) îi revine meritul de a fi formulat, în 1876 și 1885, primul set de reguli deterministe despre migrație, acestea reprezentând și

prima încercare de a teoretiza migrația internațională. Demersul lui este urmat mai târziu de cel al lui Zelinsky (1971), care încearcă să conceptualizeze migrația ca o evoluție stadială generată de modernizarea societăților și intrarea în circuitele economice internaționale.

În cadrul teoriilor economice neoclasice (Hicks, 1932), migrația este esențialmente generată de diferența de salarizare a muncitorilor din diferite spații economice din cadrul statelor naționale. Migrația este astfel o redistribuire a muncitorilor în funcție de necesarul de forță de muncă de la regiunile sărace în capital, dar bogate în forță de muncă, la regiunile bogate în capital, dar sărace în forță de muncă. Todaro (1969) aplică acest model în Africa de Est; analiza sa se axează pe diferențele salariale, dar și pe oportunitățile de muncă oferite migranților. Acest model teoretic (denumit și modelul „ortodox”), derivat din economia neoclasică, privește actorii sociali (migranții) capabili de a face alegeri raționale în funcție de informațiile și oportunitățile pe care le au la dispoziție. În conformitate cu logica acestei abordări teoretice, în situația (ipotetică) a accesului neîngrădit la informație și a libertății absolute de mișcare, forța de muncă s-ar deplasa exclusiv pe logica cererii și a ofertei. Una dintre problemele acestui model este aceea că îi lipsește contextul istoric, politic și economic al migrației. Astfel, „alegerile” presupuse raționale ale actorilor sociali sunt de fapt determinate cel mai adesea de factori culturali, politici și economici (Phizacklea, 1998).

Teoria capitalului uman și modelul comportamental sunt încercări de a nuanța teoria economică neoclasică (Boyle, Halfacree și Robinson, 1998). Teoria capitalului uman consideră că angajarea în migrație se face în funcție de balanța costuri-beneficii. Astfel, în costuri intră cheltuielile legate de călătoria până la destinație și asigurarea traiului în regiunea de destinație, pierderile din gospodărie cauzate de lipsa celui care se angajează în migrație și (nu neapărat în ultimul rând) disconfortul psihic al migrantului. La dimensiunea câștig trebuie incluse nu doar beneficiile materiale, ci și cele legate de calitatea mediului (natural, social și cultural) mai larg, structura oportunităților la care va avea acces ca urmare a migrației. Ca atare diferențele salariale produc migrație doar dacă potențialii migranți consideră că în urma angajării în migrație pot realiza un beneficiu net ce compensează inclusiv eventualul disconfort implicat de această situație.

Astfel, această perspectivă combină analiza actorilor cu analiza structurală: sursele de risc ale gospodăriilor țin de factorii economici și politici, dar strategiile de migrație nu se iau la nivel individual, ci la nivelul gospodăriei. Gospodăriile trimit membrii în afara regiunii, în special acolo unde riscurile sunt mai mici, pentru a diversifica sursele de câștig. Acest lucru explică prioritatea pe care o are migrația rural-urban, mediul rural oferind oportunități de câștig diversificate (Guilmoto și Sandron, 2001, p. 143). Spre exemplu, în Nigeria, migrația este cea mai eficientă soluție împotriva riscurilor provocate de secetă în mediul rural (Mortimore, 1989). În același timp însă, trebuie menționat faptul că însăși migrația membrilor gospodăriilor conține un element de risc, care este reglementat însă

de contractul de migrație prin care familiile și comunitățile de origine permanențizează relațiile de reciprocitate, schimb și solidaritate cu migranții, altminteri, gospodăriile ar avea de suferit mai mult decât dacă migrația nu s-ar produce.

În plus, datorită migrației apar dezechilibre locale care pot genera riscuri pentru gospodăriile fără migranți. Se produc dezechilibre între familiile cu migranți și cele fără migranți, generând deprivare relativă. Un astfel de caz este analizat în acest volum de către Anghel și parțial de către Bădescu și alții, evidențiindu-se efectele economice, sociale, dar și politice produse de migrație.

O altă dimensiune a riscului, mai puțin analizată în această perspectivă teoretică, este analiza riscurilor din țările de destinație. Astfel, Hart (2000) analizează riscurile pe care migranții frafra le întâmpinau după ce migrau la Accra (Republica Ghana). Economia locală în Accra era extrem de instabilă și se reorganiza continuu, migranții trebuind să își revizuiască încontinuu relațiile economice. Riscurile asociate acestor relații economice erau ridicate și încrederea socială media constituirea și reconstituirea relațiilor sociale într-un context foarte precar. Similar este cazul migranților nepalezi în Bangalore (Pfaff-Czarnecka, 2001), care realizau relații și sisteme de credit informale pentru a se putea adapta contextului indian și a depăși riscurile existente.

În alte contexte, în special atunci când vorbim despre migrație iregulară, riscurile întâlnite în țările de destinație sunt numeroase, migranții fiind extrem de vulnerabili în fața riscurilor. Astfel, în context italian (în zona Milano), acest lucru este analizat de către Colombo (1996), în cazul migranților proveniți din Africa de Nord. În context american, Massey și colaboratorii săi (1994) discută despre riscurile pe care migranții mexicani le întâmpină în Statele Unite ale Americii, la început fiind obligați să locuiască în condiții improvizate și să fie expuși relațiilor de muncă arbitrară. Atât statusul migranților (adesea „ilegal”), cât și locurile în care aceștia muncesc, adesea în clandestinitate sau în casele localnicilor, fac analiza dificilă. În fine, o altă sursă de riscuri este fluctuația de cerere și ofertă de pe piețele secundare de muncă. Aceste riscuri se pot analiza mai puțin din punct de vedere statistic, față de analiza riscurilor din gospodăriile de origine, iar analiza se poate cel mai bine realiza din punct de vedere calitativ.

Perspectiva comportamentală consideră migrația ca o succesiune de decizii care au efecte prin schimbări în parcursul de viață al indivizilor. Ceea ce se urmărește în acest tip de analiză nu este numai observarea practicilor concrete ale migranților, cât mai ales tipurile de *mecanisme* de migrație care sunt inculcate în procesele migraționale.

Modelele structurale

Modelele structurale concep migrația ca un rezultat al organizării sociale la nivel macro și se consideră că anumite contexte și configurații de organizare economico-socială generează migrație.

Astfel, noua economie a migrației pune accentul nu pe individ, ci pe familie și pe gospodăria tradițională. Această formă de organizare a producției se confruntă cu o serie de riscuri (condiții meteo neprielnice, fluctuația prețurilor pe piețe, lipsa de lichidități necesare unor investiții majore). În acest context migrația devine o strategie de gestionare a acestor riscuri. Membrii gospodăriei se angajează în alte locuri, în alte sectoare ce nu se confruntă cu aceleași riscuri ca și gospodăriile proprii. Ca atare, resursele generate în decursul migrației reprezintă o formă de asigurare pentru gospodăriile de origine a migranților. Dealtfel, modelul teoretic este (sau cel puțin a fost) aplicabil și pentru anumite regiuni de pe teritoriul României, unde inclusiv în timpul comunismului o parte din gospodăriile rurale se bazau pe două piloane (agricultura de subzistență și naveta în urban); în contextul descreșterii drastice a sectorului industrial, această formă de organizare se schimbă, navetismul fiind înlocuit de practici de migrație temporară (vezi Bodó, 1996; vezi și articolul lui Horváth din acest volum).

Modelul *push-pull* (respingere-atracție) menționează faptul că migrația are loc datorită existenței unei serii de factori structurali (de respingere – *push*) care determină migranții să părăsească regiunile lor de origine (spre exemplu, foamete, război sau decăderea economică a unor regiuni – cum a fost, de exemplu, cazul României în anii '90). În paralel, există o serie de factori „de atracție” (*pull*) a migranților, legați în special de necesarul de forță de muncă sau de salariile superioare (Bogue, 1969), și nu există legi predeterminate de migrație.

Factori push-pull

Factori de respingere	Factori de atracție
Declinul resurselor naționale sau declinul cererii unor anumite produse : închiderea unor mine, scăderea producției de lemn și scăderea agriculturii	Posibilități sporite de angajare
Creșterea șomajului datorită incompetenței managementului, schimbării nevoilor angajaților sau automatizării	Posibilități de câștig superioare
Tratamente discriminatorii pe baze etnice, religioase sau politice	Oportunități sporite pentru educație și specializare
Alienarea culturală față de o comunitate	Mediu mai prietenos și condiții mai bune de viață
Posibilități reduse de angajare și căsătorie	Migrația determinată de dependența față de o persoană care a migrat deja (spre exemplu reunificarea familiei)
Plecarea datorată unor catastrofe naturale sau umanitare	Existența unui mediu mai bogat din punct de vedere cultural, intelectual sau de recreere

Sursa : Boyle, Halfacree și Robinson (1998)

Cel mai adesea, astfel de factori *push-pull* sunt integrați în cadrul unor analize mai complexe, cum sunt, spre exemplu, și o parte din studiile incluse în acest volum (vezi Brubaker, Ciobanu și Elrick, Horváth).

Perspectiva *piețelor de muncă duale* sau segmentate (Piore, 1979) accentuează faptul că migrația internațională reprezintă o necesitate determinată de particularitățile structurării pieței forței de muncă în capitalismul modern. Așa se face că funcționează o piață primară a forței de muncă ce se caracterizează prin relații contractual formale, garantate legal, unde locurile de muncă sunt relativ stabile și de durată, accesarea acestui segment presupunând o investiție semnificativă în capitalul uman. Pe de altă parte, pe piețele secundare ale forței de muncă sunt concentrate muncile ce presupun un efort fizic considerabil, cu un prestigiu relativ scăzut, tendința fiind de informalizare a muncii (relații de muncă necontractuale și pe termene scurte). În societățile industriale moderne, populația autohtonă preferă mai degrabă un șomaj prelungit decât să se integreze în segmentele secundare ale pieței forței de muncă, aceasta fiind considerată ca dăunătoare pentru sinele lor social (Bonacich, 1972; Massey, 1993). Astfel, segmentele economiei care utilizează muncă fizică necalificată sau puțin calificată devin dependente de forța de muncă provenită din migrație.

Inspirată din teoria lui Immanuel Wallerstein la începutul anilor '70, se conturează teoria sistemului global al migrației, plasând fenomenul în contextul dependențelor și proceselor economice la nivel global (Phizacklea, 1998). Transformarea economiilor tradiționale, includerea unor regiuni periferice ale lumii în organizarea economică globală, mișcarea continuă a capitalului determinată de necesitatea maximizării profitului, importul masiv al unor forme de expresie culturală în contextul sistemului colonial și postcolonial reprezintă factori ce produc și reproduc neconținut migrația. Din această perspectivă teoretică migrația este un produs automat al dezvoltării capitalismului la scară globală. Datorită dezvoltării capitalului se produc nu numai dislocări și transformări ale migrației internaționale, dar migranții înșiși devin mediatori ai acestor procese de dezvoltare a capitalului. În plus, dezvoltarea capitalistă este realizată în cicluri de creștere și descreștere ce determină o fluctuație a cererii de forță de muncă. Deci, migranții sunt o soluție facilă pentru această cerere variabilă.

Teoriile structurale pot fi criticate pentru faptul că nu permit analiza mai nuanțată a migrațiilor internaționale și o reduc la factorii economici (și adesea și cei politici) care determină migrația. În plus, actorii sociali, migranții sunt aproape inexistenți în multe din analizele structurale. Variantele ulterioare ale teoriei marxiste structurale se dezvoltă ca teorii de economie politică, în care politicului începe să i se acorde o importanță crescută, statele naționale și politicile de migrație fiind factori esențiali în studiul proceselor migratorii actuale.

Dincolo de actori și structuri : teorii integratoare

Ca urmare a limitărilor pe care fiecare din aceste două orientări teroretice le are, mai ales în noua economie a migrației, au început să se contureze demersuri care să îmbine ambele perspective (structură și actori sociali). Așa au apărut, printre altele, teoria rețelelor sociale, cauzarea cumulativă, dependența de cale, perspectiva riscurilor în migrația internațională. Mai mult decât atât, multe analize actuale încorporează mai multe perspective de cercetare, concepte și teorii dezvoltate atât de teoriile clasice, cât și în contribuțiile teoretice recente. Astfel, în practică, teoriile clasice (*push-pull*, teoria ortodoxă, economia politică) sunt integrate unor demersuri de cercetare foarte diversificate. În continuare, vom analiza câteva dintre teoriile integratoare : teoria rețelelor sociale, cauzalității cumulative și perspectiva instituțională.

Teoria rețelelor sociale

Una dintre întrebările apărute în cercetările privind migrația și tratată și în această carte de către Thomas Faist este următoarea : „De ce vin atât de mulți migranți din atât de puține locuri și atât de mulți din atâtea locuri ? ” Un posibil răspuns la această întrebare este că dincolo de cerințele de forță de muncă din economiile dezvoltate sau de preferințele de selecție a migranților de către statele naționale, migrația are un potențial de autoreglare și autogenerare, o dinamică proprie. Migrația se realizează prin ceea ce se cheamă în termeni economici *contracte de migrație* (Guilmoto și Sandron, 2001), care reglementează tranzacțiile dintre migranți pe de o parte, dintre aceștia, societățile de origine și intermediarii migrației (denumiți și brokeri de migrație), pe de altă parte. Cadrul instituțional cel mai des întâlnit este rețeaua de migrație, reprezentând adesea cel mai solid suport de dezvoltare a migrației. Astfel, perspectiva rețelelor (Massey, 1987 ; Massey *et al.*, 1994), influențată de teoria capitalului social, arată cum într-o multitudine de contexte migraționale migrația este generată de către rețelele de migrație, care asigură permanentizarea lanțului de migrație (*migration chain*). Analizând migrația dinspre Mexic spre Statele Unite ale Americii, Massey arată cum inițial apar pionierii migrației, apoi încep să se dezvolte rețelele de migrație. Cu cât intră în migrație mai multe persoane, cu atât mai repede rețelele de migrație ajung la maturitate. La un moment dat, datorită proliferării rețelelor, are loc migrația de masă. O astfel de perspectivă de cercetare este utilă în analiza migrației românești, mai ales în analiza migrației către Italia și Spania (vezi Elrick și Ciobanu, parțial Anghel și Horváth). Analiza rețelelor în contexte de migrație este utilă chiar atunci când migrația este controlată de către stat (vezi studiul lui Michalon din acest volum). Rețelele de migrație, care produc instituționalizarea și expansiunea migrației, nu se bazează doar pe „relații sociale tari”, pe solidaritățile și reciprocitățile grupurilor

primare (familie sau rudenie). În acest sens, Anghel (2008) arată cum nu doar familia devine baza de propagare a migrației românești; în bună măsură, solidaritatea conferită de locul de origine este importantă în constituirea grupurilor de migranți la Milano. Astfel, migrația are loc datorită „forței legăturilor sociale slabe” (Granovetter, 1973), ce stipulează faptul că rețelele de migrație se dezvoltă datorită mobilizării relațiilor secundare pe care le au indivizii – prieteni, rude, cunoștințe. Forța acestor relații sociale rezidă în eficacitatea lor în contextul migrației. În fine, funcționarea rețelelor și a mecanismelor de migrație se realizează diferit în funcție de condițiile și factorii economici și politici macro din țările de origine și destinație (Düvell, 2005).

Un aspect important în analiza rețelelor sociale îl reprezintă faptul că acestea sunt flexibile, se modifică în timp și se adaptează contextelor de migrație. Detaliind funcționarea rețelelor, Guilmoto și Sandron (2001) menționează o serie de *mecanisme constitutive* semnificative:

- rețelele sunt constituite prin *investiții inițiale mari*, dar sunt urmate de *declinul* ulterior al *costurilor*. Inițial, migrația implică costuri (financiare și personale) ridicate. Cu timpul însă, datorită standardizării strategiilor de migrație și creșterii numărului de migranți din aceeași rețea, costurile încep să scadă, iar migrația devine mai ușoară;
- apare *efectul de învățare (training, apprenticeship)* al rețelelor, faptul că rețeaua funcționează mai bine odată cu experiența noilor migranți. Cunoștințele se acumulează în rețea și pe baza transmiterii informației rețeaua devine mai eficientă;
- se produce *coordonarea* împreună cu alte activități. În timp, rețeaua se adaptează piețelor locale de muncă din țara de destinație și migranții încep să își diversifice activitățile. Astfel, dacă inițial migranții au ocupat poziții pe piața secundară a forței de muncă, așa cum este cazul migranților români care muncesc inițial în construcții, în timp apar o diversificare și o specializare ocupațională, unii începând să ocupe poziții superioare în ierarhia întreprinderilor, sau își aleg alte meserii;
- apar *aspirații adaptative*: rețeaua devine mijlocul exclusiv de migrație în ochii localnicilor din localitățile de origine. Spre exemplu, dacă inițial migrația este organizată spontan, în timp, datorită dezvoltării rețelelor, acestea devin vehiculul aproape exclusiv al realizării migrației (vezi, spre exemplu, studiile clasice ale lui Massey; în context românesc, Elrick și Ciobanu);
- există *posibilitatea unor configurații ineficiente*; rețelele de migrație nu sunt neapărat soluțiile cele mai eficiente la problemele localnicilor. Astfel, în numeroase cazuri, migranții ajung prizonierii unor poziții sociale defavorizate. Mai mult decât atât, pot apărea relații inechitabile în cadrul rețelelor de migranți, în modul în care sunt produse inclusiv forme de sclavagism modern, incluzând prostituția și traficul de ființe umane, care se realizează tot cu ajutorul rețelelor;

- *dependența de cale (path dependency)*; un eveniment minor poate căpăta semnificație majoră; dezvoltarea migrației se poate realiza în funcție de evenimentele anterioare;
- *existența echilibrelor multiple*; adesea, multiple soluții sunt accesibile migranților și există numeroase rețele pe care potențialii migranți pot să le utilizeze;
- *efecte de închidere (lock-in effect)*; odată stabilită într-un loc, o rețea de migrație se poate reorganiza cu dificultate într-o altă localitate. Datorită costurilor ridicate implicate de stabilizarea într-un loc și timpului necesar pentru adaptarea la economia locală, transmutarea rețelelor între diferite locații se poate realiza doar cu dificultate.

Analiza acestor mecanisme de funcționare a rețelelor se poate face ținând seama și de aspecte culturale, structuri de rudenie, schimbări și factori macroeconomici și politici. Astfel, efectele culturale pot influența funcționarea rețelelor, spre exemplu tipurile de relații familiale și perpetuarea unor practici culturale în societățile de destinație. Jordan și Düvell (2002), spre exemplu, analizează migrații iregulare turci și polonezi din Marea Britanie și observă un individualism mai ridicat în rândul migranților polonezi, generat și de către funcționarea diferită a familiei în cele două cazuri.

Mai ales permanentizarea în timp a rețelelor, induce ideea că migrația este un sistem (Castles și Miller, 1993) care unește țările de destinație și de origine. Mabogunje (1970) aplică teoria sistemelor la migrația din Africa de Vest: elaborând acest model teoretic, el definește patru elemente caracteristice sistemelor de migrație: mediul (*environment*), migrații (ca actori individuali), sub-sistemele de control (cum ar fi familia, care controlează comportamentul migranților) și mecanismele de ajustare, care operează în contextul de origine ca să rezolve plecarea migranților, iar în contextul de destinație ca să rezolve sosirea lor. Utilizarea ideii de sistem de migrație s-a permanentizat, dar presuposițiile sale teoretice bazate pe teoria sistemelor au fost adesea puse sub semnul întrebării.

Instituții care susțin migrația și cauzarea cumulativă

În seria perspectivelor teoretice care combină analiza structurală cu perspectivele orientate către actori, menționăm aici analiza instituțională și cauzarea cumulativă.

Analiza instituțională accentuează că o serie de instituții (și nu numai rețelele de migrație) susțin apariția și/sau dezvoltarea migrației internaționale. Pe de o parte, există instituții (nestatale) care generează migrația. În cazul românesc, spre exemplu, bisericile neoprotestante (spre exemplu Biserica Adventistă) precum și Biserica Catolică au avut un rol hotărâtor în generarea migrației. În ambele cazuri, instituțiile religioase au susținut, prin facilitarea

pelerinajelor religioase sau prin existența rețelelor neoprotestante, accesul românilor în Spania și Italia (Cingolani în acest volum ; Anghel, 2005). Susținerea migrației nu s-a realizat doar prin ușurarea accesului în Italia și Spania ci și prin oferirea de suport și eventual facilitarea locurilor de muncă (în anumite cazuri, în Italia). Tot în mod direct, Biserica Catolică Italiană, prin organizația Caritas, a oferit sprijin (mâncare gratuită și haine) migrantilor iregulari din Italia. Un alt suport instituțional al migrației românești din Italia este reprezentat de către firme italiene care au adus legal migranți români pentru muncile agricole (Anghel, 2008). În plus, migrația către Italia a fost susținută de către instituții ale românilor¹ : firme care au asigurat transportul și transmiterea de bani către România. Datorită creșterii dezechilibrului dintre oportunitățile de migrație și numărul mare de potențiali migranți, au apărut brokeri de migrație, care ofereau vize și transport către Italia. Astfel, perspectiva instituțională vine să îmbogățească perspectiva rețelelor. Chiar dacă este adevărat că migrația românească către Peninsulă s-a dezvoltat preponderent datorită expansiunii rețelelor de migrație, aceasta nu s-a petrecut în absența cadrelor instituționale. Mai mult decât atât, aderarea la Uniunea Europeană, datorită impactului instituțional major, a fost factorul care a generat intensificarea migrației românești.

Cauzarea cumulativă susține faptul că migrația se dezvoltă în așa fel, încât după un anumit timp are capacitatea de a se autoreproduce. Astfel, migrația determină o serie de schimbări care generează mai departe perpetuarea migrației (Myrdal, 1944 ; Bonacich, 1972 ; Massey, 1987 ; Massey *et al.*, 1994). Aceste cauze pot fi extensia rețelelor, distribuția resurselor, a capitalului uman, modificări în organizarea economiei din localitățile de origine, schimbări culturale. Asemenea schimbări, cumulate, perpetuează migrația, care se autoreproduce fără a mai fi nevoie de existența unor factori externi facilitatori.

Proliferarea studiilor de migrație și conținutul acestui volum

Teoriile migrației nu reprezintă, la ora actuală, un canon utilizat exclusiv, ci mai degrabă un cadru de referință care inițiază un set de teorii și concepte. Astfel, datorită proliferării studiilor de migrație, teoriile prezentate devin adesea un mecanism euristic și apare o multitudine de încadrări conceptuale noi. Migrația modifică structura socială a statelor de destinație, deci migrația/migranții pot fi studiați din perspective multiple : sociologice, ale științelor politice, antropologie, studii urbane, geografie umană, economie, istorie etc.

Prin acest volum intenționăm să oferim o contribuție la înțelegerea migrației românilor, privită în complexitatea ei. Dorim, de asemenea, să realizăm o

---

1. Vezi, spre exemplu, cadrul teoretic oferit de Goss și Linquist (1995).

deschidere conceptuală și teoretică mai amplă, care se articulează la ora actuală în științele sociale în domeniul studiilor despre migrație. Studiile prezentate tratează câteva teme majore : teorii ale migrației, migrație și etnicitate, transnaționalism, dezvoltare, migrația persoanelor înalt calificate (migrația de creiere) etc., încercând prin această structurare a temelor acoperirea mai multor arii de interes tematic și conceptual.

Astfel, studiul Danei Diminescu, al doilea din partea introductivă, realizează o analiză a migrației recente a românilor și tematizează tendințele de mobilitate ale românilor după căderea Cortinei de Fier.

A doua parte a volumului tratează migrația etnică din România. Începe cu studiul teoretic al lui Rogers Brubaker, care discută migrația etnică în context european în termeni de afinitate etnică. Astfel, autorul analizează comparativ migrația etnică a germanilor, maghiarilor și rușilor în contextul schimbărilor apărute în Europa de Est. Studiul lui Michalon vine să completeze analiza teoretică a lui Brubaker, arătând cum în context românesc migrația sașilor, gândită inițial ca migrație definitivă, păstrează un element de retur și o relație cu societatea de origine. Și al treilea studiu al acestei părți aduce completări tabloului migrației etnice din România. Migrația maghiarilor, a căror apartenență culturală la „țara-mamă” era neproblematică (față de apartenența mai puțin clară a sașilor la națiunea germană), produce o paradoxală reidentificare etnică. Incluși politic în națiunea culturală maghiară, maghiari transilvăneni se găsesc adesea într-o situație de marginalizare și excludere economică în Ungaria. În fine, pentru a întregi analiza migrației etnice din România și a discuta comparativ cadrul teoretic oferit de Brubaker în introducerea acestei părți, este încă necesar studiul migrației evreilor, a romilor sau a membrilor unor mici comunități de croați, italieni, greci etc.

Următoarea parte a volumului tratează tematica proceselor de migrație și a factorilor ce cauzează migrația. Fiecare studiu abordează o temă separată. Această parte începe cu articolul lui Thomas Faist, o introducere teoretică despre analiza migrației transnaționale în contextul globalizării. Deși nu abordează tematic migrația românească, acest tip de abordare este utilă pentru a încadra articolele ulterioare, care discută în anumite cazuri relația teoretică dintre migrație și globalizare. În continuare, Horváth discută în contextul românesc conceptul de cultură a migrației. El arată cum în cazul tineretului, cultura migrației se dezvoltă în cadrul unui proces prin care tinerii trec la starea de adult. Mai departe, Cingolani abordează o altă tematică importantă a migrației românești atunci când definește cinci dimensiuni de analiză a transnaționalismului migranților români. Astfel, acesta clasifică tipurile de practici transnaționale ale migranților români la Torino în funcție de gradul de instituționalizare și de tipurile de relații sociale implicate.

Analiza migrației românești în termeni de rețele sociale este realizată de Ciobanu și Elrick, care discută modalitățile prin care politicile de migrație pot controla/influența migrația în cazul a două rețele cu istorie de migrație diferită.

Motivațiile pentru migrație sunt analizate de Ferro, care arată că, în cazul migranților înalt calificați, migrația nu este determinată doar de factori economici de respingere, ci de un set complex de factori (individuali, profesionali, economici, sociali etc.). În fine, această parte se încheie cu articolul lui Nagy, care analizează relația dintre turism și migrație, dintre diferite tipuri de mobilități și proiecte de migrație/dezvoltare a turismului.

Ultima parte a volumului conține două studii despre efectele migrației. Utilizând o perspectivă teoretică din sociologia dezvoltării, Anghel analizează tipurile de efecte economice și sociale ce apar într-o comunitate de origine a migranților. Studiul lui Bădescu și alții încearcă să tematizeze schimbările generate de migrație în ceea ce privește cultura politică: încrederea socială și implicarea civică. Cele două studii diferă nu numai ca teorie utilizată, dar și ca unități de analiză: primul este un studiu de caz, în timp ce al doilea este o analiză la nivel macro, dar având și elemente calitative.

Prin multitudinea temelor alese și prin diversitatea de abordări teoretice, volumul *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești* încearcă să redea complexitatea migrației românești. În plus, analizele sunt realizate atât în societățile de destinație, cât și în România, investigând relațiile prin care migrația leagă România de societățile vest-europene și efectele multiple produse în România.

Bibliografie

- Alsher, S., 2005, „Knocking at the Doors of «Fortress Europe»: Migration & Border Control in Southern Spain & Eastern Poland”, CCIS Working Papers, San Diego, <http://www.comcad-bielefeld.de/cgi-bin/pagemaker.pl?name=salscher>, accesat la data de 31 iulie 2008.
- Anghel, R.G., 2005, „Milano Centrale. Status ilegal, piețe de muncă și practici transnaționale la migranți români la Milano”, *Sociologie Românească*, vol III nr. 2, pp. 174-194.
- Anghel, R.G., 2008, „Changing Statuses: Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (5), pp. 787-802.
- Appelyard, R., 2001, „International Migration Policies: 1950-2000”, *International Migration* pp. 39, 7-20.
- Bade, K. (ed.), 1984, *Auswanderer – Wanderarbeiter – Gastarbeiter: Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Scripta Mercaturae Verlag, Ostfildern.
- Bauböck, R., 2001, „International Migration and Liberal Democracies: The Challenge of Integration”, *IWE Working Paper Series*, vol. 17, pp. 1-24.
- Bodó, J., 1996, *Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*, Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea-Ciuc.

- Bogue, D., 1969, *Principles of Demography*, Wiley, New York.
- Bonacich, E., 1972, „A theory of ethnic antagonism: the split labor market”, *American Sociological Review*, 37 (5), pp. 547-559.
- Boyle, P., Halfacree, K., Robinson, V., 1998, *Exploring Contemporary Migration*, Addison Wesley Longman, Essex.
- Brettell, C.B., Hollifield, J.F., 2000, *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Routledge, New York, Londra.
- Buscu, Ș., 2008, „Dobânzile mari și «căpșunarii», activele de bază ale României”, *Cotidianul*, 20 februarie, 11.
- Calavita, K., 1995, „Mexican Immigration to the USA: The Contradictions of Border Control”, în R. Cohen (ed.), *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 236-244.
- Castels, M., 1996, *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, Blackwell Publishers, Oxford și Malden.
- Castles, S., Miller, J.M., 2003, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, ediția a III-a, Guilford Press, New York.
- Cohen, R. (ed.), 1995, *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Colombo, A., 1996, „Amici, clienti, polizzioti”, *Quaderni di Sociologia*, 11, pp. 51-77
- Colombo, A., Sciortino, G., 2003, „La Legge Bossi-Fini: estremismi gridati, moderazioni implicite e frutti avvelenati”, în J. Blondel și P. Segatti, *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni (195-215)*, Il Mulino, Bologna.
- Düvell, F., 2005, „Networks, Social Capital and Decision Making in (Irregular) Migrations from Eastern Europe: A Comparative Perspective”, manuscris, text prezentat la Conferința *New Patterns of East-West Migration in Europe*, Hamburg, HWWA, 18-19 noiembrie.
- Esser, H., 1980, *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration van Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse*, Luchterhand Verlag, Darmstadt și Neuwied, 1980.
- Fassmann, H., Münz, R., 1994, „European East-West Migration, 1945-1992”, *International Migration Review*, 28, pp. 525-540.
- Finotelli, C., 2006, „Accolti o sanati? L'asilo e la protezione umanitaria in «nuovi» e «vecchi» paesi d'immigrazione. Il caso italiano in prospettiva comparata”, în G. Sciortino și F. Decimo (ed.), *Stranieri in Itali*, 4, Il Mulino, Bologna.
- Ghosh, B., 1998, *Huddled Masses and Uncertain Shores. Insights into Irregular Migration*, Kluwer Law International, Haga.
- Glazer, N., Moynihan, D.P., 1970, *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*, ediția a II-a, MIT Press, Cambridge.
- Gordon, M., 1964, *Assimilation in American Life*, Oxford University Press, New York.
- Granovetter, M., 1973, „The Strength of Weak Ties”, *American Journal of Sociology*, 78, pp. 1360-1380.

- Guilmoto C.Z., Sandron, F., 2001, „The Internal Dynamics of Migration Networks in Developing Countries”, *Population : An English Selection*, 13 (2), pp. 135-164.
- Hart, K., 2007, „Kinship, Contract, and Trust: The Economic Organization of Migrants in an African City Slum”, în D. Gambetta (ed.), *Trust : Making and Breaking Cooperative Relations*, Department of Sociology, University of Oxford, Oxford, [http : //www.sociology.ox.ac.uk/papers/hart176-193.pdf](http://www.sociology.ox.ac.uk/papers/hart176-193.pdf), accesat la 28 noiembrie, pp. 176-193.
- Hörder, D., Lucassen, J., Lucassen., L., 2007, „Terminologien und Konzepte in der Migrationsforschung”, în K. Bade, P.C. Emmer, L. Lucassen și J. Oltmer, (ed.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Schöningh/Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, München, Viena, Zürich, pp. 28-53.
- Horváth, I., 2004, „Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége vesztesége 1987-2001 között”, în T. Kiss (ed.), *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben* (pp. 61-90) Kriterion Könyvkiadó, Cluj-Napoca.
- Horváth, I., 2007, „Country profile Romania”, *Focus Migration*, vol. 9, pp. 1-10.
- Human Smuggling and Trafficking Center, 2005, *Establishment of the Human Smuggling and Trafficking Center : A Report to Congress*, pp. 1-26.
- ILO, 2004, *A fair globalization : creating opportunities for all*, International Labour Office, Geneva.
- IOM, 2000, *World Migration Report*, United Nations : International Organization for Migration.
- IOM, 2005, *World Migration 2005 : Costs and Benefits of International Migration*, United Nations : International Organization for Migration, 2005.
- Jordan, B., Düvell, F., 2002, *Irregular Migration : The Dilemmas of the Transnational Mobility*, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham and North Northampton.
- Levitt, P., 2003, de la Dehesa, R., „Transnational migration and the redefinition of the state : Variations and explanations”, *Ethnic and Racial Studies*, 26, pp. 587-611.
- Lewis, G.J., 1982, *Human migration : A geographical perspective*, Croom Helm, Londra.
- Lucassen, J., Lucassen, L., 1997, *Migration, Migration History, History : Old Paradigms and New Perspectives*, Peter Lang, Berlin.
- Mabogunje, A., 1970, „Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration”, *Geographical Analysis*, 2 (1), pp. 1-18.
- Massey, D.S., 1987, „Understanding Mexican Migration to the United States”, *The American Journal of Sociology*, 92 (6), pp. 1372-1403.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E.J., 1993, „Theories of International Migration : A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19, pp. 431-466.
- Massey, D., Goldring, L., Durand, J., 1994, „Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities”, *The American Journal of Sociology*, 99 (6), pp. 1492-1533.
- Myrdal, G., 1944, *An American Dilemma : The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper & Bros.
- Münz, R., 2002, „Das Jahrhundert der Vertreibungen”, *Tranzit*, 23, pp. 132-155.
- Okólski, M., 2001, „Incomplete Migration. A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe: The Case of Polish and Ukrainian Migrants”, în

- C. Wallace și D. Stola (ed.), *Patterns of Migration in Central Europe* (pp. 105-128), Palgrave Macmillan, Houndmills/Basingstoke/Hampshire.
- Penninx, R., 2006, „European Research on International Migration”, prezentare la conferința *MIGRINTER 1985-2005 : 20 ans de recherche sur les migrations internationales*, Poitiers.
- Petersen, W., 1958, „A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, 23, pp. 256-299.
- Pfaff-Czarnecka, J., 2001, *The Politics of Distance, Trust, and the Culture of Political Integration*, teză de Habilitation, Universitatea din Zürich, manuscris, 2001.
- Phizacklea, A., 1998, „Migration and Globalization : A Feminist Perspective”, în K. Koser și H. Lutz (ed.), *The New Migration in Europe : Social Constructions and Social Realities* (pp. 21-37), Macmillan Press Ltd., Londra.
- Piore, M., 1979, *Birds of passage : Migrant labor in industrial societies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ravenstein, E.G., 1889, „The Laws of Migration”, *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, pp. 241-305.
- Richmond, A.H., 1993, „Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements”, *Journal of Refugee Studies*, 6, pp. 7-24.
- Richmond, A.H., 1994, *Global Apartheid*, Oxford University Press, Oxford.
- Rocha-Trindale, M.B., 1995, „The repatriation of Portuguese from Africa”, în R. Cohen (ed.), *The Cambridge Survey of World Migration* (pp.337-341), Cambridge University Press, Cambridge.
- Smith, M.P., 2001, *Transnational Urbanism. Locating Globalization*, Blackwell Publishing Ltd., Malden, Oxford, Melbourne și Berlin.
- Sassen, S., 1991, *The Global City : New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton.
- Sassen, S., 2000, „Spatialities and Temporalities of the Global : Elements for a Theorization”, *Public Culture*, 12 (1), pp. 215-232.
- Stola, D., 1992, „Forced Migration in Central European History”, *International Migration Review*, 26, pp. 324-341.
- Tsuda, T. 1999, „The Permanence of «Temporary» Migration : The «Structural Embeddedness» of Japanese-Brazilian Immigrant Workers in Japan”, *The Journal of Asian Studies*, 58, pp. 687-722.
- Turton, D., 2003, „Conceptualising Forced Migration”, *Refugee Studies Centre Working Paper Series*, Working Paper No. 12, Refugee Studies Centre, Oxford, p. 19.
- United Nations, 2001, *Replacement Migration : Is It a Solution to Declining and Ageing Populations ?*, United Nations Publication.
- Verdery, K., 2004, *The Vanishing Hectare : Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca și Londra.
- Weber, M., 1892, *Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*, Leipzig.
- Zelinsky, W., 1971, „The hypothesis of the mobility transition”, *Geographical Review*, 61, pp. 219-249.

Exercițiul dificil al liberei circulații : o introducere în istoria migrației recente a românilor¹

Dana Diminescu

Căderea Zidului Berlinului sub valul uman care asalta, de o parte și de alta, această frontieră rămâne, fără îndoială, imaginea cea mai puternică a sfârșitului de secolul XX. Ca peste tot în Europa de Est, traversarea Cortinei de Fier a fost primul exercițiu al libertăților dobândite după căderea sistemului totalitar. Pentru prima dată după 50 de ani, Constituția le permitea românilor să-și păstreze pașaportul asupra lor și să se elibereze de o lungă tradiție de „evadare”² fără posibilitatea revenirii. O populație „inocentă” în materie de migrație internațională trece prin primele experiențe ale străinătății, inspirându-se direct din modelele cele mai accesibile în mediul lor : trajectoriile exilaților regimului comunist (cu adresele utile ale taberelor de refugiați). Plecărilor „etnicilor” germani care au jucat un rol deloc neglijabil în alegerea destinațiilor și în imaginarul lui „cum trebuie să ne întoarcem” ; circulațiile de migrație din fosta Iugoslavie și investițiile sârbilor la întoarcerea în țară, mai ales în construcția de case ; mișcările transfrontaliere maghiare ; turismul „comercial” sau traficul de valiză (*suitcase tourism*) al polonezilor care tranzitau România spre Turcia etc.

În ansamblu, aceste noi mobilități se înscriu în tendințele generale ale spațiului de migrație mondial. Ele trebuie însă corelate cu contextul particular al construcției europene și al aderării țărilor Europei Centrale și de Est la Uniunea Europeană. Prin studiul raporturilor complexe care se stabilesc în relațiile diferitelor state ale Uniunii Europene cu România (și în particular în ceea ce privește politica gestionării fluxului de circulație și de migrație) și al contribuțiilor lor implicite la generarea diferitelor mobilități, am putut distinge în anii care au urmat schimbării politice și sociale din 1989 trei perioade, ce corespund unui număr de trei tendințe de migrație.

-
1. Prezentul articol a apărut inițial sub titlul : „Introduction”, în D. Diminescu (ed.), *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines après 1989*, Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 2003, pp. 117-133. Traducerea din limba franceză a fost realizată de Gelu Teampău.
  2. Vechile țări ale Europei de Est au fost adesea asemuite unor închisori la scară geografică.

1990-1994: reluarea circulației migratorii în străinătate

În timp ce Europa se teme de „refugiații foamei”, iar România visa la „întoarcerea” sa în Europa, migrații de tatonare, temporare, cele mai multe transfrontaliere, încearcă să se „apropie” de un Occident mitizat și interzis până de curând. Aceste mobilități ne semnificative până în 1989 sunt efectul diferitelor inițiative economice, mai mult sau mai puțin legale, prin care românii încep construirea capitalismului recent descoperit și să reproducă valorile societății de consum (la care au visat atât). Sub acoperirea turismului, comerțul de valiză face carieră în această perioadă. Destinațiile importante sunt piețele țărilor vecine, la care s-au adăugat cele ale Turciei și Poloniei. Deplasările în străinătate presupun o zi de călătorie și rar depășesc trei luni. Acest du-te-vino este practica cea mai răspândită. Domină mișcările intraregionale. Cei care, la începutul anilor 1990, s-au instalat în acest tip de mobilitate au fost, în general, salariații care își înserau slujba în activități comerciale transfrontaliere, economia acestei circulații migratorii fiind complementară venitului lor. Agitația circulației acestor ani – pentru a da doar un exemplu, un milion de „turiști” români au ajuns efectiv la Istanbul în 1992 (vezi Selinvanova, 1994, p. 16) – s-a diminuat fără a se stinge începând cu 1994, când o migrație în căutare de lucru și-a făcut apariția. Doar o parte dintre acești migranți au reușit să transforme comerțul de valiză într-un comerț de containere (*containers*) și să se reconvertească ei înșiși în antreprenori. Alții, mai numeroși, s-au reorientat în cele din urmă spre piața muncii din Turcia, Israel și mai ales din Europa Occidentală.

În ciuda numărului important (estimat la milioane) de persoane implicate în această mobilitate transfrontalieră, acest tip de circulație migratorie s-a dovedit mai puțin vizibilă decât cea care este orientată direct înspre Occident sub forma proprie refugiaților politici. Inspirată de ambiguitatea unei revoluții incomplete și reproducând rețeta moștenită de la românii care au fugit din țară înainte de 1989, 325.900 de persoane au cerut azil politic în Europa Occidentală: 62.100 în 1990, 61.700 în 1991, 116.000 în 1992 și 86.100 în 1993¹. Aceste valori de refugiați veniți din Est au alarmat guvernele occidentale și, prin vizibilitatea lor statistică, au oferit de-a lungul anilor argumente pentru o politică foarte restrictivă în privința liberei circulații a românilor.

În această perioadă, migrațiile etnice având ca destinație Germania, Ungaria și Israelul și-au trăit ultimul episod.

---

1. Începând din 1994 numărul lor scade: sunt 21.100 de cereri de azil politic înregistrate în 1994, 13.600 în 1995, 8.600 în 1996, 9.500 în 1997, 7.500 în 1998 și 6.000 în 1999. Germania a înregistrat în primii ani după căderea Zidului Berlinului numărul cel mai ridicat de cereri de azil din partea românilor, iar după 1994 țările-gazdă se diversifică.

Între 1950 și 1999, 428.666 de *Aussiedler*-i¹ („etnici” germani) au părăsit România², dintre care 242.326 între 1950 și 1989³ – printre care o comunitate de francezi loreni, colonizați și germanizați în Banat în secolul al XVIII-lea de Imperiul Habsburgic și repatriați în anii '50 în Franța, la Roque sur Pernes (vezi Vultur, 2003) – și 186.340 între 1989 și 1999, cu un val de retur de 140.000 de *Aussiedler*-i în primii trei ani după căderea regimului comunist⁴. După 1994, această migrație s-a diminuat și s-a transformat într-o circulație migratorie a germanilor spre România sub forma vacanțelor, a șederilor alternative, a deplasărilor pentru afaceri (vezi Diminescu *et al.*, f.a.; Michalon, f.a.).

Migrațiile minorității maghiare din România au cunoscut de asemenea schimbări de strategie. Numărul plecărilor definitive a scăzut (sunt înregistrate 32.390 în primii șapte ani de după 1989, dintre care 29.617 în 1990 și 4.274 în 1994⁵) și este cu mult depășit de numărul de persoane, estimat la 4.000.000 pe an (*Michalon, f.a.*, pp. 10-12), care au practicat dus-întorsul între cele două țări.

-
1. Am ales să lăsăm în cea mai mare parte a textului termenul german *Aussiedler*. *Aussiedlung* este procesul de deplasare sau de repatriere.
  2. *Aussiedler*-i sunt etnicii germani (în special din Europa de Est) care se repatriază în Germania.
  3. În anii '50 și '60, doar câteva mii de etnici germani din România au reușit să plece definitiv din țară prin intermediul Crucii Roșii, în cadrul regrupării familiale dintre Est și Vest. Doar la finele anilor '60, când în România începe o perioadă de dezgheț și când, în 1966, relațiile dintre RFG și România sunt reluate, restricțiile se relaxează, ceea ce face posibilă emigrarea minorităților germane, cu o mai mare amploare. Fluxul a crescut începând cu 1970 și este organizat juridic în 1978 printr-un acord bilateral prin care Republica Federală a Germaniei (RFG) se angaja să-i plătească o indemnizație fiecărei persoane ce părăsea România. Este vorba despre controversatul acord Schmidt-Ceaușescu, prin care s-a convenit asupra plecării a 12.000 de etnici germani anual din România contra unei sume de 10.000 de mărci pentru o persoană. Totuși, această emigrație depindea în continuare de voința serviciilor de pașapoarte corespunzătoare și a serviciilor administrative de ieșire. Începând de la mijlocul anilor '70, numărul de *Aussiedler*-ilor a înregistrat o creștere permanentă, iar în 1977 a depășit pentru prima dată pragul de 10.000 de persoane. Migrația masivă de la mijlocul anilor '70 – între 1975 și 1988, 170.000 de etnici germani din România au emigrat în Germania – generează un proces care în cele din urmă s-a reprodus și s-a conservat: cu cât numărul etnicilor germani din România care se exilau creștea, cu atât infrastructura lor socială (Biserica, viața socială, școlile pentru minorități) sărăcea. Cu cât le sărăcea infrastructura, cu atât mai mare devenea numărul celor care vroiau să emigreze, căci nu mai aveau perspective pentru ei, pentru familiile sau pentru descendenții lor.
  4. *Info-Dienst deutsche Aussiedler, 1998-2000*.
  5. SOPEMI pentru Ungaria, 2001, draft preliminar (ed. Judith Juhasz), 17: autorul citează statisticile Ministerului de Interne ungar: 80% din totalul cardurilor de ședere eliberate de Ministerul Maghiar de Interne le-au fost acordate în primii ani de după 1989 etnicilor maghiari. Această situație s-a schimbat începând din 1996, când acest du-te-vino se accentuează. Astfel, 40% din intrările pe teritoriul ungar sunt atribuite populației maghiare rezidente în țările vecine.

În ceea ce privește *Aliya*¹ evreilor din România (vezi Diminescu și Berthomier, 2003), ea numără în această perioadă 3.904 de persoane, cu o rată a emigrării în Israel mult inferioară celei din anii '60-'80². Începând cu 1994, numărul plecărilor definitive în Israel nu depășește 500 de persoane pe an. Aceste din urmă migrații marchează disoluția aproape totală a minorității evreiești din România, care a scăzut azi la mai puțin de 9.000 de persoane³.

Romii reprezintă un alt grup etnic foarte vizibil și activ în spectrul migrațiilor românești. Dacă aspectul comunitar a jucat un rol important în practica lor de migrație, nu este vorba, în cazul acestora, de o migrație etnică, ci de o circulație migratorie structurată în jurul rețelelor familiale. După 1989 îi găsim în toate țările din regiunea Europei de Est și în Turcia, în comerț și în unele activități sezoniere. Acest grup se plasează în top și în ceea ce privește solicitările de azil politic⁴ în țările Europei de Vest, mai ales în Germania, unde numărul lor a fost estimat la 63.000 de persoane (vezi Reyniers, 1995) în primii patru ani de după căderea Cortinei de Fier. Ei au inspirat primul acord de readmisie semnat de către România la 24 septembrie 1992. Puternic stigmatizați, romii au fost ținta constantă a politicii „de barieră” adoptată de cancelariile occidentale. În acest timp, îndrumați de către diverse asociații umanitare care au militat pentru drepturile lor în străinătate, beneficiind de o excepțională cultură a mobilității și de adaptabilitate la condițiile de viață precare, comunitățile de romi au reușit să se mențină în mobilitate și să dezvolte una dintre cele mai surprinzătoare economii de migrație. Comerțul și o întreagă serie de activități de colectare (cerșitul, spălatul parbrizelor, comerțul stradal cu ziare etc.) au fost principalele surse ale economiei lor. Inovațiile și practicile migratorii s-au răspândit și au servit de model și uneori de sprijin pentru alte comunități de români care au început să se deplaseze după 1989 în străinătate.

La un alt nivel, se observă că acești migranți romi acomodați cu mobilitatea au devenit primii migranți ai Europei de Est purtători ai unui proiect politic transnațional. Atașându-se contextului specific al construcției europene, liderii care instrumentalizează aceste circulații migratorii încearcă să legitimeze ideea unei cetățenii transnaționale (fără raportare la teritoriul național, ci cu referire

-
1. Cuvânt ebraic cu sensul literal de „urcuș” spre pământul lui Israel și care este folosit în limbajul comun pentru a desemna imigrația evreiască în Israel.
  2. 63.546 de evrei au ajuns în Israel între 1961-1964 ca urmare a unui acord între Israel și România, oferind anumite avantaje economice acestora din urmă. Fluxurile au continuat și în anii '70, fără a atinge proporția migrației din anii '60. Plecărilor evreilor au fost condiționate și controlate prin Clauza națiunii celei mai favorizate, acordată de către Statele Unite ale Americii pentru prima oară României în aprilie 1975.
  3. Conform *Anuarului statistic al României*, între 1919-1999, 316.440 de evrei s-au întors din România în Israel (*Israel Central Bureau of Statistics : www.cbs.gov.il*)
  4. Motivele solicitărilor lor de azil politic denunțau (evocau) politica asimilaționistă și mentalitatea colectivă rasistă în privința romilor din România.

exclusivă la cel local). Acești lideri, printre care sociologul Nicolae Gheorghe, cel mai reprezentativ actor al acestui curent ideologic, invocă în numele celor zece milioane de romi dispersați în Europa conceptul unei națiuni transfrontaliere.

Un alt aspect semnificativ al acestei perioade este „trezirea” rețelelor religioase atât în România, cât și în străinătate. Aparținând mai ales curentului neoprotestant, aceste rețele fuseseră „înghețate” (într-o stare latentă) în perioada comunistă. Ele se reactivează după 1989, devenind una dintre cele mai eficiente pârghii de acomodare a românilor cu mobilitatea.

Mai trebuie să amintim că în această perioadă au apărut primele programe academice și de schimburi universitare europene (originea acestui fenomen este prezentată în Lagrave, f.a.). Internaționalizarea sistemului educativ va prefigura „exodul creierelor” din România, un fenomen care se va dezvolta în anii următori înspre Europa, dar mai ales spre continentul American, înspre Statele Unite și Canada¹.

Aceste migrații temporare și exploratorii, foarte în vogă după 1989 și care exprimau mai mult o dorință de a călători decât de a migra, s-au diminuat până la dispariție spre finele anilor '90. Dacă au reprezentat, pentru mulți români, primul exercițiu al unui drept de care au fost privați pentru o jumătate de secol, ele au marcat în aceeași măsură și prima schismă dintre statul român (căruia i-a luat mult timp ca să își revizuiască propria concepție asupra străinătății și să-și armonizeze reglementările cu legislația europeană) și cetățenii săi, care s-au găsit foarte repede în dificultate – între dorința de a pleca și un status care nu le-o permitea.

Dacă îi putem atribui acestei perioade o tendință de mobilitate, putem conchide că populația trăia mai degrabă o dorință de a călători decât o migrație efectivă.

România de după 1989 a fost, ca să spunem așa, „bolnavă de circulație”, o maladie pe care, din neînțelegere, Occidentul nu a reușit nici să o vindece, nici să o administreze. Oponându-i o viziune politică de barieră, discriminatorie în raport cu alte țări din Est, Europa nu a ales momentul potrivit pentru a se asigura că o circulație migratorie legitimă nu se transformă într-o migrație circulatorie complexă, deseori jenantă și greu de stăpânit.

1994-2000 : migrație de muncă, azil politic și clandestinitate

Este ceea ce se întâmplă între 1994-2000, când Occidentul începe să-și omogenizeze politica de migrație comunitară de „fortăreață” și când România glisează într-o criză economică fără precedent. Fidele bunelor metode ale trecutului, guvernele care s-au succedat după 1989 la București nu și-au asumat riscul schimbărilor economice majore, indispensabile dezvoltării societății

---

1. M. Nedelcu, <http://membres.lycos.fr/crisseries/saint-laurent4/sln4-actes.htm>.

din România. Bilanțul economic este submediocru, iar amploarea daunelor sociale ale tranziției rămâne fără echivalent printre țările Europei de Est¹. Ori, această situație a antrenat mobilități multiple, până atunci necunoscute în România, atât în interiorul țării, cât și în străinătate.

Astfel, în spectrul mobilităților internaționale românești, această perioadă este marcată prin „goana” spre piața muncii din străinătate, adesea deghizată în cerere de azil politic sau luând forma unei strategii migratorii total clandestine.

Între decembrie 1993 și decembrie 1999, 66.300² de persoane origine din România au cerut azil politic și 137.337 dintre cetățenii săi au fost întorși în țară.

O populație, care avusese experiența mobilității în țările vecine tinde, oricare ar fi riscurile și stratagemele folosite, să pătrundă în spațiul Schengen. Mai întâi bărbații, urmați apoi de către femei. Sunt aceleași persoane dintre care majoritatea pendulaseră în anii precedenți între România, Turcia, Polonia și țările vecine (Ungaria, Iugoslavia, Moldova). Această migrație „oportunistă” intersectează din nou cronologia schimbărilor politice în estul Europei și legislațiile privind imigrația din vestul continentului. Topologia acestor mobilități urmează inițial logica oportunităților economice, politice sau administrative (sau chiar ocazionale, pur și simplu). Pe durata acestei perioade, migrația românească crește, se stabilizează și scade în țările din centrul și nordul Europei (Germania, Franța) începând cu 1998. În schimb, se orientează masiv spre țările mediteraneene, mai ales spre Italia, dar și spre Spania³, Grecia, Portugalia și, surprinzător, din nou spre Turcia (o țară cu tradiție în exportul de mână de lucru) și Israel, tatonând însă și alte destinații: Canada, Irlanda, Marea Britanie, Statele Unite.

De la frontiere geografice la frontierele informatice

Itinerariile de migrație ale românilor se suprapun unui soi de parcurs al „combatantului frontierelor”, care face uz de toate oportunitățile, șiretenia și subterfugiile posibile. În cea mai mare parte clandestine, trecerile dincolo de „Cortina de Fier” sunt inițial produsul inițiativei individuale, urmând mai degrabă o logică a improvizației și a explorării. Apoi, pe măsură ce se acumula

-
1. Salariul mediu nu depășește cei 100 de euro. Rata șomajului oscilează între 8,2 în 1994, 6% în 1997 și 7,1 în octombrie 2001. Inflația anuală atinge 37,5 (aprilie 2000 – aprilie 2001, www.capital.ro).
  2. Main country/territory of origin of asylum seekers in Western Europe, 1990-1999, în *The state of the world's refugees*, UNHCR Publications, 2000, p. 325: începând din 1994 numărul solicitărilor de azil politic scade – 21,100 de solicitări în 1994, 13.600 în 1995, 8.600 în 1996, 9.500 în 1997, 7.500 în 1998 și 6.000 în 1999.
  3. Spre Spania au existat două traiectorii de migrație importante: una prin Italia (grupuri de țărani provenind din sudul României), iar cealaltă prin Franța (mai degrabă comunități de romi).

un bagaj de cunoștințe privind traseele și potențialul pieței muncii occidentale, s-au înmulțit plecările în grupuri, însoțite de un ghid.

O intrare clandestină însoțită după câteva luni de o întoarcere „forțată”, dar în realitate voluntară și gratuită (organizată de către compania Tarom – grație procedurilor de expulzare și acordurilor de readmisie semnate de România cu majoritatea statelor Comunității Europene) a fost una dintre strategiile adesea utilizate de către migranții români. Această situație s-a schimbat după anii '90, când formula a devenit: o intrare legală în spațiul Schengen, o ședere clandestină regularizată pe loc (într-un stat care este de regulă altul decât cel care i-a eliberat viza de ședere în spațiul Schengen) și o întoarcere legală.

Înscrise mult timp în peisaj, la sfârșitul anilor '90, frontierele părăsesc hărțile unei geografii fizice. Ubicue și în formă de fișiere, ele apar dintr-o dată în diferite consulate, în prefecturi, în laptopurile câte unui agent de control la un banal punct de taxare pe autostradă. Astfel sunt fișierele eliberărilor de vize, AGDREF (fișierul cetățenilor străini în Franța), SIS (Sistemul Informatic Schengen), Eurodac (fișierul comunitar al solicitanților de azil politic în UE) etc. Aceste noi frontiere informatice care etalează o logică a rețelei extrateritoriale lărgesc teritoriile naționale sau comunitare dincolo de frontierele lor de stat. Punerea lor în funcțiune a deschis calea unor mutații în lumea migrațiilor: mai întâi, o altă gestiune la distanță și în funcție de dificultățile teritoriale¹. Există de asemenea și o „profesionalizare informatică” a trecătorilor și, de asemenea, apariția „închisorii informatice”, un fel de centru de retenție modern, cum ar fi Sistemul Informatic Schengen. O altă schimbare a apărut în configurația trecerilor. De acum totul trebuie trecut prin „ecran”² și prin propria poartă, ca în nuvela lui Franz Kafka *În fața legii*. Astfel, numele, data nașterii, naționalitatea au devenit prețioase coduri de acces la mobilitate. Și astăzi putem spune că atâta timp cât acestea fac parte dintr-un algoritm de interdicție a circulației, piața fabricării unei „identități de călătorie” (acte, relații, pașapoarte sau parole) prosperă. Frontierele informatice au contribuit de asemenea la modificarea strategiilor de plecare și la alcătuirea capitalului de mobilitate. În țara de destinație s-a fondat astfel o cultură a „descurcărelii”: o strategie a schimburilor sociale, a invențiilor tehnice și a solidarității.

Dacă în cazul trecerii frontierei naturale transmiterea cuvântului și a rețelei făcea din fiecare clandestin un veritabil ghid (mai puțin un purtător de

-
1. După 1986 viza este instrumentul esențial de descurajare a migrației clandestine împotriva țărilor de pe lista neagră, țări comportând un risc de migrație. Controlul frontierelor se exercită deci de la distanță, autoritățile consulare trebuind să consulte, pentru fiecare persoană care se prezintă, listele eliberărilor de vize. Aceste liste, numite „liste de interdicție”, puteau fi consultate de serviciile de poliție aeriană și de frontieră. Ele conțineau o expunere automatizată a informațiilor nominative, dar și informații privind natura vizei solicitate (vize de scurtă sau de lungă ședere).
  2. (Poliția de frontieră) „m-au căutat pe ecran, nu m-au găsit și am trecut”, ne povestește un migrant român la intrarea în spațiul Schengen (interviu D.D., 1998).

informații), în cazul frontierei informatice (fișierul de eliberare a vizei, de exemplu) rolul ghidului le este atribuit prietenilor, contactelor din străinătate care au pus la cale (în special prin procedura de invitație) trecerea în Occident.

Configurația satelor-pilon

Fie că este vorba despre o migrație internă sau de una internațională, fie că migranții vin sau pleacă, satul este prezent în toate aceste noi mobilități. În ciuda violentului episod socialist care „a urmărit sfârșitul țărănimii prin colectivizare, prin urbanizare rurală, prin sistematizarea localităților sătești, cu peste zece milioane de țărani și mai mult de 3,3 milioane de active agricole” (vezi Rey *et al.*, 2000, p. 74), România din 1989 păstra o dimensiune profund rurală, o ruralitate care nu se manifestă doar în sectorul agricol. Țăranii aduși în oraș în timpul perioadei comuniste (Rey *et al.*, 2000, p. 74: în timpul perioadei comuniste, populația urbană trecea de la trei milioane – 22% în 1930 la 12,7 milioane – 55% în 1997) pentru a încheia procesul de supraindustrializare (de inspirație stalinistă) nu au devenit niciodată o „clasă muncitoare”, ci o promoție de țărani-muncitori. Satul a rămas spațiul simbolic al apartenenței, pentru mii de persoane recent urbanizate și pentru toți cei care făceau „naveta”, între sat și o mare uzină din proximitate. Această legătură este perpetuată prin relațiile familiale care s-au întreținut și s-au reprodus de-a lungul unui flux constant de circulație oraș-sat. Orășeanul, fie intelectual sau muncitor, se întoarce în sat în calitate de fiu, de părinte, de prieten. Astfel, a avut loc construcția unui spațiu social al coexistenței oraș-sat, care a scăpat regimului comunist și care i-a atenuat eficacitatea represiunii. Mobilitățile și ancorările românilor la sat constituie un ansamblu „de rezistență” a societății românești, fapt care continuă și astăzi.

Reîntoarcerea în sat, noua plecare în străinătate

Cultura mobilității în interiorul României (un „capital de *savoir-faire*” deja dobândit în 1989) a contribuit și ea în mod structural la selecția candidaților la plecare. Ea le-a influențat direct practicile de migrație în exterior. Cele patru mari categorii de migranți „instalați în mobilitate” care au fost întâlnite pe durata cercetărilor noastre de teren la începutul anilor '90 au confirmat rolul unei experiențe a mobilității interne anterioare deplasărilor în străinătate¹.

---

1. Este vorba despre muncitorii sezonieri din Țara Oașului, pendulatorii din zona Făgăraș, migranții de retur din satele din Moldova și romii din Timișoara și Craiova. Aceste rezultate obținute prin cercetările noastre de teren în străinătate au fost confirmate de datele obținute ca urmare a unui sondaj național asupra comportamentelor de migrație ale populației din mediul rural (vezi Diminescu și Lăzăroiu, 2002).

Atunci când angajările în industrie au început să scadă, iar pensionarea nu acoperea costul ridicat la vieții la oraș, reședința a fost mutată la sat. Astfel, în interiorul României, într-o primă fază, asistăm la o surprinzătoare întoarcere la sate. Fără îndoială, reformele privind restituirea pământurilor către vechii proprietari au avut un rol important în stimularea acestei reîntoarceri și este important de observat că țărani (mai mult de 38% din populația activă) nu sunt singurii care profită de pe urma reformei agrare. Cei care își recuperează pământul nu sunt atât cei care l-au posedat, ci urmașii lor, iar 50% dintre aceștia aveau rezidența în orașe. Dacă au avut șansa de a-și găsi din nou de lucru, migrații care s-au întors nu muncesc în sectorul agricol, ci mai ales în sectoarele non-agricole de stat sau private.

Totodată, trebuie remarcat faptul că plecările în străinătate se fac după o logică a rețelelor sătești sau regionale. Zonele de afluxuri migratorii din străinătate sunt și ele marcate de o semnificativă componentă regională. În această perioadă începe să se discearnă o „polarizare” a migrațiilor românești în jurul câtorva sate-pilon, campioane ale circulației migratorii. Aceste rețele au răspândit modelul prosperității și prin urmare au antrenat și satele vecine în mobilitate. Totuși, aceste rețele și-au orientat adesea fluxurile migratorii spre aceleași țări sau, mai exact, spre aceleași regiuni de destinație. Cel mai elocvent exemplu este Certeze, o comună din Țara Oașului, care a antrenat în mobilitate și chiar în aceeași activitate peste hotare (vânzarea de ziare pe străzi) toți țărani din Oaș (vezi Diminescu, 2001, pp. 107-117), cuprinzând și orașul Negrești. Oșenii au constituit, începând cu 1994, o „centură” în suburbiile din jurul Parisului. Cazul Certeze nu este izolat, seria de sate-pilon continuând cu Corod în regiunea Padova, Borșa la Milano, Sâmbata de Sus la Roma etc. (pentru informații complete, vezi Diminescu și Lăzăroiu, 2002). Aceste comunități rurale se regroupează în străinătate, unde ocupă „zone” ușor de identificat pe teren.

De la mișcarea pendulorie de proximitate la circulația migratorie în străinătate

În seria schimbărilor migrației legate de declinul industrial și agricol, statisticile oficiale românești fac caz de scăderea mișcării pendulorii din interiorul țării. Înainte de 1989, mai mult de 30% din populația adultă de la sate muncea în oraș și locuia la sat. În prezent, procentajul este în jur de 10%. Dacă luăm în considerare ieșirile de pe piața muncii prin pensionare, constatăm o scădere a navetei în cadrul populației rurale încă active cu aproximativ 29%.

În evantaiul tipurilor de migrații circulante pe care i-am întâlnit în cercetările de teren (în Italia, Franța, Germania și Israel), confirmate în sondajul comunitar operat la scară națională, migrații ce s-au acomodat cu mobilitatea între anii 1994 și 2000, categoria vechilor „navetiști” este larg

reprezentată¹. Cultura de mobilitate a acestor migranți, care au practicat un du-te-vino în ariile de proximitate în timpul regimului comunist, se joacă de data aceasta pe distanță lungă. În afară de schimbările de destinație și de activitate, noua conjunctură a impus o altă organizare temporală pentru anumiți migranți : de acum înainte între plecări și sosiri trec mai multe luni sau chiar ani.

Principalele regiuni de plecare și de întoarcere diferă de la o țară la alta. Vestul României (Transilvania, Banatul) s-a orientat spre Ungaria, Germania și Franța. Migranții din sudul și estul României (Muntenia, Moldova, Dobrogea) sunt prezenți în număr mare în Turcia, Italia și Spania. Dacă migrația spre aceste ultime destinații și Israel tinde să se difuzeze pe întreg teritoriul, în cazul Franței asistăm mai degrabă la un fenomen invers : fluxul migratoriu se enclavizează în funcție de aceleași regiuni de plecare : Țara Oașului și Banat.

Au fost identificate două categorii de „navetiști” : una compusă din bărbați (18-40 de ani) care s-au concentrat mai ales pe activități în domeniul construcțiilor și al agriculturii, cealaltă din femei – printre care este surprinzător, la începutul anilor '90, să găsim un grup de persoane pensionate înainte de termen (50-60 de ani) – care s-au implicat în special în sectorul serviciilor domestice (putem spune chiar că „au deschis” acest sector pentru alte generații mai tinere care au migrat ulterior).

Prima impresie este că ne aflăm în fața figurii stereotipizate, așa cum o prezintă conceptual A. Sayad, a unei emigrații românești postcomuniste în serviciul lumii rurale. Mărturiile din teren ne-au condus rapid la necesitatea corectării acestei reprezentări. În ciuda faptului că acești migranți sunt în majoritate săteni și că fac astăzi drumul dus-întors între țara lor și o țară străină, această circulație migratorie nu este destinată să protejeze ordinea rurală deja diluată la ora schimbărilor politice din 1989. Nu există nici o reînnoire continuă a contingentului migratoriu (o *noria*). Din contră, cei ce refac „sezonul” în străinătate sunt aceiași ; alții se alătură grupului lor și împrumută același ritm de mobilitate, chiar și atunci când își schimbă destinația. Chiar dacă sunt câteva excepții, logica după care sunt generate aceste circulații migratorii se înscrie mai degrabă în reproducerea unei culturi a mobilității și în continuitatea unei mișcări de pendulare între sat și oraș. Avem astfel un exemplu al unui model pe care Okólski l-a numit „migrație incompletă” (pentru informații exhaustive asupra „migrației incomplete”, vezi Okólski, 1998, 2001). Ceea ce autorul înțelege prin „migrație incompletă” este un efect specific al unui „transfer de mobilitate” incomplet în țările din Europa Centrală și de Est, care a lăsat o mare parte a populației rurale într-o situație intermediară (nici sătean, nici orășean).

---

1. Cu siguranță circulația între România și țările Europei nu se rezumă la circulația migratorie a vechilor „pendulatori”. S-au dezvoltat și alte mobilități : turiști, muncitori sub contract, studenți, stagiați, comercianți etc. Sunt astăzi mulți care se stabilesc, pe perioade mai scurte sau mai lungi, cu situații juridice diverse, în statele Uniunii Europene.

Gestionarea europeană a circulației migratorii românești

Pentru țările occidentale cu o lungă tradiție a imigrației, precum Franța sau Germania, în migrația românească este vorba doar de o migrație economică din Europa de Est, care iese în evidență printr-o puternică doză de ilegalitate și printr-o vizibilitate ridicată. Există treceri clandestine ale granițelor, depășiri ale duratei de ședere autorizate, activități nedeclarate și solicitări nefondate de azil politic. După semnarea Convenției de la Geneva de către România din 1994, statele occidentale au estimat că migranții economici români care se folosesc indirect de dreptul de azil ca sursă a unei migrații alternative joacă un rol important în etichetarea negativă a azilului în fața „adevăraților” solicitanți de azil și astfel au accelerat procedurile de răspuns. La sfârșitul anilor '90, România era considerată o țară democratică și 99,7% din aceste solicitări¹ au fost refuzate în două săptămâni de la data depunerii dosarului.

Efectul imediat al acestor măsuri a fost vizibil prin câteva mutații :

- mai întâi, o serie importantă de situații ilegale (vechii solicitanți care au renunțat la cerere și au continuat mișcarea de du-te-vino) ;
- o reîntinerire a contingentului migratoriu în virtutea faptului că minorii nu sunt expulzabili până la vârsta majoratului ;
- o orientare masivă spre țările din sudul Europei, care, pe de o parte, au acceptat mai multe regularizări în urma unei dovezi de angajare, iar pe de altă parte, s-au dovedit în scurt timp mai vulnerabile pe piața muncii la negru.

În fine, după zece ani, migranții români, pe de o parte, și gestionarii mobilității lor, de cealaltă parte, au căzut în cele din urmă de acord. Și unii, și ceilalți și-au atins scopul : migranții au reușit să pătrundă pe piața internațională a muncii, autoritățile fiind mulțumite de caracterul provizoriu al migrației lor. La această situație de armistițiu informal au contribuit mai mult indivizii, societatea civilă decât instituțiile din țările gazdă. Fiecare migrant și-a găsit „patronul său”, „francezul său”, „italianul său”, „prietenul său neamț”, care l-a protejat, l-a introdus în rețeaua sa, l-a învățat limba țării sale și care, eventual, i-a întors apoi vizita la el în sat etc. Fie că este vorba de o solidaritate spontană, fie de un profit bine calculat, s-a stabilit astfel o prietenie între români și populația autohtonă, ceea ce a amortizat procedurile de îndepărtare dictate de noile reguli ale spațiului Schengen. Această formă socială de integrare socială „la bază” sau „pe dedesubt” rămâne circumscrisă doar spațiului european. Foarte prezentă în Germania, în Italia și mai ales în Franța, acest tip de integrare nu se regăsește în Israel sau în Turcia, două țări care primesc un număr important de cetățeni români, dar care cunoșteau și un clivaj insurmontabil între societatea – gazdă și comunitatea de lucrători români sezonieri.

---

1. Conform Comisia Națională de Statistică, 1998.

În această ecuație lipsește statul român, care a trecut mult timp cu vederea „fuga” cetățenilor săi, un fenomen care funcționa ca o oglindă sau ca un barometru al bilanțului său. Timp de zece ani, fără a lua în considerare dimensiunea socială și politică a migrațiilor, statul român s-a mulțumit să semneze toate acordurile de reprimire și să demareze în grabă cu Israelul stabilirea unui cadru legal de exportare a mâinii de lucru, care prin imperfecțiunile sale a deschis calea prosperității intermediarilor și corupției, lăsând la voia întâmplării protecția socială și instituțională a candidaților la plecare.

Autoritățile române au preferat, în toți acești ani, să nu discute despre cetățenii români plecați în străinătate, de parcă ar fi fost vorba de o boală rușinoasă, care ar fi putut aduce mari prejudicii negocierilor de aderare la Uniunea Europeană¹.

Anul 2000 : a construi o frontieră pentru a circula mai bine...

Începând cu februarie 2000 – când România este invitată oficial la negocierile de aderare la Comunitatea Europeană –, începe o nouă perioadă în istoria recentă a migrațiilor românești, sub semnul normalizării circulației migrantilor. Procesul de eliminare a vizelor s-a încheiat la 1 ianuarie 2002, de la această dată românii putând călători fără constrângeri în spațiul Schengen. Iar la 1 ianuarie 2007, România devine membră a Uniunii Europene.

În acesta perioadă, mișcarea de du-te-vino între România și Occident se amplifică. Mai multe state europene renunță la rigiditatea cu care-i priveau pe cetățenii români și încheie acorduri cu România care permit acestora munca sezonieră în statele respective. Este cazul Germaniei, al Spaniei, al Portugaliei, al Elveției, al Luxemburgului și al Ungariei.

Cotele diferă de la un stat la altul. Convențiile țin de sectoarele informatice, de sănătate, construcții, agricultură și industria de ospitalitate.

De asemenea, România participă la procesele de coordonare și unificare a politicilor europene de migrație. Pe de o parte, își „intensifică” măsurile contra migrației clandestine înspre România și din România, iar pe de alta, se bucură de 3% din PIB care provin din fondurile trimise din străinătate de cetățenii săi migranți.

---

1. În România nu există nici un institut de cercetare însărcinat cu studiul migrațiilor. În afară de câteva cercetări care vin în succesiunea studiilor asupra migrațiilor interne în perioada tranziției și a raportului anual al corespondentului SOPEMI, alte rapoarte de activitate ale câtorva organisme internaționale (IOM, OMI, HC), o literatură în materie de migrație era aproape inexistentă în anii '90.

De la șederea clandestină la circulația migratorie

Eliminarea vizelor a avut consecințe importante. Pe de o parte, a contribuit la transferul de responsabilitate a gestionării mobilității românilor către statul român. Acesta, pentru a lupta împotriva migrației propriilor cetățeni, a impus o altă „barieră”¹. Criteriile de selecție a candidaților la plecare au devenit economice. Pentru a avea acces la spațiul Schengen, românii trebuiau de acum să facă dovada, la frontieră, că posedă suma de 100 de euro pe zi, să arate o asigurare medicală valabilă în străinătate și un bilet tur-retur (sau cartea verde a mașinii). Au dreptul la liberă circulație în spațiul Schengen 90 de zile într-un interval de șase luni, iar persoanele „indezirabile” (de exemplu, cele înregistrate în SIS) pierd pentru o durată determinată (1-3 ani) dreptul de a obține pașaport.

În primele luni de după eliminarea vizelor asistăm la o scădere cu 16% a traficului dincolo de granițele României, în comparație cu anul 2001. Plecărilor s-au împușinat, iar intrările au cunoscut o ușoară creștere². Primii români care au putut profita de noul regim al circulației „de catifea” au fost migranții clandestini blocați înainte de ianuarie 2002 în spațiul Schengen și care s-au grăbit să se întoarcă în țară pentru a se integra apoi într-o circulație migratorie legală. Având deja un capital al mobilității (social și financiar) acumulat, ei s-au dovedit în mod special adaptați noilor condiții de circulație. Frecvența deplasărilor lor dus-întors s-a intensificat și a urmat ritmul impus de lege (de acum se întorceau tot la trei luni)³. În aceste condiții, numărul serviciilor de transport s-a multiplicat. O a doua categorie de populație care a beneficiat de libera circulație sunt membrii familiei sau ai comunității migranților plecați în străinătate.

În fine, spre vara lui 2002, un al treilea flux de migrație, foarte vizibil, dar puțin numeros, constituit din minori, prostituate și handicapați, începe să fie semnalat⁴ atât în spațiul public, cât și în presa europeană. Pentru a lupta împotriva acestui trafic și a rețelelor mafioate bănuite de organizarea lui, au fost semnate mai multe acorduri între țările occidentale și România, dintre care cel cu Franța (4 octombrie 2002). De asemenea, mai multe curse de

-
1. Condițiile impuse de Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 144/2001 și Ordinul Ministerului de Interne nr. 177/2001
  2. Sursă: *Le trafic des Roumains à l'étranger dans la période 01.01.2002-01.03.2002*, Ministerul de Interne al României, PF, document statistic : 885.590 de cetățeni români s-au deplasat în străinătate și 666.993 au intrat în România. 439.270 au declarat că au intenția de a ajunge în spațiul Schengen, 58.854 de persoane fiind oprite la frontieră. 2.876 de români ieșiți din țară au fost repatriați : 1.130 de persoane din Austria, 521 din Grecia, 463 din Italia, 43 din Germania, 37 din Olanda și 33 din Spania.
  3. Statisticile Poliției de Frontieră arată o creștere considerabilă a traficului la granițele României. În 2002 au fost înregistrate 6.975.622 de treceri : 3.055.811 de cetățeni străini și 3.919.811 români, dintre care 1.797.754 ieșiți și 2.122.056 intrați.
  4. În întreaga Europă și mai ales în Franța.

repatriere charter au fost organizate din Elveția, Spania, Italia, Olanda și Franța. În plus, nici o analiză a efectelor „prea vizibile” ale liberei circulații nu ar fi completă fără a face referire la intensificarea circulației migratorii a romilor.

De la libera circulație la o migrație temporară pentru muncă

Eliminarea vizelor odată realizată, autoritățile române și organizațiile internaționale au început să se intereseze de un sistem coerent de protecție a muncitorilor români în străinătate. Ministerul Muncii și Solidarității Sociale se dotează cu un oficiu de gestionare a recrutării mâinii de lucru, multiplică acordurile de muncă cu circa zece țări, diversifică destinațiile și monitorizează activitățile societăților intermediare. Statul român a introdus (în alegerea strategiilor de plecare) o alternativă decentă și a devenit concurent cu rețelele informale de migrație ce se bazează pe sisteme care, în ciuda mării lor eficiențe în organizarea circulațiilor migratorii, perpetuează precaritatea.

Preocuparea pentru reglementarea statusului și a protecției românilor angajați în străinătate, precum și intenția de a stabili un cadru normativ pentru agenții de recrutare și plasare a mâinii de lucru în străinătate sunt exprimate în primul rând prin Legea nr. 156/26.07.2000¹. Deși această lege are o dimensiune fondatoare în geneza unei politici de migrație românească, ea are, cu toate acestea, o carieră ezitantă².

Cine a beneficiat de acordurile bilaterale de muncă ?

Analiza cronologică a acordurilor bilaterale (vezi supra) arată că practic nici un astfel de acord nu a fost încheiat între 1992 și 1999. Majoritatea au fost semnate recent, între 2000 și 2001³. În general, acordurile bilaterale fixează

-
1. Publicată în *Monitorul Oficial* nr. 364/4.08.2000
  2. Mai întâi a fost modificată prin Ordonanța de guvern nr. 43/25.07.2002, (modificări aprobate de Parlament : Legea nr. 592/2002) și a fost urmată, în ultimii doi ani, de patru decizii ale guvernului : 1) Decizia Guvernului nr. 1320/27.12.2001 care stipulează crearea Oficiului Național pentru Recrutarea și Plasarea Forței de Muncă în Străinătate, actualul Oficiu pentru Migrația Forței de Muncă (OMFM), decizie completată printr-o altă D.G. nr. 823/31.07.2002 ; OMFM devine astfel principalul instrument de aplicare a acordurilor bilaterale ; 2) Decizia Guvernului nr. 384/11.04. 2001 privind normele metodologice de aplicare a Legii nr. 156/ 26.07. 2000, decizie completată de o altă D.G. nr. 850/31.07.2002.
  3. Pe de altă parte, România încă n-a semnat acorduri cu Israel și Italia, două destinații privilegiate ale muncitorilor români. La începutul anului 2002, guvernul israelian a suspendat temporar concesiunea de noi permise de muncă pentru români cu scopul de a lupta contra angajării ilegale de muncitori români. După unele estimări neoficiale, în Israel lucrau între 60.000 și 90.000 de români, mare parte dintre ei aflându-se într-o situație iregulară.

pentru o perioadă determinată un contingent maxim de muncitori care pot solicita permis de muncă (cu excepția acordului cu Portugalia, care nu prevede contingentul). Aceste acorduri precizează și drepturile muncitorilor migranți, și garanția egalității de tratament cu cetățenii țării de destinație¹. Totuși, aceste principii lasă de dorit în anumite acorduri bilaterale².

Pe de altă parte, nici o dispoziție nu ia în calcul muncitorii români care se găsesc pe teritoriul țării gazdă, în situație legală sau nu, care au ajuns acolo prin propriile rețele și în afara cadrelor acestor acorduri.

Interviurile desfășurate în România ne-au ajutat să identificăm alți actori instituționali gata să intervină într-o manieră originală în cadrul acordurilor bilaterale privind munca cetățenilor români în străinătate. De exemplu, o asociație care grupează trei parteneri : regiunea italiană Friol-Veneția-Julienne, o fundație umanitară franceză originară din Loire și un sindicat român al personalului din sănătate (UNISAT). Aceste trei organizații au pus la punct un mecanism privat de recrutare și plasare a mâinii de lucru în străinătate în domeniul sănătății care prezintă avantajul evitării aparatului birocratic greoi din jurul semnării și aplicării acordurilor bilaterale. El vizează dezvoltarea de acorduri la nivel interregional. Această glisare de la scară națională la una

-
1. Pentru a înțelege punctul de vedere al părții române asupra principiilor care stau la baza acestor acorduri bilaterale, este necesar să cităm un extras de text din Legea 156 din 26 iulie 2000 : „Acordurile, înțelegerile, tratatele sau convențiile vor avea ca fundamente : a) principiul egalității de tratare ; b) aplicarea clauzelor mai favorabile prevăzute de legislația românească, străină sau internațională la care România ia parte. Prin acordurile și înțelegerile încheiate în virtutea principiilor enumerate mai sus, vor trebui specificate cel puțin : a) cifra salariului minim ; b) durata timpului de muncă și de repaus ; c) condițiile generale de muncă, de protecție și de securitate a muncii, d) asigurarea în caz de accidente de muncă și de boli profesionale, chiar și cele care survin în perioada de muncă... Prin intermediul autorităților publice sau al organismelor străine competente, cetățenilor români li se asigură : a) respectarea avantajelor prevăzute pe durata contractului de muncă ; b) aplicarea măsurilor de protecție a salariaților prevăzute de legislația țărilor partenere ; c) soluționarea, conform legislației aplicabile în fiecare țară, a eventualelor litigii.”
  2. De exemplu, în acordul dintre România și Ungaria cu privire la muncitorii sezonieri, nu se stipulează că, pe durata exercitării drepturilor și împlinirea obligațiilor specifice privitoare la angajare, la securitatea la locul de muncă și la plata contribuțiilor, muncitorul sezonier ar beneficia de același tratament ca oricare alt angajat din țara parteneră. Egalitatea de tratament include protecția legală a bunurilor personale, a drepturilor și a intereselor și accesul la autoritățile judiciare. Mai mult, egalitatea de tratament va fi corelată cu dispozițiile acordului bilateral care țin de mijloacele de a evita dubla impozitare. În consecință, nu există practic nici o referință explicită cu privire la salariul minim, ci doar referințe generale privind „protecția drepturilor și a intereselor”. Convenția între România și Germania vizând personalul muncitor invitat conține o dispoziție similară foarte generală : remunerările și celelalte condiții de muncă vor respecta contractul de muncă și dispozițiile legale privind legislația muncii și a asigurărilor sociale din țara-gazdă.

regională oferă posibilitatea de înscriere într-o dimensiune europeană. În fine, mai multe regiuni ale Europei ar putea astfel să se asocieze pentru a pune în practică astfel de acorduri.

Dacă fluxul „celor care se descurcă” rămâne sensibil majoritar în raport cu „migrația ordonată” (în sensul lui Sayad) administrată de organizațiile (private¹ sau de stat) de recrutare a mâinii de lucru, este la fel de adevărat că drumurile deschise prin acordurile de muncă inspiră încredere unei părți a candidaților la plecare. De altfel, o concluzie a terenului nostru de cercetare este că acești „descurcăreți” știu să se folosească într-o logică a oportunității atât de canalele oficiale, cât și de rețelele informale. Trajectoriile migratorii pot astfel să includă și să pună în succesiune șederi în străinătate, în diferite țări și cu status diferit.

De la „întoarcerea” în Europa la integrarea în Europa

Putem conchide că până recent, în toți acești ani de după 1989, România a bătut la poarta Europei într-o manieră sentimentală și nu operațională, exprimându-se în termeni de întoarcere și nu de integrare². Aspectele juridice și economice trasate de către Comunitatea Europeană nu au fost percepute astfel, cu atât mai puțin cu cât reformele s-au făcut îndelung așteptate.

După zece ani de neînțelegeri, bariera care separa lumea occidentală de țările „democrației populare” părea să se anchilozeze la granița României. Această senzație de „blocaj” începe să se dilueze odată cu demararea negocierilor de aderare a României, din februarie 2000.

-
1. În realitate, o parte importantă a relaționării dintre mâna de lucru românească și țara gazdă se realizează prin intermediul agențiilor private însărcinate cu plasarea forței de muncă românești în străinătate. Până în decembrie 2002, aceste agenții aveau obligația de a fi acreditate de Ministerul Muncii și Solidarității Sociale. Activitatea lor este notabilă cu țările care nu au semnat acorduri bilaterale pentru mâna de lucru cu România. Legislația românească, în vigoare de trei ani, obligă aceste agenții de recrutare și plasare să se înregistreze pe lângă birourile locale ale Agenției Naționale pentru Ocuparea Forței de Muncă și Formare Profesională. Aceste agenții private trebuie să asigure protecția socială a muncitorului migrant, să facă dovada capacității de a-și duce la bun sfârșit activitatea de mediere, să încheie contracte ferme cu angajatorii străini care să garanteze condiții minime pentru muncitorii români emigrați.
  2. În România, problema apartenenței la Orient sau la Occident are o dimensiune istorică și se pune de secole. Reîntoarcerea la Europa înseamnă cu adevărat a fi în siajul Occidentului și mai ales a nu mai orbita în jurul Rusiei sau al Turciei. Pe acest plan, tema integrării europene are o încărcătură simbolică foarte puternică, miza fiind apartenența la Europa în calitate de lume occidentală. De unde – explică Gérard Althabe – căutarea tuturor semnelor care permit indicarea apartenenței la Europa : „Se va vorbi [în mass-media din București – n.n.] de ce se întâmplă la Bruxelles ca și cum s-ar lua parte la aceasta, se va prezenta timpul probabil pentru întreaga Europă, cu România în interior, manevrele militare comune vor deveni mari evenimente (...). Arată că sunt acceptați” etc. (Althabe și Bazin, 1999, p. 49).

În această perioadă, statul român s-a arătat foarte hotărât să rezolve problema eliminării vizelor. Guvernele care s-au succedat au adoptat numeroase măsuri impuse prin acquis-ul comunitar, iar subiectul liberei circulații și al migrației românilor este foarte prezent în dezbaterile politice și în jurnale, deși nu degajat de accentele sale emoționale. Legea referitoare la regimul străinilor în România, de inspirație europeană, a fost adoptată în regim de urgență la 2 aprilie 2001, împreună cu legea privind regimul juridic al frontierelor de stat și cea de organizare și funcționare a poliției de frontieră (iunie 2001). Prin urmare, Consiliul Miniștrilor de Interne și de Justiție al Uniunii Europene (JAI) a decis, pe 7 decembrie 2001, să le acorde românilor dreptul de liberă circulație în interiorul spațiului Schengen.

Măsurile juridice împotriva migrației clandestine, în sânul și în exteriorul României, s-au înăspriț. La București se vorbește de „aliniera procedurii de concesiune a vizelor pentru «statele de pe lista negativă», conform celei prevăzute prin acordul Schengen”, iar negocierile pentru impunerea vizelor ucrainenilor, rușilor și moldovenilor trasează efectiv o nouă Cortină de Fier: frontiera informatică.

În timp ce Europa își desființa apărarea contra comunismului în 1989, ea începe să se creadă amenințată de un inamic intern. Pericolul extern, explică Monica den Boer¹, s-a transformat și în această glisare a pericolelor dinspre regimul comunist înspre imigrație și crimă organizată, au fost antrenate, fără excepție, toate țările candidate la lărgirea Uniunii Europene.

Pentru a intra în Europa, proces inevitabil, ca în cazul fiecărei țări din Europa Centrală și de Est, trebuie constituită mai întâi o frontieră sigură la răsărit, care devine noua frontieră exterioară în estul Europei. A crea o frontieră pentru a circula mai bine, iată unul dintre cele mai elocvente paradoxuri ale epocii noastre. România, alături de alte țări ale Europei de Est, învață simultan construcția ideologică a unui străin comun tuturor țărilor bătrânului continent și practicile instituționale ale ospitalității europene.

Bibliografie

- Althabe, G., Bazin, L., 1999, „Un paysage social incertain. La Roumanie post-communiste”, *Journal des anthropologues*, 77-78, p. 49.
- Diminescu, D., 2003, *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines après 1989*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2003.
- Diminescu, D., 2001, „L'installation dans la mobilité, les savoir-faire migratoires des Roumains”, *Migrations société*, 74, vol. XIII, martie-aprilie, pp. 107-117.

---

1. *Crimă și imigrație în Uniunea Europeană*, http://www.multimania.com/policienationale/immigration_ue.htm.

- Diminescu, D., Berthomier, W., 2003, „Faire une saison à Jerusalem”, în D. Diminescu, *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines après 1989* (pp. 117-133), Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- Diminescu, D., Ohliger, R., Rey, V. (ed.), „Les Aussiedlers, modèle de migration et capital de mobilité”, în *La construction de l'Europe par les marges. Stratègies et Stratagèmes de la circulation migratoire de Roumains* (pp. 35-50), Ministère de l'Emploi et de la Solidarité, MIRE, convention de recherche no. 21/99.
- Diminescu, D., Lăzăroiu, S., 2002, *On the mobilities of romanian migrants from rural areas : Migratory patterns, institutional framing and migratory policies addressing their mobilities*, IOM, București.
- Lagrave, R.M., *Voyage dans un pays de l'utopie déchuë*, Paris, PUF.
- Michalon, B., *Les minorités allemandes de Roumanie et les relations germano-roumaines*, teză de doctorat, Université de Poitiers.
- Nedelcu, M., *Migrations et diasporas à l'ère du numérique. Local et global dans les e-pratiques des migrants roumains au Canada*, http://membres.lycos.fr/crisseries/saint-laurent4/nedelcu_CRIS.htm.
- OCDE-Sopemi, 2000, *Trends in International Migration*, annual report, OCDE, Paris.
- Okólski, M., 1998, *Incomplete migration : A new form of mobility in Central and Eastern Europe. The case of Polish and Ukrainian migrants*, Conference on International Migration : Challenges for European Populations, Bari (Italia), 25-27 iunie.
- Okólski, M., 2001, „The transformation of spacial mobility and new formes of international population movement : Incomplete migration in Central and Eastern Europe”, în J. Dacyl, *Challenges of cultural diversity in Europe* (pp. 57-109), CEIFO, Stockholm.
- http://www.multimania.com/policenationale/immigration_ue.htm.
- Reyniers, A., 1995, *Les populations Tsiganes et leurs mouvements dans les pays d'Europe centrale et orientale et vers quelques pays de l'OCDE*, OCDE, Paris.
- Rey, V., Groza, O., Ianoș, I., Pătrosescu, M., 2000, *Atlas de la Roumanie*, La Documentation Française, 74.
- Țerban, M., 2003, „Les dogènes de Dobrotesti à l'étranger”, în D. Diminescu *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines* (pp. 173-211), Editions de la Maison des Sciences de l'homme, Paris.
- Selinvanova, I., 1994, „Turkey and Cooperation with the Black Sea Countries : The Beginning of the Path”, *Foreign Trade*, 9.
- Vultur, S., 2003, „De Tomnatic à La Roque-sur-Pernes. Les Français du Banat”, în D. Diminescu, *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines après 1989*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

PARTEA A DOUA

Migrația etnică din România

Migrațiile dezeterogenizării etnice în „Noua Europă”¹

Rogers Brubaker

În măsura în care etnicitatea și naționalitatea au fost relevante pentru studierea migrațiilor dinspre sau către Europa în ultimii 150 de ani, atenția s-a concentrat de obicei asupra migrației ca proces „eterogenizator”, având drept consecință importantă producerea sau accentuarea eterogenității etnice sau naționale în țările-gazdă. Studiul de față abordează o relație diferită și neglijată dintre migrație și etnicitate sau naționalitate în Europa². El explorează migrațiile „dezeterogenizării etnice” sau ale „afinității etnice”.

Dezeterogenizarea etnică și afinitatea etnică au conotații într-o câțiva diferite și atrag atenția asupra a două registre diferite în care etnicitatea poate apărea în acest tip de migrații: 1) ca factor de respingere (*push*) în punctul de origine; 2) ca factor de atracție (*pull*) în punctul de destinație. Desigur că etnicitatea înseamnă lucruri diferite în aceste două contexte: în primul caz, conflictul etnic constituie un factor de respingere (*push*); în al doilea, afinitatea etnică reprezintă un factor de atracție (*pull*). Primul a primit o atenție considerabilă în cadrul literaturii despre fluxurile de refugiați, inclusiv în literatura incipientă

-
1. Traducere a articolului: R. Brubaker, „Migrations of ethnic unmixing in the «New Europe»”, apărut în *The International Migration Review*, New York, 1998 (vol. 32, nr. 2), Blackwell Publishing. Traducerea din limba engleză a fost realizată de Andreea Lazăr. Versiuni anterioare ale acestei lucrări au fost prezentate la masa rotundă despre *Imigrație și Integrare din Perspectivă Comparativă* organizată la Centrul de Studii Germane și Europene din Berkeley, în aprilie 1995, la Centrul de Studii Internaționale al MIT în aprilie 1996 și la Sesiunea Tematică asupra Migrației Internaționale a întâlnirilor Asociației Sociologice Americane de la Toronto, în august 1997. Le mulțumesc lui Phil Martin și membrilor grupului de studiere a migrației de la Universitatea din California pentru comentariile adresate cu ocazia primei întâlniri, lui Myron Weiner și membrilor grupului de la MIT pentru comentariile adresate la cea de-a doua întâlnire și lui Jeffrey Reitz pentru prilejirea celei de-a treia întâlniri. Le mulțumesc, de asemenea, lui Margit Feischmidt, Jon Fox, Ágnes Hárs, Csilla Könczei, László Neményi, Tibor Schneider și Judit Tóth, cu care am discutat despre cazul maghiar, și Victoriei Koroteyeva, Galinei Vitkovskaia, Elenei Phillipova și lui Jeremy Azrael, cu care am discutat despre cazul rusesc.
  2. De aici înainte, discutăm doar despre etnicitate, însă utilizăm acest termen pentru a desemna un spectru larg de identități etnonaționale, etnolingvistice și etnoreligioase.

despre „purificarea etnică” (Marrus, 1985 ; Zolberg *et al.*, 1989 ; Weiner, 1993 ; Hayden, 1996). Însă conflictul etnic – sau etnicitatea politizată, într-un sens mai larg – poate să genereze migrația sau să contribuie la aceasta nu doar sub forma spectaculoasă a fluxurilor de refugiați, a migrației forțate, a „transferurilor” de populație la scară largă sau a „purificării etnice”, ci și sub forme mai puțin dramatice, cărora li s-a acordat mai puțină atenție în literatura de specialitate. Acest aspect devine cu precădere limpede dacă luăm în considerare migrația generată – sau cel puțin modelată – de interacțiunea dintre conflictul sau tensiunea etnică din punctul de origine și afinitatea etnică în punctul de destinație¹.

Ca principiu ce organizează și chiar generează fluxuri migratorii, afinitatea etnică a primit puțină atenție. Desigur că din perspectiva legislației și a politicilor, preferințele etnice întipărite în politicile imigrației – inclusiv imigrația privilegiată și oportunitățile de obținere a cetățeniei de către „rudele etnice” din alte state – au fost tratate pe larg. Dar proceselor sociale implicate în migrațiile neconstrânse ale dezeterogenizării etnice – în special manierei în care semnificațiile oficiale și neoficiale ale afinității etnice au contribuit la modelarea acestor migrații – li s-a acordat o atenție redusă. În acest studiu încerc să remediez tocmai această lacună.

Patru valuri însemnate de migrație europeană (sau parțial europeană) ilustrează în prezent tipul de migrație pe care îl am în vedere: acela al etnicilor germani din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică spre Germania; acela al etnicilor maghiari din România, Serbia și într-o mai mică măsură, din Slovacia și Ucraina spre Ungaria; acela al etnicilor ruși din fostele state sovietice ne-rusești spre Rusia; și cel al evreilor din fosta Uniune Sovietică spre Israel. Există și numeroase curente minore ale dezeterogenizării etnice, în cea mai mare parte dinspre și în cadrul fostei Uniuni Sovietice, antrenând polonezi, greci, finlandezi, kazahi, coreeni și alții, însă le voi lăsa la o parte aici. De asemenea, exclud din analiză cazurile mai dramatice de „purificare etnică”, întrucât acest tip de dezeterogenizare etnică a fost pe larg studiat în literatura despre factorii determinanți și *pattern*-urile fluxurilor de refugiați².

1. Distingem generarea fluxurilor migratorii de modelarea lor ca recunoaștere a faptului că, în timp ce dezeterogenizarea etnică poate fi motivată într-o măsură semnificativă de considerații economice, ele sunt în mod crucial reglementate și modelate de afinitatea etnică trăită sau construită.
2. Desigur că migrațiile dezeterogenizării etnice nu sunt noi. *Locus classicus* al acestor migrații a fost Europa Estică și centrală din timpul și din perioada imediat următoare destrămării marilor imperii multinaționale conduse de dinastiile Otomane, Habsburgică, Romanov și Hohenzollern. Aceste dezeterogenizări mai timpurii au fost examinate în Brubaker (1995), ce analizează în special maniera în care astfel de migrații au fost generate și susținute de reconfigurarea majoră a spațiului politic de-a lungul liniilor naționale ce a urmat prăbușirii imperiului. Migrații ale dezeterogenizării etnice de proporții chiar și mai colosale au avut loc pe subcontinentul indian în perioada postimperială și în raport cu emergența unor țări ca India, Pakistanul, Burma, Sri Lanka și ulterior Bangladeshul ca state independente (Weiner, 1993, pp. 150 și urm.).

Spre deosebire de refugiații apăruti în urma războaielor și a violenței etnice din Bosnia, Croația, Armenia, Azerbaijan, Georgia și din unele părți ale Asiei Centrale ex-sovietice, puțini au fost germanii, maghiarii, rușii și evreii forțați să se refugieze în ultimii ani. Acești etnomigranți nu pot fi încadrați cu acuratețe în rubrica fluxurilor de refugiați, a migrației forțate sau a „purificării etnice”. În ciuda faptului că aceste rubrici retorice sunt utilizate în practică (mai ales în Rusia, unde categoriile de „migranți forțați” și „refugiați” sunt utilizate într-un sens foarte larg și vag, atât în discursul politic, cât și în practica administrativă), ele sunt prea restrânse și înșelătoare pentru scopuri analitice. Frica de violență a jucat, fără îndoială, un rol în migrațiile recente ale unor evrei și ruși. Dar și acolo unde frica reprezintă motivația centrală a migranților, nu întotdeauna este adecvat să discutăm despre migrații forțate. Frica este un concept cuprinzător: există o diferență enormă între migrația produsă de o frică acută a violenței iminente și migrația generată de o frică, îngrijorare sau anxietate difuză referitoare la bunăstarea personală sau cea a copiilor în viitor. Înțelegerea migrației forțate drept concept-umbrelă pur și simplu nu este de folos aici; este insuficient diferențiat și ascunde faptul că, aproape întotdeauna, chiar și în cazul fugii de frica unei violențe iminent amenințătoare, în actul migrației este implicat un grad mai mult sau mai puțin semnificativ de intenție sau alegere. Se înțelege de la sine că a pune sub semnul întrebării utilitatea conceptului – insuficient diferențiat și supraextins – al migrației forțate nu înseamnă nicidecum negarea importanței intimidării și a violenței ca mijloace utilizate deliberat pentru a provoca migrația.

Pe de altă parte, acești etnomigranți nu pot fi considerați pur și simplu migranți pentru muncă sau „refugiați economici”. Considerațiile referitoare la piața forței de muncă și la alte aspecte de ordin economic au fost adesea importante în luarea deciziei de a migra. Dar, spre deosebire de cazuri de migrație pentru muncă „pură”, din punct de vedere conceptual etnicitatea joacă un rol crucial în generarea, modelarea și reglementarea acestor fluxuri de migrație¹.

În acest studiu explorăm câteva caracteristici ale acestor migrații „amfibii” ale dezeterogenizării etnice și formulăm câteva întrebări referitoare la acest tip de migrații care nu se încadrează satisfăcător în taxonomiile curente ale fluxurilor migratorii. Analizăm pe rând cazul germanilor, al maghiarilor și al rușilor și încheiem cu o serie de întrebări și observații mai generale².

1. Desigur că este din ce în ce mai categoric admis că exemplele actuale ale migrației pentru muncă nu sunt „pure conceptual” în acest sens și că etnicitatea – și mai precis relațiile sociale, rețelele, afinitățile și patternurile de comunicare ce îi leagă pe migranții din comunitățile etnice din punctul de destinație și pe coetnicii (și potențialii migranți) din punctul de origine – joacă un rol crucial în modelarea migrației pentru muncă „obișnuite” de asemenea (Massey și alții, 1994).
2. Cu excepția unor comentarii fugitive, nu iau în considerare aici cazul migrației evreilor în Israel.

Germanii

Începând cu 1987, aproximativ două milioane și jumătate de etnici germani s-au repatriat* din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică în Germania. Această migrație a fost indusă și reglementată de prevederi speciale ale constituției germane postbelice referitoare la refugiații sau expulzații din *Volkszugehörigkeit*-ul german. (Literal, *Volkszugehörigkeit* înseamnă apartenența la *Volk*, fiind tradus poate cel mai bine prin naționalitate etnică; termenul contrastează cu *Staatsangehörigkeit*, desemnând literar calitatea de membru al unui stat sau cetățenia legală formală.) În principiu, aceste prevederi speciale – care acordau acestor persoane toate drepturile și îndatoririle aferente cetățeniei germane de îndată ce ajungeau pe teritoriul german – erau valabile doar pentru etnicii germani „refugiați și expulzați”, nu pentru toți etnicii germani din regiune și cu atât mai puțin (după cum se presupune uneori) pentru toate persoanele de descendență germană de pretutindeni. Statusul privilegiat acordat prin Constituția din 1949 etnicilor germani „refugiați și expulzați” reprezenta un mijloc de a reglementa statusul legal al peste zece milioane de etnici germani din Europa de Est și fosta URSS care fie au fugit din calea armatelor sovietice la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, fie au fost siliți să părăsească aceste țări imediat după război. (Acest paragraf și următorul se bazează pe Brubaker, 1992, pp. 170-171.)

Interpretată strict, această prevedere constituțională specială s-ar fi aplicat doar etnicilor germani refugiați și expulzați în perioada imediat postbelică. Cu certitudine nu ar fi inclus aflusul de etnici germani care a început la sfârșitul anilor '80. Acești repatriați nu erau refugiați sau expulzați. După toate datele, *Vertreibung*-ul deliberat sau „expulzarea” etnicilor germani din Europa de Est și fosta Uniune Sovietică s-a încheiat în 1947. Cu toate acestea, o lege din 1953 îi definea pe *Vertriebene* (expulzați) într-un mod atât de cuprinzător

---

* Repatriat traducem din varianta engleză *resettler*. Găsirea unor echivalențe românești pentru verbul *to resettle* și substantivul *resettler* (derivate din verbul *to settle*: a coloniza, a se stabili/așeza într-un anumit loc) a prezentat numeroase dificultăți. Oportunitatea traducerii lor prin „a repatria” și „repatriat” este sugerată de către autor în pasajul: „migrațiile dezeterogenizării etnice implică în mod tipic o anumită deschidere specială din partea țării-gazdă, derivată din concepția despre sine ca «patrie» sau țară-mamă pentru coetnicii din străinătate și având un fel de responsabilitate specială față de aceștia” (prezenta versiune, la partea de concluzii). Ea se întemeiază pe trei considerente: uzanța (noțiunea germană *Aussiedler* este redată cel mai adesea în românește prin „repatriat în Germania”), posibilitatea asigurării consecvenței terminologice și avantajul articulării unui context care să evidențieze proiectul brubakerian de deconstrucție a „ficțiunilor legale”, țesute în jurul ideii (eficace) de patrie, care au stimulat creativitatea reidentificării etnice, în cazul german. Neajunsurile acestei opțiuni de traducere derivă din constrângeri legate de vocabular și nu dintr-o asumare necritică a identificării țării de destinație cu o „patrie” (n.tr.).

încât includea în această categorie nu doar persoanele care au fost efectiv expulzate, ci și persoanele care au plecat din Europa de Est sau din Uniunea Sovietică „în calitate de” etnici germani „după sfârșitul măsurilor generale de expulzare”. Normele metodologice de aplicare au interpretat această lege într-o manieră remarcabil de inclusivă. Pe baza premisei că „represiunea germanilor în aceste teritorii încă mai continuă”, de vreme ce germanii „nu sunt recunoscuți ca grup național și nu își pot apăra identitatea culturală”, normele de aplicare stipulau că „trebuie în general presupus – fără examinare specială – că aceasta șrepresiunea germanilor este cauza esențială a plecării lor”. Așadar, în vreme ce o persoană trebuia să probeze că este etnic german, ea nu trebuia de obicei să dovedească faptul că a plecat din cauza represiunii germanilor din acele țări, ceea ce era, în general, de la sine înțeles. Prin urmare, ceea ce a debutat ca prevedere legală tranzitorie menită să acorde un status legal stabil milioanei de etnici germani care au fost literalmente scoși afară din casele și patriile lor a sfârșit prin a fi ceva destul de diferit: o ușă deschisă imigrației și cetățeniei automate pentru imigranții etnici germani din Europa de Est și din Uniunea Sovietică. Ultimii ani au adus câteva modificări legii și o restricționare considerabilă a practicii administrative, însă un flux substanțial, de aproximativ 200.000 de persoane pe an, încă mai continuă¹.

Naționalitatea etnică oficială a avut un rol central în generarea și reglementarea acestei migrații masive. Fără acordarea formal-legală de drepturi speciale privind imigrația și cetățenia unor anumite persoane definite și clasificate oficial drept aparținând *deutscher Volkszugehörigkeit* sau naționalității etnice germane, această migrație nu ar fi avut loc.

Cu toate că etnicitatea oficială – etnicitatea codificată legal și administrată birocratic – a avut un rol central în cazul acestei migrații, etnicitatea informală – etnicitatea drept categorie semnificativă ce organizează percepția, experiența și relațiile sociale în viața cotidiană – pare să fi jucat un rol foarte mărunț. Continuarea imigrației și menținerea privilegiilor de acordare a cetățeniei pentru etnicii germani din Europa de Est și Uniunea Sovietică au fost justificate de o povestire – am putea numi-o „un mit legal” – a migrației motivate etnic. Potrivit acestei povestiri sau acestui mit justificator, această dezeterogenizare etnică a fost guvernată de etnicitate; nu de „etnicitatea oficială” construită de către guvernul german, ci de presupusa etnicitate „reală” a germanilor est-europeni și ex-sovietici, de pretinsa represiune a expresiilor respectivei etnicități în acele țări și de către pretinsa dorință a germanilor de a scăpa de această represiune (și nu de represiunea generală din societățile socialismului de stat

---

1. Ca urmare a schimbărilor legislative și administrative, oportunitatea de a se repatria este acum restricționată aproape exclusiv la germanii din fosta Uniune Sovietică. O sinteză detaliată a acestor schimbări este oferită de Delfs (1993); schimbări mai recente sunt analizate de Münz și Ohliger (1997, pp. 15-16), și de Klekowski și Ohliger (1997, pp. 16-18).

trebuie notat, ci, potrivit acestui „mit legal”, de represiunea îndreptată specific împotriva etnicilor germani) și de a-și păstra identitățile de etnici germani prin repatrierea în Germania. Doar acest mit legal le-a permis autorităților să presupună, așa cum prevedea legea, că acești repatriați au plecat din țările lor „în calitate de” etnici germani, adică persoane care încearcă să își „realizeze” sau își „exprese” etnicitatea germană și nu, de pildă, „în calitate de” migranți pentru muncă. Din punct de vedere oficial, deci, etnicitatea a ghidat întregul proces prin: presupusa reprimare a etnicității germane în Europa de Est și în Uniunea Sovietică; presupusul angajament al repatriaților de a-și păstra acea identitate etnică; și presupusa semnificație a Republicii Federale Germane ca patrie în care identitatea etnică ar putea fi în mod deschis afirmată, cultivată și păstrată.

Dar această importanță acordată în mod oficial etnicității a fost în mare măsură o ficțiune legală. O ficțiune cu consecințe importante: le-a permis repatriaților să se califice legal pentru privilegiile constituționale acordate refugiaților și expulzaților etnici germani, ceea ce a avut în mică măsură de-a face cu dinamica reală a migrației. În practică, ironic, decisivă a fost etnicitatea construită, oficială, codificată în legea constituțională germană și în practica administrativă, în timp ce „a trăi” etnicitatea, așa cum presupuneau legea constituțională și practica administrativă, a fost în mare măsură irelevant.

În practică, nici represiunea etnică și nici identitatea etnică nu au fost importante în generarea migrației. În ultimii ani, germanii nu au fost nici victime ale represiunii etnice și nici implicați în conflicte etnice. În România, de exemplu, germanii ocupau o nișă relativ favorizată în peisajul etnic, cu siguranță mult mai bună decât cea a maghiarilor, fiindcă erau considerați mult mai puțin periculoși decât maghiarii, presupuși iredentiști. Nici prezența organizată a minorității germane nu era considerată periculoasă în altă parte a regiunii (poate cu excepția unor părți ale Poloniei). Ironic, datorită numărului mare al refugiaților și al expulzărilor germanilor în ultimele stadii ale războiului și în perioada imediat următoare, care a redus dramatic efectivul lor și prin urmare, i-a făcut relativ „inofensivi” pe cei care au rămas, germanii erau tratați benign, comparativ vorbind (și valorizați pentru abilitățile lor economice). Pentru a spune lucrurilor pe nume, mai degrabă dezagreabil, s-ar putea afirma că, în acest caz, „purificarea etnică” îndreptată împotriva germanilor în perioada imediat postbelică a creat condițiile pentru tratamentul relativ benign al celor care au rămas.

În aceste condiții, ușa ținută deschisă de către Germania semnală nu un adăpost în care identitatea etnică putea fi cultivată și exprimată deschis, ci o piață a forței de muncă cu recompense bogate, un generos stat al bunăstării și o democrație liberală exemplară și stabilă – ispite într-adevăr foarte puternice într-o regiune în care toate trei erau ostentativ absente. Nu numai că etnicitatea germană ca „realitate trăită” nu a fost decisivă pentru motivarea migranților, dar oportunitatea înalt valorizată de a migra – în calitate de cetățean! – către

legendara „lume nouă” a Europei Occidentale a generat puternice stimulente de a cultiva, regăsi, revigora, inventa sau, dacă nu, de a obține etnicitatea oficială necesară¹.

Acest aspect este valabil nu doar pentru germani, ci și pentru alții din regiune (inclusiv evreii și maghiarii) care se bucură de statusul „naționalității celei mai favorizate”, adică o naționalitate etnică ce oferă unei persoane dreptul la privilegii privitoare la migrație și cetățenie într-o patrie externă dezirabilă sau cel puțin mărește șansele de a obține aceste privilegii². În contextul intensificării dislocărilor economice și politice din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică, valoarea ridicată a unui astfel de status îndeamnă persoanele cu pretenții de a-l obține parțial, rezidual sau ambiguu să încerce să își întărească aceste pretenții (sau îi îndeamnă pe alții să și le inventeze sau fabrice). Date fiind ratele înalte de asimilare, mariaj mixt și bilingvism ce caracterizează numeroase grupuri minoritare din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică, granițele ce delimitează aceste grupuri nu sunt deloc clare³; iar numărul persoanelor care aveau o legătură oarecare cu „naționalitatea cea mai favorizată” depășește cu mult numărul celor care aveau înscrisă naționalitatea respectivă în mod oficial în pașapoartele lor interne (în Uniunea Sovietică) sau care o declarau oficial recenzorului. S-a lăsat deci destul de mult loc pentru o creativă reidentificare etnică cu naționalitatea cea mai favorizată, în scopul emigrației. Acesta este fundamentul pentru care s-ar putea numi demografia „noneuclidiană” ce guvernează emigrațiile de afinitate etnică pentru patrii înalt valorizate: stimulând reidentificarea etnică, astfel de migrații externe pot mări, mai degrabă decât diminua, rezervorul etnomicranților potențiali ce rămân în țările de origine. Așadar, în locul situației în care identitatea etnonațională (sau etnoreligioasă) generează migrația, precum

1. Aceste stimulente s-au diminuat întru câtva în ultimii ani odată cu limitarea ajutoarelor sociale speciale acordate *Aussiedler*-ilor și cu reglementarea mai atentă a accesului la statusul de *Aussiedler*.
2. Conceptul „naționalitatea cea mai favorizată” mi-a fost sugerat de noțiunea lui David Laitin din 1991 de „cel mai favorizat stăpân”, care trimite, desigur, la noțiunea națiunii celei mai favorizate în comerțul internațional. Acest paragraf se bazează pe Brubaker (1993).
3. În timp ce recensământul din 1989, de exemplu, stabilește numărul evreilor din Uniunea Sovietică la 1,45 milioane, estimări neoficiale multiplică de patru sau cinci ori aceste cifre. Desigur că nu există nici o cifră „corectă”. Literatura despre etnicitatea situațională a arătat pe larg că proeminența și activarea identității etnice depind puternic de context. Atunci când contextele s-au modificat atât de radical precum în Uniunea Sovietică, fluctuațiile identificării etnice nu ar trebui să constituie o surpriză, cel puțin nu în cazul unei comunități slab încheagată și cu rate mari de asimilare lingvistică, mariaj mixt și motive puternice – în cazul evreilor sovietici, dorința larg răspândită de a scăpa de discriminare – de a se reidentifica cu alte grupuri. Germanii sovietici, de asemenea, nu constituiau deloc un grup bine încheagat. De exemplu, aproximativ 40% dintre *Aussiedler*-ii din fosta Uniune Sovietică au crescut sau trăiesc în familii mixte etnic (Münz și Ohliger, 1997, p. 9).

în mitul legal german al repatrierii (sau în mitul legal israelian al reîntoarcerii), vedem în unele cazuri cum migrația (sau intenția de a migra) generează (sau măcar întărește) identitatea solicitată de lege. Totuși – și aici ne lovim de altă ironie – identitatea oficial recunoscută de către statul-gazdă nu este în mod necesar recunoscută și în viața cotidiană a țării-gazdă. Fiind admiși în Germania „în calitate de” germani, mulți repatriați se găsesc în ipostaza de a fi tratați drept „ruși”. Rușii evrei, de asemenea, sunt identificați drept ruși în Israel (sau în Brighton Beach), iar maghiarii din Transilvania sunt identificați drept „români”. Admiși în stat datorită identității lor etnice (sau etnoreligioase) oficiale, ei se confruntă în schimb cu diferența etnică sau cvasietică, susținută de o mulțime de factori asociați „etnicității” trăite precum limba, vestimentația, conduita, deprinderile, obiceiurile și așa mai departe. Într-adevăr, unii etno-migranți (cei asimilați mai profund anterior) pot să fie mai conștienți de distinctivitatea lor etnică în Germania sau Israel decât în țara lor de origine. Prin urmare, migrațiile dezeterogenizării etnice pot să genereze în practică noi forme de eterogenitate etnică sau cvasietică în țările-gazdă.

Merită să subliniem o ultimă ironie. Aproape toate fluxurile migrației neforțate sunt generate și modelate măcar în parte de rețele sociale, iar repatrierea etnicilor germani nu constituie o excepție. Cu toate acestea, statusul lor privilegiat privind imigrația, cetățenia și ajutoarele sociale face ca rețelele să contribuie la generarea migrației etnicilor germani într-o măsură mult mai mică decât cazul migranților pentru muncă „obișnuiți”. Pentru a reduce toate acestea la un enunț general, s-ar putea spune că migrația etnicilor germani a fost determinată mai degrabă de status decât de rețea¹. Dar statusul privilegiat acordat etnicilor germani repatriați a fost o binecuvântare cu două tăisuri. A făcut cu putință și a încurajat chiar mutarea etnicilor germani în Germania, chiar în absența posibilităților concrete de angajare și a cunoașterii limbii germane². Dintre toți cei care s-au repatriat în prima jumătate a anilor '90, cel puțin 44% erau șomeri în 1995 (Münz și Ohliger, 1997, p. 17). Poziția legală privilegiată a repatriaților a contribuit la marginalizarea lor socială și economică (Klekowski și Ohliger, 1997, p. 26).

1. Un indicator al acestui aspect îl constituie faptul că un segment foarte mare din totalitatea etnicilor eligibili pentru repatriere s-au repatriat efectiv în Germania. După cum am notat mai sus, desigur că rezervorul migranților eligibili este elastic, capabil de a se mări în raport de directă proporționalitate cu atractivitatea percepută a opțiunii de repatriere și este, în consecință, imposibil de precizat exact mărimea rezervorului potențialilor repatriați. Dar un indicator al ordinului de mărime implicat este sugerat de faptul că 1,5 milioane de *Aussiedler*-i au venit din Uniunea Sovietică și din statele succesoare în ultimul deceniu – aproape la fel de mulți ca cei aproximativ două milioane de persoane care s-au declarat de naționalitate etnică „germană” la ultimul recensământ sovietic din 1989.
2. Până nu demult, etnicii germani repatriați erau eligibili pentru acces privilegiat la locuințe subvenționate de stat, forme speciale de ajutor financiar, cursuri de limbă germană, scheme de recalificare profesională și șansa de a-și mări creditul în generosul sistem de pensii german corespunzător anilor de muncă în țara de origine.

Maghiarii¹

Spre deosebire de etnicii germani împrăștiați pe suprafețe întinse, departe de Germania, etnicii maghiari sunt concentrați în state învecinate Ungariei, în special în România, Slovacia, Republica Federală Iugoslavia și Ucraina și în interiorul acestor state, în teritorii aparținând anterior Ungariei dar cedate după Primul Război Mondial. În aceste state există comunități etnice maghiare cu o populație de (foarte aproximativ) 1,6 milioane, 600.000, 330.000 și respectiv 170.000 de persoane². Raportate la populația Ungariei (de aproximativ 10 milioane), aceste cifre indică un rezervor de potențiali etnomigranți mult mai mare decât în cazul german. O altă diferență majoră este aceea că etnicii maghiari din statele învecinate, cu excepția Ucrainei, au fost implicați în ultimii ani – cel puțin la nivelul elitei – în conflicte etnopolitice tensionate. Patternurile migrației maghiarilor din aceste state învecinate diferă categoric unul de altul. Maghiarii din Transilvania sunt implicați în rețele bine articulate de migrație pentru muncă în Ungaria (iar o parte importantă a intelectualității urbane s-a stabilit definitiv în Ungaria). Maghiarii din provincia Voivodina a Republicii Federale Iugoslavia (și din regiunea croată învecinată a Slavoniei estice), în special bărbații tineri, au fugit în Ungaria, inițial în încercarea temporară de a scăpa de încorporarea în armată, de război și de criza economică asociată războiului, dar ulterior s-au stabilit definitiv acolo. Maghiarii din Ucraina sud-vestică s-au implicat mai ales în micul comerț peste graniță, profitând de uriașele disparități economice dintre cele două state (cu toate că rândurile și așa firave ale intelectualității maghiare s-au subțiat prin repatrierea specialiștilor educați precum profesori, doctori etc. în Ungaria). Până la această dată, nu s-au conturat *pattern*-uri semnificative de migrație către Ungaria a maghiarilor din partea de sud a Slovaciei; în lipsa unor mari disparități economice între cele două țări, a tensiunilor etnopolitice (considerabile

1. Această secțiune se bazează parțial pe interviuri cu funcționari de la Oficiul pentru Maghiarii de peste Graniță de la Budapesta realizate în 1994 și 1995 și pe cercetarea de teren derulată în rândul etnicilor maghiari din Cluj, România (cel mai mare oraș din Transilvania) și într-un sat transilvănean cu o populație în mică majoritate maghiară începând cu 1995. Le mulțumesc lui Jon Fox și lui Margit Feischmidt pentru sprijinul lor în această cercetare.
2. Furnizez cifre în text doar pentru a avea un indicator foarte aproximativ al ordinelor de mărime implicate. Astfel de cifre sunt invariabil contestate; disputele privitoare la mărimea presupuselor națiuni și minorități etnice ocupă de multă vreme un loc central în politicile naționaliste. Este o iluzie – și una care contribuie la prevalența naționalismului etnic – să credem că s-ar putea ajunge cumva la cifrele obiectiv „corecte”. Naționalitatea nu este o proprietate fixă, dată, nepieritoare, care poate fi stabilită obiectiv; chiar și autoidentificarea subiectivă variază în timp și în funcție de contextul solicitării autoidentificării și prin urmare nu este măsurabilă ca și când ar fi fost un fapt persistent care nu ar trebui decât să fie înregistrat.

la nivel politic, dar minime în viața cotidiană), aceștia nu au reușit să genereze o migrație transfrontalieră substanțială. Lipsesc statistici adecvate despre toate aceste fluxuri, dar în general este limpede că deși rezervorul potențialilor repatriați este proporțional mai mare decât în cazul germanilor, până în prezent repatrierea efectivă s-a produs la scală mult mai mică decât în cazul Germaniei. În discuția ce urmează mă axez în special asupra migrației din România, origine a fluxurilor migratorii celor mai ample și care conține (de departe) cel mai bogat rezervor de migrați și repatriați potențiali.

Politica Ungariei față de etnicii maghiari reveniți în țară este mult mai ambivalentă decât cea a Germaniei. Spre deosebire de Germania, Ungaria nu se angajează să extindă drepturile de cetățenie sau să permită imigrația coetnicilor din statele vecine. Maghiarii din orice zonă a spectrului politic sunt de acord că statul nu ar trebui să promoveze repatrierea în Ungaria a etnicilor maghiari. Unii susțin această opinie dintr-o perspectivă naționalistă, opunându-se vehement erodării prin migrație externă a prezenței maghiare în regiuni tradiționale ale așezărilor maghiare precum Transilvania și sudul Slovaciei; alții sunt mai preocupați de consecințele economice ale repatrierii la scară largă.

Și totuși, în timp ce Ungaria nu își asumă obligația de a garanta drepturi de imigrație și cetățenie etnicilor maghiari din statele învecinate, se angajează să le acorde acestora o formă de tratament preferențial în chestiuni legate de imigrație și cetățenie. Noua lege a cetățeniei din 1993, de pildă, scutește persoanele de naționalitate etnică maghiară de solicitarea obișnuită de rezidență timp de opt ani necesară pentru naturalizare, iar articolul adițional legii din 1993 referitor la intrarea, șederea și imigrația străinilor (sau mai exact reglementările administrative referitoare la implementarea legii) îi scutește de cerința obișnuită a rezidenței timp de trei ani pentru obținerea permisiunii de a imigra (adică de a se stabili definitiv) în Ungaria. Dar aceste legi nu garantează etnicilor maghiari nici drepturi de imigrație și nici de cetățenie; ci pur și simplu permit funcționarilor guvernamentali să îi trateze preferențial în aceste privințe¹. Din cauza acestei poziții guvernamentale mai ambivalente și mai imprecise, etnicitatea „oficială” nu joacă, în cazul Ungariei, același rol crucial precum în cazul Germaniei. Pentru aceasta din urmă, stabilirea oficială a identității etnonaționale germane a fost până de curând suficientă pentru a stabili drepturile de imigrație și cetățenie ale unei persoane. Chiar și acum, când guvernul german a început să înăsprească procedurile de admitere a

---

1. Az 1993 évi LV törvény a magyar állampolgárságról (Legea nr. 55/1993 a Cetățeniei Maghiare), 4, Sec. 3, publicată în *Magyar Közlöny* (*Monitorul Oficial* al Republicii Ungaria), 1993/77, p. 4274; A Kormány 64/1994 (IV. 30) Korm. rendele a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LEXVI. törvény végrehajtásáról (Normele guvernamentale nr. 64/1994 privitoare la implementarea legii din 1993 despre intrarea, rezidența și imigrația străinilor), Sec. 27, publicată în *Magyar Közlöny*, 1994/46, p. 1578.

etnicilor germani, toate aspectele privitoare la statusul legal al acestor migranți sunt reglate înainte ca ei să ajungă în Germania; etnicii germani continuă să intre în Germania având deja toate drepturile și îndatoririle cetățenilor germani.

Statusul etnicilor maghiari care ajung în Ungaria este mai ambiguu. Spre deosebire de etnicii germani, nu a fost posibil ca etnicii maghiari să intre în „țara-mamă” cu drepturile de cetățenie deja stabilite. Etnicii maghiari au fost nevoiți să intre în Ungaria ca străini, chiar dacă niște străini favorizați. Dar în ce fel și în ce condiții au fost favorizați? Pentru maghiari, aceste aspecte au fost neclare. Etnicii germani au avut posibilitatea de a „capitaliza” în avans pe baza naționalității lor etnice o dată și pentru totdeauna și să o „convertească” într-un pachet de drepturi de cetățenie permanente și valoroase pe termen lung. În cazul etnicilor maghiari însă, „valoarea” naționalității lor etnice a fost incertă și dependentă de context¹. Ei nu au avut posibilitatea de a o converti în avans într-un status de cetățean, care ar fi fost valoros pe termen lung².

Prin urmare, nu există o „rată de schimb” unică și clară pentru naționalitatea etnică maghiară. Valoarea ei depinde de context, variind în funcție de numeroasele „piețe de schimb”. Cercetarea etnografică ar trebui să scoată la iveală și contextele în care mecanismele prin care valoarea naționalității etnice maghiare se „realizează” efectiv – sau nu se realizează. Ar fi necesar, de pildă, să se studieze interacțiunile cu lucrătorii vamali, cu funcționarii administrativi al ministerului de interne investiți cu autoritatea discreționară de a acorda permise de rezidență permanentă sau cetățenie, cu inspectorii de muncă ce verifică documentele muncitorilor la locurile lor de muncă și cu polițiștii care verifică documentele în alte situații. În aceste interacțiuni și în altele similare, cum își „prezintă” migranții naționalitatea lor etnică maghiară? Care sunt circumstanțele în care aceasta este „recunoscută” – sau nu este recunoscută³ – de către agenții statului? Și care este relevanța ei? Cu alte cuvinte, sunt acele persoane care, în astfel de situații, se prezintă pe sine (cu

1. Independent de fluctuații contextuale mai localizate, „valoarea” naționalității etnice maghiare pentru migrația în Ungaria a tins să scadă în timp. Ea a înregistrat maxima la sfârșitul anilor '80, chiar înainte de căderea lui Ceaușescu, când foarte numeroșii migranți etnici maghiari care fugiseră din România – cu zecile de mii – au fost primiți cu mare simpatie și sprijin material substanțial acordat de organismele „societății civile” maghiare apărute sau renăscute.
2. „Valoarea” cetățeniei maghiare este mult mai scăzută – în termenii „convertibilității” ei în bunuri fundamentale precum accesul legal la piețele forței de muncă, ajutoarele sociale și alte „bunuri publice” – decât cea a cetățeniei germane; în consecință, chiar și în situațiile în care convertirea naționalității etnice maghiare în cetățenie maghiară era posibilă, motivația de a proceda astfel nu ar fi fost la fel de puternică precum imboldul de a converti naționalitatea etnică germană în cetățenie germană.
3. Există o abundentă evidență anecdotică privitoare la faptul că se întâmplă adesea ca maghiarii din Ungaria să nu recunoască sau admită naționalitatea etnică maghiară a maghiarilor transilvăneni, atât în contexte oficiale, cât și neoficiale – spre marea indignare a acestora din urmă.

succes) ca fiind etnici maghiari tratate mai bine decât, să zicem, etnicii români cu un status legal identic ?

Apropierea de Ungaria a etnicilor maghiari din statele învecinate și relațiile transfrontaliere ce îi leagă de maghiarii din Ungaria marchează o altă diferență în raport cu cazul german. Din cauza absenței proximității și a restricțiilor de călătorie, astfel de relații transfrontaliere erau în principiu absente în cazul german. Odată cu începutul valului migratoriu de la sfârșitul anilor '80, s-au stabilit relații între Germania și comunitățile etnice germane din Est, dar în cea mai mare parte doar între cei care migraseră deja și potențialii etnomigranți care rămăseseră în țările de origine. Rețelele și relațiile astfel constituite erau similare celor rezultând din orice formă de migrație internațională, care leagă migranții de potențialii migranți rămași acasă. Etnicitatea împărtășită constituie un sol fertil pentru stabilirea acestor rețele ; însă, în aceste cazuri, etnicitatea este împărtășită de persoane care au migrat deja și de potențiali migranți ; nu este necesar să existe ceva împărtășit cu populația mai largă din țara de rezidență. În cazul german, m-aș aștepta să găsesc legături puternice între germanii imigranți și germanii din țările de origine corespunzătoare și legături slabe între germanii neimigranți și germanii potențial etnomigranți din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică. Pentru cazul german, dacă această presupunere este corectă, etnicitatea este împărtășită doar la nivel „oficial” între potențialii etnomigranți și germanii neimigranți din Germania ; din punct de vedere sociologic, nu există nici o etnicitate împărtășită „reală” sau „vie”, care să susțină relații sociale dense între aceștia. În cazul maghiar, există relații sociale care să îi lege pe maghiarii din Ungaria de cei din statele învecinate. În parte, aceste relații au fost susținute de legături familiale. În parte, au fost facilitate de ușurința relativ mai mare a călătoriilor în spațiul țărilor socialiste decât din aceste țări în Germania și invers. În cazul maghiarilor din România, relațiile cu maghiarii din țara-mamă au fost întărite la mijlocul și la sfârșitul anilor '80 de către o mișcare socială neoficială, cvasiopozițională din Ungaria care îi sprijinea pe coetnicii din România. Pe măsură ce regimul lui Ceaușescu devenea din ce în ce mai represiv, mulți studenți și nu numai, din Ungaria au început să călătorească adesea din Ungaria în Transilvania, aducând bunuri de bază deficitare în România și demonstrându-și solidaritatea cu maghiarii transilvăneni. Nu doresc să exagerez densitatea relațiilor dintre maghiarii din Ungaria și cei din statele învecinate, însă ipoteza mea de lucru este aceea că aceste relații au contribuit semnificativ la dezvoltarea rapidă a migrației dinspre Transilvania la sfârșitul anilor '80 (debutând cu câțiva ani înainte de căderea regimului lui Ceaușescu), odată ce devenise clar că prezența migranților va fi tolerată (dacă nu încurajată activ) de către guvernul maghiar. Așadar, în cazul maghiar, în timp ce etnicitatea „oficială” nu putea fi în avans convertită în cetățenie, precum în cazul german, etnicitatea (și mai precis relațiile sociale ce se construiesc pe baza unei limbi comune, a legăturilor familiale, a proximității relative și, în unele cazuri, a sentimentului încărcat

politic al unei etnicități comune) a putut funcționa informal ca o formă de „capital social” care facilitează migrația, constituirea de rețele mai largi, fluxul de informație despre oportunitățile de muncă și de studiu și așa mai departe¹.

După cum am indicat anterior, desigur că rețelele ce facilitează migrația nu depind de etnicitatea împărtășită și nici de relații sociale dense cu populațiile neimigrante. (Pentru o sinteză a multiplelor modalități în care diferite tipuri de rețele modelează migrația, vezi Gurak și Caces, 1992.) Prin urmare, există vreun efect specific de facilitare a migrației pe care să îl aibă etnicitatea împărtășită în acest caz? Cred că da, din două motive. În primul rând, etnicitatea împărtășită contribuie mai întâi de toate la perpetuarea migrației. Acest aspect este crucial, deoarece rețelele facilitatoare ale migrației, articulate pe baza relațiilor dintre migranții actuali și cei potențiali, pot doar să susțină patternuri migratorii existente, fără a putea să le și genereze. În al doilea rând, chiar și atunci când rețelele migratorii sunt constituite, etnicitatea împărtășită și relațiile sociale cu nemigranți asociate acestora generează rețele mai bogate și mai valoroase decât acelea care leagă doar migranții de potențialii migranți.

Acest efect specific al etnicității ca formă de capital social care facilitează migrația poate fi analizat în cazul migrației dinspre România spre Ungaria. Am sugerat în rândurile de mai sus că s-ar putea studia măsura și modalitatea în care valoarea etnicității maghiare afirmate și recunoscute se poate realiza în interacțiunile cu agenți ai statului maghiar. Dar indiferent de rolul său în producerea unui tratament diferențial din partea reprezentanților statului, efectul specific al etnicității ar putea fi cercetat de asemenea prin compararea bogăției și valorii pentru migrație a rețelelor constituite de etnicii maghiari și etnicii români din Transilvania având situații similare (adică cei cu aceeași ocupație, cu aceleași calificări, din același sat sau loc de muncă etc.). Odată cu dezvoltarea valurilor migrației românești², acestea puteau fi susținute de rețele intraromânești constituite din migranții din Ungaria și potențialii migranți din România. Însă bănuiala mea este aceea că aceste rețele nu sunt la fel de bogate și de profitabile (în termenii oportunităților legate de migrație privitoare la locuri de muncă, burse, ai oportunităților de studii, ai oportunităților de a solicita rezidență permanentă și cetățenie și așa mai departe) precum cele ale

-
1. În literatura despre migrație, conceptul de capital social a ajuns recent să fie utilizat atât referitor la integrarea migranților (Portes și Sensenbrenner, 1993), cât și referitor la procesul migrației însăși (Massey *et al.*, 1993, p. 448 ; Massey și Espinosa, 1997, p. 95).
  2. Mai întâi de toate, cum au ajuns românii să fie implicați în rețele ale migrației pentru muncă, în absența oricărei recrutări organizate de partea maghiară? Două mecanisme pot fi sugerate cu titlu de încercare. Primul : în ultimii ani ai regimului lui Ceaușescu, câțiva români precum și câțiva etnici maghiari, fugind de regimul românesc, au fost admiși în Ungaria și în cele din urmă li s-a recunoscut statusul de refugiați. Al doilea : mulți migranți pentru muncă, în special cei care lucrează în construcții, migrează în echipe, iar unele dintre aceste echipe sunt mixte etnic. Astfel, românii pot să-și fi format baza pentru dezvoltarea rețelelor care să sprijine migrația pentru muncă ulterioară a românilor.

etnicilor maghiari cu situații similare. Etnicitatea împărtășită ce leagă maghiarii din România (și din alte state învecinate) de maghiarii din Ungaria nu este (precum în cazul german) în primul rând o ficțiune legală, ci mai degrabă, cel puțin într-o anumită măsură și în anumite contexte, o realitate sociologică. Dar în ciuda acestei etnicități împărtășite mai substanțial, etnicii maghiari nu sunt pur și simplu asimilați maghiarilor din Ungaria odată ce emigrează în această țară. Dimpotrivă, precum etnicii germani imigranți în Germania ori rușii evrei în Israel și ei sunt percepuți ca fiind „diferiți” într-un mod cvasi-etnic. Pentru a putea sesiza adecvat atributele ambivalente, fluctuante și dependente de context ale „maghiarității” maghiarilor transilvăneni în Ungaria ar fi nevoie de studii etnografice sistematice ale diferitelor ocazii și contexte în care „maghiaritatea” este afirmată, trăită, recunoscută, pusă sub semnul întrebării sau negată (pentru un prim pas în această direcție, vezi Fox, 1998).

Rușii

Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice, aproximativ 25 de milioane de etnici ruși – adică persoane care s-au declarat de naționalitate etnică rusă la ultimul recensământ din 1989 – au devenit rezidenți în noile state succesoare ne-ruse, fiecare dintre acestea definindu-se (și justificându-și astfel pretenția la suveranitate) ca stat al unei naționalități etnice și pentru o naționalitate etnică ne-rusă specifică. În contextul acestei „naționalizări” a unui spațiu politic anterior multinațional sau imperial, uriașa prezență rusă nu putea să apară decât ca o anomalie, iar poziția ei nu putea fi decât precară – mai ales în lumina crizei refugiaților din Iugoslavia, de departe cea mai gravă din Europa de după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și care a rezultat direct din dizolvarea Iugoslaviei și din reconfigurarea ei incipientă de-a lungul liniilor naționale (Hayden, 1992 ; Rieff, 1992). După cum este de înțeles, spectrul unei analoage „dezeterogenizări a popoarelor” în Eurasia post-sovietică – spectrul purificării etnice proiectat asupra unui ecran mai larg – a bântuit discuțiile despre migrația postsovietică.

Dezeterogenizarea sângeroasă a avut într-adevăr loc în fosta Uniune Sovietică, dar până în prezent nu i-a afectat pe ruși. În același timp, a avut loc un flux centripet substanțial, alimentat de rușii din fostele republici sovietice periferice – sau, în termeni rusocentriți, din „străinătatea apropiată” – către Rusia, dar până în prezent acesta a urmat mai degrabă ritmul moderat al unui proces pe termen lung și nu a luat forma convulsivă a fluxurilor de refugiați.

Formele și dinamicile migrației rușilor din statele postsovietice către Rusia diferă net de cele ale migrațiilor germanilor și ale maghiarilor. La o primă aproximare brută, se poate nota că factorii de atracție (*pull*) dominanți în cazul german (și activi în cazul maghiar, de asemenea) sunt absenți în cazul rusesc.

Per ansamblu, economia rusească este într-adevăr într-o stare mai puțin proastă decât cele ale celor mai multe state sovietice succesoare (Estonia constituind o excepție notabilă). Însă acest lucru nu spune prea multe – mai puțin despre cât de grave sunt situațiile din alte părți. Economia Rusiei nu îi atrage pe ruși în străinătatea apropiată, așa cum face economia Ungariei pentru maghiarii din România, ca să nu mai vorbim de stimulentele puternice ale economiei germane. Factorii de respingere (*push*) par a fi mult mai importanți în cazul rusesc. Nu mă refer aici la factorii de respingere (*push*) dramatici asociați fluxurilor de refugiați: este un fapt flagrant, de pildă, că rușii nu au fost până acum țintele aproape niciunei violențe etnice¹. Factorii de respingere (*push*) au fost mai degrabă cronici și procesuali, decât acuți. Ei se referă la „naționalizarea” pe termen lung a statelor succesoare, un proces ce a început în unele republici (și chiar a produs o considerabilă migrație externă a rușilor din republicile „flancului sudic”) cu mult înainte de destrămarea Uniunii Sovietice. Ca rezultat al acestei naționalizări progresive, care a implicat printre altele preluarea pozițiilor ocupate anterior de ruși de către naționalitățile „titulare”, chiar și atunci când aceste republici aparțineau încă Uniunii Sovietice, rușii au început să se simtă mai puțin „acasă” în aceste regiuni. Au început să se uite (și să se mute) în altă parte. Prin urmare, fluxul de durată al migrației rusești către regiunile ne-ruse a încetinit și chiar și-a inversat sensul (în Transcaucazia și Asia Centrală). În consecință, actualul reflux rusesc către Rusia nu a inițiat, ci a întărit doar o inversare deja existentă a *pattern*-urilor migrației rusești din trecut. Etnicitatea „oficială” nu a jucat un rol important în această migrație. Legea rusă privitoare la cetățenie și imigrație este, la nivel formal cel puțin, neutră din punct de vedere etnic; spre deosebire de constituția germană și de legea ungară a cetățeniei și a imigrației, ea nu invocă etnicitatea sau naționalitatea rusă. Dintr-un anumit punct de vedere este ironic, de vreme ce Uniunea Sovietică a mers mai departe decât oricare alt stat în ceea ce privește codificarea oficială și instituționalizarea naționalității etnice substatale. Dar în timp ce legea rusă a cetățeniei și a imigrației este neutră din punct de vedere etnic la nivel formal, guvernul rus a făcut presiuni asupra guvernelor noilor state independente pentru a permite cetățenilor lor ruși sau rusofoni să aibă dublă cetățenie – astfel încât rușii din Kazahstan, de exemplu, să poată fi atât cetățeni ai Kazahstanului, cât și ai Rusiei. Până în prezent, aceste eforturi au avut un succes limitat, dar dacă s-ar ajunge la astfel de acorduri, cu siguranță că ele ar crea un „spațiu de migrație” unic pentru ruși. Guvernul a luptat de asemenea viguros și vocal pentru drepturile etnicilor ruși, ale rusofonilor sau ale „compatrioților” din

---

1. Este ironic că majoritatea incidentelor civile rusești din regiunile ne-rusești nu au avut loc în „străinătatea apropiată”, ci în însăși Federația Rusă, ca urmare a atacului rusesc asupra capitalei cecene Groznîi, ale cărei multe mii de locuitori ruși (care, spre deosebire de locuitorii ceceni, nu au putut să fugă în satele cecene din vecinătate) nu au avut unde să meargă și au suferit greul atacului (Cuny, 1995).

„străinătatea apropiată”. (Pentru o analiză comparativă a pretențiilor Rusiei contemporane și ale Republicii de la Weimar de a-și proteja coetnicii de dincolo de granițe, vezi Brubaker, 1996, capitolul 5). Multiplicitatea termenilor ce desemnează obiectul preocupărilor guvernului rus este semnificativă în sine. Termenul *ruși* (*ruskie*) este cel mai restrictiv: el desemnează persoanele de naționalitate etnică rusă¹. „Rusofon” este un termen cu un sens mai larg, dar imprecis. De vreme ce oricine din fosta Uniune Sovietică cunoștea măcar superficial rusa, termenul ar putea fi extins indefinit. Dar mențiunea principală include, pe lângă etnicii ruși, persoanele (în special de alte naționalități slave, dar nu numai) care trăiesc în afara „propriilor” republici și care tind să fie asimilați rușilor din punct de vedere lingvistic sau pe baza altor considerente. „Compatriot” este un termen și mai imprecis, care poate fi interpretat în termeni culturali sau politici astfel încât să îi includă pe toți aceia care se identifică în vreun fel cu statul rus sau, în termeni mai degrabă etnoculturali, să îi includă pe toți membrii tuturor grupurilor etnonaționale care au „patria” în interiorul Federației Ruse. Precum guvernul maghiar față de etnicii maghiari, guvernul rus nu încearcă să încurajeze migrația în Rusia a etnicilor ruși (sau a altora care ar putea fi considerați rusofoni sau „compatrioți”). Pe de altă parte, nu a făcut până în prezent nici o încercare de a restricționa intrarea sau rezidența celor care au dorit să migreze către Rusia (și nici chiar intrarea și rezidența vreunui cetățean ex-sovietic care a dorit să migreze în Rusia).

Date satisfăcătoare despre refluxul rusesc în Rusia lipsesc². Dar există evidență care confirmă (și rațiuni puternice pentru a continua să ne așteptăm la) o amplă variație între statele succesoare (și în cadrul lor) în ceea ce privește *pattern*-urile migrației. Factorii determinanți relevanți includ: 1) variabilele etnodemografice precum mărimea, densitatea și înrădăcinarea populațiilor rusești în teritoriile în chestiune, precum și traiectoriile acestor variabile de-a lungul timpului, având astfel de-a face cu populații rusești mici, împrăștiate, slab înrădăcinate și micșorându-se rapid (precum în cazul orașelor Asiei Centrale), care generează mai departe migrație și cu populații rusești mari, concentrate și adânc înrădăcinate (precum în Ucraina sau nordul Kazahstanului) care prezintă rate mai scăzute ale migrației externe (dar rate mai înalte ale acțiunii politice colective); 2) textura vieții cotidiene a rușilor din statele succesoare, insecuritatea – mai ales cea care implică violența efectivă sau teama de violență și nu numai violența îndreptată specific împotriva rușilor – stimulând puternic migrația externă, precum în cazul Tadjikistanului; 3) perspectiva avantajelor economice sau politice viitoare raportate la costurile psihologice

-
1. Doi termeni rusești sunt traduși prin *Russians* în engleză [și prin „ruși” în română, n.tr.]: termenul etnic *Russkie* și termenul politic *Rossane*. Acesta din urmă desemnează populația (multietnică) a Rusiei (*Rossia*).
  2. Acest paragraf și următorul din această secțiune se bazează pe Brubaker (1995, p. 209; 1996, p. 173).

și culturale care i-ar putea face pe ruși să rămână în statele succesoare în ciuda sentimentelor antirusești, a limbii și a legislației naționaliste referitoare la cetățenie, precum în statele Baltice, despre care se poate crede că au șanse promițătoare pe termen mediu și lung de a se integra economic în Europa, de a menține ordinea publică și de a întemeia instituții liberale. Printre altele, aceste considerații conduc la a prevedea rate ale migrației către Rusia sensibil diferite în funcție de diferitele grupuri diasporice. Migrația cea mai puternică a fost și va continua să fie alimentată de rușii din Asia Centrală și Transcaucazia. Ratele migrației externe rusești au fost mult mai scăzute (cu toate că ea rămâne însemnată în cazul Kazahstanului)¹ în regiunile cu populații rusești concentrate teritorial și înrădăcinate istoric, precum în partea estică și sudică a Ucrainei, nordul și estul Kazahstanului, Moldova de la est de Nistru și nord-estul Estoniei. Aici este probabil să asistăm – și în unele cazuri, desigur, asistăm deja – la răspunsuri politice colective din partea rușilor față de naționalismele ne-rusești. Rata migrației externe din alte părți ale Regiunii Baltice a fost de asemenea scăzută, poate datorită perspectivelor economice și politice comparativ mai bune pe termen mediu și lung.

Din cei 25 de milioane de ruși din statele succesoare ne-rusești, doar un segment mic – chiar dacă reprezintă un grup mare în cifre absolute – este expus unui risc înalt de a fi determinat sau forțat să fugă în Rusia în următorii ani. Rușii care se vor repatria în Rusia sunt cel mai probabil cei din Asia Centrală (3,3 milioane în 1989) și din Transcaucazia (785.000). Mulți dintre aceștia – chiar dacă nu putem estima exact câți – au plecat deja. Acest rezervor de potențiali migranți reprezintă mai puțin de 3% din populația totală a Rusiei. În principiu, Rusia ar putea beneficia chiar și de repatrierea unei părți însemnate a acestui rezervor de migranți, date fiind preocupările de durată privitoare la depopularea mediului rural din Rusia Centrală și la deficitele de forță de muncă din anumite regiuni în curs de dezvoltare. În practică însă, a fost și va fi în continuare dificil pentru statul rus să dirijeze repatrierea în acord cu nevoile demografice și economice. Migrația puternică spre regiunile rusești sudice Stavropol și Krasnodar a provocat deja tensiuni sociale însemnate. O migrație substanțial mai amplă ar putea exacerba periculos tensiunile, mai ales într-un stat aflat în convulsiile crizei economice, lipsit de experiența fluxurilor de imigranți sau refugiați și cu totul nepregătit să facă față unui flux substanțial de repatriați sau refugiați. O atare migrație ar dăuna de asemenea

---

1. În cifre absolute, repatrierea rușilor din Kazahstan a luat o amploare foarte mare, ridicându-se probabil la cel puțin 600.000 de persoane. Însă pentru a pune aceste cifre în perspectivă, trebuie reamintit faptul că ele reprezintă aproximativ 10% din populația rusă a Kazahstanului – un flux extern însemnat, dar nu catastrofic. Reflectând oportunitățile de repatriere dramatic diferite, aproximativ 70% din aproape un milion de etnici germani din Kazahstan (conform cifrelor din 1989) au emigrat până în 1997 („Kazakhstan Grapples with Migration Dilemmas”, *Forced Migration Monitor*, iulie 1997, http://www.soros.org/fmp2/html/fmm_july97.3.html).

economiilor central-asiatice, dat fiind monopolul sau cvasimonopolul rusesc sau european asupra multor ocupații tehnice. Fluxul extern de specialiști calificați din ultimii câțiva ani a perturbat deja funcționarea întreprinderilor. Temându-se de consecințe viitoare mai grave, elitele conducătoare ale statelor succesoare din Asia Centrală au căutat să îi determine pe ruși și alți europeni să rămână. Este de văzut cât succes vor avea. A-i reține pe ruși și alți slavi va fi cu siguranță mai ușor decât a-i reține pe cei cu oportunități de repatriere mai atractive (în special germanii și evreii, ale căror așezări din Asia Centrală au scăzut numeric rapid). Multe depind de abilitatea guvernelor statelor succesoare de a menține ordinea publică și atmosfera socială și politică generală în aceste state. Consecințe mult mai grave decât un exod cvasicomplet al rușilor din Asia Centrală ar avea un exod rusesc masiv din regiunile centrale ale așezărilor rusești din statele succesoare ne-rusești, din Ucraina de Sud și de Est și din nordul și estul Kazahstanului. Date fiind comunitățile mari, concentrate teritorial și înrădăcinate istoric din aceste regiuni, este puțin probabil că rușii vor pleca în număr mare sau în ritmuri convulsive, cu excepția cazului în care: 1) politicile guvernamentale și practicile populare din Ucraina și Kazahstan iau o orientare mai categoric antirusescă decât cea din prezent; 2) conflictul etnonațional în curs de intensificare este militarizat sau se ajunge pe altă cale la violență efectivă sau la amenințarea cu violența. Cu toate că nu există vreo perspectivă imediată a producerii acestei situații în niciunul din aceste state, trebuie admisă ca reală o astfel de posibilitate pe termen mediu și lung în cazul Kazahstanului, date fiind puternicele amintiri care pot fi mobilizate în jurul imensei suferințe provocate de către statul sovietic, cu proiectele cărora rușii stabiliți în Kazahstan pot fi mult prea ușor identificați.

În afară de uriașele probleme economice pe care le-ar provoca, repatrierea la scară largă a rușilor din Ucraina sau din Kazahstan în Rusia ar putea fi, de asemenea, destabilizatoare politic. Mai ales în cazul în care rușii ar fugi din aceste teritorii din cauza politicilor de stat vehement anti-rusești sau din cauza manifestărilor violente sau a amenințărilor cu violența, refugiații ar putea forma electoratul-cheie pentru naționaliștii ruși angajați în restabilirea controlului asupra a ceea ce ei ar putea prezenta ca fiind teritorii „istoric rusești”. În trecut, refugiații strămutați și desproprietăriți au constituit adesea baza electorală pentru programele și partidele naționaliste extremiste.

Concluzie

Migrațiile despre care am discutat aici sunt foarte eterogene, iar eu am oferit o serie de abordări din unghiuri analitice destul de diferite. De ce le-am pune laolaltă sub rubrica migrațiilor dezeterogenizării etnice? Permiteți-mi să închei schițând câteva rațiuni pentru a le analiza împreună. În primul rând, toate

aceste migrații au fost generate de reconfigurarea spațiului politic de-a lungul liniilor naționale. Această naționalizare a spațiului politic s-a produs neuniform : naționalizarea care a avut loc în Europa Estică și Centrală după Primul Război Mondial, lăsându-i pe germani și pe maghiari izolați ca minorități naționale în statele succesoare din regiune, se produce abia acum în fosta Uniune Sovietică, lăsându-i și pe ruși la fel de izolați în noile state naționale. Dezeterogenizarea etnică ce îi antrenează pe germani și maghiari în prezent este continuarea unui proces care a început în urmă cu 75 de ani, în timp ce dezeterogenizarea etnică ce îi antrenează pe ruși este încă destul de recentă. Dintr-o perspectivă istorică mai largă, oricât de diferite sunt aceste migrații în anumite privințe, ele aparțin aceleiași categorii întrucât reprezintă exemple al aceluiași tip de proces.

În al doilea rând, s-ar putea realiza studii comparative potențial fructuoase despre factorii determinanți ai migrațiilor dezeterogenizării etnice. Aici am avut în vedere doar factori existenți la nivelul de grup sau la nivelul național, dar este evident că aceștia interacționează cu factori individuali. Acești factori individuali, deși nu lipsiți de importanță în cazul german, sunt importanți cu precădere în cazurile maghiar și rusesc, unde nu există un stimulent unic, puternic și care să exercite o atracție suficient de uniformă, comparabil cu cel oferit de Germania. Printre factorii determinanți la nivel individual, mă aștept ca relațiile – structura legăturilor sociale ale indivizilor – să fie mai importante decât atributele non-relaționale precum educația, calificările, cunoașterea limbii și așa mai departe. Studii detaliate asupra rolului rețelelor personale atât în facilitarea, cât și în limitarea migrației ar putea produce rezultate apreciabile, mai ales în cazul rusesc unde absența sau slaba funcționare impersonală a piețelor muncii și locuințelor sporește importanța rețelelor personale.

În al treilea rând, migrațiile dezeterogenizării etnice implică în mod tipic o anumită deschidere specială din partea țării-gazdă, derivată din concepția despre sine ca „patrie” sau țară-mamă pentru coetnicii din străinătate, față de care ar avea un fel de responsabilitate specială. Explorarea comparativă a disputelor culturale și politice asupra naturii și a implicațiilor acestei responsabilități manifestate față de coetnicii necetățeni s-ar putea dovedi fructuoasă.

În al patrulea rând, discrepanța dintre categoriile oficiale ale identității – așa cum sunt ele reificate în legislație și reglementările administrative, interpretate în practica administrativă și expuse în retorica politică – și identificările și concepțiile cotidiene despre sine invită la studierea manierelor în care agenții sociali „manevrează” categoriile oficiale. În sfârșit, în vreme ce o atenție considerabilă a fost acordată conflictului etnic înțeles drept cauză a migrațiilor dezeterogenizării etnice (în special în ceea ce privește fluxurile de refugiați), consecințele acestor migrații asupra conflictului etnic au primit mai puțină atenție. Două consecințe potențiale foarte diferite merită să fie studiate în continuare. Pe de o parte, dezeterogenizarea etnică poate diminua conflictul etnic, servind drept „supapă de siguranță”, oferind oportunitatea retragerii (*exit*) drept alternativă la manifestări (*voice*) potențial conflictuale. Bănuiala

mea este aceea că migrația maghiarilor din România funcționează în acest mod. Pe de altă parte, radicalizând politica din țara-mamă și stimulând-o să intervină în numele coetnicilor din străinătate, dezeterogenizarea etnică masivă sau determinată de violență poate agrava conflictul etnic și național. Aceasta a fost consecința primului val de dezeterogenizare maghiară din perioada interbelică (Mocsy, 1973) și ea reprezintă un potențial pericol și în Rusia post-sovietică.

Bibliografie

- Brubaker, R., 1996, *Nationalism Reframed : Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Brubaker, R., 1995, „Aftermaths of Empire and the Unmixing of Peoples”, *Ethnic and Racial Studies*, 18 (2), p. 209.
- Brubaker, R., 1993, „Political Dimensions of Migration from and among Soviet Successor States”, în M. Weiner, (ed.), *International Migration and Security*, Westview, Boulder, 1993.
- Brubaker, R., 1992, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge.
- Cuny, F., 1995, „Killing Chechnya”, *The New York Review of Books*, 6 aprilie.
- Delfs, S., 1993, „Heimatvertriebene, Aussiedler, Spätaussiedler : Rechtliche und politische Aspekte der Aufnahme von Deutschstämmige in der Bundesrepublik Deutschland”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 48, pp. 3-11.
- Fox, J., 1998, *The Ethnicization of Transylvanian Hungarian Identities*, manuscris.
- Gurak, D., Fe, C., 1992, „Migration Networks and the Shaping of Migration Systems”, în M.M. Kritz, L.L. Lim și H. Zlotnik (ed.), *International Migration Systems*, Clarendon Press, Oxford, pp. 150-176.
- Hayden, R., 1996, „Imagined Communities and Real Victims : Self-determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia”, *American Ethnologist*, 23 (4), pp. 783-801.
- Hayden, R., 1992, „Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics”, *Slavic Review*, 51 (4), pp. 654-673.
- Klekowski von Koppenfels, A., Ohliger, R., 1997, *Membership Reconsidered : (Ethnic) Migration as a Challenge to German Citizenship ?*, studiu elaborat pentru Summer Institute on Immigration, Incorporation and Citizenship in Advanced Industrial Democracies, Berlin.
- Laitin, D.D., 1991, „The National Uprisings in the Soviet Union”, *World Politics*, 44, pp. 139-177.
- Marrus, M.R., 1985, *The Unwanted European Refugees in the Twentieth Century*, Oxford University Press, New York.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E.J., 1993, „Theories of International Migration : A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19 (3), p. 448.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E.J., 1994, „An Evaluation of International Migration Theory : The North American Case”, *Population and Development Review*, 20 (4), pp. 699-751.

- Massey, D.S., Espinosa, K.E., 1997, „What’s Driving Mexico-U.S. Migration?” *American Journal of Sociology*, 102 (4), p. 951.
- Mocsy, I.I., 1973, *Radicalization and Counterrevolution : Magyar Refugees from the Successor States and their Role in Hungary, 1918-1921*, teză de doctorat, University of California, Los Angeles.
- Münz, R., Ohliger, R., 1997, „Deutsche Minderheiten in Ostmittel – und Osteuropa, Aussiedler in Deutschland”, *Demographie Aktuell*, 9, pp. 15-16.
- Portes, A., Sensenbrenner, J., 1993, „Embeddedness and Immigration : Notes on the Social Determinants of Economic Action”, *American Journal of Sociology*, 98 (6), pp. 1320-1350.
- Rieff, D., 1992, „Letter from Bosnia: Original Virtue, Original Sin”, *New Yorker*, 12 noiembrie.
- Weiner, M., 1993, „Rejected Peoples and Unwanted Migrants in South Asia”, în M. Weiner (ed.), *International Migration and Security*, Westview Press, Boulder.
- Zolberg, A., Suhrke, A., Aguayo, S., 1989, *Escape from Violence : Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford University Press, New York.

Cât de specifice sunt migrațiile germanilor din România ? Etnicitate, rețele și circulație migratorie¹

Bénédicte Michalon

România este o țară importantă de emigrație pe plan european. Astăzi, se vorbește mai ales despre *căpșunarii* care muncesc pe câmpurile Spaniei sau despre lucrătorii români din construcții ce muncesc în Italia. Dar panorama de migrație a țării s-a schimbat semnificativ după deschiderea frontierelor la finele anului 1989.

În primii ani din postcomunism, migrația a fost în foarte mare măsură cea a minorităților etnice. Această caracteristică își are rădăcinile în istoria de migrație a celei de-a doua jumătăți a secolului XX, când membrii minorităților etnice sunt suprareprezențați în emigrația românească până la căderea lui Nicolae Ceaușescu². Locuitorii țării întâmpinau în marea lor majoritate uriașe dificultăți dacă doreau să iasă din țară în perioada comunistă. Regimul de migrație din România era deci caracterizat printr-o largă predominanță a plecărilor față de intrări. Dar, prin însăși limitarea drastică a ieșirilor, cei care puteau beneficia de susținerea unui guvern străin reușeau să părăsească țara cu mai multă ușurință. Germanii, evreii și într-o mai mică măsură maghiarii au beneficiat de aceasta. Astfel, până la căderea regimului comunist, etnicitatea a fost un factor structurant al spațiului migrațional românesc³.

-
1. Cercetarea a fost realizată între 1998 și 2003 în cadrul unei teze de doctorat. În Germania, cercetarea s-a realizat într-un oraș mic din Bavaria, locuit în mod principal de *Aussiedler*-i și germani expulzați din estul Europei după al Doilea Război Mondial (*Vertriebene*). În România, cercetarea s-a realizat în mai multe sate situate între Sibiu și Sighișoara. Rezultatele acestei cercetări trebuie raportate la aceste contexte. Un studiu realizat în orașe mai mari din România și Germania ar putea avea rezultate diferite. Traducerea din limba franceză a fost realizată de către Gelu Teampău (n.e.).
  2. Membrii minorităților reprezintă două treimi din emigranți între 1974 și 1989 (după statisticile Ministerului Român de Interne), în timp ce minoritățile reprezintă în jur de 12-15% din populația totală a țării în aceeași perioadă (conform recensămintelor populației).
  3. Spațiul migrațional desemnează ansamblul spațiilor atinse de deplasările internaționale ale românilor.

Aceasta se explică prin legile imigrației elaborate de către RFG și Israel în contextul politic postbelic, care viza să susțină migrația și acomodarea germanilor și a evreilor provenind din statele pe atunci comuniste. Această primă explicație este pe larg analizată în cercetările consacrate acestor fluxuri migratorii. Această migrație se leagă în aceeași măsură de statusul minorităților etnice din România comunistă și postcomunistă, în care existența minorităților etnice este oficial recunoscută : minoritățile etnice au putut fi mobilizate în procesele migratorii, ceea ce de fapt a generat astfel o instrumentalizare a etnicității.

Acest articol intenționează să aducă unele clarificări asupra acestor migrări etnice din România, analizând exemplul sașilor din Transilvania (*Siebenbürger Sachsen*) care au ajuns în Germania federală ca *Aussiedler* (sau *Spätaussiedler* din 1992). Așa cum s-a spus, aceste migrații sunt cele mai importante de la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial și până în 1992. Acestea au avut de asemenea repercusiuni asupra altor fluxuri : între 1989 și 1992, cetățenii români care au emigrat s-au orientat în majoritate tot spre Germania. *Aussiedler*-ii veniți din România i-au ajutat deseori și pe alți români, maghiari sau romi să migreze în spațiul Schengen, furnizându-le invitațiile necesare obținerii vizei până la data de 1 ianuarie 2002. Iar unii dintre acești migranți au putut să-și găsească de lucru în Germania prin intermediul sașilor sau al șvabilor din Banat :

Germanii din Transilvania și din Banat le-au transmis concetățenilor lor o întregă ideologie despre „cum și unde trebuie să emigrezi”. Comportamentele lor migratorii, rețelele și traiul lor (ca, de exemplu, marginalizarea de care sufereau în societatea germană), succesul lor (mai cu seamă cel material), destinațiile lor în Germania, ideile despre Europa se vor regăsi în proiectele de mobilitate a sute de mii de români care au început să străbată Europa la începutul anilor '90 (Rey *et al.*, 2001).

Astfel, experiența de migrație a sașilor din Transilvania (sau cea a șvabilor din Banat), originală din mai multe puncte de vedere (căci presupune o abordare a migrației, o minoritate și o regiune bine delimitată), a susținut înflorirea generalizată a „noilor mobilități ale țării”.

Migrația sașilor a evoluat în cursul ultimilor 15 ani. Considerată definitivă de legiuitorii germani ai proiectului pentru *Aussiedler*-i din anii '50, ea prezintă astăzi un profil mai complex, compus în mare măsură din plecări și reveniri între localitățile de origine din Transilvania și Germania. Aceste transformări ale practicilor migratorii se află în centrul acestui studiu : care sunt motivațiile actuale ale migrației sașilor din Transilvania ? Mai există, dincolo de categorizările etnice endogene și exogene, specificități în practicile migranților care să justifice discuțiile despre o migrație aparte ? La prima vedere, diferit față de faza de migrație masivă către Germania de la finele anilor '80 și începutul anilor '90, mobilitățile sașilor evoluează în direcția unei mai largi comunități de practici cu alte migrații, din România sau din alte părți, odată cu dezvoltarea circulației migratorii.

Ce rol are etnicitatea în literatura științifică despre migrație ?

În cercetările asupra migrației, Germania este deseori considerată un caz arhetipal de stat cu politică de migrație etnicistă, adică privilegiind imigrația populației considerate ca fiindu-i afiliată prin etnicitate sau ascendență, localizată inițial în alte țări¹. Indivizii în cauză n-au trăit niciodată în Germania, în afara unor cazuri excepționale². Cu toate acestea, există într-adevăr o legătură între ei și Germania. Această legătură este aceea a originii germane presupuse, virtual împărtășite, construită și reconstruită de-a lungul secolelor, chiar mitizată de către diverși protagoniști implicați. Această legătura este de asemenea, cea a istoriei secolului XX și mai cu seamă cea a celui de-al Doilea Război Mondial.

În altă ordine de idei, și alte state au politici migratorii etniciste³. Israelul este un alt caz foarte cunoscut, dar Grecia, Ungaria, Polonia, Finlanda, Rusia și chiar Japonia au politici cu un punct similar: etnicitatea presupusă a imigranților este luată în considerare. Aceste configurații migratorii sunt adesea grupate sub sintagma *migrație etnică* (*ethnic migration*). Urmărindu-se evitarea referințelor polemice ale etnicității, sintagma *migrație de retur* (*return migration*) și termenul *retur* sunt frecvent întrebuințați în cazul acestor migrații.

Migrație etnică: etnicitatea în centrul mobilității ?

Aceste noțiuni au fost arareori teoretizate, cu excepția notabilă a lucrărilor lui Rogers Brubaker (1998) și Christian Joppke (2001, 2003). Aceste două noțiuni desemnează o migrație în cursul căreia etnicitatea migranților orientează procesul migrațional.

Această definiție generală se compune din trei elemente principale, pe care le-am sintetizat pornind de la mai multe exemple empirice (Bauer și Zimmermann, 1997; Dövényi, 1997; Iglicka, 1998; Könitz, 1996; Okólski, 2001; Stola, 1992; Szóke, 1992; De Tapia, 2001; Vasileva, 1992). Se consideră că etnicitatea intervine în primul rând în spațiul de plecare, sub forma conflictelor

-
1. Această politică resimte o răsturnare majoră de la începutul anilor 2000: condițiile de admitere au fost drastic înăsprite și mai ales această politică este puțin câte puțin „dezeticizată”. Pentru analize detaliate asupra politicii germane vizavi de *Aussiedler* și pentru evoluțiile sale recente, vezi Klekowski von Koppenfels (2002, 2004).
  2. Cu excepția, de asemenea, a două grupuri importante: *Reichsdeutsche*, ale căror regiuni de așezare au trecut de la Germania la Polonia sau la URSS la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și care fuseseră deci cetățeni germani înainte de asta (în jur de 4.400.000 de persoane), precum și germanii din Regiunea Sudetă, făcuți cetățeni ai Germaniei după anexarea acestora de către regimul nazist în 1938 (două milioane de persoane).
  3. Pentru o discuție amplă asupra acestei probleme, vezi Joppke (2005).

sau a discriminărilor interetnice. Se consideră apoi că ea intervine, în al doilea rând, în spațiul de sosire a migraților. Se presupune că este împărtășită cu locuitorii țării-gazdă și că exercită un efect *pull* al membrilor ne-emigrați ai minorității. În fine, se consideră că etnicitatea contează în stabilirea unei politici de către autoritățile statului de destinație în privința membrilor minorității vizate. Această politică vizează să faciliteze imigrația membrilor minorității sau ai minorităților „afiliate” statului-gazdă și să constituie un corpus legislativ care să le permită acestora să beneficieze de drepturi extinse odată cu sosirea în „țara-mamă”. Locul etnicității în migrație se întemeiază deci pe intervenția voluntară a autorităților țării de destinație.

Această abordare a migrației etnice îmbogățește discuția despre migrație în două moduri. În primul rând, ea atrage atenția asupra politicilor de migrație elaborate în statele-gazdă. În astfel de configurații, cadrul politic și juridic joacă într-adevăr un rol primordial în punerea în scenă și derularea migrației, cu atât mai mult cu cât legislațiile elaborate pentru încadrarea fluxurilor provenind din rândul minorităților sunt, de regulă, distincte de cadrele migrației generale destinate muncitorilor migrați ne-coetnici, reunificărilor familiale sau refugiaților. Această abordare pune accentul pe faptul că etnicitatea nu intervine doar în țările-gazdă, că nu este doar un produs final al migrației. Constituirea de minorități etnice în țările-gazdă nu este decât un caz de relaționare a etnicității cu migrația. Existența, înaintea migrării, a grupurilor categorisite drept etnice este astfel un alt aspect al acestei interacțiuni. Anumite tipuri de migrație sunt realmente diferite de altele pentru că procesele de categorizare etnică intervin în diferite stadii ale mișcării migrației și sub forme multiple.

Aceste ipoteze prezintă însă niște limite. Pe de o parte, rolul politicilor specifice membrilor minorităților nu trebuie să fie supraestimat. Dacă migrațiile etnice se sprijină adesea pe dispoziții juridice care le sunt favorabile, ele se fondează la fel de mult pe inițiativele migraților, pe organizarea lor de o parte și de cealaltă a spațiului migrațional, încadrată în rețele relaționale înguste. O asemenea constatare poate părea de domeniul evidenței, dar totuși migrații sunt de multe ori actori absenți din analizele migrațiilor etnice. Pe de altă parte, se poate repune în discuție atenția prea mare acordată uneori motivațiilor etnice în acest tip de fenomen migraționar. A face din etnicitate un argument de migrație comportă riscul vehiculării unei viziuni etnicizate și etnicizante a mobilității și a migraților în cauză.

Recursul la teoria *push* și *pull*, frecvent în cercetările acestor „etnomigrați” (Brubaker, 1998), amplifică riscul: totul este interpretat în funcție de interesele pe care membrii unui grup minoritar le-ar calcula într-o manieră rațională pentru a-și conserva specificitatea. În fine și asta poate părea paradoxal, „întoarcerea” nu este considerată mobilitate: deplasarea dinspre țara de origine către țara de destinație este văzută ca un eveniment excepțional, în orice caz unic, unidirecțional și definitiv. Este mai degrabă văzută ca o ruptură decât ca o mișcare de punere în relație a două societăți. În consecință, toate

tipurile de mobilități anterioare sau ulterioare „întoarcerii” sunt înlăturate din analiză, la fel ca spațiile interioare sau intermediare parcurse pe timpul mobilității. Structura socială și spațială a migrației etnice pare să fie binară și ierarhizată, spațiul de sosire constituind centrul analizei. Totul este proiectat pornind de la acest centru, care devine spațiul de referință. Spațiul de plecare este perceput doar în *contre-jour*, pentru a da o explicație cauzelor migrației.

În fine, obstacolul principal al acestui tip de lectură a migrației etnice este de a da la o parte dimensiunea migrațională și a o transforma într-un fenomen sedentar. Poziția susținută este că identitatea nu se poate construi decât în mijlocul celor care îți sunt identici, aflându-te în apropierea lor. Și că, dacă trăiești într-o societate în care ești *Celălalt*, trebuie să pleci pentru a te putea regăsi *printre ai tăi*.

Aussiedler-ii, între susținerea intereselor specifice și „standardizare”

Cercetările consacrate diverselor „migrații etnice” se fondează foarte des pe cazul german: migrația *Aussiedler*-ilor este prezentată drept cazul-tipic care definește această categorie de flux migrator (Perroud, 2007).

Migrația *Aussiedler*-ilor a făcut într-adevăr obiectul unui volum semnificativ de cercetări consacrate multiplelor fațete ale fenomenului (istorie a migrației, „integrare”, regrupare în noul spațiu rezidențial, practici lingvistice, probleme școlare etc.). Tema centrală este din nou locul etnicității, procesele de categorizare etnică în desfășurarea acestei migrații. Această temă este tratată în mai multe moduri.

Un prim curent de analiză vizează, într-o manieră destul de explicită, să apere interesele grupului în cauză, respectiv să-i reafirme „germanitatea”. Acest curent provine întâi de toate din debaterile care au avut loc printre *Aussiedler*-i (mai ales între reprezentanții lor științifici și politici) în privința migrației. Experiența migrațională oferă oportunitatea de a redacta povestiri autobiografice și monografii ale localităților de origine, totul luând progresiv valoarea unui bilanț colectiv al migrației. Există și interpretări divergente, iar unii *Aussiedler*-i au o lectură critică asupra locului etnicității în propria lor migrație. Cu toate acestea, alții afirmă, scriind în sprijinul acestei idei, că minoritățile germane s-ar afla în imposibilitatea de „a-și proteja germanitatea” și că emigrația ar fi unicul mijloc de a asigura perenitatea grupului (pentru un exemplu în privința sașilor din Transilvania, vezi Wagner, 1990, pp. 91-105). Această lectură internă a migrației care, să ne reamintim, există pe lângă altele, reprezintă o ramificație reactualizată de *Volksgeschichte*¹ (Ohliger, 2000,

---

1. *Volksgeschichte* desemnează istoriografia centrată pe minoritățile denumite „germanice” din afara Germaniei.

2001): ea conferă o nouă bază apărării intereselor colective etnicizate și alimentează mitul „întoarcerii” în *Vaterland*.

Un al doilea curent face din migrația *Aussiedler*-ilor o manifestare a naturii etnice a națiunii germane. Această lectură, foarte răspândită, rezidă în ideea că națiunea germană este fondată pe un substrat etnocultural. Dincolo de faptul că această concepție asupra națiunii germane, sistematic opusă modelului contractual *à la française* al națiunii, a fost repusă sub semnul întrebării (vezi Noiriel, 2001 ; Schnapper, 1994), ea a introdus o filiație liniară între natura presupus etnică a națiunii germane și dispozitivul migrațional care-i privește pe *Aussiedler*-i. Astfel, cadrul politic și juridic pus în practică de Germania Federală ar fi obligatoriu etnic de vreme ce și statul german ar fi la fel (vezi, de exemplu, Feldblum, 1998 ; Münz și Ohliger, 1998 ; Münz și Ohliger, 2003). Această a doua abordare este criticată de Joppke și Rozenheek, care o califică drept primordială : „Problema sa este ipoteza unei «linii drepte» între identități fixate și reificate și politici care lasă deoparte rolul fundamental al conflictului și al contingentei – altfel spus, al politicii și al istoriei ca variabile ce trebuie integrate” (Joppke și Rozenheek, 2001, p. 5).

Credem că acest tip de lectură lasă deoparte și posibilele transformări ale procesului de-a lungul timpului, cât și diversitatea sa geografică. Migrația ultimilor *Spätaussiedler*-i venind din Siberia sau din Kazahstan se derulează conform unor modalități net diferite de cele de la începutul anilor '90, atât datorită evoluției legilor care o încadrează, cât și a adaptărilor practicilor migranților. Și migranții din Siberia sau din Kazahstan, care nu întrețin nici o legătură cu grupuri considerate germane ca și ei, dar în realitate foarte îndepărtate (de exemplu, sașii din Transilvania), dezvoltă anumite strategii migratorii specifice și diferite de cele ale altor subgrupuri ale *Aussiedler*-ilor. Nu se pune deci problema de a nega orice rol al categorizărilor etnice în acest proces ; este mai degrabă vorba de a le contextualiza și a le supune analizei.

În această privință, în Germania diferiți autori încearcă să „despecificizeze” analizele consacrate *Aussiedler*-ilor : Klaus J. Bade afirmă de mulți ani că *Aussiedler*-ii „au venit și vin într-un real context migrațional, nu pe plan juridic, ci pe planurile culturale, mentale și sociale” (Bade și Oltmer, 2003, p. 7) ; „ei nu sunt decât imigranți veritabili” (Bade, 1994, p. 8). Nu este vorba atât despre a nega specificitățile fluxului, cât despre a le integra în câmpul studiilor de migrație și a pune, în privința *Aussiedler*-ilor, întrebări care apar în discuțiile privitoare la orice alt grup migrator. Acest demers nu este totuși scutit de ambiguități. K.J. Bade afirmă de asemenea că „*Aussiedler*-ii sunt în același timp germani și imigranți” (vezi Bade și Oltmer, 2003, într-o carte al cărei titlu este el însuși revelator¹). Problema construcției etnicității acestor imigranți nu este însă ridicată.

---

1. *Aussiedler : deutsche Eiwanderer aus Osteuropa* (*Aussiedler*-ii : imigranți germani ai Europei de Est).

Alți autori încearcă, din contră, să arate că migrația *Aussiedler*-ilor nu are nimic etnic sau foarte puțin: este a treia tendință științifică. Este, de pildă, ceea ce face Rogers Brubaker într-un text fundamental ce încearcă să teoretizeze aceste migrații pe care le califică drept *ethnic unmixing* (1998). Conform opiniei sale, migrația germanilor Europei Centrale și de Est și din fosta URSS se fundamentează, înainte de toate, pe motivații economice: migranții văd Germania ca „o piață a forței de muncă cu recompense bogate, un generos stat al bunăstării și o democrație liberală exemplară și stabilă” (Brubaker, 1998, p. 1052). Dar migrația este, în pofida tuturor acestora, justificată prin argumente etnice și făcută posibilă grație legilor de imigrație, care constituie un „mit legal al repatrierii” (Brubaker, 1998, p. 1053). Pentru a susține aceasta, el respinge faptul că etnicitatea poate fi o categorie importantă pentru indivizii în cauză și susține ideea unei identificări reinventate, dacă nu chiar inventate pentru această ocazie. Dacă această poziție poate fi susținută în unele aspecte, ea este slăbită prin faptul că indivizii grupați sub termenul generic *Aussiedler* sunt în realitate foarte diferiți unii de alții și acordă o importanță variabilă chestiunii etnicității lor presupuse¹. Pentru unii, ea asigură un cadru de gândire și de acțiune important, dacă nu chiar determinant. De altfel, Brubaker afirmă că „migrația etnicilor germani a fost determinată mai degrabă de status decât de rețea” (1998, p. 1053). Cercetările noastre empirice asupra migranților demonstrează totuși că rețelele relaționale sunt centrale în realizarea fluxului și în evoluția sa temporală (Michalon, 2003a; vezi și Dietz, 1999).

Această scurtă expunere a situației arată că practicile elaborate de migranți sunt aproape absente din scrierile și dezbaterile consacrate atât migrațiilor așa-zis „etnice”, cât și *Aussiedler*-ilor. În plus, aceștia apar ca detașați de discuțiile științifice contemporane asupra migrațiilor, articulate în jurul câtorva teme majore: rețelele de migrație², circulația³. Astfel, constatăm în mod

-
1. De fapt nu există decât puține puncte comune între diferitele grupe de populație vizate de politica adresată *Aussiedler*-ilor. Istoriile lor sunt diferite, drepturile culturale foarte variabile de la o țară la alta, mai ales în perioada comunistă; de asemenea, relațiile întreținute în Germania variază în mod sensibil.
  2. Rețelele sociale au făcut obiectul a numeroase încercări teoretice. În legătură cu migranții, vom reține definiția conform căreia rețelele sunt „ansambluri de legături interpersonale care unesc migranți, vechi migranți și ne-migranți în țara de origine și cea de destinație, de-a lungul legăturilor de rudenie, de prietenie și ale unei origini comunitare împărtășite” (Massey, 1988).
  3. Circulația migrațională, noțiune foarte uzitată în cercetarea francofonă asupra migrațiilor începând cu mijlocul anilor '90, este „un ansamblu de fluxuri umane, materiale și imateriale, care irigă câmpul migrațional și spațiul relațional al unei populații date, care trăiește zilnic o alteritate «interactivă» atât în spațiul său de rezidență, cât și în spațiul de origine” (De Tapia, 1995, p. 174). Circulația migratorie are vocații multiple; este un mod individual de a se dezvolta pe plan economic pentru migranții care o practică, dar prin aceasta și un instrument de reorganizare a colectivităților implicate în migrație. Circulația migratorie are funcții economice, politice, identitare; caracteristica sa principală este de a putea face din dispersia grupului o resursă (Ma Mung., 1999, 1998; Tarrius, 1989).

paradoxal că migrațiile etnice sunt, în anumite privințe, ținute la distanță de câmpul studiilor despre migrație.

Aceste argumente pledează în favoarea unei revizuirii a pozițiilor teoretice care trebuie mobilizate pentru a analiza migrațiile minorităților etnice sprijinite de un stat de destinație dat. Trecerea la o observație minuțioasă a faptelor empirice deschide o nouă perspectivă. În timpul cercetărilor din Germania și România, am constatat existența unei circulații migratorii practică între cele două țări de sașii transilvăneni stabiliți în Germania sau domiciliați în România. Această circulație s-a intensificat de la mijlocul anilor '90. Ea pledează în favoarea unei analize care să integreze spațiul de plecare și spațiul de destinație, precum și practicile mobile ale migranților. Ceea ce ne aduce la o veritabilă răsturnare a perspectivei în raport cu numeroase lecturi ale „întoarcerilor”, centrate exclusiv pe spațiile de destinație și pe problematica integrării.

Evoluțiile migrației săsești : rețele și circulație

Dezvoltarea circulației migratorii săsești este cu atât mai evidentă cu cât istoria sașilor este marcată de un oarecare sedentarism, spre deosebire de grupurile românești migrante care dețin o îndelungată tradiție a mobilităților interne sau internaționale¹. Emigrația în masă spre Germania Federală, începând de la mijlocul secolului XX, nu corespunde unor practici străvechi. Plecarea demarată imediat după al Doilea Război Mondial i-a bulversat din punct de vedere al mobilității. Perturbația este în mod cert produsă de către numeroșii sași primiți în Germania cu statusul de *Aussiedler*-i, care au construit o structură relațională eficientă între regiunea lor de origine și zonele în care s-au stabilit. Este de asemenea și structura relațională a sașilor de curând angajați în migrație, care, grație acestor rețele relaționale înguste, pot elabora strategii de migrație inovatoare. Înțelegerea acestei configurații necesită recursul la noțiuni științifice până acum puțin întrebuițate în lucrările consacrate „migrațiilor etnice” : la ora actuală, mobilitatea sașilor este creată de circulația între România și Germania, o circulație fundamentată pe rețelele de migrație pe care ei le-au construit între cele două țări.

Tipologia mobilităților sașilor din Transilvania

Investigația empirică derulată în Transilvania și în Germania a demarat cu constatarea existenței mișcărilor de circulație migratorie, practică simultan de către sași stabiliți în principal în Germania Federală și de către alții,

---

1. Vezi în special cazul oșenilor, studiat de Diminescu (1999).

domiciliați sau reîntorși în România. Aceste mișcări de du-te-vino sunt, cel puțin parțial, independente de migrația etnică *stricto sensu*. O tipologie succintă a formelor de circulație observate contribuie la sublinierea conexiunilor care le pun în legătură. Ea ne permite să privim mai de aproape evoluțiile, glisările între migrațiile etnice și alte tipuri de fluxuri de migrație.

Tipologia succintă enunțată mai sus arată : diversitatea scopurilor circulației migratorii ; posibilele orientări ale fluxurilor și diferitele grupuri săsești implicate. *Aussiedler*-ii și sașii „nemigranți” participă la acest du-te-vino, deci anumite mișcări pornesc mai degrabă din Germania spre România pentru a reveni în Germania, altele pleacă din România pentru a ajunge în Germania, iar altele, în fine, există în ambele sensuri.

Circulația este în primul rând cea a sașilor emigrați și este legată de menținerea relațiilor cu regiunile și localitățile de origine. Înainte de 1989, aceste mișcări erau puțin dezvoltate și erau justificate în mod esențial prin ajutorul reciproc în interiorul comunității. Interviuurile realizate în Germania au arătat că era mai degrabă vorba de a-i „iniția” pe candidații la emigrație, prezentându-le procedurile oficiale care trebuiau urmate, dar și de a elabora împreună cu ei strategii de ieșire (legală sau nu) din România și, dincolo de toate acestea, aducându-le resursele necesare. Doar cei care au beneficiat de un sprijin financiar extern i-au putut retribui (în mod neoficial) pe diverșii intermediari și au reușit să emigreze înainte de 1989. După 1990, aceste mișcări s-au înmulțit sub titlul de reveniri pe durata vacanțelor, în pensie, respectiv pentru recuperarea bunurilor pierdute în urma exproprierilor ca urmare a emigrării în timpul perioadei comuniste. Se distinge circulația cu vocație relațională (a întreține legături cu cei care au rămas în țară sau cu cei care au emigrat) și circulația cu vocație comemorativă (a reveni în locurile în care au trăit părinții, la mormintele lor, a organiza întâlniri ale tuturor emigraților dintr-o localitate etc.).

Circulația migratorie dintre Germania și România rezultă, de asemenea, din preocupările economice. Ea este practică de către antreprenorii sași care se folosesc de circulație în serviciul activității lor ; de exemplu, prin crearea unei antreprize în România, prin importul în Germania de produse manufacturate și produse create în România, prin angajarea de mână de lucru în România. Mai sunt și sașii care demarează în România o afacere justificată prin existența grupului de migranți : firme de transport cu autobuzul, firme de livrare a produselor și a coletelor, firme de turism. În fine, mai sunt sașii domiciliați în România care își găsesc de lucru în Germania pe perioade mai lungi sau mai scurte. Este vorba despre indivizi care, fără a fi neapărat emigranți *Aussiedler* și fiind considerați „ne-migranți” de către apropiații lor, practică circulația migratorie.

În fine, mai există circulația elitelor săsești între România și Germania. Această circulație a existat pe scară foarte redusă înainte de 1989 și s-a extins după 1990. Existența ei este fundamentală pentru înțelegerea reconstrucției actuale a populației săsești din România, mai cu seamă în câmpul politic : multe dintre persoanele angajate în instituțiile comunitare au revenit în România

după șederi mai îndelungate în Germania. Sunt învățători, preoți care se reinventează în România, conservându-și atașamentele față de Germania Federală. Activitatea lor ne determină să reexaminăm distincția operată adesea între circulația elitelor și cea a restului populației: în cazul sașilor, putem emite ipoteza că circulația elitelor contribuie la crearea spațiului legal al circulației generale (pentru această ultimă chestiune, vezi Michalon 2003a).

Această panoramă a formelor de circulație săsească nu este exhaustivă. Toate aceste fluxuri sunt intim conectate unele de altele, iar separarea lor poate părea artificială. Totuși, demersul reținut ne permite să scoatem în evidență procesele care contribuie la redefinirea mitului „întoarcerii” la „patria-mamă”.

Circulația pe baza inițiativelor economice

Pe ruta Mediaș-Sibiu, există un mic târgușor retras față de șoseaua națională. Familia K. a părăsit România în 1991 pentru a se stabili la Sindelfingen. Nu și-au vândut atunci locuința familiei. Niște prieteni au stat în ea mai mulți ani fără a plăti chirie, dar cu obligația întreținerii. Apoi fiul, în vârstă de 30 de ani, și-a încheiat studiile în Germania și a decis să se lanseze profesional în România. Și-a recăpătat casa familială din România și s-a mutat acolo. Familia K. și-a răscumpărat fabrica situată la intrarea în sat. Fiul a reluat afacerea și fabrica produce covoare din 1998. Muncitorii locuiesc în sat și în localitățile învecinate; fabrica le oferă locuri de muncă unora dintre vechii muncitori în industria năpăstuită din regiune. Fiul s-a asociat cu un român din sat care administrează firma în timpul în care familia K. se află în Germania. Și tatăl este prezent în afacere, ceea ce îl obligă și pe el să-și petreacă o parte din timp în România. În fine, părinții și fiul își petrec aproape o jumătate de an în România, în mai multe vizite. Plecărilor și revenirile de-a lungul Europei sunt deci frecvente, întretăiate de șederi de câteva săptămâni în Transilvania sau în Germania. Mama le justifică nu prin activitatea industrială familială, ci prin faptul că „cimitirul nostru este aici, părinții noștri”. Locuri de trai, activități și generații se află în interdependență în ceea ce este inițial explicat ca o modalitate de a pătrunde în câmpul muncii.

Membrii familiei K. sunt departe de a fi singurii sași emigrați în Germania care s-au lansat într-o activitate economică în România¹. Antreprenorii sași reîntorși sunt în cea mai mare parte bărbați, încă în vârstă activă (între treizeci și cincizeci de ani, după exemplele comentate). Ei provin din marile târguri rurale din zonele din jurul Sibiului, unde familiile lor posedau, altădată,

---

1. Această analiză a circulației antreprenoriale s-a bazat pe propria noastră cercetare și pe un articol în serie din *Monitorul de Sibiu*, consacrat acestor antreprenori (intitulat „Investitori germani la Sibiu”, *Monitorul de Sibiu*, 10/3/2000; *Monitorul de Sibiu*, 2/6/2000; *Monitorul de Sibiu*, 30/6/2000. Vezi, de asemenea, *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 3/8/2000).

înainte de colectivizare, mici firme private. Printre ei, unii au avut norocul să se poată baza pe moșteniri de familie, lăsate neexploatate pe timpul șederii în RFG. În România, acești oameni studiază și apoi exercită activități agricole sau tehnice : mecanică auto, construcții, studii mecanice și informatice. Traseele lor migratorii sunt caracterizate printr-o stabilizare tardivă : acești sași au emigrat în anii '80 sau imediat după Revoluție. La sosirea în Germania Federală, au trecut printr-o perioadă de recalificare profesională. Sectoarele în care și-au găsit de lucru le-au favorizat inițiativa antreprenorială de după 1989 : s-au angajat în firme mari și-au creat afaceri proprii, au atins în migrație chiar funcția de directori de firme. Chiar dacă pe alocuri dureroase, experiențele căpătate în Germania au fost benefice pe termen lung și le-au permis migraților o stabilizare familială și profesională în perioada migrației. În ciuda acestui fapt, evenimentele din 1989 au însemnat pentru ei o oportunitate de a accede pe piața românească și o ocazie de a-și reconstrui o existență în România.

Apariția unui antreprenoriat migrant printre sașii întorși în Transilvania după 1990 răspunde unui pragmatism cert. Întoarcerile legate de investiții în România sunt justificate prin deschiderea pieței românești către economia capitalistă. Această cauzalitate explicativă primară, nesurprinzătoare, este declinată în diverse forme.

Motivațiile expuse în cele din urmă de către antreprenorii sași evocă, în primul rând, deschiderea României la modelul economic capitalist. Piața românească le apare bogată în posibilități neexploatate. Cei care speră să revină pentru a pune pe picioare o firmă au efectuat un sejur mai degrabă scurt în RFG, de regulă sub zece ani. Dacă au avut timp să obțină o oarecare stabilitate a situației lor familiale și profesionale, nu înseamnă neapărat că au și putut face economii importante. Dar un aspect atractiv al pieței românești postcomuniste este că dă posibilitatea de a investi sume reduse. O sumă de pornire mai mică poate fi suficientă pentru crearea unei firme. Acest capital ar trebui să le favorizeze inițiativa și să le compenseze capacitatea financiară redusă. Ei mizează pe abilitățile lor de a se descurca și pe perseverența personală pentru a-și compensa handicapul financiar și eventualele incertitudini pe tărâm românesc.

Conform spuselor lor, forța antreprenorilor aspiranți stă mai mult în combinația calificărilor obținute în Germania decât în cele învățate în România înainte de emigrare. Întoarcerea după 1990 ar fi oportunitatea unei noi ucenicii, a unei noi extinderi a competențelor. Viitorii antreprenori văd beneficiile pe care ei înșiși le-ar putea trage din aceste ucenicii, precum și cele care le-ar folosi angajaților lor români. Aportul de competențe nu este expus dintr-o perspectivă pur individuală, ci în optica unei ameliorări generale a pieței de muncă și a situației economice a României. Viitorii angajați sunt deci parte integrantă a proiectului antreprenorial. Și doar grație punerii în comun a diferitelor aptitudini antreprenorii sași vor reuși să-și fructifice inițiativa.

Poziționarea socială a antreprenorilor sași întorși în România este originală : ei se consideră „români” (adică membri ai populației României), în ciuda

faptului că-și păstrează cetățenia germană. Unul dintre interlocutorii noștri speră că intrarea României în Uniunea Europeană va facilita demersurile celor care se găsesc în situații similare cu a sa ; va cere să-i fie reacordată cetățenia română. Acest ultim punct merită două comentarii. Pe de o parte, revenirile în România nu sunt proiectate și posibile decât dacă sunt păstrate legăturile juridice cu Germania. Antreprenorii sași circulanți se poziționează în câmpul economic românesc în calitate de cetățeni germani (chiar și deținătorii dublei cetățenii, în anumite cazuri). Prin urmare, cad sub incidența legilor referitoare la șederea și activitatea străinilor în România. Această opțiune este crucială, în măsura în care înlătură obstacole mari în concretizarea proiectului antreprenorial. Compensația o reprezintă posibilitatea de a pleca și a reveni mai ușor și posibilitatea plecării în Germania în orice moment dacă circumstanțele se dovedesc nefavorabile. Pe de altă parte, discursurile antreprenorilor remigrați nu fac referire la o eventuală funcție de „punte” între cele două culturi, română și germană. Această funcție intermediară a sașilor face însă parte din retorica guvernamentală germană vizavi de această minoritate (și de alte minorități germane din Europa Centrală și de Est). O parte a finanțărilor atribuite după 1990 de guvernele germane pentru „stabilizarea” germanilor în România sunt destinate antreprenorilor : o alternativă la emigrație este apariția unei pături economice puternice, la care antreprenorii sași pot contribui grație ajutorului german. Dintr-o atare perspectivă, inițiativele individuale sunt reduse sistematic la considerații de ordin colectiv : dacă autoritățile germane îi susțin pe micii patroni sași, o fac pentru afirmarea colectivităților săsești din România. În mod contrar, antreprenorii sași remigrați în România evocă, înainte de toate, motivații la scară individuală : proiectele economice au ca primă funcție ameliorarea propriilor condiții de viață. Dacă se face referire la vreo extindere în discursul lor, aceasta vizează globalitatea păturii economice românești, și nu doar populația săsească din Transilvania. Antreprenorii remigrați nu conferă viziune colectivă etnică proiectelor lor (cel puțin nu în discursurile lor *a posteriori*).

Pe durata elaborării proiectului de remigrație, antreprenorii sași spun că au întâmpinat o vie opoziție din partea celor apropiați, stabiliți în Germania Federală. Aceștia și-au manifestat deschis nemulțumirea, încercând să-i descurajeze pe candidații la experiența reînțoarcerii. Aceste manifestări ostile circulației pot fi interpretate drept înfruntarea dintre ideologia etnicizantă a „înțoarcerii” la „patria-mamă” și o formă de pragmatism socioprofesional. Mitul „înțoarcerii” în Germania se fondează pe o abordare colectivizantă a migrației, în timp ce antreprenorii sași re-migrați aplică o concepție aparent individuală. Nu doar pentru a-și aduce o justificare ideologică proiectelor lor acești antreprenori repun în discuție relația exclusivă construită cu Germania, cât și idealul și modelul de migrație care decurge din aceasta. Afișându-și dorința de a profita de reconstrucția economiei românești pentru a-și ameliora propriile condiții de viață, antreprenorii afirmă că întărirea statusului lor

profesional și economic nu este realizabilă în Germania, ci în România ceea ce le reamintește în mod implicit statusul lor de imigranți. Afirmarea economică a antreprenorilor reveniți în România este o modalitate de a obține un status social mai valorizat, atât în cadrul populației săsești, cât și în exterior.

Parcursul acestor antreprenori remigrați arată multiplicitatea cauzelor circulației migratorii, importanța circulației ca nouă resursă și interdependențele numeroșilor actori, atât din Germania, cât și din România, reactivați prin aceste deplasări.

Rețelele săsești și migrația forței de muncă

Plecarea celei mai mari părți a populației săsești spre Germania în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului XX a dat ocazia unei reorganizări a societății săsești în jurul a două spații separate. În interviurile realizate, sfera familială este prezentă ca primul nivel de negociere sau renegociere a poziționărilor sociale : aproape toate familiile săsești trec prin experiențele despărțirii. Sașii fac adesea referire la familie și la evoluția ei ca sursă de stabilitate în mișcarea lor (pentru această chestiune vezi Michalon, 2003b). Plecărilor și venirile sașilor ajută, de asemenea, și la inserția punctuală a sașilor (*Sachsen*) care trăiesc în România pe piața muncii din Germania Federală.

Geneza circulației săsești nu se regăsește într-o tradiție a mobilității pentru căutarea activităților economice, ci în continuarea emigrației masive spre Germania, justificată prin recursul la o presupusă filiație istorică. Sașii din România pot în mod legitim să facă uz de resursele rețelelor în alte scopuri decât cele familiale. În contrapartidă, mobilitatea lor este încadrată de rețelele săsești : ca dovadă, accesul lor pe piața de muncă germană.

Cei care călătoresc din România își prezintă deseori accesul la activitățile profesionale ca fiind ceva necăutat sau chiar accidental. Maria a avut o singură ocazie de a presta o activitate remunerată în timpul unei vizite familiale ; o explică astfel : „Nici măcar nu m-am gândit. Am venit la botez, soacra surorii mele a vorbit despre munca ei, fratele meu punându-i multe întrebări¹, iar ea mi-a spus : «Oare n-ai vrea tu?» Am răspuns : «Dacă se poate, de ce nu?» Atunci ea a adăugat : «Voi întreba, sunt oameni cumsecade, voi întreba.» A întrebat și cred că din seara următoare m-au sunat să mă duc ! ”. Accesul la muncă este o ocazie dată de către cei care trăiesc în Germania.

Controlul asupra accesului la muncă orientează într-o manieră decisivă parcursul sașilor care se deplasează spre anumite ramuri de activitate. Acești migranți sunt orientați spre firmele mici ; acestea pot fi conduse de către sași sau de către germani². În alte cazuri, unul sau mai mulți sași cu care candidatul

---

1. Ea lasă să se subînțeleagă că el, în schimb, căuta ceva de lucru.

2. Sașii se diferențiază de germani, lucru valabil și când trăiesc în Germania : denumirea de *Sachsen* este utilizată mai des decât cea de *Deutschen*.

la angajare (venit din România) se află în anumite relații deja muncesc acolo. În consecință, incluzând cazurile în care firma nu este inițial inclusă în rețea, nefiind condusă de către un sas, dinamicele relaționale sfârșesc prin a o introduce ca mijloc de angajare a sașilor care practică mișcarea de dute-vino. Întreprinderile „autohtone” susțin migrația circulatorie săsească.

Accesul la aceste munci este garantat de către sașii care trăiesc în Germania Federală: angajatorii pot fi ei înșiși sași, membri ai familiei restrânse sau lărgite ori consăteni. Pot, de asemenea, să fie germani în anumite relații cu sașii: vecini, colegi de muncă sau chiar angajatori, contribuind la funcționarea și la dezvoltarea rețelelor de migrație săsească între cele două țări.

Accesul la muncă pare să se fundamenteze pe capacitatea sau pe voința celor emigrați de a-i ajuta sau nu pe cei apropiați lor. De nenumărate ori, cuvintele celor intervievați au subliniat această dependență vizavi de ajutorul reciproc în comunitate. Maria, ai cărei trei frați și surori trăiesc în Germania, le expune detaliat profesiile, pentru a demonstra că lor le este imposibil de a-i găsi o activitate temporară în Germania; ceea ce este valabil și pentru soțul ei. Ea detaliază și parcursul a doi tineri săteni care practică o circulație bianuală, de la începutul anilor '90: „Gerhard a lucrat la fratele său, care era angajat într-o fabrică de băuturi; când colegul său era în concediu, Gerhard îl ajuta. Dar acum asta nu mai merge, depinde într-adevăr de ce fac rudele. La fel e și pentru Ernst, care are mai mulți frați; ei, ăștia, nu lucrează în birouri!”. Harald susține acest punct de vedere: ar dori să poată fi din nou angajat în Germania, unde a apreciat în mod deosebit condițiile de muncă. Polarizarea geografică este dublată de o polarizare profesională a circulației săsești: aceasta se desfășoară în limitele prestabilite de către membrii rețelei.

Încadrarea circulației de către rețelele săsești poate facilita accesul la munca temporară; în schimb, rigidizează mișcarea de dute-vino în diferite moduri. Aceasta subliniază singularitatea circulației săsești. Spre deosebire de mobilitățile dezvoltate de către români și romi, care au pătruns puțin câte puțin în Europa în funcție de oportunitățile și obstacolele întâlnite, sașii rămân în interiorul frontierelor sociale și spațiale definite de relațiile sașilor *Aussiedler* și cei „nemigranți” din România.

Controlul mobilității prin rețelele de migranți influențează elaborarea proiectului de circulație în sine. Drept consecință a polarizării sociospatiale a mișcărilor de dute-vino, aceste proiecte par în cele din urmă foarte neclare. Nici o întoarcere în România nu este acompaniată de un real proiect al unei noi plecări: dacă aceasta depinde de slujbele găsite sau nu de către cei apropiați stabiliți în Germania, candidații la circulație au tendința de a nu-și extinde strategiile și de a se baza pe potențialitățile dezvoltate în sânul rețelelor de migranți. În plus, această mobilitate nu pare să fie acompaniată de un proiect de emigrare definitivă: sașii care practică mersul și venitul nu explorează posibilitățile de stabilire durabilă în Germania. Incertitudinea este generalizată în privința longevității circulației: nimic nu pare să fie prevăzut și nici asigurat

în ochii celor care circulă. Cauza pare să fie încadrarea rețelelor săsești. Totuși, existența aceluiași rețele este o sursă de deschidere în România: „nesașii” sunt progresiv încorporați în deplasările încadrate de migrații sași.

Dacă deplasările nu par să fie acompaniate de reale proiecte de sedentarizare în acest du-te-vino, pot însă dezvălui anumite capacități de inovație în interiorul acestor rețele de migrație în România. În fine, perioadele de retur în Transilvania sunt însoțite de o lărgire a acțiunii rețelelor săsești. Ele servesc drept matrice pentru alte tipuri de fluxuri migratorii care pornesc din România și care ar putea fi *a priori* considerate ca distincte de cele ale migrației săsești. Prin circulația forței de muncă, sunt depășite categoriile etnice în etape succesive.

Extinderea razei de acțiune a rețelelor săsești este evidențiată de unele parcursuri individuale observate în satele transilvănene în care sașii practică acest du-te-vino sau de recrutarea muncitorilor pentru firmele stabilite în Germania Federală. Walter, după exemplul celorlalți bărbați sași dintr-un sat săsesc, efectuează frecvent deplasări tur-retur în scopuri profesionale. Episodul relatat aici nu se situează la începutul itinerariului său de migrație, ci la mijlocul anilor '90. După ce efectuase câteva deplasări în Germania, în cursul cărora lucrase la firma unui văr, a fost contactat de un antreprenor sas. De origine din Sighișoara, antreprenorul era stabilit de mai mulți ani la Nürnberg ; și-a deschis o sucursală la București în timpul anilor '90 și recruta muncitori din România. Parcursul unui alt sătean, Friedrich, pune în lumină alte modalități de recrutare prin intermediari. Friedrich lucrase deja în mai multe etape în Germania, dar pentru apropiați și fără contract de muncă. În timpul unei astfel de șederi unul dintre verii săi i-a găsit de lucru la o firmă „străină” (adică germană în Germania). La câteva luni după întoarcerea în România, conducerea acestei firme l-a contactat pentru un nou contract de muncă și i-a cerut să treacă pe la un intermediar ca să completeze formalitățile administrative. Îl cunoștea pe acest intermediar între firmă și muncitori? „Nu, doar am auzit eu vorbindu-se că se ocupă de astfel de lucruri și că-i ajută puțin pe oameni (...). Asta vrea să spună că adună informații din regiune”. (Friedrich)

Aceste două trasee de migrație dovedesc diversitatea formelor de mobilitate practicate de un individ. Primele deplasări se fac în cadrul rețelelor familiale sau săsești. Episoadele ulterioare pun în lumină transgresiunile apărute progresiv cu alte tipuri de fluxuri de migrație. Intervenția antreprenorilor sau a intermediarilor în recrutări, de acum organizate încă din România (și nu după sosirea în Germania), dă de înțeles că sașii implicați se situează în ceea ce ar putea fi considerate ca migrații ale forței de muncă. România și Germania Federală au semnat în 2000 acorduri privind recrutarea muncitorilor români în firmele germane: traseele lui Walter și Friedrich s-au integrat de atunci în acest cadru, care definește o nouă categorie de *Gastarbeiter**. Recrutați prin contract, aceștia au dreptul la perioade limitate de muncă în Germania (cel

---

* Muncitori invitați (n. tr.)

mai adesea, trei luni). Procesul arată că, în ciuda contextelor legislative destul de rigide, cetățenii români migranți, de naționalitate română, săsească sau alta, se pot deplasa între diferite tipuri de mobilități și astfel să contribuie la repunerea sub semnul întrebării a categoriilor de analiză prestabilite. Poate fi observată o diluare a limitelor dintre diferitele forme de migrație, ceea ce îndeamnă la reflecția asupra tipologiilor de migranți sau a formelor de migrație pentru a identifica fluiditățile de parcurs, care știu să se folosească simultan de migrația etnică și de cea a forței de muncă, reglementate prin legislații distincte. În ciuda acestui cadru riguros pe care îl constituie rețelele săsești și efectele lor asupra structurii sociospațiale a mișcărilor de dute-vino, migranții au capacitatea de a inova și de a investi în spații paralele.

În cursul șederii lui Walter în Germania în 1992, un văr i-a propus să lucreze în firma sa de construcții. Pentru asta, Walter a completat demersurile administrative necesare și a obținut o autorizație de muncă de trei luni. Pe durata acestei perioade, șapte români din Oltenia munceau în firma sa: patronul, vărul lui Walter, îi recrutase prin intermediul „cunoștințelor” pe care le avea în zonă. Astfel, pe lângă apropiații sași, patronii sași stabiliți în Germania angajează și muncitori români. Relațiile pe care acești patroni le întrețin cu România din care au emigrat nu se limitează explicit la relațiile personale care îi leagă mai ales de Transilvania. Prin mobilizarea rețelilor centrate pe această regiune, ei pot face să intervină alte rețele mai vechi și își pot lărgi baza de selecție la cetățeni români nesași, originari din regiunile „românești” (Muntenia și Moldova). Iată o conexiune care merită analizată.

Concluzie

La 15 ani după plecarea masivă spre Germania, sașii ne-emigrați, în general considerați sedentari, pot intra în circulație grație unui recurs inedit la legile asupra imigrației definitive și a ajutorului furnizat de către emigrați. Aceasta demonstrează că o migrație, neregulată în evoluția sa și considerată definitivă, poate favoriza menținerea relațiilor cu țara de origine și, prin urmare, poate crea alte deplasări. Această evoluție a fost stimulată prin înăsprirea condițiilor de intrare în RFG din anii '90: dacă fluxul de imigrație al *Aussiedler*-ilor este aproape oprit, pare să fie încetul cu încetul înlocuit de alte forme de mobilitate, de exemplu pentru forța de muncă. De altfel, sașii mobili se poziționează într-un dublu spațiu de legitimitate juridică. Fiind cetățeni români, ei știu să profite de pe urma multiplelor statusuri definite de către Germania în numele germanității. În schimb, nu există o lege explicit consacrată circulației și angajării membrilor minorităților germane în Germania. Dezvoltarea acestor mișcări de dus-întors între cele două țări, prin posibilitățile și formele lor, contribuie la structurarea spațiului migrațional românesc. Circulația este ocazia

unei deschideri a migrației săsești spre alți migranți decât cei sași. Diferitele tipuri de circulație o demonstrează.

Bibliografie

- Bade, K.J., 1994, „Immigration and Integration in United Germany: Historical development and Present Status”, în I. Troen și K.J. Bade (eds.), *Returning Home: Immigration and Absorption into their Homelands of Germans and Jews from the former Soviet Union*, Ben Gurion University of the Negev, Beer-Sheva. (pp. 2-10).
- Bade, K.J., Oltmer, J. (ed.), 2003, *Aussiedler: deutsche Einwanderer aus Osteuropa*, IMIS-Schriften 8.
- Bauer, T., Zimmermann, K.F., 1997, „Network Migration of ethnic Germans”, *International Migration Review*, 1, vol. 31, pp. 143-149.
- Brubaker, R., 1998, „Migrations of Ethnic Unmixing in the «New Europe»”, *International Migration Review*, 1998, 4, vol. 32, pp. 1047-1065.
- Dietz, B., 1999, *Ethnic German Immigration from Eastern Europe and the former Soviet Union to Germany: The Effects of Migrant Networks*, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (I.Z.A.), Bonn, Discussion paper Series 68.
- Diminescu, D., 1999, „Pour une anthropologie des migrations roumaines en France. Le cas du Pays d'Oas”, *Migrations Etudes. Synthèse de travaux sur l'immigration et la présence étrangère en France*, noiembrie-decembrie, nr. 91.
- Diminescu, D. (ed.), 2003, *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- Dövényi, Z., 1997, „Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in Ungarn 1918-1995”, în G. Seewann (ed.), *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*, vol. 36 (pp. 7-33), Oldenbourg Verlag, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, München.
- Feldblum, M., 1998, „Reconfiguring Citizenship in Europe”, în C. Joppke (ed.), *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States* (pp. 231-271), Oxford University Press, Oxford.
- Iglicka, K., 1998, „Are they fellow countrymen or not? The migration of ethnic poles from Kazakhstan to Poland”, *International Migration Review*, 1998, 4, vol. 32, pp. 995-1014.
- Joppke, C., Rozenhek, Z., 2001, *Ethnic Priority Immigration in Israel and Germany: Resilience versus Demise*, Center for Comparative Immigration Studies, University of California, San Diego, Working Paper nr. 45.
- Joppke, C., 2003, *Citizenship Between De- and Re-Ethnicization*, Russell Sage Foundation, Working Paper nr. 204.
- Joppke, C., 2005, *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State*, Harvard University Press, Cambridge, Londra.
- Könitz, B. (ed.), 1986, *Menschenrechte im Osten. Beiträge zur Lage der deutschen Volksgruppen in Ost-und Südosteuropa*, Bundesarbeitsgemeinschaft für deutsche Ostkunde im Unterricht, Bonn.

- Ma Mung, E., 1999, „La dispersion comme ressource”, *Cultures et conflits*, pp. 33-34, 89-103.
- Ma Mung, E., Dorad' K., Loyer F., Hily M.A. (ed.), 1998, „La circulation migratoire. Bilan des travaux”, *Migrations Etudes. Synthèse des travaux sur l'immigration et la présence étrangère en France*, nr. 84.
- Massey, D.S., 1993, „Theories of International Migration : a Review and Apraisal”, *Population and Development Review*, 3, vol. 19, pp. 433-461.
- Michalon, B., 2003a, *Migrations des Saxons de Transylvanie en Allemagne. Mythe, interdépendance et altérité dans le „retour”*, teză de doctorat în geografie, Université de Poitiers.
- Michalon, B., 2003b, „Migrations des Saxons de Transylvanie vers l'Allemagne. De l'émigration ethnique à la circulation migratoire”, *Balkanologie*, 1, vol. VII, pp. 19-42.
- Münz, R., Ohliger, R., 1998, *Deutsche Minderheiten in Ostmittel- und Osteuropa, Aussiedler in Deutschland*, Université Humboldt, „Demographie Aktuell”, Berlin, 9.
- Münz, R., Ohliger, R. (ed.), 2003, *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*, Taylor and Francis, Londra.
- Noiriel, G., 2001, *Etat, nation et immigration*, Belin, Paris.
- Ohliger, R., 2000, „Osteuropaforschung als «Deutschtumsforschung»? Zwei Debatten von außen betrachtet”, *Osteuropa Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*, pp. 1048-1055.
- Ohliger, R., 2001, *Vertreibungsforschung, Ost(europa)forschung, „Deutschtumsforschung”? Zwei Debatten – ein Konflikt und einige (un)zeitgemässe Betrachtungen zu Pfingsten*, 2001, <http://nsozkult.geschichte.hu-berlin.de/BEITRAG/essays/ohra.0600.htm>.
- Okólski, M., 2001, „La politique migratoire de la Pologne à la veille de son adhésion à l'Union Européenne”, *Hommes et Migrations*, 2001, nr. 1230, pp. 51-58.
- Perroud, M., 2007, „Migration retour ou migration détour? Diversité des parcours migratoires des Brésiliens d'ascendance japonaise”, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 1, vol. 23, pp. 49-70.
- Rey, V., Diminescu, D., Ohliger, R. (ed.), 2001, *La construction de l'Europe par ses marges. Stratégies et stratagèmes de la circulation migratoire des Roumains*, Ministère de l'Emploi et de la Solidarité, MIRE, Paris.
- Schnapper, D., 1994, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Gallimard, Paris.
- Stola, D., 1992, „Forced Migrations in Central European History”, *International Migration Review*, 1992, 2, vol. XXVI, pp. 324-341.
- Szöke, L., 1992, „Hungarian Perspectives on Emigration and Immigration in the New European Architecture”, *International Migration Review*, 2, vol. 26, pp. 305-323.
- De Tapia, S., 1995, „L'émigration turque : circulation migratoire et diasporas”, în M. Bruneau (ed.), *Diasporas*, Montpellier, GIP Reclus, pp. 174-188.

- De Tapia, S., 2001, „Rôle des flux migratoires et des réfugiés dans la construction d'un Etat. La Turquie”, în L. Cambrézy și V. Lassailly-Jacob (ed.), *Populations réfugiées. De l'exil au retour* (pp. 119-150), Editions de l'IRD, Paris.
- Tarrius, A., 1989, *Anthropologie du mouvement*, Paradigme, Caen.
- Vasileva, D., 1992, „Bulgarian turkish emigration and return”, *International Migration Review*, 2, vol. 26, pp. 342-352.
- Wagner, E., 1990, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck.

De la incluziune națională la excludere economică : migrația pentru muncă a etnicilor maghiari către Ungaria¹

Jon E. Fox²

În ultimii cincisprezece ani, naționaliștii maghiari au redefinit apartenența la națiunea maghiară prin includerea tuturor maghiarilor din regiune, indiferent de cetățenie. Această noțiune deterritorializată a națiunii a primit legitimare discursivă și instituțională sporită. Cu toate acestea, etnicii maghiari din România care s-au dus în Ungaria pentru a căuta de lucru nu au descoperit acolo unitatea națională. Mai degrabă, viziunea de incluziune națională preferată de elite s-a ciocnit de realitatea excluderii economice și naționale cauzată de migrația forței de muncă. Autoreprezentările naționale ale migranților nu s-au format conform dorințelor elitei, ci mai degrabă ca reacție la imperativele economice ale migrației forței de muncă. Scopul prezentului studiu nu este de a deduce proeminența unității naționale conferite de privilegierea politică, ci mai degrabă de a explica modurile în care este experimentată, constituită și reprodușă dezbinarea națională în contextul migrației de muncă a etnicilor maghiari.

-
1. Traducere a articolului : F. Fox, „From National inclusion to Economic Exclusion”, apărut în *Nations and Nationalism*, 13,1, Blackwell Publishing, 2007, pp. 77-96. Traducerea din limba engleză a fost realizată de Maria Kovács (n.e.). Prezentul articol a primit premiul anual al ASEN/*Nations and Nationalism* [Națiuni și naționalism] în anul 2006.
  2. Prezentul articol a fost elaborat în perioada petrecută ca cercetător invitat la Centrul de Studii Comparative de Imigrare al Universității California din San Diego (2003–2004). Doresc să îmi exprim recunoștința față de Wayne Cornelius, Gaku Tsuda și toți ceilalți cercetători pentru faptul că mi-au oferit mediul ideal de realizare a cercetărilor mele. De asemenea, am avut șansa de a prezenta o versiune mai puțin avansată a prezentei lucrări la Secțiunea „*Multiple Transnational Migrations* [Migrații transnaționale multiple]” despre migrațiile internaționale, organizată de Peter Kivisto la Întâlnirea Anuală a Asociației Sociologilor Americani din Philadelphia, 2005. Mulțumirile mele se îndreaptă spre József Böröcz, Rogers Brubaker, David Cook, Steve Fenton, David Fitzgerald, Steve Gold, István Horváth, Nadia Kim, Gregor McLennan, Endre Sik, Eszter Szilassy, Gaku Tsuda și Eric Weaver pentru comentariile și sugestiile pe care mi le-au oferit. În final, țin să mulțumesc lui Rogers Brubaker, lui Margit Feischmidt și Liane Grancea pentru permisiunea de a folosi date din cercetarea noastră comună (*Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvania Town*, Princeton University Press, 2006).

Introducere

În ciuda unor predicții, naționalismul dă puține semne de retragere din peisajul postcomunist est-european. Naționalismul a reacționat la provocările formelor supranaționale de guvernare, la ascendența principiilor pieței libere ale capitalismului global și la valurile în creștere ale migrației transnaționale, reinventându-se cu o vigoare reînnoită (Verdery, 1994 ; Caplan și Feffer, 1996 ; Schöpflin, 2000 ; pentru o prezentare mai generală, vezi Smith, 1995 ; Guibernau, 1999). Națiunile care au fost despărțite violent de statele lor naționale, prin războaiele și conflictele secolului XX, se reunesc simbolic la început de secol XXI datorită integrării europene și politicilor statelor-mamă. Elitele naționaliste din întreaga regiune au conceput, definit și propagat variante inedite, inovative ale apartenenței naționale politice și culturale. În același timp, lărgirea Uniunii Europene oferă multor naționaliști nișa necesară pentru a-și realiza ambițiile pe termen lung de unificare națională. Strategiile din trecut ale revizionismului teritorial sunt înlocuite de viziuni noi, ce consideră teritoriul o categorie învechită. În acest proces, granițele dintre apartenența culturală la națiune și apartenența politică la stat devin neclare.

Nicăieri nu este mai evident acest lucru decât în cazul Ungariei. Cu două milioane și jumătate de maghiari în țările vecine (cea mai numeroasă populație transfrontalieră coetnică în Europa Centrală și de Est), rolul Ungariei în redefinirea apartenenței la națiune este neîntrecut. Pentru naționaliștii unguri, maghiarii din țările vecine constituie parte integrală a mării națiuni culturale maghiare. În ultimii cincisprezece ani, această versiune deteritorializată de apartenență națională s-a bucurat de legitimare discursivă și instituțională sporită.

Devine oare această viziune politică a unității naționale o realitate cotidiană ? Este înțelegerea cotidiană a oamenilor despre apartenența națională coagulată în contururile imaginate de elitele naționaliste ? În ce măsură manipulările politice ale apartenenței la națiune modelează maniera în care oamenii obișnuiți se percep și se reprezintă în termeni naționali ? Studiile din domeniul naționalismului au acordat atenție sporită rolului central al elitelor în producerea și reproducerea sensibilităților naționale (Rothschild, 1981 ; Hroch, 2000 [1985] ; Snyder, 2000 ; Suny și Kennedy, 2001). În același timp, s-a scris comparativ puțin despre oamenii obișnuiți care sunt ținta presupusă a acestei inginerii a identității. Scopul acestui studiu nu este de a deduce semnificația și proeminența apartenenței colective date de privilegierea politică, ci mai degrabă de a specifica și a explica modurile în care apartenența națională este percepută, constituită și reprodusă în viața cotidiană de persoane obișnuite.

Migrația oferă unul dintre cele mai importante contexte pentru această regândire a națiunii (Brubaker, 1992 ; Soysal, 1994 ; Cesarani și Fulbrook, 1996 ; Joppke, 1999 ; Spohn și Triandafyllidou, 2003). Apartenența la națiune este definită, codificată și legitimată prin politici oficiale și retorica despre

imigrație, naturalizare și cetățenie ; această apartenență este în mod simultan trăită, negociată și câteodată pusă sub semnul întrebării chiar de către oamenii obișnuiți pe care îi vizează. De la începutul anilor '90, Ungaria s-a străduit să reconcilieze o viziune a unității naționale neîngrădită de granițe, cu politicile de migrație care recunosc – și reifică – granițele statului. Cea mai mare provocare a venit din partea celor un milion și jumătate de etnici maghiari din Transilvania. Rolurile lor, ca membri ai națiunii ungare definite în termeni culturali, dar și ca potențiali muncitori migranți, nu coexistă întotdeauna armonios.

În timp ce naționaliștii din Ungaria și eurocrații din Bruxelles aveau dispute asupra diferitelor forme de apartenență politică și culturală, maghiarii din Transilvania și coetnicii lor din Ungaria își disputau accesul la resursele limitate ale pieței forței de muncă postcomuniste din Ungaria. În cursul acestui proces, diferența națională a fost trăită, experimentată și exprimată în viața de zi cu zi a migranților mult diferit comparativ cu asemănarea națională imaginată, dorită și elaborată de cercurile elitelor. Prin migrație, etnicii maghiari din România s-au redefinit treptat, național distinct față de gazdele lor din Ungaria. Modul în care migranții înțeleg națiunea s-a format nu ca răspuns la imperativele politice, ci mai degrabă ca reacție la contingentele economice ale migrației.

Această nepotrivire dintre viziunea elitei despre unitate națională și constructele cotidiene ale migranților despre dezbinarea națională este punctul central al studiului meu. În prima parte, voi schița vederea „de sus” : elaborarea discursivă și instituțională a unității naționale ungare de către elitele naționaliste din Ungaria. În a doua parte, care este și de proporții mai mari, mă voi orienta asupra vederii „de jos” : modul în care se trăiesc, se articulează și se reproduc diferențele naționale de către muncitorii migranți maghiari din Transilvania. Argumentez că națiunea *este* într-un proces de redefinire în Europa de Est. Dar versiunile acesteia, comercializate în discursul stilizat al elitei, seamănă prea puțin cu cele exprimate prin practicile migrației de muncă.

Metodologie

Prezentul studiu se bazează pe cercetarea de teren efectuată cu muncitori migranți maghiari din Transilvania în contexte urbane și rurale din Transilvania și Ungaria, în diferite momente în perioada 1995-2004. În vara anului 1995 am realizat o cercetare bazată pe observație participativă cu muncitori zilieri în Piața Moscova din Budapesta. Am discutat cu migranții despre experiențele lor în timp ce aceștia așteptau în fiecare dimineață să se ivească oportunități de muncă. În vara următoare, am realizat 31 de interviuri în două localități din România cu migranți și cu potențiali migranți. Oradea a fost aleasă pentru apropierea de Ungaria (și pentru importanța pe care o prezintă pentru migrație). Am intervievat 21 de profesori maghiari din cele mai importante trei licee

maghiare din oraș. Aceștia au vorbit despre experiența lor de migrație și despre traiectoriile de migrație ale elevilor lor. A doua localitate a fost un sat transilvănean (1.000 de locuitori) cu populație majoritar maghiară, ales datorită existenței legăturilor tipice de migrație cu Ungaria. Am folosit metoda de eșantionare a bulgărelui de zăpadă în realizarea a zece interviuri, în care am colectat aspecte practice și impresii despre experiența migrației. Am aplicat chestionare în 50 de gospodării alese aleatoriu pentru a surprinde extinderea fenomenului migrației.

Între 1999 și 2004, am lucrat într-un proiect de cercetare de amploare despre naționalism și etnicitate în Cluj. Cercetarea de teren a inclus peste 20 de focus grupuri, 100 de interviuri și nenumărate ore de observație participativă. Migrația a fost una dintre cele trei teme analizate în profunzime în opt focus grupuri de câte două ore realizate cu muncitori maghiari de diferite vârste (subiecții au fost adunați folosind tehnica bulgărelui de zăpadă din diferite puncte). Migrația a fost de asemenea un subiect frecvent menționat și în cadrul interviurilor semistructurate și al observațiilor participative. Metodele pe care le-am folosit au fost proiectate pentru a facilita între participanți discuții obișnuite despre teme cotidiene. Ne interesa nu doar ceea ce se spunea, ci și felul și momentul în care discursul era pus în termeni naționali. Interviurile și focus grupurile au fost înregistrate și transcrise. Toată cercetarea s-a desfășurat în maghiară și română. Traducerile îmi aparțin; numele au fost schimbate.

Din 1990, migrația de muncă a devenit o preocupare centrală a transilvănenilor care se străduiau să supraviețuiască în condițiile economice dificile. Migrația a afectat direct sau indirect viața mării majorități. În cursul acestui proces, experiențele migrantilor – și reprezentările pe care și le-au format despre aceste experiențe – au ajuns să constituie parte a bagajului comun de cunoștințe locale. Acest aspect este dovedit de constatările mele colectate în numeroase localități urbane și rurale în decursul a peste zece ani. De asemenea, mă bazez în mare măsură și pe datele cantitative accesibile, coroborate cu constatările mele. Cercetarea mea își propune să reconstruiască această cunoaștere comună.

Vederea „de sus”

Maghiarii din țările învecinate nu au părăsit Ungaria niciodată; dimpotrivă, Ungaria i-a părăsit pe ei când tratatele de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial au forțat-o să cedeze două treimi din teritoriu vecinilor victorioși. De atunci, problematica maghiarilor din teritoriile dezmembrate a dominat agenda naționaliștilor maghiari. S-au folosit diferite mijloace pentru a realiza unificarea maghiarilor de peste hotare cu patria trunchiată. În perioada interbelică, s-a urmărit o politică de revizionism teritorial prin alianța cu Germania nazistă. Când a izbucnit războiul, Ungaria a pretins jumătate din Transilvania și

jumătate din Slovacia, dar la încheierea războiului le-a cedat din nou. În atmosfera postbelică a internaționalismului comunist, problemele revizionismului teritorial, ale protecției minorităților și naționalismului au fost, în general, reduse la tăcere. În mod oficial, clasa muncitoare internațională nu cunoștea hotare; neoficial însă, chestiunea națională a găsit alte supape. În anii '80, un cerc în creștere de intelectuali maghiari a început să manifeste interes pentru soarta minorităților maghiare din țările învecinate. Cu sprijinul tacit al statului maghiar, acești intelectuali au început să stabilească legături culturale cu frații încercați din Transilvania (Kürti, 2001).

Abordarea precaută a chestiunii maghiarimii pe care a avut-o statul ungar a luat sfârșit în 1989, când constrângerile Războiului Rece au dispărut. În acest nou climat politic, maghiarii de peste hotare au fost îmbrățișați public și oficial ca parte integrală a națiunii maghiare. Pentru a se conforma realităților geopolitice în schimbare, Ungaria a elaborat o strategie de unificare națională mai subtilă pentru a înlocui variantele de mult discreditate ale războiului, transferului de populație și purificării etnice. Politici față de coetnicii de peste hotare (*kin-state politics*) – instituționalizarea legăturilor politice, culturale și economice transfrontaliere între patria mamă și minoritățile din afara granițelor – au apărut în toată regiunea ca strategie aleasă pentru unificarea (simbolică) a națiunilor dincolo de granițele statale (Fowler, 2004; vezi Brubaker, 1996; Schöpflin, 2000). Ungaria a urmat o cale în care a acordat o gamă din ce în ce mai largă de drepturi cvasicetățenești pentru maghiarii de peste hotare, pe baza presupusei etnicități comune¹. Unitatea națională se realiza nu prin schimbarea granițelor politice, ci prin depășirea lor.

În ultimii cincisprezece ani, această viziune a unității naționale a fost exprimată din ce în ce mai elaborat, discursiv și instituțional. Încă din 1990, József Antall, primul prim-ministru post-comunist al Ungariei, a anunțat că „în spirit” el este prim-ministru al celor cincisprezece milioane de maghiari – cu cinci milioane mai mulți decât numărul celor care trăiesc în Ungaria. Pentru a nu fi întrecute, guvernele succesive, fie de stânga, fie de dreapta, și-au reafirmat obligația față de maghiarii din țările vecine. Viziuni concurente ale națiunii ungare – și locul maghiarilor din țările vecine în această națiune – au devenit punctul central al unor dezbateri politice aprinse, al comentariilor nesfârșite din presă și al discuțiilor din sânul elitelor maghiare atât din Ungaria, cât și din țările învecinate. Aceasta este națiunea ca un construct discursiv: este un limbaj de formulare a pretențiilor politice, un obiect al luptei simbolice și un mijloc de legitimare populară (vezi Verdery, 1991).

În ultimii cincisprezece ani, au fost instituționalizate diferite versiuni ale discursului despre unitate națională (Bárdi, 2003; Mák, 2000). Obligația

---

1. Polonia, România și Slovacia au implementat și ele un regim de abordare a coetnicilor din statele vecine; Albania, Croația, Macedonia, Serbia și Ucraina recunosc în diferite măsuri gradul de responsabilitate pentru coetnicii lor de peste hotare (Fowler, 2004).

autoproclamată a Ungariei față de maghiarii de peste hotare este cuprinsă în articolul 6 din Constituție ; aceasta a fost îmbrățișată de guverne succesive ca un pilon al politicii externe ; a fost transformată în politici de către Oficiul pentru Maghiarii de Peste Hotare (înființat în 1992) ; a fost reglementată prin Legea statutului (adoptată în 2001), un pachet de drepturi pentru maghiarii din țările învecinate, inclusiv ajutor pentru părinții care își trimit copiii în școli pentru minoritatea maghiară, beneficii pentru îngrijirea sănătății și pentru călătorie și, cel mai semnificativ, un program pentru muncitorii oaspeți ; a fost supusă votului popular într-un referendum național (eșuat) în 2004 pe tema cetățeniei duble pentru toți maghiarii din țările vecine. Aceste inițiative au dat o formă instituțională din ce în ce mai elaborată noțiunii de unitate națională maghiară (Fowler, 2004 ; Stewart, 2003).

Această unitate națională deterritorializată este încurajată și de extinderea spre est a Uniunii Europene. Ungaria și alte șapte state est-europene (împreună cu Cipru și Malta) au aderat la UE în mai 2004 ; România și Bulgaria s-au alăturat în 2007. În mod oficial, UE privește politicile ungare referitoare la coetnicii maghiari din țările vecine ca fiind potențial opozabile exigențelor împotriva discriminării etnice și favoritismului. În același timp însă, viziunea Uniunii Europene asupra unei Europe fără granițe a oferit naționaliștilor din regiune o nișă de realizare a ambițiilor proprii de unificare națională (Kis, 2001, pp. 238-239 ; Csergő și Goldgeier, 2004, pp. 26-29 ; Keating, 2004, p. 370 ; Weaver, 2006, pp. 177-178, 191-192 ; vezi, mai general, McGarry și Keating, 2006). În cuvântarea sa ocazionată de ceremonia de semnare a aderării la UE din Praga, în anul 2003, Péter Medgyessy, prim-ministrul ungar de atunci, a declarat că „maghiarii, divizați în atât de multe părți, pot acum avea o oportunitate de a se reuni dincolo de frontierele naționale” (Weaver, 2006, p. 191). Forumul Democrat Ungar, o voce consistentă a naționalismului maghiar, a dus o campanie de aderare a Ungariei la UE fluturând pancarte ce prezentau o hartă topografică a bazinului carpatic. În locul granițelor actuale ale Ungariei, harta conținea stelele galbene ale Uniunii Europene în jurul granițele Ungariei Mari de dinainte de Primul Război Mondial (Weaver, 2006, p. 191). Dizolvarea granițelor de stat de către UE a pregătit calea pentru reunificarea simbolică a ungarilor din Ungaria cu coetnicii lor din țările învecinate. Odată cu aderarea României la Uniunea Europeană în 2007, maghiarii din toate țările trăiesc acum în noua patrie comună (europeană).

În trecut, revizionismul teritorial a reprezentat modalitatea preferată de realizare a reunificării naționale. Acum, patriile naționale fac revendicări prin aducerea națiunii la coetnicii săi din afara granițelor politice din ce în ce mai poroase. În acest aranjament, coetnicii care trăiesc dincolo de granițe nu trebuie să se întoarcă acasă ; prin politicile referitoare la coetnicii din afara granițelor, ei se pot bucura de drepturi cvasicetățenești în țările lor de origine pe baza etnicității comune cu patria națională (Schöpflin, 2000 ; Fowler, 2004). Astfel de politici nu sunt precursorii revizionismului teritorial (așa cum pretind

unele elemente alarmiste din statele vecine); dimpotrivă, ele sunt substituenți ai acestor politici. În loc să sucombe amenințării de învechire, națiunea s-a reinventat în Europa Răsăriteană pentru a se adapta la realitățile politice în schimbare (Verdery, 1994; Guibernau, 1999; vezi și Kymlicka și Opalski, 2001; McGarry și Keating, 2006). Prin politicile față de coetnicii de peste granițe și prin unificarea europeană, maghiarii din țările vecine sunt acum încorporați discursiv, simbolic și instituțional într-o nouă versiune de secol XXI a Ungariei Mari. Națiunea ungară unificată cultural devine o realitate politică.

Vederea „de jos”

O înțelegere foarte diferită a diferenței naționale se constituie însă prin intermediul și în cursul procesului de migrație a forței de muncă maghiare din Transilvania. Reprezentările stilizate ale unității naționale preferate și proferate de către elitele naționaliste maghiare seamănă foarte puțin cu realitățile dezbinării naționale trăite direct și dobândite prin practicile obișnuite ale migrației de muncă. „Luptele asupra identității etnice sau regionale”, scrie Pierre Bourdieu, „sunt un caz particular al diferitelor lupte pentru clasificare, lupte pentru monopolul puterii pentru a-i face pe oameni să vadă și să creadă, să îi facă să știe și să recunoască, pentru a impune definiția legitimă a diviziunilor lumii sociale și, prin acestea, pentru a face și desface grupuri” (1991, p. 221; subliniere în original).

Începând din 1990, elitele naționaliste maghiare definesc și redefinesc conturul și conținutul apartenenței naționale ungare. Dar în timp ce poziția lor instituțională îi investeste cu autoritatea de a formula și disemina viziunile lor naționaliste preferate, ea nu explică în sine cum – și dacă – aceste viziuni sunt receptate de către oamenii de rând în numele cărora pretind că vorbesc. Naționalismul, pe larg, este proiectul care constituie națiunea. Dar națiunea nu se constituie *ex nihilo*; dimpotrivă, eficiența sa depinde de adoptarea cotidiană și de ratificarea inconștientă de către oamenii de rând, definiți astfel ca națiune (vezi, de exemplu, Bourdieu, 1991, pp. 223-224; 1985, pp. 727-731).

Însă acești oameni obișnuiți au lipsit din multe studii despre naționalism. În timp ce abordările elitei s-au centrat pe dimensiunile instituționale și discursive ale proiectului politic de facere a națiunii, ele nu au luat în calcul în mod sistematic modalitatea în care națiunea este angajată și sprijinită – sau ignorată și deviată – de către audiența țintită a acestor proiecte. Pentru a înțelege în mod adecvat proeminența populară a naționalismului, este nevoie de o schimbare de focalizare pe presupușii purtători ai națiunii: oamenii obișnuiți, cu viețile lor cotidiene (Billig, 1995; Brubaker *et al.*, 2006). Cea mai mare parte a acestor oameni nu se gândesc și nu vorbesc *despre* națiune ca ideea abstractă a culturii și valorilor împărtășite, așa cum preferă elitele.

Mai degrabă, ei gândesc și vorbesc *cu* națiunea, ca o categorie practică de înțelegere și aranjare a diferențelor sociale, o dispoziție neconștientizată despre ordinea lucrurilor și o schemă de interpretare pentru a da sens unor fenomene diverse (Brubaker *et al.*, 2004).

Iar fenomenele cu care maghiarii de ambele părți ale graniței se confruntă în ultimii 15 ani sunt relațiile economice în schimbare pe care le trăiesc. Aceste relații de transformare au devenit mai clare în mod particular în contextul migrației internaționale. Din 1989, sute de mii de etnici maghiari din România s-au dus în Ungaria să muncească pentru salarii mai bune. În acest fel, ei au scos la iveală multe din fisurile economiei de piață care se dezvoltă în Ungaria. În a doua parte a prezentului studiu, examinez modalitățile în care dificultățile economice și incertitudinile migrației forței de muncă maghiare din Transilvania au asigurat contextul pentru elaborarea cotidiană a unor noi modalități de diferențiere națională ungară.

Literatura din domeniul transnaționalismului a atras atenția asupra rolului important pe care țările de origine îl joacă în stabilirea și întreținerea legăturilor transnaționale cu populația lor de migranți (vezi, de exemplu, Basch *et al.*, 1994). Aceste relații în creștere dintre contextele de origine și destinație au contribuit la apariția unor noi forme de loialități transnaționale, care pun la încercare hegemonia continuă a paradigmei statului național. În cazul Ungariei însă, țara de destinație – și nu cea de origine – este cea care sprijină stabilirea și menținerea legăturilor cu coetnicii de peste hotare. Ca și în alte cazuri de migrație etnică de retur, migranții se deplasează *către* – nu *dinspre* – presupusa lor patrie națională (Brubaker, 1998 ; Joppke, 2005 ; Skrentny *et al.*, 2005).

Dar tipurile de legături pe care Ungaria le preferă cu coetnicii săi sunt cele de care coetnicii se bucură și pe care le mențin *în* țara lor de origine. Spre deosebire de alte țări unde există „dreptul de întoarcere”, Ungaria nu încurajează activ sau facilitează migrația de retur a comunităților din diasporă¹. Viziunea oficială a unității naționale ungare este susținută de principiul că *toți* maghiarii, indiferent de cetățenie, sunt membri ai națiunii culturale mai mari a maghiarilor. Însă această viziune funcționează doar dacă maghiarii din țările vecine au pretenții la o astfel de unitate din confortul căminelor lor. Începând din 1990, politicile ungare față de coetnicii de dincolo de granițe au vizat îmbunătățirea condițiilor culturale, economice și politice ale maghiarilor *în*

---

1. Germania și Israelul, cazurile paradigmatiche de state care acordă „dreptul de întoarcere”, au acordat tratament preferențial de-a lungul istoriei coetnicilor care doresc să se mute în aceste state (Levy și Weiss, 2002). În alte țări, precum Japonia, Coreea, Italia și Spania, afinitatea etnică a fost stabilită ca principiu (și justificare) pentru garantarea accesului preferențial la piața locală a forței de muncă (Joppke, 2005 ; Skrentny *et al.*, 2005). În aceste abordări de tipul „vino-și-ia” (*come-and-get-it*) ale imigrației, naturalizării și migrației forței de muncă, cetățenia și/sau accesul la piața forței de muncă sunt proiectate spre avantajul celor care se întorc *în* țara mamă. (În ultimii ani, Germania a trecut la un model „unguresc” prin care își încurajează coetnicii să rămână în țările de origine.)

țările lor de origine, astfel încât aceștia să poată continua să se dezvolte acolo ca maghiari. „Obiectivul major” al inițiativelor legislative cu privire la coetnici, conform Conferinței Permanente a Ungurilor (un corp consultativ care este convocat periodic de guvernul ungar și reprezentanții maghiarilor de peste granițe), „este să reîntărească perspectivele și oportunitățile [pentru ca acești coetnici să rămână] în patria strămoșească” (*apud Kántor et al.*, 2004, p. 529). Maghiarii de peste hotare sunt invitați – și chiar încurajați – să se bucure de apartenența comună la națiunea maghiară, dar cu mențiunea să facă acest lucru în țara lor de origine. Politicile ungare în acest sens includ în mod simbolic, dar practic exclud.

Ungaria încurajează astfel maghiarii de peste hotare să stea și să aștepte pentru ca patria etnică să vină la ei (Kántor, 2001, pp. 260-264). Problema este însă că maghiarii de peste hotare nu au stat să aștepte. Ignorând sfatul părintesc al patriei mamă, acești maghiari și-au făcut bagajele și au plecat în Ungaria în căutare de muncă. Relativa apropiere și prosperitate a Ungariei, comparativ cu România, a transformat Ungaria într-o destinație atractivă pentru transilvănenii care ieșeau de sub dărmăturile politicilor ceaușiste de austeritate dură. Însă Ungaria, preocupată de propria situație economică precară, nu a oferit nici cadrul legal, nici instituțional pentru a integra acești migranți pe piața muncii. Astfel, mulți dintre acești migranți au lucrat la negru. Ca „turiști”, lipsindu-le fie viza, fie permisul de muncă, acestor migranți li se permitea să stea (dar nu să lucreze legal) în Ungaria timp de treizeci de zile. Mulți au abandonat locurile de muncă în România pentru a munci cu normă întregă în Ungaria, mergând în România doar o dată pe lună pentru a li se ștampila pașaportul, înainte de a se întoarce în Ungaria. În ultimii cincisprezece ani, au apărut rețele de migrație circulară pentru a facilita fluxul continuu de intrare și ieșire din Ungaria a muncitorilor migranți¹.

Mă voi concentra în continuare asupra acestui număr mare de migranți maghiari din Transilvania, majoritatea fără documente legale². Ungaria este destinația lor preferată. Acești maghiari nu s-au dus în Ungaria în căutarea patriei lor etnice; s-au dus acolo în căutarea unui loc de muncă (Csata și Kiss, 2003, pp. 10-11). Este clar că afinitățile lingvistice și culturale au facilitat intrarea lor pe piața locală a forței de muncă (vezi Brubaker, 1998, pp. 1057-1058).

1. Deși numărul migrațiilor de muncă maghiari din Transilvania a atins punctul culminant la mijlocul anilor '90, cercetarea întreprinsă în 2002 a arătat că aproape jumătate dintre maghiarii apti pentru muncă din România plănuiau „o scurtă perioadă de lucru” în Ungaria (Sik și Simonovits, 2003, pp. 43-44; vezi și Simonovits, 2003; Bădescu, 2004). Numărul permiselor de lucru emise către cetățeni români a oscilat între 10.000 și 30.000 pe an în ultimii 15 ani (Juhász, 1999, pp. 9-11, 14-15; Gödri, 2004b, pp. 9-10). Numărul real de migranți iregulari este mai dificil de stabilit, dar estimările estimează 100.000 migranți iregulari pe an (Hárs, 1999, p. 60; vezi și Juhász, 1999, pp. 21-22).
2. Maghiarii din Transilvania au plecat în Ungaria și ca emigranți, studenți, turiști, comercianți sau refugiați (vezi, de exemplu, Tóth, 1997).

Dar aceste afinități naționale nu au reprezentat obiectivul migranților ; mai degrabă, acestea au fost mijloacele pentru realizarea scopurilor economice.

Limitele acestor afinități au devenit în curând evidente. Ungaria nu a fost țara mamă binevoitoare care să își întâmpine cu brațele naționale deschise confrății etnici pierduți de demult. Aproape imediat, mitul simbolic al incluziunii naționale s-a confruntat cu realitatea dură a excluderii economice (Fox, 2003, pp. 456-459 ; Pulay, 2005, pp. 148-149). Acesta nu era patria etnică așteptată tacit de unii, ci o țară străină cu obiceiuri și instituții diferite și câteodată alienante (vezi, de exemplu, Szakáts, 1996, pp. 115-117, 121-122). Etnia împărtășită nominal de migranți și de gazde a contribuit prea puțin la asigurarea accesului privilegiat al emigranților pe piața forței de muncă ungare. În loc de aceasta, coetnicii au fost întâmpinați cu aceeași combinație de suspiciune și dispreț cu care sunt întâmpinați muncitorii migranți peste tot în lume¹. Având munci nedorite și cu status asociat scăzut (în construcții, agricultură sau sectorul casnic) pentru bani puțini și fără ajutor social, acești migranți erau marginalizați social și economic în Ungaria (Szakáts, 1996)². „Lucrezi ca nebunul”, explica un muncitor, „nu cheltui nimic, vii acasă și schimbi banii – doar așa se poate face”.

Din ce în ce mai mult, aceste diferențe în ce privește condițiile de muncă și de locuit dintre migranți și gazde au ajuns să fie interpretate și reprezentate în termenii unor diferențe cvasi-etnice (vezi, de exemplu, Bonacich, 1972 ; Miles, 1982). Muncitorii migranți în Ungaria, indiferent de etnia sau cetățenia lor, erau deseori etichetați „români”. Teoretic, această etichetă de „român” putea funcționa ca o categorie nedefinită care făcea trimitere la țara de origine a migranților. În practică însă, această etichetă era percepută de migranții maghiari transilvăneni ca un refuz de a li se recunoaște maghiaritatea. A funcționat ca un apelativ cvasi-etnic pentru migranții din „Balcanii” săraci și înapoiți, a căror disponibilitate de a lucra mult pentru puțini bani era privită cu resentiment și suspiciune (Feischmidt, 2004, pp. 50-55). Migrația a oferit contextul nu pentru reunificare națională, ci mai degrabă pentru experiența și construcția diferenței naționale (Biró, 2002, pp. 137-139)³.

-
1. Cercetări din Ungaria arată faptul că maghiarii din Ungaria consideră că muncitorii migranți maghiari din Transilvania sunt răspunzători pentru dificultățile economice și rata crescută a șomajului (Hárs, 1999 ; a se vedea și Fábíán, 1998, pp. 158-160 ; Fábíán *et. al.*, 2001, p. 411 ; Tóth și Turai, 2003, pp. 113, 118-119).
  2. Gradul de marginalizare a variat la diferitele categorii de migranți. Cei mai bine situați în rețele stabile, de exemplu, s-au descurcat mai bine decât muncitorii ocazionali care căutau de lucru ca zilieri în Budapesta în rău famata Piață Moscova, „piața de oameni” (Sik, 1999).
  3. Există și alte contexte însă în care acest discurs al unității naționale este mai rezonant. Apartenența națională maghiară în Transilvania, de exemplu, se constituie vizavi de români, într-un mod care implicit (și câteodată explicit) recunoaște ungerii din Ungaria ca parte a identității naționale. Granițele și conținutul identității naționale diferă în funcție de context.

Cercetarea atitudinilor față de străini arată că ungarilor din Ungaria au o părere favorabilă despre maghiarii din Transilvania, însă au o părere nefavorabilă despre români (Fábián, 1998, pp. 158-160; Tóth și Turai, 2003, pp. 112, 115-116). Aceste constatări însă nu explică modul în care categoria de membru se schimbă în contextele de origine și de destinație. Nu este suficient să spunem că ungarilor din Ungaria le plac maghiarii transilvăneni și nu le plac românii. Ungurilor din Ungaria le plac ungarilor din Transilvania atâta vreme cât aceștia stau în Transilvania. În momentul în care maghiarii transilvăneni trec granița ca muncitori migranți, ei devin „români” în ochii gazdelor (Tóth și Turai, 2003, pp. 108-110, 125). „Aici [în România] suntem maghiari”, spune unul dintre migranți, „acolo, suntem români”.

Pentru migranți, această etichetare ca „român” a fost privită clar ca o stigmatizare etnică (Feischmidt, 2004, pp. 51-57; Pulay, 2005, pp. 149-150). Putem observa, de exemplu, schimbul de cuvinte dintre doi tineri maghiari din Cluj, de aproximativ 20 de ani :

Zoli : ...Toți cred că suntem români.

Éva : Români ? Valahi, scuză-mă, valahi¹...

Zoli : ... și de unde vine acest „român împușit”²...așa ne tratează de multe ori, ca și cum ai trăi pe străzi, nu știu, ca și cum ai fura și vin cu tot felul de chestii despre tine... este ca și cum ai fi afgan sau ceva... nu contează că ești maghiar ca naționalitate, nu vorbesc despre cetățenie acum... Ei nu înțeleg ce înseamnă că... ești cetățean român, dar de naționalitate maghiară, dar ei nu pricep.

Se pare că toți care au fost în Ungaria – și mulți care nu au fost – au ce povesti despre felul în care sunt numiți „români” (Biró, 1996; Mungiu-Pippidi, 1999; Fox, 2003; Pulay, 2005). O tânără ungueroaică din România care a vizitat (dar nu a lucrat) în Ungaria, descrie experiența ei : „Mergi cu metroul”, explică ea, „și vin să-ți verifice biletul și apare ceva problemă, că n-ai validat biletul sau ceva... și atunci îți verifică documentele de identitate și «Pfui! – iarăși românii!» și încerci să dovedești că ai nume ungueresc și că ești ungar, nu român”.

Un maghiar mai în vârstă, dintr-un sat de lângă Târgu-Mureș, a spus că a auzit pe cineva din Ungaria referindu-se la el și la compatrioții săi ca „români

-
1. *Valah* este un termen peiorativ folosit în mod obișnuit pentru români. Deși tehnic se referă la români din Țara Românească sau vechiul Regat, în practică acest termen a devenit însă un sinonim pentru romi.
  2. *Român împușit* este o altă sintagmă cu sens peiorativ folosit pentru români. Alte denumiri preferate includ *transilvăneni împușiți*, *țigani valahi*, *țigani*, *români murdari*, *hoți români*. Am auzit un șomer din Ungaria referindu-se la muncitorii migranți cu termenul *bocskorosok* și cu *szőrös talpuak*. *Bocskor* înseamnă „opincă”, iar a doua sintagmă înseamnă „cu talpa păroasă”.

hoți”. Un alt muncitor din același sat a fost înjurat de șeful său ca „valah român jegos” pentru că a luat un pumn de cireșe dintr-un pom. O profesoară din Oradea a spus că prietenii ei au fost salutați cu „vin românii !” de către noii vecini din Ungaria.

Această negare semantică a apartenenței naționale maghiare nu le-a căzut bine migrantilor, care s-au așteptat cel puțin tacit ca afinitățile naționale comune să le asigure un bun venit călduros. Un muncitor s-a plâns :

Dacă mă duc acolo [în Ungaria], mă privesc ca și cum aș fi român... Din punct de vedere moral... aș putea să mă consider maghiar, așa cum sunt de fapt, nu ar trebui să mă privească de parcă aș fi român sau senegalez sau mongol.

Maghiarii din România, la fel ca minoritățile de peste tot, au o conștiință etnonațională ridicată. Mai mult decât atât, ei și-au construit explicit autoidentificarea ca maghiari vizavi de români, al căror status îl percepeau ca fiind mai scăzut (Csepeli și alții, 2002, pp. 89–90). De aceea, faptul că au fost numiți „români” a fost o provocare nu doar pentru maghiaritatea migrantilor, ci reprezenta și un status inversat.

Astfel, nu este surprinzător faptul că muncitorii migranți maghiari din Transilvania resping constant și vehement eticheta de „român”¹. Ca reacție la această etichetare etnică percepută peiorativ, a fost necesară – și chiar justificată – o afirmare emoțională defensivă a maghiarității „adevărate” a migrantilor. În acest proces, migrații și gazdele deopotrivă s-au angajat în confruntări simbolice să decidă cine este adevăratul maghiar (Csepeli *et al.*, 2002, pp. 83-86; pentru o abordare mai generală, vezi Triandafyllidou, 2001)². Maghiarii din Transilvania se prezintă ca fiind cei care duc mai departe virtuțile tradiției și consideră maghiarii din Ungaria ca exemplificare a tarelor modernității. Transilvănenii neagă simbolic maghiaritatea coetnicilor lor, etichetându-i ca „evrei”, „șvabi”, „țigani” și „slovaci”. După spusele lui Tamás, un meșteșugar din centrul Transilvaniei, maghiarii din Ungaria sunt

-
1. În diferite contexte, migrații etnici care se reîntorc reacționează diferit. Muncitorii migranți japonezi din Brazilia, numiți în termeni batjocoritori „străini” de gazdele lor japoneze, au reacționat redescoperindu-și brazilianismul cu o intensitate și determinare nouă (Tsuda, 2003). Emigrații ruși în Israel și germanii *Aussiedler* în Germania și-au păstrat statusul diferit prin autosegregare în enclave comunitare (Levy și Weiss, 2002). Dar afinitățile culturale dintre evreii ruși, germanii *Aussiedler* și japonezii brazilieni, pe de o parte și gazdele lor de aceeași naționalitate, pe de altă parte, au devenit mai șterse datorită contextului istoric și geografic. Maghiarii din Transilvania, spre deosebire, pot să pretindă – și chiar pretind – legături istorice și geografice mai apropiate cu Ungaria.
  2. Aproape jumătate din maghiarii transilvăneni au fost de acord cu afirmația că maghiarii din Ungaria sunt „maghiari asimilați” (Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice, nedatat); pe de altă parte, un sfert din maghiarii din Ungaria au fost de acord că maghiarii din Transilvania „nu sunt maghiari cu adevărat” (Fábián *et al.*, 2001, p. 411).

„oameni-de-nimic”. Pe de altă parte, transilvănenii se prezintă pe ei înșiși ca fiind oameni care trăiesc o viață ungurească mai tradițională, vorbesc mai bine limba maghiară și se mândresc mai mult cu faptul că sunt maghiari (Pulay, 2005, pp. 155-158).

Și așa cum a reieșit clar în contextul migrației de muncă, lucrează mai mult (Pulay, 2005, p. 149). „Întotdeauna ne acuză că le luăm locurile de muncă”, se plânge Csaba prietenilor lui (care toți au lucrat în Ungaria) în timpul unui focus grup. Dar pentru el motivele erau clare: „Cei mai buni tâmplari și dulgheri”, spune el, „vin din Transilvania”. Prietenii au aprobat. El a adăugat:

Este adevărat că [maghiarii din Transilvania] lucrează pentru mai puțin decât ungurii [din Ungaria]. De aceea se supără. Dar lor nici nu le place să lucreze... Am lucrat acolo un an... ca muncitor simplu, am amestecat mortarul, am pus parchet, am pus cărămidă, ce a fost nevoie... Așa, deci ei au lucrat zece ore. Dar timpul cât leneveau a fost incredibil de lung... Apoi transilvănenii, *ăștia* lucră. Socrul meu, de exemplu, lucrează șaisprezece ore pe zi. Ungurii [din Ungaria] întotdeauna se duc acasă la ora patru. Câștigă la fel ca socrul meu, dar ei pleacă la patru. Poate că n-au nevoie de bani așa de mult... și așa că nu lucrează atât de mult...

Csaba și alții ca el au explicat dreptul moral al maghiarilor transilvăneni de a concura pe locurile de muncă din Ungaria recurgând la argumentul eticii muncii mai dezvoltate. „Dacă te consideri... parte a națiunii maghiare și ți se pare că nu prea te descurci” în Transilvania, explica Pista, un alt muncitor migrant, „atunci trebuie să ai dreptul” să lucrezi în Ungaria.

Maghiarii din Transilvania s-au dus în Ungaria să-și câștige existența – nu să facă politica identității. Dar dificultățile lor economice au primit o turnură etnică nouă când gazdele i-au numit „români”. Competiția cauzată de accesul la resursele sărace a fost exprimată în termeni de competiție pentru pretențiile legitime la maghiaritate. Într-adevăr, nu sunt rare cazurile când inegalitățile economice capătă o conotație etnică și rasială, mai ales în contextul migrației de muncă (Bonacich, 1972, pp. 552-554; Miles, 1982, pp. 167-175). Cazul Ungariei este distinct însă, deoarece migranții și gazdele împărtășesc nominal aceeași etnicitate. „Celălalt”-ul național în contrast cu care migranții se identifică, este parte a aceleiași „identități” naționale privilegiate în discursurile elitei.

Aceste relatări etnicizate ale dificultăților economice și ale indignării au circulat larg nu doar printre migranți, dar la fel de important, prin rețeaua de migrație de muncă, au ajuns și la maghiarii din România care nu fuseseră niciodată în Ungaria. Impactul migrației pentru muncă trebuie să fie măsurat nu doar cantitativ, ci și calitativ, în capacitatea sa de a da formă experiențelor, autoreprezentărilor și repertoriilor culturale ale celor pe care îi afectează. Poveștile care au circulat prin rețelele de migranți au devenit parte integrantă

a cunoașterii comune a maghiarilor transilvăneni (Biró, 2002, p. 138 ; Fox, 2003, pp. 460-462). Un fierar maghiar dintr-un sătuc transilvănean se plângea de greutățile traiului în timp ce potcovea un cal. Când a fost întrebat dacă s-a gândit să se ducă în Ungaria să caute de lucru, s-a oprit și a spus : „M-aș putea duce în Ungaria, dar de ce s-o fac ? Acolo sunt doar un valah împuștit”. Un alt tânăr care vindea obiecte de artizanat în Cluj a văzut lucrurile la fel : „Jumătate din familia mea trăiește acolo... fratele, bunicii, mi-au spus să mă duc și eu și m-aș putea duce, plătesc destul de bine. Dar nu mă duc acolo ca «român»”. Mama unui alt muncitor emigrant a explicat la fel de ce nu și-ar urma fiul în Ungaria : „Prefer să fiu «bozgoroaică»¹ aici [în România] decât «româncă» acolo [în Ungaria]”.

Nici tensiunile de pe piața forței de muncă, nici experiențele diferențelor cvasi-etnice pe care le-au cauzat nu au fost ameliorate de discursul Ungariei despre unitate națională. Această viziune a unității naționale nu s-a conformat realității excluderii economice existente în practicile cotidiene ale migrației de muncă (vezi Stewart, 2003, p. 88). Mulți transilvăneni au devenit prea obosiți de anii de marginalizare pentru a lua în serios retorica sau inițiativele politice ale Ungariei. Pali, un agent de vânzări de calculatoare din Transilvania (care nu a lucrat niciodată în Ungaria), a privit cu cinism pachetul de subvenții conferite de Legea Statutului ca o încercare ieftină a Ungariei de a câștiga simpatia maghiarilor de peste hotare. El unul nu s-a arătat convins :

„Totul este o prostie. Și e ridicol... Știi cum e ? Îți dau o bucată mică de rahat și tu te plângi, așa că primești mai mult... „Dă-mi niște rahat ! ” Dar nimănui nu-i pasă... Nimeni nici măcar nu vorbește despre asta... dacă-i rahat sau nu sau ce este de fapt ceea ce primesc.

Mama lui pensionară vede lucrurile diferit. Spre deosebire de Pali, Erzsi nu avea de gând să profite de beneficiile oferite de lege. Se bucura să aibă o recompensă simbolică de a „fi ungueroaică” în confortul căminului ei. Îi explica fiului ei : „Este vorba de *principiu*, de *principiul* că Ungaria în sfârșit vrea să ajute maghiarii din țările învecinate într-un fel”. Într-adevăr, maghiarii de peste hotare (inclusiv un număr disproporționat de mare de pensionari) și-au scos actul de identitate de maghiar, care le asigură accesul la beneficiile oferite de Legea Statutului (Császár, 2004, p. 321 ; Stewart, 2003, p. 87). Mulți însă, la fel ca Erzsi, au făcut-o nu pentru a beneficia de recompensele materiale ale Legii Statutului, ci pentru a-și marca simbolic apartenența la națiunea maghiară. Acesta a fost un gir dat viziunii simbolice asupra unității naționale a Ungariei.

Dar alții, care au trăit dificultățile excluderii economice, au fost mai puțin impresionați de asemenea argumente (Császár, 2004, p. 322 ; Stewart, 2003,

---

1. *Bozgoroaică* este un termen peiorativ folosit de români pentru a se referi la maghiarii din Transilvania. Înseamnă „fără pământ natal”.

pp. 87/88). Pali a respins justificarea principială a mamei sale : „Ai lucrat 39 de ani”, a spus el, devenind din ce în ce mai nervos, „ar trebui să primești *ceva*, nu contează *ce*, dar cel puțin *ceva*. Ungurii nu-ți dau *nimic*, românii se străduiesc din răsuputeri să te împiedice să primești *ceva*. Atâtea principii. Orice lucru al naibii este un principiu. Am să lupt pentru *ceva* când acel *ceva* este palpabil, când va fi al meu, când voi ști că este al meu, atunci am să lupt. Dar atâta vreme cât un *ungur* îmi spune : «Tu doar luptă în continuare pentru că până la urmă voi ajunge să-ți dau *ceva*», atunci ungarilor pot să se ducă la naiba, înțelegi ?”.

Aceasta nu este tocmai imaginea dragostei maghiare frățești promovate de Ungaria și cuprinse în Legea Statutului. Viziunea lui Pali însă, deși remarcabilă datorită asprimii sale, nu este netipică din punctul de vedere al conținutului¹.

Până la urmă, puțini muncitori migranți au fost interesați să beneficieze de prevederile Legii Statutului referitoare la muncitorii invitați (Hárs, 2003, pp. 68-69 ; Stewart, 2003, pp. 85-89). La data când s-a dat legea, rețele stabilite de migranți furnizau deja muncitori din Transilvania și din alte zone pentru diferite locuri de muncă din Ungaria. Oferta stipulată de lege, trei luni de angajare legală în fiecare an calendaristic, nu a fost deloc ademenitoare pentru migranții care se obișnuiseră să lucreze în Ungaria pe tot parcursul anului (Hárs și Tóth, 2003, p. 13 ; Stewart, 2003, p. 87). După cum menționează Zoltán Kántor (2001, p. 263), aceste prevederi minimale pentru muncitorii de peste hotare au fost în acord cu „scopul principal al legii... să îi convingă pe maghiarii din țările vecine să rămână în țările lor”².

Legea Statutului a avut deci puține consecințe practice în ce privește legalizarea migrației de muncă sau în rezolvarea experiențelor excluderii

-
1. Alți maghiari transilvăneni au prezis cu cinism că singurii care vor solicita beneficiile Legii Statutului vor fi *ne-maghiarii*. Jancsi, care lucrează ca muncitor la Opera Maghiară din Cluj și care a lucrat în Ungaria în numeroase rânduri, s-a așteptat că a fi maghiar va deveni peste noapte marfă bună : „În România, dintre cei 23 de milioane de români sau mai degrabă 23 de milioane de cetățeni, se va dovedi că 20 de milioane sunt maghiari [chicotește] și trei milioane bulgari sau ce-o fi [chicotește din nou]. Asta e problema cu toată treaba asta... Adică e natura umană, nu? Dacă am cea mai mică posibilitate, o șansă mărunță de tot să primesc *ceva*...”. Stipulările legii au încurajat manipularea strategică a identității maghiare pentru a solicita acele resurse. Dar includerea *ne-maghiarilor* în „națiunea culturală unită a maghiarilor” prin asigurarea accesului lor la beneficiile Legii Statutului a fost privită de către „adevărații” maghiari (transilvăneni) ca o înjosire a idealului unității maghiare. Deși legea nu va reuși să unească maghiarii de peste hotare cu maghiarii din țara mamă, va reuși, după Jancsi, să facă maghiari din *ne-maghiari*.
  2. Pentru a adăuga și o ofensă, cu o săptămână înainte de a intra în vigoare Legea statutului, Ungaria a încheiat un acord bilateral cu România (sub presiunea Uniunii Europene) de a extinde prevederile referitoare la muncitorii de peste hotare la toți cetățenii români, indiferent de etnie. Deși legea astfel amendată a atenuat grijile Uniunii Europene referitoare la discriminarea pe baze etnice, a adus mai multă ofensă maghiarilor de peste hotare (vezi Deets și Stroschein, 2005).

economice și naționale. Orice speranță pe care maghiarii transilvăneni o mai puteau nutri pentru a avea beneficii mai mult decât simbolice din partea patriei etnice a fost spulberată de referendumul eșuat referitor la dubla cetățenie, organizat în decembrie 2004. Planurile controversate pentru drepturile de dublă cetățenie au depășit cu mult cadrul Legii Statutului, propunând extinderea drepturilor cetățenești la toți maghiarii de peste hotare, pe baza presupusei etnicități comune (Kovács, 2005). Dar eșecul referendumului (datorită lipsei de prezență la urne) a conservat excluderea continuă a maghiarilor de peste hotare. „Frații noștri unguri ne-au făcut-o din nou... cu referendumul”, a remarcat sarcastic un maghiar din Transilvania, adăugând : „Exact cum m-am așteptat”.

Concepțiile privilegiate politic despre națiune, promulgate prin practici oficiale instituționale și discursive, au fost puse la încercare de concepțiile cotidiene despre apartenența națională, fondate pe realitățile sociale și economice ale migrației de muncă (Biró, 2002, pp. 137-139). Este clar că excluderea trăită de migranții fără documente legale de muncă a fost deseori mai pronunțată decât cea experimentată de maghiarii din Transilvania care s-au bucurat de un anume status legal în Ungaria (vezi Tóth, 1997 ; Gödri, 2004a). În special pentru acești muncitori iregulari, retorica Ungariei despre unitate națională nu s-a dovedit deloc adevărată în fața frustrărilor, neliniștilor și umilințelor îndurate zi de zi în timp ce munceau în Ungaria. Acești transilvăneni nu au acceptat nici noțiunea de unitate maghiară promovată de statul ungar, nici eticheta de „român” atribuită lor de către gazdele din Ungaria. În schimb, diferențele economice pe care le-au trăit direct au fost interpretate și exprimate ca diferențe naționale. Viziunea oficială ungară despre unitate națională a fost destrămată de experiența lor, fundamentată economic, de dezbinare națională.

Concluzii

În anumite privințe, începând din 1989 a existat o resurgență a naționalismului în Ungaria și în Europa de Est. Dar această resurgență a avut surse diferite și traiectorii divergente. În timp ce naționaliștii unguri se străduiau să elaboreze o nouă viziune asupra unității naționale, muncitorii migranți din Transilvania se confruntau cu situații care le confereau o versiune proprie a dezbinării naționale. Viziunile oficiale despre apartenența națională nu sunt cei mai buni predictorii ai felului în care oamenii de rând se raportează la naționalitate în viața cotidiană. Experiențele cotidiene de excludere economică trăite de migranți – și nu idealurile elevate ale discursului naționalist ungar – le-au oferit un limbaj național de interpretare și exprimare a diferenței sociale. Schimbând interesul analitic de la discursul oficial și politici la contextul economic al vieții cotidiene, observăm că migrația forței de muncă a oferit un imbold nu pentru *re-unificarea* națiunii maghiare, ci mai degrabă pentru separarea ei.

Mai mulți observatori au remarcat faptul că procesele de migrație transnațională erodează treptat preeminența continuă a paradigmei statului național (Soysal, 1994 ; Appadurai, 1996 ; Hannerz, 1996 ; Hedetoft și Hjort, 2002). În același timp, s-a sugerat că dispariția statului național este accelerată de extinderea europeană și de apariția unor politici ale statelor-mamă în Europa răsăriteană (Fowler, 2004). Însă aceste procese transnaționale nu au condus neapărat și concomitent la forme transnaționale de apartenență colectivă (Waldinger și Fitzgerald, 2004). Experiențele diferenței naționale concretizate prin procesele de migrație continuă în mare parte să se coaguleze în interiorul granițelor politice oferite de stat: ungurii dintr-o parte a graniței se percep ca fiind diferiți față de cei de cealaltă parte a graniței. Statul rămâne astfel un recipient foarte convingător pentru organizarea și trăirea realității sociale (Giddens, 1987, p. 13 ; Mann, 1993, pp. 59-61 ; vezi și Torpey, 2000, pp. 11-13). Statul este considerat aici nu ca un ansamblu de elite puternice, ci mai degrabă ca o formă instituțională care prescrie cultura unui politic delimitat teritorial. „«Puterea» statului modern”, explică Michael Mann (1993, p. 61), „preocupă în principal nu «elitele din stat», care exercită putere asupra societății, ci o relație strânsă între stat și societate, care limitează relațiile sociale pe un teren național mai degrabă decât pe un teren local-regional sau transnațional...”. Discursul elitei nu a *trans*-naționalizat migranții în aceeași măsură în care logica organizațională a statului i-a *re*-naționalizat.

Bibliografie

- Appadurai, A., 1996, *Modernity at large : Cultural dimensions of globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Bădescu, G., 2004, „Romanian labor migration and citizenship”, în D. Pop, (ed.), *New patterns of labour migration in central and eastern Europe*, Editura AMM, Cluj-Napoca.
- Bárdi, N., 2003, „Hungary and the Hungarians living abroad: A historical outline”, *Regio*, pp. 121-38.
- Basch, L. și alții, 1994, *Nations unbound : Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, Gordon and Breach, New York.
- Billig, M., 1995, *Banal nationalism*, Sage Publications, Londra.
- Biró, A.Z., 1996, „Egyéni és kollektív identitás a kilépési gyakorlatban”, în Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (ed.), *Elvándorlók ? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*, Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea-Ciuc.
- Biró, A.Z., 2002, „«Csúcsok» és hétköznapiak: szempontok a magyar-magyar reláció társadalomtudományi elemzéséhez”, în F. Glatz (ed.), *Magyarország és a magyar kisebbségek : Történeti és mai tendenciák*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- Bonacich, E., 1972, „A theory of ethnic antagonism: The split labor market”, *American Sociological Review*, 37 (5), pp. 547-559.
- Bourdieu, P., 1985, „The social space and the genesis of groups”, *Theory and Society*, 14 (6), pp. 723-744.
- Bourdieu, P., 1991, „Identity and representation: elements for a critical reflection on the idea of region”, în J. Thompson (ed.), *Language and symbolic power*, Polity Press, Cambridge.
- Brubaker, R., 1992, *Citizenship and nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Brubaker, R., 1996, „National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe”, în R. Brubaker, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brubaker, R., 1998, „Migrations of ethnic unmixing in the «New Europe»”, *International Migration Review*, 32 (4), pp. 1047-1065.
- Brubaker, R. și alții, 2004, „Ethnicity as cognition”, *Theory and Society*, 33 (1), pp. 31-64.
- Brubaker, R. și alții, 2006, *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Caplan, R., Feffer, J. (ed.), 1996, *Europe's new nationalism: States and minorities in conflict*, Oxford University Press, New York.
- Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice, *Româniai magyarak röntgenképe*, manuscris.
- Cesarani, D., Fulbrook, M. (ed.), 1996, *Citizenship, nationality and migration in Europe*, Routledge, Londra.
- Császár, M., 2004, „A kedvezménytörvény romániai gyakorlatáról – magyar igazolvány iránti kérelmek számának alakulása”, *Demográfia*, 3-4, pp. 321-334.
- Csata, Z., Kiss, T., 2003, „Migrációs potenciál Erdélyben”, *Erdélyi Társadalom*, 1 (2), pp. 7-38.
- Csepeli, G. și alții, 2002, *Nemzetek egymás tükrében: Interetnikus viszonyok a kárpátmedenceben*, Balassi Kiadó, Budapest.
- Csergő, Z., Goldgeier, J.M., „Nationalist strategies and European integration”, *Perspectives on Politics*, 2 (1), pp. 21-37.
- Deets, S., Stroschein, S., 2005, „Dilemmas of autonomy and liberal pluralism: Examples involving Hungarians in Central Europe”, *Nations and Nationalism*, 11 (2), pp. 285-305.
- Fábián, Z., 1998, „Vélemények a cigányokról és az idegenellenesség Magyarországon”, în E. Sik și J. Tóth (ed.), *Idegenek Magyarországon*, MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, Budapest.
- Fábián, Z. și alții, 2001, „Unióra várva: előí télet, xenofóbia és európai integráció”, în É. Lukács și M. Király (ed.), *Migrációés Európai Unió*, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Feischmidt, M., 2004, „A határ és a román stigma”, în N. Kovács și alții (ed.), *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Fowler, B., 2004, „Fuzzing citizenship, nationalising political space : a framework for interpreting the «Status Law» as a new form of kin-state policy in central and eastern Europe”, în Z. Kántor și alții (ed.), *The Hungarian Status Law : Nation building and/or minority protection*, Slavic Research Center, Sapporo.
- Fox, J.E., 2003, „National identities on the move : Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (3), pp. 449-466.
- Giddens, A., 1987, *A contemporary critique of historical materialism : The nation-state and violence*, vol. 2, University of California Press, Berkeley, CA.
- Gödri, I., 2004a, „A környező országokból érkező bevándorlók beilleszkedése magyarországon”, *Demográfia*, 3-4, pp. 265-299.
- Gödri, I., 2004a, „A special case of international migration : Ethnic Hungarians migrating from Transylvania to Hungary”, *Yearbook of Population Research in Finland*, 40, pp. 1-28.
- Guibernau, M., 1999, *Nations without states : Political communities in a global age*, Polity Press, Cambridge.
- Hannerz, U., 1996, *Transnational connections : Culture, people, places*, Routledge, Londra.
- Hárs, Á., 1999, „Mi korlátozza a külföldi munkavállalók keresletét?”, în P.P. Tóth și S. Illés (ed.), *Migráció : Tanulmánygyűjtemény*, vol. 2, KSH Népszégtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Hárs, Á., 2003, „A kedvezménytörvény várhatóhatása a magyar munkaerőpiacra”, în A. Örkény (ed.), *Menni vagy maradni ? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Hárs, Á., Tóth, J., 2003, *Munkavállalás és EU csatlakozás : a személyek szabad mozgásának és a külföldiek foglalkoztatásának egyes, a munkaerőpiacra gyakorolt hatásáról*, lucrare pregătită pentru Ministerelnöki Hivatal Nemzeti Fejlesztési Terv és EU Támogatások Hivatala.
- Hedetoft, U., Hjort, M. (ed.), 2002, *The postnational self : Belonging and identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Hroch, M., 2000 (1985), *Social preconditions of national revival in Europe : A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*, Columbia University Press, New York.
- Joppke, C., 1999, *Immigration and the nation-state : The United States, Germany, and Great Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- Joppke, C., 2005, *Selecting by origin : Ethnic migration in the liberal state*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Juhász, J., 1999, „Illegal labour migration and employment in Hungary”, *International Migration Papers*, 30, International Labour Office, Geneva.
- Kántor, Z., 2001, „Nationalizing minorities and homeland politics : The case of the Hungarians in Romania”, în B. Trencsényi și alții (ed.), *Nation-building and contested identities : Romanian and Hungarian case studies*, Regio Books, Budapest.
- Kántor, Z. și alții (ed.), 2004, „Hungarian Standing Conference”, în *The Hungarian Status Law : Nation building and/or minority protection*, Slavic Research Center, Sapporo.

- Keating, M., 2004, „European integration and the nationalities question”, *Politics and Society*, 32 (3), pp. 367-388.
- Kis, J., 2001, „Nation-building and beyond”, în W. Kymlicka și M. Opalski (ed.), *Can liberal pluralism be exported? Western political theory and ethnic relations in eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- Kovács, M.M., 2005, „The politics of non-resident dual citizenship in Hungary”, *Regio*, 8, pp. 50-72.
- Kürti, L., 2001, *The remote borderland: Transylvania in the Hungarian imagination*, State University of New York Press, Albany, NY.
- Kymlicka, W., Opalski, M. (ed.), 2001, *Can liberal pluralism be exported? Western political theory and ethnic relations in eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- Levy, D., Weiss, Y. (ed.), 2002, *Challenging ethnic citizenship: German and Israeli perspectives on migration*, Berghahn Books, New York.
- Mák, F., 2000, „Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989-1999): a nemzeti érdekek és a politikai gondolkodás megújulása”, *Magyar Kisebbség*, 3.
- Mann, M., 1993, *The sources of social power: The rise of classes and nation-states, 1760-1914*, vol. 2, Cambridge University Press, New York.
- McGarry, J., Keating, M. (ed.), 2006, *European integration and the nationalities question*, Routledge, Londra.
- Miles, R., 1982, *Racism and migrant labour*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
- Mungiu-Pippidi, A., 1999, *Transilvania subiectivă*, Humanitas, București.
- Pulay, G., „A vendégmunka mint életforma: széki építők munkásai Budapesten”, în M. Feischmidt (ed.), 2005, *Erdély-(de)konstrukciók: Antropológiai kísérletek, Erdély-mítoszok és nemzeti önreprezentáció, erdélyi és magyarországi magyarok viszonyának értelmezésére*, Néprajzi Múzeum, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
- Rothschild, J., 1981, *Ethnopolitics: A conceptual framework*, Columbia University Press, New York.
- Schöpflin, G., *Nations, identity, power: The new politics of Europe*, Hurst & Company, Londra.
- Sik, E., 1999, „«Emberpiac» a Moszkva téren”, *Szociológiai Szemle*, 9 (1), pp. 97-119.
- Sik, E., Simonovits, B., 2003, *A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a kárpát-medencei magyarok körében*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Simonovits, B., 2003, „A kárpát-medencei magyarok munkaerő migrációjának tervezett irányai”, în A. Örkény (ed.), *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Skrentny, J. și alții, 2005, „Defining nations across borders: state preferences for co-ethnic return migrants in Europe and east Asia”, lucrare prezentată la *Întâlnirea Anuală a Asociației Sociologilor Americani*, Philadelphia, PA, 13-16 august.
- Smith, A.D., 1995, *Nations and nationalism in a global era*, Polity Press, Cambridge.

- Snyder, J., 2000, *From voting to violence : Democratization and nationalist conflict*, W.W. Norton, New York.
- Soysal, Y.N., 1994, *Limits of citizenship : Migrants and postnational membership in Europe*, The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Spohn, W., Triandafyllidou, A. (ed.), 2003, *Europeanisation, national identities and migration : Changes in boundary constructions between western and eastern Europe*, Routledge, Londra.
- Stewart, M., 2003, „The Hungarian Status Law : A new European form of transnational politics? ”, *Diaspora*, 12 (1), pp. 67-101.
- Suny, R.G., Kennedy, M.D. (ed.), 2001, *Intellectuals and the articulation of the nation*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI.
- Szakáts, M.E., 1996, „Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe”, în E. Sik și J. Tóth (ed.), *Táborlakók, diaszpórák, politikák*, MTA Politika Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, Budapest.
- Torpey, J., 2000, *The invention of the passport : Surveillance, citizenship and the state*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tóth, P.P., 1997, *Haza csak egy van ? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*, Püski Kiadó, Budapest.
- Tóth, P.P., Turai, T., 2003, „A magyar lakosság külföldiekhez valóviszonyáról szóló szakirodalom összefoglalása”, *Szociológiai Szemle*, 4, pp. 107-132.
- Triandafyllidou, A., 2001, *Immigrants and national identity in Europe*, Routledge, Londra.
- Tsuda, T., 2003, *Strangers in the ethnic homeland : Japanese Brazilian return migration in transnational perspective*, Columbia University Press, New York.
- Verdery, K., 1991, *National ideology under socialism : Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, CA.
- Verdery, K., 1994, „Beyond the nation in eastern Europe”, *Social Text*, 38, pp. 1-19.
- Waldinger, R., Fitzgerald, D., 2004, „Transnationalism in question”, *American Journal of Sociology*, 109 (5), pp. 1177-1195.
- Weaver, E.B., 2006, *National narcissism : The cult of nation and gender in Hungary*, Peter Lang, Oxford.

PARTEA A TREIA

Modele de migrație românească
și dinamici globale

Migrația transnațională ca imobilitate relativă într-o lume globalizată¹

Thomas Faist

Pe de o parte, din cauza numărului crescând de migranți, migrația transnațională este interpretată deseori ca un tip de globalizare. Pe de altă parte, putem remarca faptul că din totalul populației lumii procentul de migranți nu a crescut semnificativ în ultima jumătate de secol. Însă ambele perspective trec cu vederea interogația sociologică centrală a imobilității relative: de ce sunt atât de puțini migranți transnaționali din cele mai multe locații din așa-numitele țări în curs de dezvoltare și de tranziție? De ce există, de asemenea, atât de mulți migranți din doar câteva locații, puține la număr, din sud² și est către nord și vest? O analiză sistematică a factorilor imobilității și mobilității relevă că resursele importante sunt, de regulă, concentrate la nivel local (*local assets*). În orice caz, migrația transnațională poate fi înțeleasă foarte bine din perspectiva mobilității crescânde a forței de muncă calificate sau a densității crescânde a fluxurilor informaționale și a posibilităților de transport, ca un exemplu de transnaționalizare a culturii și vieții cotidiene (*lebensweltlich*, n.tr., lumilor vieții), în care resursele preponderent locale sunt mobilizate de către migranți dincolo de frontierele statale.

Globalizare și neglobalizare

După cum se știe, mobilitatea spațială a persoanelor reprezintă, pe lângă fertilitate și mortalitate, al treilea factor decisiv al evoluției populației. În ultimele decenii, imigrația a jucat un rol principal în cazul creșterii populației

-
1. Traducere a articolului: „Transnationale Migration ale relative Immobilität in einer globalisierten Welt”, apărut în T. Faist, *Berliner Journal für Soziologie*, 17/3, 2007, pp. 415-437. Traducerea din limba germană a fost realizată de Christian Schuster, Silviu Regman și Remus Gabriel Anghel (n.e.).
  2. Din sud, respectiv din nord, est etc. se referă în acest articol la direcțiile de migrație. Prin nord se înțelege în general zona țărilor OECD: vestul Europei și America de Nord. Prin sud – America Latină, Africa, Orientul Mijlociu etc. (n.tr.).

multor țări OECD¹, iar conform prognozelor existente îmbătrânirea rapidă a societăților industriale vestice poate fi cel puțin încetinită și prin urmare ameliorată prin imigrație (United Nations Secretariat, 2001). Migrația transnațională care stă la baza unor astfel de analize este însă interpretată în moduri variate de către observatorii interesați.

Conform uneia dintre versiuni, care poate fi numită *scenariu de mobilitate*, migrația transnațională a crescut continuu în ultimele decenii și va genera o problemă a controlului tot mai mare pentru țările bogate, chiar și în cazul aplatizării curbelor de creștere a populației din țările în curs de dezvoltare. Conform acestei reprezentări, diferențele de dezvoltare socioeconomică foarte mari între statele bogate și cele sărace, războaiele, catastrofele ecologice, schimbările climatice și mai ales războaiele civile pot duce la o creștere a potențialului de migrație. La o primă analiză, scenariul de mobilitate pare plauzibil. Numărul absolut al migranților transnaționali era, la limita dintre milenii, într-adevăr sensibil mai mare decât la mijlocul anilor '60 (vezi tabelul 1): numărul persoanelor care trăiesc în afara țării lor de origine s-a dublat între 1965 și 2005. El a crescut de la circa 75 de milioane la aproximativ 135 de milioane². În ansamblu, scenariul de mobilitate corespunde imaginii dominante despre globalizare, în care toate fluxurile transfrontaliere (de capital, de mărfuri, de servicii și de persoane) sunt supuse în mod asemănător unei transnaționalizării. Presupoziția scăderii capacității statelor naționale de a controla fluxul transfrontalier, cum ar fi cel al capitalului financiar, joacă rolul unui exemplu foarte sugestiv care este transferat și asupra migrației (vezi Castles, Miller, 1993).

O perspectivă opusă acestei interpretări, ideea *imobilității*, este mult mai precaută. Această concepție reduce amenințarea aparentă pe care o constituie migrația transnațională, atrăgând atenția asupra faptului că în prezent doar aproximativ 3% din populația globului trăiesc în afara granițelor țării lor de origine (vezi tabelul 2). Cu toate că numărul total al migranților a sporit în general, creșterea populației a făcut ca de la mijlocul anilor '60 procentul relativ al migranților transnaționali în cadrul populației totale a lumii să crească foarte puțin. Chiar și într-o perspectivă istorică comparată, migrațiile

-
1. *Organisation for Economic Co-operation and Development*, organizație internațională ce cuprinde cele mai dezvoltate state ale lumii (n.tr.).
  2. Aceste statistici, ca și cele ce urmează, se bazează doar pe aproximări. Unele state includ aici numărul de imigrări și emigrări (*flows*), pe când altele includ numărul de imigranți, respectiv străini care se află în țară (*stocks*). Dar și în aceste cazuri există variații în ceea ce privește criteriile de numărare. În țări precum Germania sunt luați în calcul toți cei care stau pentru o perioadă de cel puțin trei luni în țară, deci și muncitorii sezonieri. În alte state însă, cum ar fi Marea Britanie, sunt luați în evidență doar cei care trăiesc acolo de cel puțin un an. În nici unul din cazuri nu sunt inventariați migranții ilegali, respectiv iregulari. O altă dificultate în ceea ce privește realizarea unei aproximări realiste este dată de faptul că multe țări, în principal din Africa, nu țin nici un fel de statistici referitoare la trecerile de frontieră și imigranți (vezi Bilborrow *et al.*, 1997).

Tabelul 1 : Migrația globală (*stocks*), 1960-2005¹

		în milioane									
<u>An :</u>		1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
<u>Regiune :</u>											
	Întreaga lume	75,5	78,4	81,3	86,8	99,3	111,0	154,9	165,1	176,7	190,6
	Regiuni dezvoltate	32,3	35,4	38,4	42,5	47,5	53,6	82,4	94,9	105,0	115,4
	Regiuni mai puțin dezvoltate	43,1	43,0	43,0	44,3	51,8	57,4	72,6	70,2	71,7	75,2
	Cele mai subdezvoltate țări	6,4	7,0	7,2	6,8	9,1	9,1	11,0	12,2	10,2	10,5

Sursa : Date furnizate de *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat* (2006a ; 2006b)

Tabelul 2 : Migrația globală (*stocks*), 1960-2005

		Procent din populație									
<u>An :</u>		1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
<u>Regiune :</u>											
	Întreaga lume	2,5	2,3	2,2	2,1	2,2	2,3	2,9	2,9	2,9	2,9
	Regiuni dezvoltate	3,4	3,5	3,6	3,9	4,2	4,6	7,2	8,1	8,8	9,5
	Regiuni mai puțin dezvoltate	2,1	1,8	1,6	1,5	1,6	1,6	1,8	1,6	1,5	1,4
	Cele mai subdezvoltate țări	2,6	2,5	2,3	1,9	2,3	2,0	2,1	2,0	1,5	1,4

Sursa : Calcule proprii (procente) pe baza datelor furnizate de *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat* (2006a ; 2006b)

1. În original, regiunile sunt denumite : *world, more developed regions, less developed regions* și *least developed countries*. *Region* se referă aici la o locație, nu la locul de origine a migranților. Granițele unor regiuni s-au schimbat între 1985 și 1990 (vezi definițiile date de *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat*, 2006a).

actuale (atât migrația de masă, cât și fluxurile de migrație în lanț) sunt caracterizate printr-o creștere de 2-4 milioane de persoane anual, fără a fi spectaculoasă. Astfel, volumul relativ al migrației transnaționale voluntare din Europa secolului XX și începutului secolului XXI a fost chiar mai mic decât în secolul al XIX-lea (vezi Segal, 1993). În ansamblu, conceptul imobilității atrage atenția asupra faptului că nu toți factorii de producție sunt supuși în aceeași măsură proceselor de globalizare, respectiv de transnaționalizare. Din această perspectivă, mobilitatea transnațională de persoane devine un caz de neglobalizare. State suverane, cel puțin cele din nord, par a fi capabile să își controleze cu succes frontierele din acest punct de vedere (Faist, Ette, 2007 ; vezi și Torpey, 2000), chiar dacă încălcările iregulare arată totuși că există o problemă a controlului frontalier.

Problema care rezultă din aceste două interpretări fundamentale opuse duce la *enigma imobilității relative*. Imobilitatea ocupă un punct central pentru că doar o mică parte dintre toți migranții potențiali sunt cu adevărat migranți transnaționali, ceea ce face ca potențialul de migrare să fie cu mult mai mare decât numărul, respectiv procentul migranților reali. Prin migranți potențiali înțelegem aici acei migranți care au motive și oportunități pentru migrația transnațională. Această imobilitate poate fi considerată relativă în primul rând pentru că în anumite cazuri de migrație transnațională sud-nord se ajunge la o migrație de masă, în al doilea rând pentru că persoanele se deplasează și în interiorul țărilor de origine, de exemplu, în cadrul migrației rural-urban. Așa este mobilitatea din interiorul Chinei, care depășește migrația transnațională din China către alte țări.

Fără îndoială că procesele de globalizare promovează migrația transnațională. De exemplu, atunci când globalizarea este înțeleasă ca dinamică transfrontalieră a fluxurilor de informații sau a mijloacelor ieftine de transport. Proliferarea prin mass-media a oportunităților de migrație, recrutarea dinspre țările de imigrație și costurile de transport suportabile reprezintă câțiva dintre factorii care favorizează migrația transnațională (Eurostat, 1995). Globalizarea joacă un rol și în cazul în care considerăm universalizarea crescândă a unor metaprincipii, precum drepturile omului sau democrația, ca fundament al guvernării politice legitime. Acest fapt se oglindește, de exemplu, în „cel de-al treilea val” al democratizării începând cu finele anilor '80 (Huntington, 1991)¹. În mod formal, din

---

1. Primul val al democratizării a început în America, la începutul secolului al XIX-lea. El s-a finalizat prin apariția a aproximativ 30 de regimuri democratice mai mult sau mai puțin dezvoltate. Cel de-al doilea val a început prin politica de democratizare practică de aliați după cel de-Al Doilea Război Mondial în statele învingătoare Germania, Italia și Japonia. Un alt impuls pentru democratizare l-a reprezentat obținerea independenței de către fostele colonii din anii '50 și '60 ai secolului XX. Cel de-al treilea val al democratizării a apărut la mijlocul anilor '70. Aici este inclusă democratizarea multor regimuri autoritare sau semiautoritare din Europa de sud, America Latină și Asia orientală. Apoi a urmat, la finele anilor '80 și începutul anilor '90, un al patrulea val al democratizării care a cuprins, printre altele, statele central și est-europene, care au pornit pe calea tranziției către forme democratice de guvernare după dizolvarea coalițiilor estice și a Uniunii Sovietice.

cauza limitării dreptului de emigrare, în sistemele autoritare există mai puține posibilități pentru deplasarea geografică decât în sistemele democratice. În opoziție cu acestea, sistemele democratice sau cvasidemocratice nu impun, de regulă, restricții mari pentru cetățenii proprii. Acest lucru se poate observa începând cu sfârșitul anilor '80 nu doar în cazul statelor est-europene, prin renunțarea la politica frontierelor închise (*closed borders*) din Europa după încetarea conflictului est-vest, dar și în contextul sud-nord (Dowty, 1987). De asemenea, globalizarea influențează și reglementarea migrației în țările de imigrație. Sisteme politice liberal-democratice sunt legate prin dreptul internațional de regimuri internaționale cum ar fi Convenția pentru refugiați de la Geneva și Regulile umanitare ale reîntregirii familiei. Mecanismul regimurilor internaționale – adică regulile și normele cu caracter obligatoriu existente în relațiile dintre state – acționează mai ales în cazul migrațiilor deja începute, împiedicând statele de imigrație să își schimbe unilateral și spontan obligațiile ce le revin în privința drepturilor omului (Hollifield, 1992)¹.

Procesele de globalizare nu au însă un efect constant nici la nivel transnațional, nici la nivel subnațional² (Held *et al.*, 1999). Astfel, numărul celor care au migrat din Africa subsahariană către Europa este mai mic decât al celor care au plecat din Africa de Nord (mediteraneeană) către Europa de Sud (Hammar *et al.*, 1997, 7). O analiză mai atentă a țărilor actuale de emigrație – precum Mexic, Turcia sau Filipine – arată că în aceste state există, la nivel subnațional, regiuni cu același grad de dezvoltare economică și libertăți politice în care migrația transnațională este complet diferită (printre altele, Eurostat, 2000).

Întrebarea pe care încercăm să o clarificăm în continuare este de ce în afara granițelor migrează doar puțini dintre potențialii migranți. Aici nu sunt luate în considerare părerile conform cărora aceste migrații sunt prea mici pentru a fi analizate sau opiniile conform cărora migrațiile sunt chiar de dorit pentru scopuri economico-demografice (de exemplu, multe articole în Bade, Münz, 2002) ori cele care stigmatizează migrațiile ca fiind noi migrații apocaliptice care fragmentează multietnic societăți naționale omogene cultural și care produc mai degrabă probleme pe piața muncii și a asigurărilor sociale din cauza capitalului cultural considerat insignifiant (Birg, 2001). De aceea, întrebările potrivite nu ar fi de ce există atât de puțini migranți transnaționali sud-nord sau de ce există atât de puțini migranți transnaționali. În schimb, întrebările relevante din punct de vedere sociologic sunt, în primul rând, de ce există atât de puțini migranți dinspre cele mai multe regiuni sudice spre nord și, în al doilea rând, de ce există atât de mulți migranți din așa puține locuri din sud spre relativ puține locații din nord. Atât teza mobilității, cât și cea a imobilității –

-
1. De regulă, țări de imigrație importante din regiuni precum Orientul Mijlociu (de exemplu, Arabia Saudită și Kuwait) respectă în mai mică măsură convențiile internaționale pentru protecția migranților și a familiilor acestora.
  2. De gen regiuni, orașe etc. (n.tr.).

dar și tezele globalizării și neglobalizării – se aplică doar parțial și trebuie înlocuite printr-o interpretare diferențiată.

Analiza poate porni de la două supoziții plauzibile: în primul rând, nu merită cercetate exclusiv cauzele macrostructurale ale migrației sud-nord, cum ar fi, de exemplu, dezechilibrele socioeconomice între Sud și Nord sau asuprirea politică în țările de origine. Trebuie în schimb să ne interogăm asupra resurselor care trebuie activate pentru ca potențialii migranți să devină migranți efectivi. În cercetarea mișcărilor sociale, prăpastia care se cascadează parțial între potențialii migranți și cei care migrează efectiv este o problemă cunoscută de mult timp (McPhail, Miller, 1973). Aici nu este vorba, în principal, doar de transferul capitalului economic, sub formă de bani, sau de capital cultural, sub formă de calificări, și anume diplome de studii. Un rol important îl are mai degrabă transferul de legături sociale și simbolice – adică tranzacțiile între persoane și colectivități. Legăturile sociale și simbolice sunt un exemplu tipic pentru astfel de resurse locale. Acestea pot fi transferate în anumite condiții, cum ar fi, spre exemplu, migrația pionierilor, rețelele sau recrutarea instituționalizată. Astfel, apropierea socială nu este în mod necesar legată de o apropiere geografică (Simmel, 1992, IX).

În al doilea rând, trebuie diferențiat între migrația transnațională și schimbul de bunuri, capital și servicii. Mobilitatea spațială transfrontalieră depinde de legăturile sociale și culturale ale celor mobili și ale celor sedentari. Pe lângă globalizare, în sensul unei creșteri absolute a numărului migranților transnaționali, și universalizarea posibilităților de emigrare și parțial de imigrare, mobilitatea transnațională se referă, în special, și la transnaționalizarea legăturilor locale primare, a resurselor și interpretărilor. Deoarece aici este vorba mai ales de legăturile actorilor nestatali, se poate vorbi mai degrabă de transnaționalizări limitate regional¹. În cazul migrației transnaționale, transnaționalizarea nu implică neapărat și deschiderea progresivă generală a granițelor statale pentru a permite migrarea persoanelor.

Mai întâi, vom clarifica enigma imobilității relative, adică se va analiza întrebarea de ce există în același timp atât de mulți, dar și atât de puțini migranți. În al doilea rând, ne vom întreba cum pot fi completate, printr-un punct de vedere mai adecvat, perspectivele globalizării și ale neglobalizării, respectiv scenariile mobilității și ale imobilității.

Enigma imobilității relative

În domeniul migrației transnaționale sud-nord există cinci cauze principale care răspund la întrebarea de ce există atât de puțini migranți din cele mai

---

1. Conceptul „internațional” se referă la relațiile dintre state, conceptul „transnațional” – la relații transfrontaliere, la care iau parte în principal și agenți, respectiv actori nestatali.

multe regiuni ale sudului înspre nord. Prin migrație se înțelege atât migrația în căutarea de locuri de muncă, dar și migrația ca evadare, respectiv migrația voluntară, cu mari grade de libertate și emigrarea forțată. Din păcate, analiza științifică preia, de obicei necritic, diferențierea administrativă și juridică între migranții de muncă și azilanți, fără a ține cont de factorii comuni fundamentali. O diferențiere mai potrivită analizei cauzelor și dinamicii migrației transnaționale poate fi făcută pe baza gradelor de libertate a potențialilor migranți, de exemplu, migranți cu grade mari de libertate a deciziei, unde se subordonează și azilanți care emigrează anticipat (Kunz, 1973) și migranți cu posibilități de alegere limitate, care sunt constrânși prin violențe fizice sau structurale.

Alternative la migrația transnațională sud-nord : migrația în interiorul țării și migrația sud-sud

Migrația în interiorul țării este în multe cazuri o alternativă practicabilă în cadrul țărilor în curs de dezvoltare. Chiar dacă acest tip de migrație este o alternativă la migrația transnațională de muncă și la mișcările de refugiați, ea reprezintă adesea un prim pas în direcția migrației transfrontaliere, însă nu întotdeauna spre țări industrializate (OECD, 2000). Astfel, între diferitele state sudice există fluxuri importante de migrație (*flows*) : mai mult de jumătate dintre migranții transnaționali au plecat la sfârșitul anilor '80 și în anii '90 dintr-o țară în curs de dezvoltare către o altă țară în curs de dezvoltare și nu către țările dezvoltate. Fluxurile de migrație sud-sud sunt astfel mai importante ca volum față de fluxurile de migrație sud-nord (tabelele 1 și 2). Cu privire la refugiați, la nivel mondial 97% dintre aceștia rămân în țările de origine ca persoane strămutate (*displaced persons*) sau emigrează către alte țări în curs de dezvoltare.

O imagine similară apare atunci când observăm procentul de migranți (*stocks*) din populația lumii, majoritatea migranților transnaționali concentrându-se în țări în curs de dezvoltare (tabelul 1). La începutul secolului al XXI-lea, peste jumătate din refugiați și azilanți trăiau în Orientul Mijlociu și Asia de Sud. Două grupuri etnice, palestinienii și afganii, compun singure 40% din numărul global de refugiați. Țara de destinație cea mai populară printre emigranți este rar luată în considerare, și anume Iranul, unde trăiesc aproape un sfert din cele 20-30 de milioane de refugiați înregistrați oficial (UNHCR, 2006).

Sărăcirea

Dimensiunea deprivării absolute prin sărăcie materială limitează în mod decisiv gradul libertății de decizie a migranților potențiali. La sfârșitul anilor '90, o cincime din populația globală trăia în sărăcie absolută (UNDP, 2003).

Aceasta înseamnă că multor oameni din regiunile sudice le lipsesc nu doar resursele pentru opoziția politică (*voice*), ci și pentru o migrație geografică în interiorul sau în afara granițelor țării (*exit*) (cu privire la aceste concepte, vezi Hirschman, 1970). Ei sunt blocați într-o stare de resemnare în mijlocul unui mediu ostil. Astfel, celor mai mulți locuitori din zonele aflate mai la sud de Sahara le lipsesc mijloacele de bază pentru a emigra către lumea OECD. În cazul unor limitări structurale atât de puternice, aceștia nu pot fi, de fapt, considerați migranți potențiali. De aceea, nu este surprinzător că pentru persoanele oprimate și urmărite este posibilă doar o refugiere scurtă într-o țară vecină. Acesta este cazul victimelor războaielor civile din Ruanda și Burundi din anii '90 sau, mai recent, al celor din regiunea Dafur din Sudan.

Resurse locale : capital cultural, social și simbolic

Multe dintre resursele potențialilor migranți sunt legate de anumite locuri (*places*), respectiv regiuni. Astfel de resurse sunt capitalul economic (banii și proprietatea asupra terenurilor), capitalul cultural (precum certificate școlare și calificări profesionale) și, nu în ultimul rând, capitalul social : resursele din cadrul relațiilor de familie și legăturile extinse de grup, cum este și capital simbolic, în cazul anumitor simboluri comune. O anumită parte a resurselor și capacităților persoanelor și colectivităților este astfel *definită local*, deoarece este folosită complet doar într-o anumită regiune sau țară și nu poate fi transferată fără probleme în străinătate. Acest lucru ne arată problemele practice fundamentale legate de transferul transfrontalier al capacităților dobândite și al resurselor acumulate. În cazul transferului de capital cultural apare următoarea situație : chiar dacă există piețe de muncă globale pentru anumite grupe profesionale cu calificare înaltă, de exemplu, pentru manageri, experți în tehnologia informației, oameni de știință și așa-numiții *professionals* în sens larg, există, de asemenea, și reglementări de acceptare statale și profesionale (definite național), dar care devin piedici importante în recunoașterea în totalitate a unor calificări obținute în străinătate (Kuptsch, Fong, 2005).

Ca o alternativă la migrație, potențialii migranți pot fructifica avantajele locale specifice ale stabilității relative (așa-numitele *insider advantages*). Cunoștințele lingvistice sunt un exemplu important pentru un capital cultural, care devine un avantaj pentru cunoscătorii relațiilor locale. Limba este un mijloc de comunicare indispensabil prin care se pot achiziționa apoi diverse resurse. Emigrarea într-o altă țară generează, de obicei, costuri pentru învățarea unei noi limbi. Atât timp cât un imigrant nu stăpânește limba țării de imigrare cel puțin la un anumit nivel sau nu este dispus să o învețe rapid, există piedici importante în calea accesului la locurile de muncă dezirabile, independenței profesionale adecvate și locuirii.

Pentru a utiliza principiul *insider advantages* de la economie la perspectiva capitalului uman (respectiv capitalului cultural), este necesară cunoașterea

trăsăturilor capitalurilor social și cultural în cadrul legăturilor sociale și simbolice. Un mod de abordare cuprinzător al capitalului nu ne permite doar diferențierea între legăturile puternice și slabe dintre persoane, ci și discuția sistematică a legăturilor sociale și directe dintre persoane și resursele prezente. În acest scop se poate utiliza o *metodologie extinsă de rețea*. Abordările de rețea sunt metode care definesc acțiunea socială în mod primar ca rezultată din poziția structurală a actorilor (White *et al.*, 1976). Aici punctul forte constă în sintaxa legăturilor sociale și simbolice. Enunțurile teoretice despre relația actorilor intră implicit în această metodologie (Granovetter, 1979, 501). Discutând în termeni plastici, abordarea de rețea se poate extinde prin completarea dincolo de sintaxă a gramaticii legăturilor sociale și simbolice printr-o anumită semantică. Acest lucru poate fi făcut prin ideea de capital, care pune în discuție ca forme fundamentale resursele ce se regăsesc în tranzacțiile din rețea, cum sunt reciprocitatea ca schimb, reciprocitatea ca normă socială și solidaritatea (Faist, 2000b, capitolul 1).

Diferitele forme ale capitalurilor social și cultural sunt inserate în legăturile sociale și simbolice. Legăturile sociale reprezintă o serie continuă de tranzacții interpersonale, cărora participanții le atribuie interese, obligații, așteptări și norme comune. Legăturile simbolice sunt tranzacții continue care pot avea loc direct sau indirect și de care participanții leagă atribuiri de sens, amintiri și așteptări de viitor comune. Legăturile simbolice pot trece dincolo de relațiile imediate dintre persoane, prin orientarea lor către membrii de aceeași credință, limbă, etnie sau chiar naționalitate.

Capitalul social denumește resursele inerente legăturilor sociale, care permit persoanelor să coopereze în cadrul rețelelor, grupurilor și organizațiilor. Capitalul social prezintă o serie de mecanisme care duc la întărirea sau, în absența lui, la slăbirea cooperării (Putnam, 1993, capitolul 6).

Putem diferenția următoarele forme de capital social care activează ca mecanisme de legătură. În primul rând, *reciprocitatea* – o caracteristică a schimbului social : este vorba de obligațiile și așteptările mutuale ale actorilor sociali care sunt asociate cu anumite legături sociale și care se bazează pe un schimb, respectiv pe servicii petrecute în trecut (Coleman, 1990, pp. 306-309). Asemenea obligații și așteptări pot fi rezultatul unor acțiuni raționale orientate către un scop anume, așa cum apare, de exemplu, din aplicarea principiului *tit-for-tat* (reciprocitate : „așa cum tu mie, așa și eu ție”). De asemenea, reciprocitatea poate fi înțeleasă și ca normă socială : dacă o parte primește ceva de la cealaltă parte, acest lucru cere un schimb egal (Gouldner, 1960, 160). Acesta se poate desfășura cu o întârziere temporală și realiza între egali sau inegali.

Spre deosebire de capitalul social, *capitalul simbolic* definește resursele prezente în legăturile simbolice și resursele ce pot fi mobilizate prin acestea. El leagă persoane în rețele, comunități și organizații prin sentimente colective de apartenență. În cazul capitalului simbolic, avem de-a face cu un model de interpretare comun, care transpare în resurse precum *solidaritatea* în legăturile

simbolice, de exemplu, sentimentele de apartenență, de „noi”, într-un grup de rude – analog caracterizării grupurilor etnice la Max Weber (vezi Weber, 1980, 536). Aici putem vorbi de idei, viziuni, valorizări și simboluri, care constituie un cadru de referință sau chiar un context de viață pentru un grup. Un element important îl reprezintă un cod împărtășit sau o limbă comună. În forma lor ideal tipică, modelele de interpretare le găsim în comunități culturale precum familii, grupuri etnice, comunități religioase și națiuni. Dacă modelele de interpretare se referă la agregate cu grad înalt de complexitate, cum ar fi „patria” sau „națiunea”, vorbim despre „reprezentări colective” (Durkheim, 1965, 471). Modelele de interpretare și caracteristicile speciale, precum reprezentările colective, permit empatia. Astfel, în cadrul unui grup, acestea constituie fundamentul de solidaritate cu alte persoane, care au poziții sau opinii comune (Portes, 1995, 15) sau cu care ne simțim legați prin legături simbolice. Solidaritatea se referă la forme expresive ale tranzacțiilor simbolice. Tranzacțiile care se bazează pe mecanismele reciprocității și solidarității pot avea însă urmări dorite sau nedorite. Ele nu pot doar să mărească cooperarea, ci și să limiteze pe diferite căi libertatea persoanelor. Pe scurt, ele au și rol de *capital negativ*: norma reciprocității poate duce la migrație forțată sau imobilitate.

Capitalul social și capitalul simbolic sunt întotdeauna resurse concomitent individuale și colective. Pe de o parte, ele permit persoanelor urmărirea intereselor personale în cadrul rețelelor și colectivelor (Bourdieu, 1983), iar pe de altă parte permit colectivelor să integreze persoane într-un grup și să le controleze. Capitalul social, capitalul simbolic și parțial cel cultural, în special mecanismele de reciprocitate și solidaritate, sunt resurse ambivalente în raport cu mobilitatea. Ele sunt resurse locale, a căror valoare se limitează la anumite spații sociale, cum ar fi comunități și regiuni, care nu pot fi pur și simplu transferate peste granițe. În fața *capacității de transfer* a acestor resurse, potențialii migranți se confruntă cu două probleme: problema menținerii legăturilor în contextul emigrării și problema costurilor de adaptare, respectiv integrare în țara de imigrare. În primul rând, menținerea legăturilor sociale și simbolice mărește costurile tranzacțiilor, deci acele costuri de control care se folosesc pentru respectarea înțelegerilor efectuate anterior (Williamson, 1981). Distanța spațială ridică respectivele costuri de tranzacție. De exemplu, înțelegerile de împărțire a sarcinilor domestice, cum sunt transferurile de bani ale migranților *versus* munca în gospodărie și îngrijirea copiilor rămași acasă, sunt foarte greu de realizat și de controlat. Putem exemplifica această dificultate prin împărțirii muncii în Filipine (Hugo, 1981). Astfel, nu este de la bun început stabilit faptul că, în cazul migrației transnaționale a femeilor ca surori medicale sau menajere în statele din zona Golfului Persic, tații rămași acasă împreună cu bunicile se ocupă decisiv de educația copiilor. Dacă însă în absența mamei educația copiilor nu este clar stabilită, nu poate exista o împărțire reciprocă a muncii între munca de migrant a mamei, pe de o parte, și educația copiilor de către bunici și tați, pe de altă parte. Pentru aceasta sunt necesare schimbări de rol, respectiv de comportament

între genuri și/sau de un sistem de sprijin familial bine dezvoltat¹. În al doilea rând, migranții transnaționali se confruntă adesea în străinătate cu mari costuri de integrare, de exemplu, învățarea unei noi limbi și construcția de noi relații sociale și comunitare. Aceste costuri de integrare pot fi foarte mari mai ales pentru pionierii migrației, care au educație formală precară. Piedicile pentru nou-veniți sunt adesea insurmontabile dacă în țara de imigrare nu există deja colonii de migranți care să vorbească aceeași limbă, să existe grupe de într-ajutorare, oferte culturale și mai ales contacte pe piețele de muncă și de locuit, care să facă tranziția lină.

Cu cât un migrant a decis să nu migreze, cu atât este mai mare posibilitatea ca el să rămână imobil. Acest principiu al cauzalității cumulative aplicat imobilității ajută la crearea de relații între diferite observații sistemice. În terminologia ciberneticii s-ar vorbi despre sisteme de retrocuplare pozitivă (Mayurama, 1963, 175). Cauzalitatea este cumulativă deoarece efectul dominant existent se amplifică în timp, fie în direcția imobilității, fie în direcția mobilității. În cazul imobilității există în multe țări în curs de dezvoltare un procent mare de potențiali migranți datorită insuficienței terenurilor agricole, spre exemplu. Observăm însă că în unele dintre regiunile afectate iau naștere și se impun cooperative agricole sau meșteșugărești (Kyle, 2000). Acestea impulsionează, de exemplu, desfacerea produselor și sprijină adaptarea potențialilor migranți în acea locație, deci *in situ*, prin asigurarea unei siguranțe a așteptărilor. Asemenea cooperative sprijină imobilitatea, care favorizează la rândul ei inițiative pentru întărirea conexiunilor existente sau fondarea unora noi. Deși această formă de organizare economică poate favoriza o mobilitate spațială de scurtă durată, de exemplu, călătorii de afaceri, tendința generală – *ceteris paribus* – este de scădere a procentului de persoane care folosesc migrația transnațională drept strategie pentru mobilitatea socioeconomică².

1. Bineînțeles, trebuie avute în vedere cercetările din antropologie care arată că prin conceptul de „familie” înțelegem diferite formațiuni sociale în diferite regiuni ale lumii – de la comunități de descendență până la relații de rudenie „fictive” (Kibria, 1993).
2. Din această interpretare nu se poate trage concluzia că dezvoltarea economică *per se* ar duce la scăderea cotelor de migrație. Exemplul de față indică mai degrabă o creștere a siguranței așteptărilor, care este legată de dezvoltarea economică. Deja clasicii cercetării migrației indicau faptul că mecanisme precum cooperativele și sistemele de credit cooperative promovează imobilitatea (Thomas, Znaniecki, 1927, Bd. 4, pp. 178-304). Trebuie diferențiate de acest argument idei simpliste, care își găsesc expresia în politici precum *root causes approach*. Conform acestora, dezvoltarea economică în locurile de emigrare trebuie să scadă presiunea de migrație asupra țărilor OECD (vezi Appleyard, 1992). Corelația reală dintre dezvoltarea economică și migrație este însă mult mai problematică și poate fi cuprinsă pe scurt în curba U inversă (Faini, Venturini, 1994): există o corelație ce poate fi redată sub formă de clopot între cota de migrație, pe de o parte, și gradul de dezvoltare economică, măsurat în venit pe cap de locuitor, pe de altă parte. La un venit pe cap de locuitor foarte mic și la unul foarte mare, probabilitatea migrației este foarte scăzută; la un venit mediu – foarte mare. Momentan, această cifră se situează undeva la 4.000-5.000 USD și se regăsește mai degrabă în state precum Turcia, Maroc, Mexic și Filipine.

Strategii spațiu-timp pe termen scurt: migrație sezonieră

Relaționarea locală a capitalul social și simbolic conduce la folosirea de strategii spațiu-timp pe termen scurt în cazul persoanelor de altfel sedentare (Hägerstrand, 1975). Aceste persoane transferă, de exemplu, capitalul lor cultural în străinătate, cum ar fi certificatele școlare, iar capitalurile social și simbolic rămân în mare măsură în țara de origine. Migrații transnaționali lucrează de secole ca agricultori sezonieri, servitori și muncitori în construcții, iar mai nou activează ca medici, asistenți, oameni de știință, specialiști IT și manageri. Multe meserii sunt indicate pentru o activitate temporară în străinătate. În prezent, mult mai multe persoane lucrează în străinătate pe baza unor vize temporare și permise de muncă decât cele imigrate permanent. Un exemplu ar fi angajații din cadrul societăților multinaționale (Findlay, 2003).

Aceasta reprezintă, de altfel, o caracteristică ce poate fi asociată într-adevăr cu conceptul unui nou val de globalizare, în sensul transnaționalizării factorilor de producție, începând cu anii '70 ai secolului trecut. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că piețele forței de muncă din Europa și Asia secolului al XIX-lea au fost probabil mai puternic marcate de migrația temporară față de situația de astăzi (Strikewerda, 1997). Acest fapt se datorează întăririi în ultimul secol a controlului statelor naționale ca state de imigrare prin politicile de control extern (cum ar fi pașapoarte și vize) și de control intern (cum ar fi permisele de muncă). La acest fapt a contribuit și dezvoltarea în zona OECD a unor state sociale, fapt care implică protecția forței de muncă autohtone (așa-numitul *primat al autohtonilor*). În concluzie, exemplul strategiilor spațiu-timp pe termen scurt poate constitui baza presupunerii că actuala creștere relativă a migrației transnaționale, în comparație cu anii '50 și '60 ai secolului XX, reprezintă în primul rând un nou val de regionalizare globală și nu un fenomen global.

Alternative la emigrare: loialitate și opoziție (voice)

Imobilitatea a fost interpretată în trecut ca fiind un comportament tradițional, cum este, de exemplu, în scrierile teoretice despre modernizare în Orientul Mijlociu (Lerner, 1958). Imobilitatea poate fi însă interpretată și într-un fel mai adecvat – și anume drept consecință a loialității, deci ca o resursă inerentă a legăturilor sociale și simbolice. Loialitatea migranților potențiali față de anumite colectivități, de la familie la națiune, favorizează imobilitatea odată cu scăderea performanțelor sistemului politic, de exemplu, în cazul crizelor economice sau politice. Astfel, loialitatea se opune de obicei emigrării (*exit*). În cazul loialității marcante față de sistemul politic, din perspectiva potențialilor migranți, există alternative la emigrarea geografică în scopul îmbunătățirii condițiilor de viață, de exemplu, prin opoziția politică (*voice*). Opoziția

servește exprimării opiniei politice și participării la viața politică din țara de origine. Aici întâlnim o relație strânsă între populație și popor: loialitatea cetățenilor este decisivă pentru constituirea populației și a mișcărilor populației într-un stat suveran. Putem presupune următoarea relație: cu cât este mai mare loialitatea membrilor unui popor față de regimul politic și cu cât este mai mare legitimitatea guvernului, cu atât este mai mică – *ceteris paribus* – probabilitatea emigrării pe motiv de nemulțumire din cauza pierderii performanței politice. Invers, ratele mari de emigrare, de regulă forțată, existente în cazul războaielor civile sunt un exemplu, manifest pentru cazul în care migranții nu sunt liberi să își aleagă opțiunile, adică deciziile lor demonstrează un foarte scăzut grad de libertate.

În mod absolut, chiar și în cazul migrației transnaționale, opoziția (*voice*) și emigrarea (*exit*) nu sunt opțiuni care să se excludă una pe cealaltă, ci pot fi folosite pe rând în timpul procesului de migrație transnațională. Adesea, opoziția politică precedă emigrarea teritorială, o completează sau îi urmează. Un exemplu extrem al ultimei variante îl constituie luptătorii palestinieni – *refugee warriors* – care folosesc forța pentru obținerea independenței unei „națiuni fără stat” (Zolberg *et al.*, 1989).

Cele cinci motive enumerate aici pentru nemigrare reprezintă însă doar o parte a enigmei imobilității relative. În anumite condiții favorabile pot lua naștere migrații în lanț dinspre anumite regiuni din sud înspre nord. Astfel, de aici încolo putem să ne întrebăm de ce există atât de mulți migranți transnaționali din așa de puține regiuni ale sudului în anumite regiuni ale nordului. Rolul principal este jucat aici de doi factori: a) politicile de imigrare și recrutare ale statelor de imigrare; b) migrația în lanț în sisteme de migrație cu grade de libertate relativ mari.

Politicile de imigrare și recrutare ale statelor de imigrare

Începând cu cel de-Al Doilea Război Mondial, cazurile cunoscute de migrație transnațională de la sud la nord au fost declanșate de către statele de imigrare prin politici explicite de recrutare. Adesea, direcția migrației forțate a urmat apoi drumurile consacrate deja de migrația pentru muncă. Direcția și țintele migrației transnaționale actuale pot fi de aceea definite relativ sigur. Ideea fundamentală a conceptului de „sistem de migrațiune” constă în existența unui schimb intensiv, chiar dacă nu simetric, de produse, idei și capital între un grup de țări cu migrație. Aceasta înseamnă că iau naștere sisteme diferențiate regional, în care statele din centru servesc drept regiuni de imigrare, iar cele de la periferie drept regiuni de emigrare (vezi Kritz *et al.*, 1992). Cea mai mare parte a migrației dinspre sud spre nord provine astfel din fostele colonii sau din teritorii dependente economic din sud și este orientată spre țările bogate și industrializate din nord. Un exemplu pentru primul caz îl reprezintă Surinam și Olanda, pentru cel de-al doilea – fosta Iugoslavie și Republica

Federală Germania. În ambele cazuri, impulsul de *pull* a venit din țările din nord, care a mobilizat apoi factorii *push* din sud. Nu numai că cei mai mulți migranți transnaționali au venit *din* puține regiuni, ei au și migrat *în* puține regiuni. Acest fapt indică faptul că migrația transnațională se realizează în sisteme de migrație specifice regional, care cuprind țări și regiuni ale sudului și nordului și se desfășoară în forme sociale clar definibile, precum rețelele de migrație.

Nu trebuie să ne grăbim însă să tragem concluzia că modelul clasic *push-pull* de explicare a cauzelor și dinamicii migrației (Lee, 1964) a fost înlocuit de ideea teoriei sistemelor de migrație sau, mai nou, de modelele transnaționale. Acest fapt ar constitui o gravă eroare în privința nivelurilor de analiză. Modelul *push-pull*, chiar atunci când sugerează o cauzalitate de la *push* la *pull* care poate fi dovedită empiric eronată, este consecvență a teoriilor alegerii raționale la mișcările de populație (vezi Esser, 1980, 28) și are pe lângă perspectivele explicative social-psihologice forță explicativă la nivel micro. Teoriile sistemelor de migrație se bazează pe idei sociostructurale care pornesc de la un nivel macro și sunt completate apoi la un nivel mezo de elemente intermediare, cum ar fi dinamica rețelelor de migrație (Massey *et al.*, 1993) și, mai nou, de resurse în legături sociale și simbolice. În orice caz, în cercetarea migrației lipsește legătura dintre perspectivele sistemică, de obicei macrostructurale, și teoriile medii (mezo) concentrate pe integrarea socială¹. În continuare, vom face o analiză la nivel mezo al legăturilor sociale și simbolice, cu indicații la nivelul micro privind preferințele migranților și la nivelul macro al condițiilor structurale, cum ar fi diferențele de venit și de libertate politică dintre țări.

Migrația în lanț în sisteme de migrație cu grade de libertate relativ mari

Migrația transnațională se dezvoltă în cadrul unor relații puternice între țările de emigrare și imigrare în sistemele de migrație menționate, pornind de la premisa că potențialii migranți au o libertate de decizie relativ mare. Libertatea de decizie mare și lipsa constrângerilor externe spre a emigra nu se referă la toți potențialii migranți, ci doar la cei care trebuie să ia decizii de migrare, spre exemplu, capii de familie. Pentru a mobiliza resursele locale este nevoie de legături sociale și simbolice transfrontaliere, care să fi fost de preferință stabilite de către pionierii migrației. Nu trebuie să ne grăbim să vorbim despre importanța rețelelor de migrație și migranți, ci trebuie să indicăm întotdeauna în ce formațiuni sociale – familie, comunități sătești, cercuri de prieteni – și cu ajutorul căror resurse din legăturile sociale și simbolice se realizează migrația transnațională.

---

1. O tipologie evoluată a sintezei diferitelor niveluri de analiză îi aparține lui Shmuel Eisenstadt (1954, 3), după Talcott Parsons (1951). Însă propunerea lui Eisenstadt se referă deja la integrarea imigranților.

Prognoza pentru migrațiile în masă și în lanț din unele regiuni puțin populate la sudul în câteva regiuni ale nordului este foarte bună, dacă mecanismele reciprocității și solidarității în familie, vecinătăți și alte comunități pot fi accesate ușor prin legături sociale și simbolice în grupuri și organizații existente deja în afara granițelor. Cu alte cuvinte, dacă se pot dezvolta asemenea dinamici autoreproductive ale migrației, se ajunge la o migrație în lanț relativ voluntară.

Dacă gradele de libertate ale potențialilor migranți sunt însă foarte mici, așa cum este de obicei în cazul migrației forțate ca urmare a conflictelor interstatale, revoluțiilor sociale, războaielor civile și distrugerii mediului, este puțin probabil să ia naștere asemenea dinamici de migrație autoreproductive. Chiar și când apar, ele sunt adesea de foarte scurtă durată sau se întind pe distanțe scurte. Un exemplu pentru ultimul caz sunt refugiații din Guatemala în Mexic din anii '80. Cu toate acestea, uneori refugiații urmează căile stabilite de migrația muncii. Un exemplu îl reprezintă unii azilanți din Turcia, care au cerut azil ca și kurzi în Germania și Olanda în anii '70 și '80, în timp ce alte categorii asemănătoare de migranți plecau în anii '60 ca muncitori invitați. Astfel, trebuie menționat și faptul că respectivele categorii juridice de „migrant pentru muncă” și „azilant” nu spun prea multe despre cauzele migrației.

În cazul lanțurilor de migrație cu grad ridicat de libertate a migranților, se pune întrebarea cât de mult se poate autosuține această migrație, cu alte cuvinte cât durează dinamicile endogene, dacă și cum se pot ele întrerupe. În general, în cazul migrației relativ voluntare, dezvoltarea și difuzia proceselor de migrație pot fi reprezentate stilizat printr-o *curbă S*. O asemenea *curbă generală de difuzie socială*, care apare și în cazul specific al migrației, rezultă prin ordonarea cumulativă a numărului migranților (axa y) pe o axă a timpului (axa x) (Figura 1)¹: în mod ideal – tipic se pot diferenția trei faze (pentru o fundamentare cu privire la procesele sociale de difuzie (vezi Rogers, 1983, pp. 243-245).

Faza 1 – Faza inițială

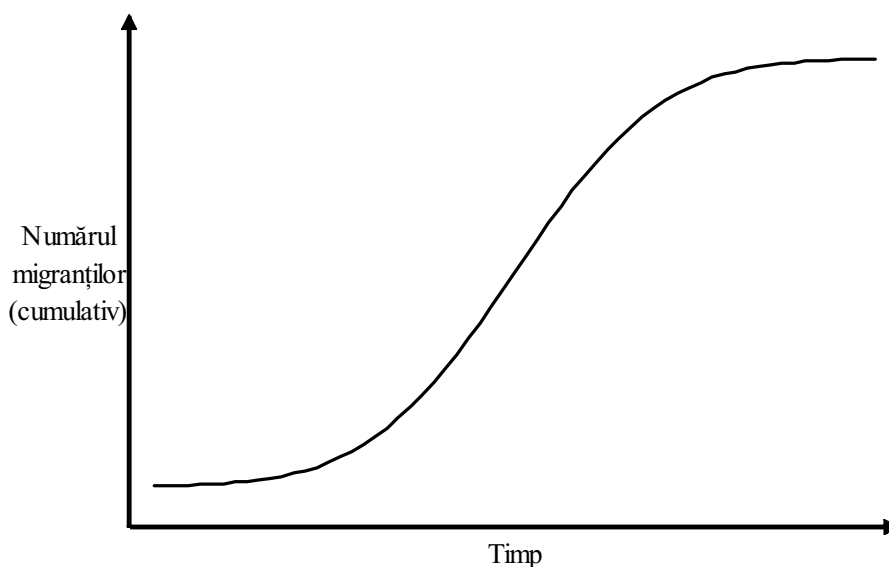
Creșterea curbei este încă relativ plată. Prin recrutări formale sau informale, pionierii migrației pun bazele acesteia. Selecția potențialilor migranți se face în principal în trei forme: recrutarea prin organizații, contact personal, forță indirectă (structurală) sau forță brută. În toate cele trei cazuri, migranții nu acționează independent unii de alții. Mecanismele reciprocității și solidarității operează în toate cele trei contexte. La recrutarea formală, pionierii migrației au o șansă să migreze în străinătate. Un exemplu este așa-numita recrutare a

---

1. Curbă de difuzie generală, aplicabilă stilizat la procesele de migrație, este identică în desfășurarea ei cu curbă U inversă, dacă nu reprezentăm datele cumulativ, ci la un anumit moment temporal, înlocuind axa x „timp” prin „BSP per capita”. Curbă S reprezintă în schimb o relație dinamică a cauzalității cumulative, pe când curbă U inversă prezintă de fiecare dată doar instantanee ale unei corelații statice.

Figura 1 : O curbă de migrație stilizată –
curbă generală de difuzie sau curbă S.

Sursa : Faist, 2000a, p. 169

muncitorilor invitați din anii '60 din Germania. Mai târziu, pionierii migrației oferă parțial resurse pentru crearea de structuri de tip rețea la nivelul comunităților, vecinătăților sau rudeniei. A doua formă, cea a contactelor personale, caracterizează majoritatea relațiilor după încheierea fazei inițiale. A treia formă indică faptul că posibilele strategii de urmat ale potențialilor migranți sunt influențate de îngrădiri structurale.

Aceste forme ale mobilizării sunt, în principal, responsabile pentru capacitatea de transfer a capitalurilor cultural, simbolic și social. În prima fază se pun bazele pentru mobilitatea capitalului local, prin activarea resurselor în legături sociale și simbolice. Intermediarii cu relații în diferite grupe de referință joacă un rol central prin obținerea de avantaje din diferite relaționări complexe ca „terți” (*tertius gaudens*), contribuind astfel la crearea unei mase critice de pionieri ai migrației (Simmel, 1992, VI). Foarte importantă este observația că reciprocitatea specifică se bazează doar pe relațiile reciproce directe și pe solidaritatea focalizată spre unele grupuri specifice, cum ar fi sistemele de rudenie, dar care nu sunt de ajuns pentru a porni o migrație în masă. Reciprocitatea specifică și solidaritatea focalizată fac posibilă doar o migrație în grupuri familiale relativ mici și nu difuzează de obicei în afara acestora. Pentru migrația în lanț, premisele sunt formele reciprocității generalizate și solidarității difuze, aceasta însemnând că mecanismele cuprind prin intermediari și „terți” din afara grupurilor de referință restrânse. Altminteri, migrația stagnează relativ repede (vezi în acest sens studiul de caz al lui Engelbrektsson, 1978).

Faza 2 – Faza de accelerare

Pe baza mobilizării mecanismelor ca reciprocitatea generalizată și solidaritatea difuză, numărul migranților crește brusc, câteodată chiar exponențial, întărindu-se astfel legăturile existente deja între țările și regiunile de imigrare și cele de emigrare. Fiecare caz de migrație are tendința de a produce un efect de creștere autonomă, la fel ca în cazul proceselor de imobilitate în care resursele accelerează tendința existentă. În cazul accelerării, tot mai mulți migranți potențiali intră în migrație la intervale tot mai scurte de timp. Aceștia sunt inserați în legături sociale și simbolice cu resurse corespunzătoare. Putem grupa aceste observații după *principiul cauzalității cumulative*. Prin aceasta, cauzele externe, care fac în primul rând posibilă migrația transnațională, cum este, de exemplu, recrutarea oficială, devin în decursul timpului mai puțin relevante pentru desfășurarea ulterioară a migrației. Crește în schimb importanța dinamicii proprii. O consecință este faptul că migrația existentă devine tot mai puțin selectivă social chiar în cazul legăturilor „slabe”. Astfel, și clasele sociale inferioare sunt tot mai des cuprinse gradual într-o așa-numită *clasă de mijloc* (Massey *et al.*, 1987). Creșterea exponențială duce la transferul accelerat și transfrontalier al unor forme foarte diferite de capital. Mai ales în cazul migrației de muncă a unor persoane care în țara de imigrație au ocupații ce necesită calificări scăzute, dinamica endogenă este întărită și de faptul că anumite forme de capital sunt convertibile. Capitalul social poate substitui, de exemplu, capitalul financiar în căutarea de locuințe și educarea copiilor prin întrajutorarea migranților din aceeași regiune.

Migrația ilegală sau iregulară apare adesea în această a doua fază. Aici am putea vorbi de un *efect Tocqueville*. Alexis de Tocqueville a observat deja în 1830 (Tocqueville, 1951) fenomenul pe care noi îl numim azi „deprivare relativă”. Aceasta este observația că acțiunea colectivă poate fi un rezultat al unui proces în care participanții au cerințe tot mai mari, tocmai datorită îmbunătățirilor realizate în viața lor. Sau, așteptările subiective cresc mai repede decât oportunitățile obiective. Pentru discuția noastră, se poate îmbina teoria acțiunii raționale cu teza „frustrării relative” (*locus classicus*: Stouffer, 1949). Exemplul pe care îl dau pionierii migrației celor rămași acasă conduce la dezvoltarea de la sine a unui proces în care motivațiile persoanelor individuale devin tot mai puțin importante în comparație cu așteptările colective de emigrare. Acest lucru înseamnă și că dorințele, respectiv preferințele migranților potențiali, generate de perceperea reducerii costurilor de transport, transfer și tranzacții, cresc mai repede decât posibilitățile reale disponibile pentru emigrarea transfrontalieră. Procesele endogene amintite și care se dezvoltă de la sine nu se bazează în principal doar pe micșorarea costurilor de informare datorată rețelelor de migrație, așa cum ar prezice teoria acțiunii raționale, ci și pe transformarea preferințelor celor rămași acasă, care resimt printre altele efectele negative cauzate de ne-migrare, cum ar fi deprecierea

statusului social. Dacă prăpastia dintre preferințe și oportunități se lărgeste tot mai mult, pe baza frustrării mari datorate lipsei posibilităților legale de migrațiune, apare adesea o creștere a migrației prin canale neautorizate legal – cum se poate vedea în cazul migrărilor din Mexic în SUA începând cu anii '70 (Mackie, 1995). Empiric, această perspectivă poate ajuta, spre exemplu, să explice cum după o recrutare oficială prelungită apare o migrație „ilegală” crescută. Acest lucru nu este valabil doar pentru cazul mexicano-american din anii '90, ci și pentru migrația turco-germană de la sfârșitul anilor '60. Concluzia provocatoare a modelului frustrării relative ar fi că granițele deschise sau închise din partea țărilor de imigrare nu ocazionaază pornirea unei spirale a preferințelor. De asemenea, acesta este în mod clar cazul deschiderilor parțiale de frontieră, deci în cazul majorității politicilor de migrație real accesibile adresanților. Trebuie însă observat faptul că schimbarea preferințelor de migrație nu se transpune la multe persoane în migrație reală, mai ales în cazul migranților de muncă neprivilegiați, decât dacă pe lângă capacitatea de transfer a capitalului cultural se pot mobiliza resurse precum reciprocitatea generalizată și solidaritatea difuză, care pot fi folosite la căutarea locuinței, a unui loc de muncă și în supravegherea copiilor.

Faza 3 – Consolidare, remigrare și posibilă densitate transnațională

Urmează o creștere aproximativ lineară, care însă se aplatizează tot mai mult, până când creșterea aproape că nu mai poate fi percepută. În acest punct se epuizează rezerva de potențiali migranți transnaționali: toate persoanele din anumite regiuni care intenționau să emigreze și-au realizat între timp planul. Nu mai migrează doar cei activi, apti de muncă, ci tot mai mult copii și bătrâni; nu doar clasa de mijloc, ci și categoriile mai sărace (Massey *et al.*, 1994).

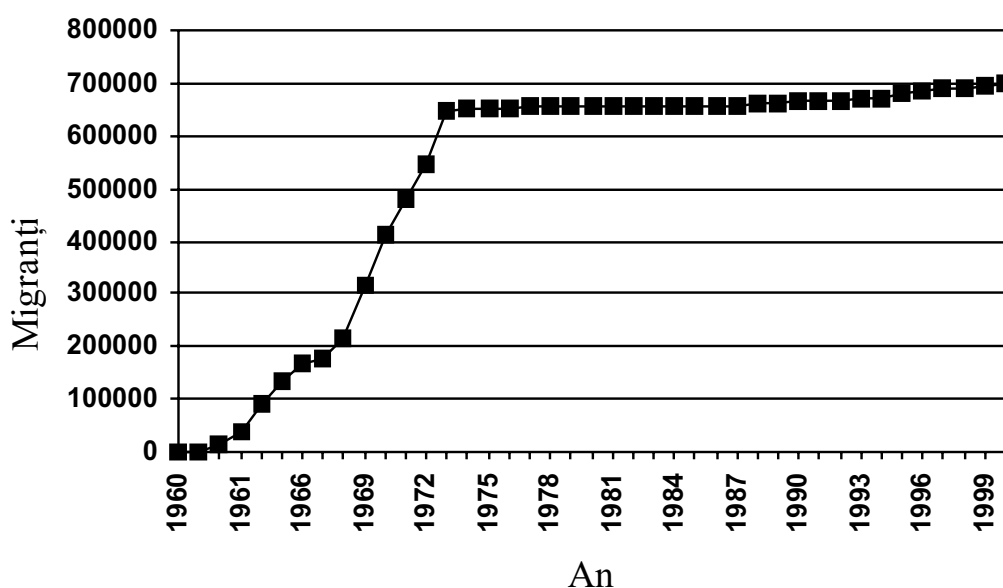
Pe parcursul proceselor de migrație apar, de regulă, și procese de remigrare. Cercetarea empirică a migrației este univocă în ceea ce privește cota remigrării, care la migrația cu grade mari de libertate cuprinde o minoritate semnificativă (rezumat: Richmond, 1984). În cazul proceselor de migrație în lanț din câteva zone din sud, puține la număr, către anumite state din nord, și aici iarăși în relativ puține regiuni din cadrul acestor state, iau naștere formațiuni spațiale tip *cluster*. Formațiunile *cluster* se pot observa atât la migranții cu calificări relativ scăzute, cât și la rudele lor, în cazul concentrărilor în „colonii etnice” și pe piețele de muncă, de exemplu, în cazul nișelor profesionale; clustere sectoriale sunt de asemenea observabile și în cazul migranților cu calificări relativ înalte și al celor cu orientare antreprenorială. Acest lucru nu este valabil doar pentru migrații sud-nord, ci și pentru remigrarea nord-sud. Un exemplu de formare de *cluster* îl reprezintă specialiștii IT chinezi din Silicon Valley, California, SUA, care au creat în ultimii 20 de ani aproape o cincime din numărul total de firme și au generat un și mai mare procent de locuri de

muncă. Și la remigranți iau naștere efecte asemănătoare. Astfel, se poate observa remigrarea specialiștilor și înființarea de întreprinderi în Taiwan, de exemplu, în Hsinchu-Science-based Industrial Park (Saxenian, 1999). Important este faptul că remigrarea a decurs după cauzalități cumulative asemănătoare cu migrația originală. Pe lângă factorii macrostructurali, precum deschiderea pieței în țările de origine, importanți pentru întărirea endogenă a proceselor de remigrare sunt tocmai factori ca solidaritatea difuză dintre migranți și modelele aferente de interpretare culturală. De exemplu, pentru migranții indieni reîntorși din SUA și Marea Britanie este foarte important ca și copiii lor să crească într-un anumit mediu cultural, iar căsătoriile să fie aranjate (Khadria, 1999). Cu cât sunt mai vizibile succesele economice, dar și integrarea socioculturală a remigranților, cu atât este mai puternic impulsul pentru alți migranți să urmeze acest exemplu. Din accepțiunile conceptuale și rezultatele empirice existente transpare rapid o concluzie la dezbateră existentă încă din anii '60 și reluată mai apoi în anii '90 despre efectele migrației specialiștilor înalt calificați asupra economiilor țărilor de emigrare și imigrare: antinomia *brain drain*, ca pierdere de capital uman pentru țările de emigrare, și *brain gain*, ca și câștig (spre exemplu, Barré *et al.*, 2003) poate fi cercetată empiric în mod corect doar dacă se ia în considerare suficient fenomenul *brain circulation*, adică disponibilitatea foarte înaltă a migranților înalt calificați pentru remigrare, migrație către alte destinații, iar în cazul sedentarizării, existența legăturilor transfrontaliere puternice și continue. Reducerea schimbului de cunoștințe și capital cultural la mobilitatea fizică a persoanelor este o limitare. În sisteme de migrație bine așezate există rețele de oameni de știință, parțial chiar „comunități epistemice” (Haas, 1992) cu convingeri și standarde profesionale comune, care cooperează strâns în pofida distanțelor geografice foarte mari. Un studiu al *National Science Foundation* indică faptul că tocmai oamenii de știință care s-au stabilit pe termen lung în SUA cooperează foarte des și intensiv cu colegi din țările lor de origine, indiferent dacă aceștia locuiesc în țări OECD sau nu (Regets, 1999).

Cu toate efectele cumulative, fluxurile de migrație ating puncte de turnură începând cu care migrația transnațională nu mai crește. Toți potențialii migranți din puținele locații de origine și-au atins scopul. Pe termen mediu și lung se amestecă însă din nou factori endogeni și exogeni, deoarece statele de imigrare, ca și statele naționale sociale sunt interesate să aibă forță de muncă „ieftină și disponibilă”, respectiv cu înaltă calificare, dar nu îngăduie existența unor granițe deschise. Din cauza motivelor de politică internă a țărilor OECD, cele mai multe migrații sud-nord nu au atins încă astăzi punctele de turnură a migrației, generate social-endogen în faza a treia. Cu privire la anumite categorii de migranți, măsurile politice restrictive ale statelor de imigrare, luate ca reacție la globalizarea internă, precum probleme infrastructurale, concurență presupusă pe piața muncii și pluralizare culturală nedorită, au redus semnificativ procesele de migrație care se autosusțineau. În cazul de față

au fost, după cum se știe, oprite recrutările de migranți din 1973 ; imigrarea nu a fost oprită din motive umanitare, ce țin de dreptul națiunilor, cu privire la reîntregirea familiilor¹, după care a urmat migrația refugiaților. Curbele S incomplete se datorează în principal politici și/sau politicilor țărilor de imigrare, care în mod asimetric pot declanșa atât procese de migrație transnațională cu o autonomie relativ mare a migranților, dar pot și opri unilateral procesele de recrutare (Figura 2).

Figura 2 : Curba migrației turco-germane întreruptă și neterminată (1960-2000).

Sursa : Faist (2000a, 185)

Dincolo de remigrare, putem să ne întrebăm dacă la sfârșitul curbei S apar din nou modele de migrație care perpetuează comportamentul migrator, așa-numitele *culturi ale migrației*. Aceasta înseamnă că migrația transnațională, mai ales în anumite etape ale vieții, este privită prin difuzie ca fiind un model acceptat al mobilității spațiale și sociale. Cultura migrației cuprinde adesea mai multe generații, așa cum devine evident, de exemplu, în unele insule din Caraibe, ca etapă a vieții (Pessar *et al.*, 1997). Asemenea modele sunt o indicație importantă a faptului că nu doar integrarea în țara de imigrare sau remigrarea în țara de origine marchează procesele de migrație, ci și circulația între regiunile de emigrare și imigrare. Cultura migrației definește tipul unui fenomen denumit prin mai multe concepte : transnaționalism, comunitate transnațională, circuite transnaționale, spațiu social transnațional respectiv transstatat (Faist, 2000b),

1. Aici avem de-a face, de exemplu, în Germania anilor '80, cu cifre și cote absolute relativ mici. Numai 12.000 de copii sub 18 ani ai imigranților din Turcia și fosta Iugoslavie – reprezentând peste jumătate din toți imigranții din Germania – aveau rezidența în anul 2001 în aceste două țări și puteau cere reîntregirea familiei (Meier-Braun 2002, 51).

formațiune transnațională, câmp social transnațional (Basch *et al.*, 1994), respectiv o parte a „spațiilor deschise” (Münch, 2001).

Trebuie însă avut în vedere faptul că asemenea *spații sociale transnaționale* nu se bazează pe simpla mobilitate fizică. Legăturile sociale și simbolice nu se organizează sau nu în primul rând pe apropierea geografică. Noile tehnologii, cum ar fi telefonul și avionul – asemănător momentului din secolul al XIX-lea când au apărut telegraful și vaporul cu aburi –, permit astăzi schimburi continue la distanță și dincolo de simplele călătorii. Toate conceptele transnaționale fac referire la legăturile plurilocale ale persoanelor, grupurilor și organizațiilor, care sunt continuu strâns legate unele de altele în mai multe locuri, dincolo de diferitele granițe naționale. Prin acest proces apar circuite de oameni, produse, bani, simboluri, idei și practici culturale, care în timpul proceselor de migrație influențează chiar integrarea socială a imigranților în societăți constituite național. Spațiile sociale transnaționale nu sunt deci doar produsul cauzalității cumulative, ci se autoperpetuează la rândul lor. Ele pot exista pe durata a mai multor generații, nu doar în culturi ale migrației, ci și ca *diasporă*, cum sunt, de exemplu, a cincea și a șasea generație de imigranți evrei sau polonezi în SUA, care sprijină mișcări (sociale, culturale și politice) în țările lor de origine.

Spațiile sociale transnaționale nu sunt însă produse cvasiautomate ale migrației transnaționale. Există grupuri de migranți care în marea majoritate rup contactul cu țara de origine încă de la sosirea în țara de imigrare. Aici sunt cuprinși, de exemplu, etnicii germani (*SpätAussiedler*) migrați din fosta Uniune Sovietică în Germania. De asemenea, pentru alte grupuri, transnaționalitatea este o caracteristică a comportamentului lor de migrație și integrare și care nu ia naștere cumulativ doar în cadrul procesului de migrație. Aici enumerăm categoriile de migranți care abia dacă întrețin contacte în țara de origine, în schimb înnoiesc și/sau construiesc relații în viitoarele țări de migrație. Un exemplu îl reprezintă imigranții evrei din Rusia. După sosirea în Germania, ei întrețin în principal contacte în Israel sau SUA (Gould, 2002).

Migrația transnațională : transnaționalizare și universalizare

Migrația transnațională nu se potrivește, în general, în mod simplu cu schema înmulțirii frecvenței și densității curenților transfrontaliere, așa cum ar fi de așteptat în interpretările curențe ale globalizării în sensul transnaționalizării. De asemenea, ideea că migrația transnațională este promovată de globalizarea mass-media, a telecomunicațiilor și a transportului sau de universalizarea drepturilor omului și a democrației și libertatea de călătorie legată de acestea nu clarifică constelația particulară a imobilității transnaționale relative.

Întrebarea dacă avem sau nu de-a face cu un caz de globalizare sau neglobalizare, conform numărului de migranți, respectiv procentului de migranți transnaționali la populația lumii, nu este suficientă. O privire asupra cauzelor mobilității spațiale transfrontaliere evidențiază faptul că există multe restricții pentru migrația sud-nord. Acestea încep de la resursele specifice locale, regionale și naționale ale migranților, care nu pot fi transferate peste granițe după bunul plac și se ajunge până la politicile protecționiste ale statelor sociale din nord. Apar apoi factori suplimentari, cum sunt, de exemplu, lipsa unui regim internațional în domeniul migrației muncii (Miller, 1992) și lipsa puterii de implementare a acordurilor internaționale cu privire la protecția migranților, lucru evident, bunăoară, pentru convențiile Organizației Internaționale a Muncii (ILO) (Böhning, Werquin, 1989). Asemenea fenomene se lasă cu greu cuprinse în șablonul linear (dar cu mici întreruperi) al creșterii curenților transfrontalieri. În pofida aspectelor comune dintre fluxurile transfrontaliere de persoane, capital și bunuri, trebuie avută în vedere cel puțin o diferență semnificativă: o mare parte a resurselor migranților transnaționali este specifică local. Procesele imobilității cumulative schimbă la rândul lor folosirea legăturilor sociale și simbolice existente. Acest lucru se petrece într-o asemenea manieră încât prin efecte de autosusținere scad costurile tranzacțiilor locale și se promovează astfel imobilitatea prin adaptare *in situ*. În cazul opus, mecanismele de transmisie, precum recrutarea și intermediarii, reduc costurile tranzacțiilor în legăturile transfrontaliere și promovează astfel migrații în lanț sau migrații de masă din anumite locuri. *Summa summarum*, în procesele de migrație transnațională, pe lângă transnaționalizarea migrării persoanelor, a universalizării drepturilor și globalizării interne ca reacție protecționistă la migrație, tocmai transnaționalizarea relațiilor de viață a migranților este o caracteristică importantă a ceea ce în mod normal este denumit „globalizare”. Doar prin dualitatea înrădăcinării și mobilității resurselor migranților potențiali și efectivi se poate descrie și analiza enigma imobilității relative într-o lume globalizată.

Dincolo de evaluarea efectului migrației transnaționale, descrierea și explicarea enigmei imobilității relative din migrația transnațională contribuie conceptual la analiza comprehensivă a legăturilor transnaționale. Conceptul destul de difuz de „globalizare” se referă la procese care cuprind întreaga lume și care pot fi văzute ca „acțiunea la distanță – interpenetrarea crescândă dintre viețile individuale și orizonturile globale viitoare”¹ (Giddens, 1991, 26). O astfel de concepție indică faptul că, pe lângă procesele de schimburi economice, legăturile sociale și simbolice, dar și resursele lor inerente, reciprocitatea și solidaritatea se răspândesc tot mai mult spațial. Unii teoreticieni ai globalizării din secolul al XIX-lea au mers până la a constata distrugerea activă a spațiului și timpului prin procesul de valorificare a capitalului economic (Marx, 1974, 438). Pentru contextul prezent, diverși autori se situează astăzi între hiperglobaliști și sceptici ai globalizării. Pe

---

1. *Action at distance - the increasing interpenetration between individual lives and global futures* (n.tr.).

de o parte, unii hiperglobaliști extrapolează viitorul din legile pieței, iar alții aplică această logică la toate sferile: totul se va sfârși într-o condensare continuă universală a spațiului și timpului. Aici enumerăm și reprezentanții tezei deterritorializării, care prevăd o creștere generală a hipermobilității (Waldron, 1992). Migranții devin apoi prototipul unui stil de viață cosmopolit. De cealaltă parte, scepticii globalizării fac referire la faptul că în multe privințe economia lumii secolului al XIX-lea era mai integrată decât cea de astăzi. Ei conchid din aceasta că globalizarea nu înseamnă nimic nou și că nu există o restructurare fundamentală a sistemului internațional. În schimb, se pot observa perioade cu o dezvoltare a rețelelor mai puternică și mai accelerată (Hirst, Thompson, 1996). Mai departe se merge cu ideea unei reprezentări între „spațiul locurilor”¹ (Ruggie, 1998) și „spațiul fluxurilor”² (Harvey, 1989). Această idee identifică conceptual spațiul între o focalizare exclusivă pe procese de schimb fără granițe și fluidizarea spațiului și timpului într-o societate a rețelelor (vezi Castells, 1996), pe de o parte, și, pe de altă parte, prin concentrarea pe interacțiunea socială a unităților spațiale de tip *container*, precum statele.

Bibliografie

- Appleyard, R., „Migration and Development. A Critical Relationship”, *Asian and Pacific Migration Journal* 1 (1), 1992, 1-19.
- Bade, K.J., Münz, R., *Migrationsreport. Fakten – Analysen – Perspektiven*, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 2002.
- Barré, P., Hernandez, V., Meyer, J-B., Vinck, D. (eds.), *Diasporas scientifiques. Expertise collégiale*, Institut de Recherche sur le Développement, Ministère des Affaires Etrangères, Paris, 2003.
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton Blanc, C., *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*, Gordon and Breach, Langhorne, PA, 1994.
- Bilsborrow, R., Graeme, H., A. S. Oberai, Zlotnik, H., *International Migration Statistics. Guidelines for Improving Data Collection Systems*, International Labour Office (ILO), Geneva, 1997.
- Birg, H., *Die demographische Zeitenwende. Der Bevölkerungsrückgang in Deutschland und Europa*, Verlag C.H. Beck, München, 2001.
- Böhning, W-R., Jacques W., *Some Economic, Social and Human Rights Considerations Concerning the Future Status of Third-Country Nationals in the Single European Market*, International Labour Office (ILO), Geneva, 1989.
- Bourdieu, P., „Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital”, în Reinhard K. (ed.), *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2)*, Otto Schwartz & Co., S., Göttingen, 1983, 183-198.

---

1. *Space of places* (n.tr.).
2. *Space of flows* (n.tr.).

- Castells, M., *The Rise of Network Society*, Blackwell, Oxford, 1996.
- Castles, S., Miller, J.M., *The Age of Migration : International Population Movements in the Modern World*, Macmillan, London, 1993.
- Coleman, J.S., *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 1990.
- Dowty, A., *Closed Borders. The Contemporary Assault on Freedom of Movement*, Yale University Press, New Haven, 1987.
- Durkheim, É., *Individual and Collective Representations*, The Free Press, New York, 1965 [1898].
- Eisenstadt, S.N., *The Absorption of Immigrants. A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*, Routledge, London, 1954.
- Engelbrektsson, U.B., *The Force of Tradition. Turkish Migrants at Home and Abroad*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, 1978.
- Esser, H., *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten*, Luchterhand Darmstadt, Neuwied, 1980.
- Eurostat, *Causes of International Migration*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 1995.
- Eurostat, *Push and Pull Factors of International Migration : A Comparative Report*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 2000.
- Faist, T., *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford University Press, Oxford, 2000a.
- Faist, T., *Transstaatliche Räume. Wirtschaft, Politik und Kultur in und zwischen Deutschland und der Türkei*, transcript, Bielefeld, 2000b.
- Faist, T., „Towards a Political Sociology of Transnationalization”, *European Journal of Sociology* 45, (3) 2004, 19–54.
- Faist, T., Ette, A. (eds.), *Between Autonomy and the European Union. The Europeanization of National Immigration Policies*, Palgrave Macmillan, Houndmills, UK, 2007.
- Faini, R., Venturini, A., „Migration and Growth. The Experience of Southern Europe”, *Discussion Paper Series* 964, Centre for Economic Policy Research, London, 1994.
- Findlay, A., „Skilled Transients. The Invisible Phenomenon?”, în Cohen, R. (ed.), *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 515–523.
- Giddens, A., *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1991.
- Gold, S.J., *The Israeli Diaspora. Seattle*, University of Washington Press, 2002.
- Gouldner, A.W., „The Norm of Reciprocity. A Preliminary Statement”, *American Sociological Review* 25, (1) S. 1960, 161–178.
- Granovetter, M.S., „The Theory Gap in Social Network Analysis”, în Paul W.H., Leinhardt, S. (eds.), *Perspectives in Social Network Research*, Academic Press, New York, 1979, 45–67.
- Haas, P.M., „Introduction. Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization*, 46 (Sonderheft), 1992, 1–35.

- Hägerstrand, T., „On the Definition of Migration”, în Jones, E. (ed.), *Readings in Social Geography*, Oxford University Press, Oxford, 1975, 200–210.
- Hammar, T. și alții (eds.), *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*, Berg, Oxford, 1997.
- Harvey, D., *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford, 1989.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J., *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1999.
- Hirschman, A.O., *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Harvard University Press, Cambridge, 1970.
- Hirst, P., Thompson, G., *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996.
- Hollifield, J., *Immigrants, Markets and States. The Political Economy of Postwar Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Hugo, G.J., „Village-Community Ties, Village Norms and Ethnic and Social Networks. A Review of Evidence from the Third World”, în Gordon F. De Jong, Gardner, R.W. (eds.), *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, Pergamon Press, New York, 1981, 186–224.
- Huntington, S.P., *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 1991.
- Khadria, B., *The Migration of Knowledge Workers. Second-Generation Effects of India's Brain Drain*, Sage Publications, New Delhi, 1999.
- Kibria, N., *Family Tighrope. The Changing Lives of Vietnamese Americans*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Kritz, M.M., Lin L.L., Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems. A Global Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1992.
- Kunz, E.F., „The Refugee in Flight. Kinetic Models and Forms of Displacement”, *International Migration Review* 7, 2, S. 1973, 125–146.
- Kuption, C., Peng E.F. (eds.), *Competing for Global Talent*, International Labour Office (ILO) and Wee Kim Wee Centre, Geneva–Singapore, 2005.
- Kyle, D., *Transnational Peasants. Migrations, Networks, and Ethnicity in Andean Ecuador*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2000.
- Lee, E.S., „A Theory of Migration”, *Demography*, 3, 1964, 47–57.
- Lerner, D., *The Passing of Traditional Society*, The Free Press, Glencoe, 1958.
- Mackie, G., „Frustration and Preference Change in Immigration Migration”, *Archives Européennes de Sociologie* 36, (2) 1995, 185–208.
- Massey, D.S., Alarcón, R., Durand, J., González, H., *Return to Aztlán. The Social Process of International Migration from Western Mexico*, University of California Press, Berkeley, CA, 1987.
- Massey, D.S., Arango, J., Graeme, H., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E., „Theories of International Migration. A Review and Appraisal”, *Population and Development Review* 19, (3) 1993, 431–466.
- Massey, D.S., Goldring, L., Durand, J., „Continuities in Transnational Migration. An Analysis of Nineteen Mexican Communities”, *American Journal of Sociology* 99 (May), 1994, 1492–1533.

- Maruyama, M., „The Second Cybernetics. Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes”, *American Scientist* 51, (2) 1963, 164-179.
- McPhail, C., Miller, D., „The Assembling Process. A Theoretical and Empirical Examination”, *American Sociological Review* 38, (6) 1973, 721-735.
- Marx, K., *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Dietz Verlag, Berlin, 1974.
- Meier-Braun, K-H., *Deutschland, Einwanderungsland*, Suhrkamp, Frankfurt, 2002.
- Miller, M.J., „Evaluation of Policy Modes for Regulating International Labour Migration”, în Mary M.K., Lin L.L., Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems : A Global Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1992, 300-314.
- Münch, R., *Offene Räume. Soziale Integration diesseits und jenseits des Nationalstaats*, Suhrkamp, Frankfurt, 2001.
- OECD, *Globalisation, Migration, and Development*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2000.
- Parsons, T., *The Social System*, The Free Press, Glencoe, 1951.
- Pessar, P.R. (ed.), *Caribbean Circuits. New Directions in the Study of Caribbean Migration*, Center for Migration Studies, New York, 1997.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *Trends in Total Migrant Stock. Data Online*, [http : / / esa.un.org/migration/ index.asp ? panel=3](http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=3), November 2006, 2006a.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *Trends in Total Migrant Stock. The 2005 Revision*, [http : // esa.un.org/migration](http://esa.un.org/migration), November 2006, 2006b.
- Portes, A. (ed.), *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, Russell Sage Foundation, New York, 1995.
- Putnam, R.D., *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Regets, M.C., „Foreign Science & Technology Personnel in the United States. An Overview of Available Data and Basic Characteristics”, în OECD, *Mobilizing Human Resources for Innovation*, Organisation for Economic Co-Operation and Development, Paris, 1999.
- Richmond, A. H., „Explaining Return Migration”, în Kubat, D. (ed.), *The Politics of Return : International Return Migration in Europe*, Centro Studi Emigrazione–Center for Migration Studies, Roma–New York, 1984, 269-276.
- Rogers, E.M., *Diffusion of Innovations. Dritte Auflage*, The Free Press, New York, 1983.
- Ruggie, J. G., *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization*, Routledge, London, 1998.
- Saxenian, A.L., *Silicon Valley's New Immigrant Entrepreneurs*, Public Policy Institute of California, San Francisco, 1999.
- Segal, A., *An Atlas of International Migration*, Hans Zell Publishers, London, 1993.
- Simmel, G., *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Suhrkamp, Frankfurt, 1992 (1908).
- Stouffer, S.A., *The American Soldier*, Princeton University Press, Princeton, 1949.

- Strikewerda, C., „Reinterpreting the History of European Integration. Business, Labor, and Social Citizenship in Twentieth-Century Europe”, în Klausen, J., Tilly, L.A. (eds.), *European Integration in Social and Historical Perspective*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1997, 51-70.
- Thomas, W.I., Znaniecki, F., *The Polish Peasant in Europe and America*, 5 Bände. Alfred A. Knopf, New York, 1927 [1918-1921].
- Tocqueville, A. de, *Über die Demokratie in Amerika, Aus dem Französischen übertragen von Hans Zbinde*, Manesse, Zürich, 1951 [1835].
- Torpey, J., *The Invention of the Passport : Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- United Nations Secretariat, *Replacement Migration. Is It a Solution to Declining and Aging Populations ?* Population Division, Department of Economic and Social Affairs. <http://www.un.org/esa/population/publications/migration/migration.htm>, April 2007, 2001.
- United Nations Development Programme (UNDP), *Millennium Development Goals. A Compact Among Nations to End Poverty*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *The State of the World's Refugees. Human Displacement in the New Millennium*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Waldron, J., *Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative*, *University of Michigan Journal of Law Review* 25 (3) 1992, 751-793.
- Weber, M., *Wirtschaft und Gesellschaft*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1980 [1924]
- White, H., Boorman, S.A., Breiger, R.L., „Social Structure from Multiple Networks. I. Blockmodels of Roles and Positions”, *American Journal of Sociology* 81, (4) 1976, 730-780.
- Williamson, O.E., „The Economics of Organization. The Transaction Cost Approach”, *American Journal of Sociology* 87, (4) 1981, 548-577.
- Zolberg, A.R., Suhrke, A., Aguayo, S., *Escape from Violence. Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*, Cambridge University Press, New York, 1989.

Aspecte ale culturii migrației în România¹

István Horváth

Introducere

În cea de-a doua jumătate a anilor '80, România a devenit una dintre marile țări-sursă în sistemul migrației europene est-vest. Factorii ce au condus la această situație au fost criza economică extinsă asociată penuriei acute de resurse, izolării sporite a țării și accentuatei lipse de credibilitate a regimului comunist (Eke și Kuzio, 2000; Gabanyi, 2000; Georgescu, 1995; Kligman, 1998; Linz și Stepan, 1996; Sampson, 1986; Tismăneanu, 1997; Verdery, 1996). Numărul cetățenilor români care au solicitat statusul de refugiat în țările occidentale a crescut de la 2.864 solicitanți de azil în 1980 la 14.864 în 1989 (UNCHR, 2001). Fluxurile anterioare ale migrației etnicilor germani spre Germania s-au intensificat și din 1987, o altă minoritate – cea a etnicilor maghiari – a început să emigreze masiv (atât pe canale legale, cât și iregular) către Ungaria.

După căderea regimului comunist, date fiind posibilitățile acum liberalizate de ieșire din țară și politicile relativ deschise de acces în diversele state de destinație, numărul celor dispuși să plece definitiv din România cu orice preț a crescut considerabil. Ca atare, între 1990 și 1993, dintr-o populație de 22 de milioane, 190.687 de cetățeni români au emigrat legal (CNS, 1995), iar 338.132 au depus cereri de azil în țările occidentale (UNCHR, 2001). Pe măsură ce autoritățile acestor țări au devenit din ce în ce mai reticente față de recunoașterea statusului de subiecți persecutați politic migranților români, cererile de azil au început să fie refuzate; astfel, un număr crescând de

---

1. Articolul de față reprezintă o variantă revizuită, dezvoltată și adăugită a unor versiuni anterioare. Prima a fost elaborată și prezentată pentru conferința *New Patterns of East - West Migration in Europe* [Noi *pattern*-uri ale migrației Est-Vest în Europa], Hamburg, 18-19 noiembrie 2005, organizată de Institutul de Economie Internațională din Hamburg. A doua versiune a fost publicată în: I. Horváth, „The Culture of Migration of Rural Romanian Youth”, *Journal Of Ethnic and Migration Studies* 34(5), 2008, pp. 771-786. Articolul original a fost scris în engleză; prezenta versiune este o adaptare și dezvoltare a textului pe baza traducerii realizate de către Andreea Lazăr.

cetățeni români devin migranți ilegali. În timpul anilor '90, marcați de colapsul economiei românești, numărul migranților ilegali a crescut, cu toate că scopul lor primar nu mai era acela de a se stabili definitiv în altă țară, ci de a munci (Sandu, 2000a, 2000b). Pe această logică, în timpul ultimilor 15-16 ani, valuri masive de muncitori români au plecat în străinătate. La nivelul anului 2006, numărul lor a fost estimat la 2,5 milioane (Sandu, 2006).

De-a lungul timpului, structura sociologică a acestei populații angajate în procese migratorii s-a modificat, de asemenea. La început, migranții proveniți din România erau în mod caracteristic persoane cu diplomă, înalt calificați sau specialiști din zonele urbane. Acum, cea mai mare parte a migranților sunt tineri, slab sau insuficient calificați, din mediul rural, unde trăiește aproximativ jumătate din populația țării.

Cu toate că situația economică a României s-a ameliorat în timp, emigrația a continuat în noul mileniu. Chiar și în ultimii ani, în ciuda creșterii progresive a cererii interne de forță de muncă, segmente largi ale populației își exprimă dorința de a pleca. Potrivit unei anchete din 2006, 9% din populația adultă a României intenționa să lucreze în străinătate în 2007, iar în cadrul grupului de vârstă 18-24 de ani, rata migranților potențiali se ridică la 23% (FSD, 2006). În analiza de față încercăm să creionăm un răspuns posibil la această disponibilitate crescută a tinerilor din România de a se angaja în migrație. Potențialul migrator relativ ridicat al tinerilor poate avea multiple explicații, studiul de față încercând să scoată în evidență contextul instituțional mai general – economic și sociocultural – în care se conturează dispozițiile migratorii ale generațiilor tinere din România. Din punct de vedere teoretic, analizăm migrația ca proces de structurare (Morawska, 2001), valorizând cu precădere setul de idei asociate conceptului de „cultură a migrației” și specificând analitic maniera în care „cultura migrației” este ancorată în structurile societale. Pe scurt, teza teoretică de la care pornesc se poate rezuma în următoarele aspecte mai esențiale: orientările migratorii ale tinerilor nu pot fi analizate exclusiv ca un set de preferințe determinate cultural, dar nici doar ca răspuns la constrângerile experimentate în contextul structurii oportunităților determinate de dinamica vieții economice. Vedem mai degrabă aceste orientări migratorii ale tinerilor ca dispoziții practice modelate în cadrul inevitabilei dualități dintre oportunitățile structurale și preferințele culturale individuale sau colective.

Dată fiind centralitatea conceptului de „cultură a migrației”, în prima parte a analizei voi evidenția variatele sensuri și dimensiuni analitice în care este folosită noțiunea. O a doua parte a analizei se concentrează pe contextul structural particular al organizării sociale a muncii, specific mediilor care au constituit terenul analizei de față. Apoi voi analiza modul în care tinerii se raportează la migrația (în derulare) din comunitățile lor și la rolul ocupat de migrație în variatele proiecte biografice ale tinerilor proveniți din mediul rural. Mă voi concentra, în particular, pe funcția atribuită migrației în procesul de tranziție către stadiul de adult în sens sociologic. În concluzie, voi argumenta

că rolul pe care-l ocupa migrația în proiectele biografice ale tinerilor nu se datorează exclusiv puterii de atracție a migrației ca model cultural prezent în comunitate, mai degrabă migrația devenind o opțiune ce se transformă în preferință în contextul specific al organizării sociale a muncii în care tinerii trebuie să-și croiască un drum în viață.

Metodologie

Cercetarea empirică ce stă la baza acestei analize a fost derulată în două grupuri de sate puternic interconectate din Transilvania, situate în proximitatea a două centre industriale. Primul grup, de lângă Târgu-Mureș, este alcătuit din patru sate („grupul Pănet”); cel de lângă Câmpia Turzii este alcătuit din trei sate („grupul Colonia”). Grupul Pănet cuprinde satele Berghia (Mezőbergenye), Ciueșd (Székelykövesd), Pănet (Mezőpanit), Sântioana de Mureș (Csittszentiván). Numărul total de locuitori ai acestor sate era de 5.994 în 2002. Grupul Colonia este alcătuit din Colonia (Detrehemtelep), Viișoara (Aranyosegerbegy) și Lunca (Aranyosgerend), cu un număr total de 6.768 de locuitori în 2002. Datorită multiplelor legături care există între cele două grupuri de comunități rurale, le-am tratat drept *rețele de sate*. În ambele cazuri, satele se găseau unele în proximitatea celorlalte, având legături directe, și erau complementare unele altora în ceea ce privește diferite funcții precum educația, serviciile medicale, administrația publică, producerea unor alimente de bază, comerțul, timpul liber etc. Ele erau, de asemenea, legate prin rețele complexe de rudenie și prietenie, funcționând astfel ca un spațiu social comun.

Marea majoritate a locuitorilor satelor incluse în cercetare sunt etnici maghiari, deoarece obiectivul secundar al muncii de teren a fost elaborarea unor studii de caz despre schimbările destinațiilor migrației pentru muncă ale etnicilor maghiari din România. În timpul anilor '90, membrii acestei minorități s-au orientat către Ungaria, a cărei atractivitate se întemeia pe o serie de factori precum cunoașterea limbii, existența rețelelor, costul redus al călătoriei și gradul de toleranță față de etnicii maghiari în statul-neam (vezi Tóth, 2000). După 2000, au început să aleagă și alte destinații.

Accentuez că în această analiză nu atribui un rol major etnicității, în sensul că nu presupun că *pattern*-urile de migrație descrise aici ar fi specifice unui anumit grup etnic, ci mai degrabă consider că sunt relevante în cazul comunităților rurale care au avut și au *pattern*-uri de organizare socială a muncii, mai mult sau mai puțin similare celor ce urmează a fi prezentate în această analiză.

În prima etapă a cercetării empirice au fost realizate interviuri nestructurate cu informatori-cheie (preoți locali, personal administrativ, migranți reveniți acasă etc.). Scopul acestora a fost reconstrucția istoriei recente a migrației.

Cea de-a doua etapă s-a concentrat asupra tinerilor din sat cu vârste cuprinse între 14 și 17 ani. Mai întâi am efectuat o radiografiere generală a populației-țintă, care a inclus o scurtă anchetă asupra condiției lor sociale, a intențiilor de a emigra, a experienței familiale de migrație etc. Ulterior am realizat interviuri individuale și discuții de tip focus-grup pe tema proiectelor lor de viață. Interviurile s-au desfășurat în limba maghiară ; traducerile ce apar în text îmi aparțin.

Migrația ca model cultural

Conceptul de „cultură a migrației” se referă la „modificări ale valorilor și ale percepțiilor culturale” determinate de experiențe migratorii anterioare, care apar în cadrul unei comunități cu o îndelungată istorie a migrației. În acest caz, practicile migratorii de durată se pot transforma în repertorii comportamentale de referință, care orientează și motivează opțiunile actorilor sociali (Massey *et al.*, 1993). O definiție atât de cuprinzătoare acoperă aspecte destul de diferite ale migrației, pe baza cărora pot fi decelate cel puțin patru sensuri majore.

Primul înțeles al termenului „cultură a migrației” se referă la *importurile* rezultate în urma migrației, la modul în care migrația devine un fapt cultural în comunitățile de origine, rezultând emergența unor noi artefacte, obișnuințe, perspective, idei și valori ce devin parte a culturii societății de origine, marcând astfel contextul decizional al societății respective (Massey *et al.*, 1994, pp. 1500-1501). De obicei, acestea sunt cel mai vizibile sub forma modificării unor comportamente legate de consum în urma migrației. Analistii fenomenului migrațional românesc deja au înregistrat schimbări la acest nivel (Oteanu, 2005 ; Stan, 2005). Desigur, aceste importuri nu se opresc la acest nivel, ci pot rezulta schimbări mai profunde la nivelul sistemelor de valori ale societăților de origine. Astfel, literatura de specialitate descrie schimbări ale mentalităților economice ale foștilor emigranți reîntorși în societățile de origine, care în contextul migrației dobândesc și aduc cu ei experiența individualismului și a comportamentului competitiv, adesea contrastante cu valorile colectiviste promovate de unele societăți preindustriale. În comunitățile de origine, ei pot acționa ca indivizi competitivi, ghidați de impulsul scopului maximizării profitului, nu o dată subminând logica strictului control comunitar orientat spre menținerea structurii tradiționale de status (Kandel și Massey, 2002 ; Massey, 1988, pp. 390-392). Reiterarea unor asemenea comportamente poate consacra aceste orientări valorice ca alternative pentru diferite segmente ale societății, în căutarea unor strategii de viață mai individualizate. Piek și colegii (2004) au descris cazuri în care, ca urmare a migrației susținute, alternativa dominantă de generare a resurselor necesare gospodăriilor a devenit migrația, oportunitățile de conectare la piețele locale ale forței muncii au ajuns să fie sistematic ignorate. Astfel, migrația poate deveni o alternativă economică

importată. Pe măsură ce indivizii vor utiliza migrația pentru o generare mai eficientă a resurselor, ei pot deveni mai puțin motivați să se ocupe de anumite activități economice tradiționale. Rezultatul final al acestor modificări ar putea fi declinul total al unor practici de producție, subzistența viitoare a societăților de origine depinzând acum exclusiv de migrație (Wiest, 1973). Studii de caz recente au descris asemenea tendințe în zonele rurale din România unde, până nu demult, proprietatea funciară și productivitatea în cultivarea pământului erau considerate drept dimensiunile constitutive ale identităților individuale și familiale și o sursă importantă de prestigiu social pe plan local (Verdery, 1994). Însă, din cauza absenței unui segment important al forței de muncă pentru lungi perioade de timp și a reevaluării continue a eficienței practicilor economice locale (care necesită mai degrabă un aport intensiv de muncă fizică), cultivarea pământului a devenit mai puțin atractivă (Mohácsék și Vitos, 2003 ; Șerban și Grigoraș, 2000 ; Stan, 2005).

Cel de-al doilea înțeles al conceptului de „cultură a migrației” pornește de la faptul că în societățile de emigrare migrației i se atașează variate semnificații, deci se referă *la modalitățile de evaluare a migrației*. Cultura migrației în acest sens desemnează sistemul de norme și ideologii ce funcționează ca un cadru de interpretare și de evaluare a stabilității sau a mobilității dintr-o societate dată. De exemplu, la începutul anilor '90 elitele minoritare maghiare din România au reprezentat procesele de relocare a indivizilor aparținând acestei minorități în termeni etici. Ei au văzut în migrația către Ungaria o formă tacită de vot în defavoare rezistenței față de greutățile economice, dublate de manifestările politice antimaghiare de la acea vreme și, ca atare, un mesaj defetist pentru comunitate (Magyari, 1991). Tot astfel, autoritățile comuniste aveau tendința generală de a condamna (chiar criminaliza) migrația pe baze ideologice¹, văzând în ea o formă de protest îndreptat împotriva regimului, considerând că „emigrația unui număr mai mare de cetățeni discreditează simbolic regimul și contestă legitimitatea acestuia (în fața celor rămași și a audienței internaționale) ca sistem politic funcțional” (Mueller, 1999, p. 702).

Cel de-al treilea înțeles al „culturii migrației” include schimbările produse de faptul că o parte din comunitate este angajată în migrație, la *pattern*-urile de acomodare, la elementarul fapt al absenței prelungite a unei părți din comunitate. De exemplu, Radu (2001) prezintă modul în care, la o comunitate adventistă din România, urmare a migrației și a unei absențe susținute, se redefinesc normele de includere și apartenență la comunitate. Șerban și Grigoraș (2000) descriu modalități de realocare a diferitelor funcții (economice, dar mai ales familiale) în contextul unei absențe prelungite a unor membrii de familie.

O a patra interpretare pornește de la ideea că migrația poate dobândi funcții non-economice marcante și dintr-o practică posibilă, opțională (eventual) dezirabilă, migrația se poate transforma într-un act social crucial și necesar,

---

1. Despre diferite forme ale criminalizării vezi Gabanyi (2000).

cvasiobligatoriu pentru anumite categorii sociale, deci o practică ce, dincolo de importanța ei economică pentru indivizi și gospodării, dobândește semnificații comunitare majore. De exemplu, poate deveni un indicator major al tranziției către statusul de adult, având funcții similare unui rit clasic de trecere (Massey *et al.*, 1994). Acest ultim sens al idiomului de cultură a migrației este, într-un anumit sens, cel mai cuprinzător și include atât asumarea (chiar proactivă) a schimbărilor implicate de practicile migratorii, cât și valorizarea pozitivă a acestora.

Persistența migrației tinerilor, precum și dispozițiile migratorii actuale manifestate de către tinerii din România sugerează că asistăm la o situație de acest gen, anume: migrația din România – mult dincolo de relevanța ei economică inițială – a dobândit funcții sociale mult mai ample, acționând ca *pattern* normativ și traiectorie înalt valorizată. Nu este doar acceptată, ci, într-un anumit sens, impusă de către comunitățile de origine, marcând contextele decizionale în care se desfășoară tranziția către statusul de adult.

În analiza mea încerc să argumentez o atare funcționare a migrației și să evit înțelegerile suprasocializate și deterministe ale valorilor explicative ale ideii de cultură a migrației, altfel spus ale interpretării culturii migrației în sens tare ca *pattern* normativ dominant. Aceasta deoarece moduri de determinare culturală mai puternice poate că au funcționat în societăți mai tradiționale, care admiteau puține alternative referitoare la modelarea biografiilor individuale. Dar analizele recente indică, dimpotrivă, rolul din ce în ce mai activ pe care îl joacă tinerii est-europeni (ca agenți individuali) în articularea propriilor biografii (Gábor, 2004; Wallace și Kovatcheva, 1998). De asemenea, după cum indică mai multe abordări structurale, *pattern*-urile culturale nu trebuie înțelese drept cadre exclusiv funcționale și de legitimare ce conduc spre efecte dezirabile social, ci mai degrabă ca alternative posibile ancorate în contexte structurale dinamice. Opțiunile actorilor au triplul rezultat al modificării preferințelor pentru anumite căi de acțiune, al producerii și reproducerii structurilor sociale, precum și a identităților sociale (Giddens, 1984; Giddens, 1991; Morawska, 2001). Astfel, înțeleg să abordez cultura migrației la tinerii din zonele cercetate ca fiind ancorată în contexte structurale bine determinate, evidențiind și semnificațiile identitare implicate.

Dezindustrializare și organizare socială a muncii

Contextul structural al cercetării culturii migrației în mediul rural trebuie să fie pus mai întâi în relație cu procesul socioeconomic cheie din România de după 1989, anume dezindustrializarea (Dăianu, 2001; Earle, 1997). Pe parcursul unui deceniu, dezindustrializarea a avut ca efect diminuarea sectorului secundar cu 2,9 milioane de locuri de muncă, înjumătățind numărul angajaților în industrie (Berevoescu și Stănculescu, 2003, p. 305; Goedings, 1999). Deși

structurile industriale nu erau tipice satelor românești (ce au avut și au în continuare funcții proeminente agricole), procesul de dezindustrializare a avut consecințe negative majore pentru gospodăriile rurale. Acest aspect se explică prin faptul că în timpul comunismului gospodăriile rurale (din Transilvania, mai ales) erau susținute de doi piloni: unul sau mai mulți membri ai familiei făceau regulat naveta către unul din centrele industriale apropiate, în timp ce alți membri ai gospodăriei practicau diferite forme ale agriculturii de subzistență. De fapt, în timpul celei de-a doua jumătăți a anilor '80, aproximativ o treime din populația activă de la sat făcea zilnic naveta către un oraș apropiat (Kiss, 2002; Neményi și Veres, 2001). Această participare dublă a locuitorilor de la sat, atât în cadrul agriculturii domestice, cât și în cadrul industriei (cea mai mare parte ca muncitori calificați), a funcționat timp de decenii ca strategie persistentă de generare a resurselor. Această formă de organizare socială a muncii s-a dezintegrat însă în timpul procesului de tranziție către economia de piață și de dezindustrializare, contribuind la articularea unei noi tendințe de migrație a forței de muncă din mediul rural. Dintre toți muncitorii industriali, navetiștii rurali au fost ultimii angajați și primii concediați. Pe lângă aceasta, schimbările din cadrul sectorului de producție agricolă au impus o nouă serie de probleme. Pe de o parte, restabilirea proprietății private a implicat ezitări și ambiguități de durată în ceea ce privește proprietatea de drept asupra pământului (Verdery, 1994). Pe de altă parte, procesul – în plină desfășurare – de tranziție a acestui sector către economia de piață a implicat riscuri considerabile pentru producători, care erau în mică măsură obișnuiți cu mecanismele de piață, cu sistemele de preluare și vânzare angro, logicile adesea schimbătoare ale subvențiilor de stat din această perioadă constituind, la rândul lor, mai degrabă o sursă de incertitudine decât un factor de reducere a riscurilor.

În afara faptului că ambii piloni ai economiei rurale începuseră să se clatine, instabilitatea economică a fost amplificată și de presiunea demografică sporită asupra zonelor rurale, cauzată nu de creșterea nașterilor, ci mai degrabă de schimbarea postcomunistă a *pattern*-urilor de mobilitate internă ce a avut ca rezultat un influx de populație dinspre urban spre rural. În timpul regimului comunist, fluxul mobilității geografice interne dinspre sate către centrele urbane era dominant. În 1990, de pildă, doar 3,5% din întreaga populație mobilă geografic s-a mutat din mediul urban în cel rural. Această tendință s-a inversat la mijlocul anilor '90, intensificându-se fluxurile de migrație dinspre oraș spre sat. Astfel că în 2000 acest tip de mobilitate ajunsese să reprezinte 33,8% din mobilitatea internă totală înregistrată în România. Cel mai tipic caz al acestei migrări era remigrarea, deci întoarcerea de la oraș la sat a celor care, nu cu mult în urmă, au migrat de la sat la oraș.

În aceste condiții – de dezindustrializare și presiune demografică sporită – capacitățile gospodăriilor rurale de a genera resurse s-au redus semnificativ, iar migrația apărea, în consecință, drept cea mai însemnată oportunitate economică alternativă.

În perioada comunistă, ambele grupuri de sate analizate în acest studiu constituiau cazuri tipice de economii domestice sprijinite pe doi piloni. De exemplu, la mijlocul anilor '80, 55% din populația activă din grupul de sate Pănet făceau naveta zilnic, cea mai mare parte către cel mai apropiat mare centru industrial, Târgu-Mureș (Kiss, 2002). Ca urmare a procesului de tranziție către economia de piață, accesul sătenilor la angajarea formală în centrele urbane din apropiere a scăzut dramatic. În cea de-a doua jumătate a anilor '90, pentru majoritatea acestor săteni, a găsi *orice* loc de muncă (angajare formală în industrie) reprezenta o întreprindere cu puține șanse de reușită. În asemenea circumstanțe, migrația internațională a devenit una dintre cele mai importante oportunități generatoare de resurse.

În timpul anilor '90 – nu doar în comunitățile studiate, ci și în restul regiunii – un număr mare de persoane s-au angajat în episoade relativ scurte de migrație iregulară pentru muncă, mai ales în Ungaria. Cu timpul, durata șederii în străinătate s-a extins, iar fluxurile migratorii s-au orientat progresiv către alte destinații, precum Germania, Italia și Spania. În ciuda persistenței caracterului ilegal al migrației, o serie de strategii de reglementare au fost dezvoltate în aceste zone (Gagyı, 2003 ; Hárs, 1995 ; Horváth, 2005 ; Oláh, 2003 ; Sik și Tóth, 1999). În cele două arii cercetate, aproape fără excepție, fiecare familie extinsă are cel puțin un membru stabilit definitiv în străinătate, iar în ambele rețele de sate am identificat un grup considerabil de persoane (cam 100-150 în fiecare comunitate) care locuiesc pentru perioade lungi în altă țară, fără a-și fi stabilit reședința permanentă acolo. Aceste cazuri ar putea fi incluse în categoria impusă în literatura de specialitate sub numele de „migrant incomplet” (Massey și Taylor, 2004, p. 44).

Cu toate acestea, în ultimii ani, recesiunea economică s-a încheiat și, ca urmare a creșterii economice, au început să apară noi oportunități de muncă pe plan intern. Aceste posibilități de lucru sunt totuși caracterizate printr-un înalt grad de flexibilizare și informalizare a contractării muncii (Berevoescu și Stănculescu, 2003 ; Pippidi *et al.*, 2000 ; UNDP, 2005 ; Wallace, 2003). Aceasta înseamnă că „în loc să utilizeze forță de muncă angajată cu contract de muncă și cu normă întreagă, localizată într-o singură fabrică înregistrată sau un singur loc de muncă, firmele descentralizează producția și reorganizează munca prin formarea unor unități de producție mai flexibile și mai specializate, unele dintre ele rămânând neînregistrate și informale” (ILO, 2002, 2). În aceste condiții, chiar și în ciuda extinderii pieței forței de muncă, locurile de muncă ce pot fi accesate de locuitorii de la sat necalificați sau slab calificați, adică mai ales de către cei tineri, sunt foarte nesigure. De exemplu, pe baza anchetelor realizate, Kiss (2002) estimează că în anul 2001, în Pănet, doar 6% dintre tinerii cu vârste cuprinse între 19 și 29 de ani erau, în anul precedent, angajați cu contract de muncă de mai mult de un an. Ca atare, cu toate că în prezent asistăm la o multiplicare a oportunităților existente pe piața forței de muncă, accesul la locurile de muncă formale și pe termen lung rămâne încă

limitat, fiind determinat de o serie de variabile precum nivelul educației, gen, vârstă, mediul de rezidență și apartenența la o minoritate marginală. Astfel, pentru tinerii din mediul rural, slab calificați și fără experiență de muncă anterioară, șansele de a obține contracte de muncă pe termen lung sunt mai degrabă limitate. Chiar dacă reușesc să câștige ceva bani pentru a se întreține, ei nu au acces la beneficiile oferite de un loc de muncă stabil, precum includerea în schemele de asigurare medicală sau de pensii, ori posibilitatea de a dobândi calificări la locul de muncă. Un astfel de *pattern* de integrare pe piața forței de muncă nu diferă prea mult, cel puțin dintr-o perspectivă pe termen scurt, de statusul de „muncitor-oaspete” : singurul beneficiu al angajării este venitul în sine, celelalte beneficii fiind excluse.

Prin urmare, contextul structural în care migrația ca strategie alternativă de susținere a gospodăriei se dezvoltă și dăinuie se configurează în acest fel. Dezindustrializarea distruge bazele economiei bazate pe doi piloni, migrația apare ca o alternativă pentru a suplini resursele din gospodărie, relansarea economică aduce cu sine o restructurare a modalităților de organizare socială a muncii. În paralel cu extinderea pieței forței de muncă asistăm la o segmentare a acesteia (Bonacich, 1972, *et al.* 1976 ; Massey *et al.*, 1993). Astfel că funcționează o piață primară a forței de muncă ce se caracterizează prin relații contractual formale, garantate legal, unde locurile de muncă sunt relativ stabile și de durată, accesarea acestui segment presupunând o investiție semnificativă în capitalul uman. De asemenea, pe piețele secundare ale forței de muncă sunt concentrate muncile ce presupun un efort fizic considerabil cu un prestigiu relativ scăzut, tendința fiind de informalizare a muncii (relații de muncă necontractuale, pe termene scurte, investiția angajatorului în forța de muncă fiind minimală). Prin urmare, opțiunea pentru un loc de muncă în segmentul secundar nu are valențe pur economice, ci, în funcție de contextul cultural în care se ia decizia, poate avea și aspecte legate de prestigiu, cu un impact negativ asupra sinelui social al persoanelor.

Tinerii și migrația

Datorită faptului că migrația a devenit o caracteristică a comunităților rurale de mai bine de 15 ani, tinerii sunt acum familiarizați cu diverse aspecte ale migrației, pe care le cunosc detaliat și destul de realist. Mai mult decât atât, această cunoaștere este împărtășită și de generațiile mai tinere care în curând vor deveni active economic. Există un consens destul de larg asupra câtorva aspecte majore ale vieții de migrant sau asupra destinațiilor migrației ; acesta este valabil în ce privește ierarhizarea celor mai profitabile țări de destinație, veniturile care pot fi obținute sau riscurile cu care s-ar putea confrunta în diferite țări. Migrația este un *pattern* familiar pentru acești tineri. Desigur,

această familiaritate nu implică neapărat o dezirabilitate fără rezerve față de acest context de viață.

În interviuri, migrația era reprezentată în mod tipic drept o întreprindere riscantă și dificilă, în care succesul material nu este de la sine înțeles și care prezintă pericolul real al supramuncii severe. Muncitorul migrant tipic este văzut drept o persoană care muncește mult mai intens decât în societatea de proveniență și cu siguranță și mai intens decât muncitorii tipici din societățile-gazdă. După cum observă un tânăr : „Aici, acasă, o cunoștință de-a mea conducea un tractor și nu câștiga mai nimic. În Spania, îngrijește cai cât e ziua de lungă și uneori primește chiar aproape... 1.500 de euro... Oau! ... Sunt mulți bani, dar și munca e tare grea! ... Cu siguranță că m-aș gândi un pic înainte să-i iau locul...” (Gál)¹.

Nu numai că acești tineri intervievați au evaluat realitatea muncii de migrant ca fiind solicitantă fizic și constând uneori în activități dezagreabile, dar au și asimilat ideea de a fi considerat și tratat (atât de către autorități, cât și de societatea-gazdă) drept un străin adesea supus discriminării, chiar și atunci când destinația este Ungaria. Drept răspuns la o întrebare despre cât de bine primiți sunt muncitorii din România în străinătate, un alt tânăr din sat remarcă : „Chiar și în Ungaria, nouă [etnicilor maghiari din România] ni se spune «oláh» [termen peiorativ utilizat de maghiari pentru a-i eticheta pe români]. Și chiar și acolo ne pune în cârcă numai munca grea, fiindcă ei spun că «așa le trebuie românilor»” (Pitó).

Cu toate acestea, supramunca, greutățile și discriminarea păreau să fie acceptabile în termenii fundamentelor economice ale migrației, care sunt bine cunoscuți și la care tinerii consimt. Cu cât este mai amplă disparitatea de venit dintre societatea de proveniență și cea gazdă, cu atât mai mare este puterea de consum în societatea de proveniență. Migrația este maniera cea mai eficientă de a pune în funcție acest mecanism.

„De exemplu, aici, în România, muncești o lună [...] și poate că primești un salariu de 7 milioane de lei [aproximativ 200 de euro]. În Austria muncești o lună [...] și primești (în euro) cel puțin 30 de milioane de lei [aproximativ 850 de euro]. Acolo [...] ești un om sărac, dar când vii acasă poți să trăiești bine vreo trei luni cu banii ăștia” (Márton).

Tinerii au în comun reprezentarea Europei drept un spațiu foarte diferențiat în termeni economici și sociali. Au o perspectivă destul de nuanțată asupra utilității diferitelor destinații posibile : în ce privește accesul, riscurile și veniturile. De exemplu, Germania – prima în ordinea preferințelor migrantilor potențiali – este văzută ca o țară în care se obțin venituri mari, dar în care este dificil să găsești de lucru. Spania, pe de altă parte, se remarcă prin acces facil, dar și câștiguri relativ mici, relații de muncă dificile, uneori abuzive și necinstite. În Italia se ajunge ușor, există posibilitatea de a munci în domeniul

---

1. În acest articol am utilizat pseudonime.

mai puțin solicitant fizic al turismului sau al altor servicii și sunt oportunități de a câștiga venituri mari. Aici însă piața forței de muncă este acum saturată : „Sunt mulți români și nu îi ajută decât pe consătenii lor” (Gál). Ungaria este văzută ca un spațiu cu o piață a forței de muncă relativ accesibilă, în principal datorită rețelelor personale funcționale în care oamenii sunt implicați și oferă o acomodare culturală relativ ușoară. Cu toate acestea, disparitatea de venit ar favoriza cel mai puțin migrația către Ungaria.

În ceea ce privește cunoștințele despre migrația pentru muncă, tinerii demonstrează că sunt parte a culturii unei comunități în care migrația este o practică frecventă, având acces la contextele migraționale prin discuțiile dese despre și cu migranți. În ceea ce privește variatele interpretări, raportări, atitudini vizavi de migrație și migranți, avem de-a face cu o situație complexă.

În primul rând trebuie evidențiată raportarea la situația de relativă marginalitate de status în care sunt văzuți migranții. Există o conștientizare clară a poziției marginale a imigrantului, în sensul că are acces la muncile indezirabile și dificile și că evaluările acestor poziții de pe piața forței de muncă împieteză asupra modului cum pot fi priviți migranții ca indivizi. În afară de faptul că această marginalizare era rentabilă în termeni de putere de consum în societatea de origine, tinerii nu se arătau prea sensibili la problemele implicate de statusul de imigrant. Acestor poziții nu le erau asociate conotații negative, nici măcar în situațiile care reprezentau un caz evident de „migrație de decădere din status” (Portes și Böröcz, 1989), comparativ cu statusul lor de origine sau cu aspirațiile generale de status. Fiecare tânăr ar fi prestat aproape orice muncă pentru obținerea unui beneficiu considerabil. Dimpotrivă, calitatea locurilor de muncă și a relațiilor de muncă în societatea de origine reprezenta pentru acești tineri o problemă destul de sensibilă. În general, tinerii considerau că este degradant să lucrezi în țară ca muncitor necalificat, iar statusul de muncitor la negru pe termen lung era dăunător pentru identitățile lor sociale. O evaluare împărtășită și de restul comunității. Un migrant întors acasă (cu mai mult de un deceniu de experiență de lucru în diferite țări) a exprimat această sensibilitate diferențiată față de problema statusului (ca migrant și ca angajat în țară) după cum urmează : „Aici oamenii și-ar bate joc de mine dacă m-ar vedea că spăl vase sau curăț cartofi sau spăl podelele motelului [din apropiere]... Acolo [în străinătate], toate astea erau OK... [Dar ce tip de muncă ar fi acceptabilă pentru tine aici la motel ?] Nu știu ! ... Poate chelner sau barman ? ” (Gábosi).

Se pare că distanța socială și deosebiriile adesea reiterate și accentuate dintre societatea de proveniență și cea de destinație contribuie la acceptabilitatea pozițiilor relativ marginale în cadrul piețelor forței de muncă străine (Stark și Taylor, 1991). În pofida acestui fapt, experiența marginalității (individuală și comunitară) în cadrul unei piețe a forței de muncă străine nu contribuie la facilitarea acceptării statusului scăzut, a muncii instabile și informale acasă. Stabilitatea spațială (adică o situație de non-migrație) este înțeleasă drept acceptabilă numai în condițiile unor venituri mai mari, dar și

dacă este garantată angajarea cu carte de muncă, pe termen lung și pe o poziție recunoscută drept adecvată social.

În legătură cu atitudinile ce apar în context migrațional, trebuie analizate normele și ideologiile care evaluează comparativ stabilitatea și migrația sau care îi raportează pe migranți la cei ce nu profită de oportunitățile de mobilitate. La începutul anilor '90, primii migranți care mergeau să lucreze în Ungaria erau văzuți în termeni destul de ambigui. Participarea lor pe piața străină a forței de muncă, în sectorul secundar, era considerată degradantă într-o anumită măsură, iar caracterul ilegal al rezidenței lor constituia o situație dubioasă. Dar, odată cu accentuarea crizei economice de la mijlocul anilor '90, majoritatea bărbaților adulți din cele două grupuri de sate cercetate au avut o experiență de muncă în străinătate de durată mai scurtă sau mai lungă, iar evaluarea la nivelul comunității a fost reconsiderată. Iată ce menționează un fost migrant pentru muncă: „În 1990-1991 ziceam despre primii care au plecat acolo [la muncă în Ungaria] că sunt niște neisprăviți, niște pierde-vară... Dar într-un an sau doi am început să le cerem sfaturi despre cum să găsești ceva de muncă în străinătate” (András).

În prezent, migrația este considerată drept o dimensiune normală a practicilor generatoare de resurse; generațiile tinere, mai ales, nu cred deloc că migrația ar implica dileme morale sau de prestigiu majore. La nivel comunitar, singura situație socialmente problematică legată de migrație apare într-un context intergenerațional. Generația părinților – pe baza experiențelor din trecut ale comunității – vede în migrația pentru muncă un factor de risc ce ar putea conduce la plecarea definitivă a copiilor. Ea ar fi, așadar, o potențială amenințare la adresa reproducerii modelului familiei extinse, ai cărei membri trăiesc în proximitate geografică sub un anumit nivel de control exercitat de către vârstnici (Turai, 2003). Următorul extras dintr-un focus-grup redă un schimb de replici tipic în acest sens: „Fratele meu voia și el să plece definitiv numai că [...] mama nici nu voia să audă măcar. Are deja [o fiică și] trei nepoți care trăiesc în străinătate. Și nici măcar nu vor să vină în vizită; nu-i interesează deloc să o vadă” (Pitó).

„Da, bătrânii se tem că vor rămâne aici fără nici un sprijin.” (Gál)

Deși există unii părinți care sugerează despre copiii lor că ar putea merge în străinătate „să-și încerce norocul”, persistă atitudinile ambivalente față de migrație. Dacă mobilitatea spațială oferă copiilor șansele dobândirii unor poziții sociale remarcabile, ea poate de asemenea rupe lanțul solidarității intergeneraționale.

Tinerii sunt și ei conștienți de ideologia comunității (în cazul de față referitoare la etnicii maghiari din România) care consideră că a rămâne în comunitatea de origine constituie o formă de responsabilitate morală față de restul societății minoritare (Magyari, 1991). Chiar dacă arătau oarecare empatie față de solicitările formulate în termenii obligațiilor familiale, ei au exprimat o atitudine mai degrabă distantă față de această ideologie care interpretează migrația în contextul unei etici minoritare și al viitorului minorității. Încă un

pasaj elocvent dintr-un focus-grup : „Bătrânii spuneau că cei... [care pleacă definitiv] sunt, știi tu... trădători” (Gál).

„Și comuniștii tot așa ziceau...” (Ferenczy)

[Râzând]... „Sau cei care nu pot pleca de tare ce-și iubesc locurile natale...” (Gál).

„Poate că-i roade invidia. Nu au avut posibilitatea [să plece], poate că de asta sunt invidioși” (Pitó).

„Eu cred că oricine își caută un loc unde e mai ușor să-ți duci traiul” (Márton).

În prezent, migrația episodică pentru muncă este văzută de către majoritatea membrilor comunității drept o dimensiune de la sine înțeleasă a organizării sociale a muncii. Oamenii pot sau nu să ia parte la migrație, căreia nu îi este atașată nici o semnificație în mod particular negativă. Cu totul altfel stau lucrurile în situația în care migrația duce la stabilirea definitivă în altă țară. Mai ales acest aspect conduce la diferite forme de exprimare a dezaprobării de către societatea adultă și de către elitele comunității etnice. Maniera în care este evaluată această dezaprobare indică totuși o discrepanță generațională. Pentru cei tineri, migrația reprezintă o decizie strict individuală, în ciuda faptului că ei sunt uneori direct afectați de stabilirea definitivă a unui membru al familiei în străinătate și sunt martorii nemulțumirii unor membri ai familiei și ai cercului lor social. În multe cazuri, ei opun în mod explicit legitimitatea opțiunilor lor individuale vechilor norme ce repudiază mobilitatea.

Migrația : norme și planuri

În ce privește potențialul migratoriu, majoritatea tinerilor care trăiesc în cele două comunități consideră că este probabil – deși nu neapărat dezirabil – să reproducă practicile de migrație pentru muncă ale adulților.

Referitor la durata șederii în străinătate, cu toate că plecarea permanentă sau pe termen nedeterminat este privită cu rezervă considerabilă, nu au fost menționate limite ale duratei acceptabile de ședere în străinătate sau idei preconcepute despre perioada de ședere optimă. Întemeierea unei familii – văzută drept marca ultimă a tranziției complete la statusul de adult – constituie totuși un eveniment care provoacă o modificare radicală a evaluării migrației. Deși migrația postmaritală nu este exclusă – cel puțin nu pentru bărbați –, ea pare a fi reglementată de un set cu totul diferit de norme și limitată atât în termenii obiectivelor, cât și ai duratei planificate a mobilității. Dacă intervievații au considerat că înainte de căsătorie nu există limite în ce privește durata șederii în străinătate sau obiectivele pe care un migrant ar dori să le atingă, în cazul adulților căsătoriți, migrația pentru muncă este văzută ca fiind excepțională. Ea este considerată adecvată doar pentru realizarea unor scopuri foarte bine definite, precum rezolvarea crizelor financiare sau generarea

resurselor pentru investiții majore în gospodărie și pentru intervale de timp limitate, de obicei doar două sau trei luni.

Migrația pentru muncă este considerată deci o practică tipică și acceptabilă în timpul perioadei de tranziție de la terminarea școlii până la a deveni adult (încheierea acestui proces fiind echivalentă cu întemeierea unei familii). Această perioadă de tranziție este în prezent incomparabil mai lungă decât în cazul părinților, acest proces intergenerațional fiind caracteristic majorității societăților central și est-europene (Gábor, 2004 ; Hipfl *et al.*, 2003 ; Veres, 2004 ; Wallace și Kovatcheva, 1998).

În România, nu doar vârsta la care au loc evenimente de tranziție s-a schimbat. A existat și o transformare semnificativă a configurării traiectoriilor către statusul de adult. În timpul anilor '80 și în prima parte a anilor '90, a deveni adult presupunea în primul rând angajarea. Astăzi, educația a devenit contextul instituțional central în care se produce tranziția (Hogan și Astone, 1986). Dacă la sfârșitul anilor '80 în România doar unul din zece tineri cu vârste cuprinse între 18 și 25 de ani era înscris la universitate, începând cu anul 2000 mai mult de o treime din toate cohortele de tineri adulți sunt încadrați într-o formă de educație terțiară. În 2003, participarea lor la acest tip de educație depășea 40% (Horváth, 2004). Există totuși diferențe mari de acces la educația universitară între tinerii din mediul rural și cei din mediul urban. Tinerii de la sate sunt mai puțin interesați de universitate și au mai puține oportunități de a fi admiși la studii terțiare. Tranziția lor către statusul de adult se realizează încă în mare măsură prin intermediul muncii. Tocmai aici contează atât de mult percepțiile lor diferite despre piața internă și cea externă a forței de muncă. De vreme ce practicile de angajare informală și pe termen scurt sunt predominante în cadrul ambelor piețe, principalele diferențe dintre acestea sunt percepute în termenii salariilor și ai statusului asociat muncii. A pleca în străinătate nu presupune doar a primi salarii mai mari, ci și a evita stigmatizarea socială pentru locul de muncă („de jos”) acceptat. Dacă încorporarea în lumea muncii se va realiza oricum în sectorul secundar al pieței forței de muncă, atunci este mai acceptabil ca aceasta să fie măcar mai profitabilă din punct de vedere financiar și să se producă departe de contextele sociale în care pozițiile ocupate pe piața forței de muncă sunt cruciale pentru stabilirea statusului indivizilor în societatea de origine. Acești factori conduc astfel la plecarea tinerilor în străinătate.

Migrația ca stare de tranziție către statusul de adult

Societățile industriale moderne organizează tranziția către statusul de adult în cadrul a două contexte majore: educația și locul de muncă. Acestea trebuie înțelese drept „aranjamente instituționale care oferă, dar și restrâng oportunități,

conducându-i pe tineri de la o poziție socială la alta”, atribuindu-le, de-a lungul unei anumite traiectorii către statusul de adult, diferite poziții în sistemul social (Shanahan, 2000, p. 9). Pentru tinerii din mediul rural, pe de o parte, educația terțiară nu este atractivă, pe de altă parte, câmpul oportunităților de muncă locale este destul de precar. A munci în propria societate este mai puțin profitabil în termeni economici și oferă prea puține oportunități semnificative de dobândire de status. De-a lungul interviurilor, simțul volatilității oportunităților de muncă locale era reflectat și de proiectele de viață ale tinerilor din mediul rural: anticiparea securității viitoarelor locuri de muncă s-a dovedit a fi unul dintre aspectele cele mai vagi ale traiectoriilor lor biografice planificate sau sperate. La întrebarea: „Unde vrei să înveți și unde ți-ar plăcea să lucrezi?” am obținut răspunsuri ce reflectau lipsa de perspective în ceea ce privește locurile de muncă de pe piața internă. Acest lucru este indicat și în următorul extras dintr-un focus-grup: „Aș vrea să merg la [menționează numele unei școli profesionale] și să învăț desenul tehnic. Și după?... Nu știu! Mai aștept și văd eu apoi” (Gál).

„Și eu aș vrea să merg la [școala profesională] și apoi să lucrez puțin aici, apoi să merg să lucrez în străinătate în Ungaria sau în Germania unde sunt salarii mai mari.” (Pitó)

O să termin [liceul pedagogic]. Și după aceea, nu știu. Părinții mei vor ca eu să lucrez pe un post de chelneriță în Ungaria.” (Ferenczy)

Percepând slabele șanse de a găsi un loc de muncă stabil, majoritatea tinerilor intervievați anticipează un status flotant pe piața forței de muncă în viitor. Numai câțiva dintre ei, cu aspirații de status mai înalte, au fost capabili de a se imagina ca actori integrați în cadrul pieței forței de muncă interne. Ceilalți erau nesiguri atât în ce privea munca în țară, cât și cea în străinătate. Această incertitudine nu se confundă cu impresia generală în societățile moderne industriale potrivit căreia tinerii sunt confrunțați mai întâi cu instabilitatea locului de muncă și se deplasează doar progresiv către o poziție stabilă pe piața forței de muncă (Osterman, 1980), ci, mai degrabă, depinde de organizarea socială a muncii descrisă anterior, care este în mod particular pronunțată în România. Tinerii din mediul rural sunt cei care au în mod caracteristic șanse reduse de acces la un loc de muncă stabil și formal.

Dimpotrivă, tinerii își reprezintă migrația drept un context în care apare măcar un înalt potențial economic, chiar dacă este umbrit de posibilitatea unei evaluări negative a tipului de muncă desfășurat și a statusului angajării implicat. Ca atare, tinerii consideră că este probabil să migreze episodic, nu fiindcă această opțiune reprezintă o traiectorie normativă impusă cultural – așa cum s-ar întâmpla dacă migrația ar funcționa precum un rit de trecere –, ci fiindcă piața (internă a) forței de muncă nu oferă oportunități semnificative și motivante. Ei nu consideră migrația drept o împlinire sau o situație dezirabilă. În schimb, văd în ea singura cale prin care ar putea evita sau ușura situația prelungită de status socioeconomic incert cu care se confruntă altminteri în țara lor.

Concluzie

Noțiunea de „cultură a migrației” îl conduce pe analist la considerarea istoriei migrației în comunitățile de origine drept una dintre (multiplele) cauze ale persistenței migrației. În comunitățile examinate, cultura migrației implică, în primul rând, faptul că migrația este o dimensiune de la sine înțeleasă a noii organizări sociale a muncii. Într-o economie rurală în care vreme de mai multe decenii economiile gospodăriilor s-au sprijinit pe cei doi piloni ai navetismului către centrele industriale urbane și ai agriculturii de subzistență de la sat, migrația internațională a înlocuit în prezent mobilitatea către locurile de muncă din sectorul industrial intern.

În aceste condiții, evaluarea migrației trebuie să fie înțeleasă contextual. Nu se consideră neapărat că migrația ar avea un prestigiu mai înalt decât stabilitatea spațială, ci, mai degrabă, ea devine alternativa preferată datorită diferenței de venit care poate fi câștigată în străinătate și din cauza naturii precare a muncii pe plan intern. Migrația funcționează drept *pattern* ne-normativ care îi poate ajuta pe cei care optează pentru ea să acopere distanța dintre așteptările sociale privitoare la un loc de muncă stabil, despre care se presupune că marchează atingerea statusului de adult și posibilitățile destul de restrânse pe care le au la dispoziție persoanele din mediul rural pentru a obține astfel de poziții ancorate formal în piața internă a forței de muncă. Prin urmare, în cazul de față, migrația tinerilor nu îndeplinește funcția culturală majoră a dovedirii unor abilități caracteristice adulților (adică funcția sa potențială ca rit de trecere) și nici nu este traiectoria preferată către atingerea satisfacției materiale. Migrația constituie mai curând un context nedeterminat în care incertitudinile unei tranziții prelungite către statusul de adult pot fi negociate. Tinerii din mediul rural continuă să migreze nu doar pentru că au experiența migrației cohortelor anterioare de adulți, ci și fiindcă au la dispoziție, pentru a deveni adulți, un spectru destul de limitat de traiectorii acceptabile care, poate, continuă să se îngusteze.

Bibliografie

- Berevoescu, I. și Stănculescu, M., „Households, work and flexibility. Country contextual reports: România”, în Wallace, C. (ed.), *Research Report 2. Country Contextual Reports: Demographic Trends, Labour Market and Social Policies*, HWF Research Consortium, Viena, 2003, 295–349.
- Bonacich, E., „A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market”, *American Sociological Review* 37, 1972, 547-559.
- Bonacich, E., „Advanced Capitalism and Black/White Race Relations in the United States: A Split Labor Market Interpretation”, *American Sociological Review* 31, 1976, 34-51.

- Brettell, C.B., „Theorizing migration in anthropology”, în Brettell, C.B. și Hollifield, J.F. (eds.), *Migration Theory*, Routledge, New York și Londra, 2000, 97-136.
- CNS, *Anuarul statistic al României 1994*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1995.
- Dăianu, D., *Winners and Losers in the Process of European Integration. A Look at Romania*, Centrul Român pentru Politici Economice, București, 2001.
- Earle, J.S., *Industrial Decline and Labour Reallocation in Romania*, The William Davidson Institute, Michigan, Working Paper 118, 1997.
- Eke, S.M. și Kuzio, T., „Sultanism in Eastern Europe : the sociopolitical roots of authoritarian populism in Belarus”, *Europe-Asia Studies*, 52(3), 2000, pp. 523-547.
- Fox, J.E., „National identities on the move : Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(3), 2003, 449-467.
- Fundația pentru o Societate Deschisă, *Barometrul de Opinie Publică. Mai 2006*, București, 2006.
- Gabanyi, A.U., *The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania*, Fundația Culturală Română, București, 2000. Ediție în limba română : *Cultul lui Ceaușescu*, Polirom, Iași, 2003, traducere din limba engleză de Iulian Vamanu.
- Gábor, K., „Mozaik 2001 : A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez”, *Erdélyi Társadalom*, 2(2), 2004, 9-23.
- Gagy, J., „Székelyföld—Csíkpálfalva. A község migrációs potenciálja”, în Örkény, A. (ed.), *Menni vagy maradni ?* MTA Kisebbségkutató Intézet. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 2003, 203-214.
- Georgescu, V., *Istoria românilor. De la origini până la zilele noastre*, Humanitas, București, 1995.
- Giddens, A., *The Constitution of Society*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1984.
- Giddens, A., *Modernity and Self-Identity : Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press Stanford, CA., 1991.
- Goedings, S., *EU Enlargement to the East and Labour Migration to the West*, International Institute of Social History, Amsterdam, 1999.
- Hárs, Á. (1995) „Migration and the labour market (evidence, misinterpretations, lessons)”, în Fullerton, M., Sik, E. și Tóth, J. (eds.), *Refugees and Migrants : Hungary at a Crossroads. Yearbook of the Research Group on International Migration 1994*, Institute of Political Sciences, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1995, 85-104.
- Hipfl, B., Bister, A. și Strohmaier, P., „Youth identities along the Eastern border of the European Union”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(5), 2003, 835-848.

- Hogan, D.P. și Astone, N.M., „The transition to adulthood”, *Annual Review of Sociology* 12, 1986, 85–104.
- Horváth, I., „Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja : 1990–2000”, *Erdélyi Társadalom*, 2(2), 2004, 59–84.
- Horváth, I., *Változó környezet állandósuló trendek ? Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*, Scientia Kiadó, Kolozsvár. 2005.
- ILO, *Decent Work and the Informal Economy*. Geneva: International Labour Office, 2002, disponibil online la adresa <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/rep-vi.pdf>, accesat la data de 6 august 2007.
- Kandel, W. și Massey, D.S., „The culture of Mexican migration: a theoretical and empirical analysis”, *Social Forces*, 80(3), 2002, 981–1004.
- Kiss, D.I., „Változások a falusi fiatalok munkába lépési folyamatában a rendszerváltás után”, în Sorbán, A. (ed.), *Szociológiai tanulmányok erdélyi fiatalokról*, Akadémiai Kiadó & Scientia Kiadó, Budapesta și Cluj, 2002, 56–73.
- Kligman, G., *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, CA, 1998. Ediție în limba română: *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 2000, traducere din engleză de Marilena Dumitrescu.
- Linz, J.J. și Stepan, A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Magyari, N.L., „Marasztalnak, tehát megyünk. Gondolatok válság(ok)ról és elvándorlásról”, *Regio* 4, 1991, 110–120.
- Massey, D.S., „Economic development and international migration in comparative perspective”, *Population and Development Review*, 14(3), 1988, 383–413.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. și Taylor, J.E., „Theories of international migration: a review and appraisal”, *Population and Development Review*, 19(3), 1993, 431–66.
- Massey, D.S., Goldring, L. și Durand, J., „Continuities in transnational migration: an analysis of nineteen Mexican communities”, *American Journal of Sociology*, 99(6), 1994, 1492–1533.
- Massey, D.S. și Taylor, J.E., *International Migration*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Mohácsék, M. și Vitos, K., „Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiből”, *Erdélyi Társadalom*, 1(2), 2003, 101–112.
- Morawska, E., „Structuring migration: the case of Polish income-seeking travelers to the west”, *Theory and Society*, 30(1), 2001, 47–80.
- Neményi, Á. și Veress, E., „Gazdálkodás és vállalkozás az erdélyi falvakban”, *Erdélyi Múzeum*, 63(1–2), 2001, 153–161.
- Oláh, S., „Székelyföld—Homoródalmás és Lövete. A két falu vendégmunkás-potenciálja”, în Örkény, A. (ed.), *Menni vagy maradni ?*, MTA Kisebbségkutató Intézet. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapesta, 2003, 27–42.

- Osterman, P., *Getting Started : The Youth Labour Market*, MIT Press, Cambridge, Mass, 1980.
- Pieke, F., Nyiri, P., Thuno, M. și Ceccagno, A. *Transnational Chinese : Fujianese Migrants in Europe*, Stanford University Press, Stanford, 2004.
- Oteanu, A.M.I., „In what Romanian migrants invest their money ? The undertaking as a life strategy for migrants from Vulturu, Vrancea county”, în Bărány, T., Pulay, G. și Zakariás, I. (ed.), *A tarkaság dicsérete. Az Erasmus Kollégium diákjainak tanulmányai*, Erasmus Kollégium Alapítvány, Budapest, 2005, 365-378.
- Pippidi, A.M., Ioniță, S., Mândruță, D., *In the Shadow Economy*, Institut für die Wissenschaften von Menschen, Wien, 2000.
- Portes, A. și Böröcz, J., „Contemporary immigration : theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation”, *International Migration Review*, 23(3), 1989, 606-630.
- Sampson, S., „The informal sector in Eastern Europe”, *Telos*, 66(4), 1986, 44-66.
- Sandu, D., „Migrația circulatorie ca strategie de viață”, *Sociologie Românească*, 2, 2000a, 5-29.
- Sandu, D., „Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar”, *Sociologie Românească*, 3-4, 2000b, 5-50.
- Sandu, D., *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor 1990-2006*, Fundația pentru o Societate Deschisă, București, 2006.
- Șerban, M. și Grigoras, V., „Dogenii din Teleorman în țară și străinătate : un studiu asupra migrației circulatorii în Spania”, *Sociologie Românească*, 2, 2000, 30-54.
- Shanahan, M.J., „Adolescence”, în Borgatta, E.F. și Montgomery, R.J.V. (eds.), *Encyclopedia of Sociology* 1 (1-5), Macmillan Reference USA, New York, 2000, 1-18.
- Sik, E. și Tóth, I.J., „Some elements of the hidden economy in Hungary today”, în Kolosi, T., Tóth, I.G. și Vukovich, G. (eds.), *Social Report 1998*, TÁRKI, Budapest, 1999, 101-122.
- Stan, R., „Patterns and socioeconomic consequences of international labour migration on Catholic and Orthodox villages from Eastern Romania (Neamț County)”, în Bărány, T., Pulay, G. și Zakariás, I. (eds.), *A tarkaság dicsérete. Az Erasmus Kollégium diákjainak tanulmányai*, Erasmus Kollégium Alapítvány, Budapest, 2005, 379-393.
- Stark, O. și Taylor, J.E., „Migration incentives, migration types : the role of relative deprivation”, *The Economic Journal*, 101(408), 1991, 1163-1178.
- Tismăneanu, V., „Romanian exceptionalism ? Democracy, ethnocracy, and uncertain pluralism in post-Ceausescu's Romania”, în Dawisha, K. (ed.), *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 403-451.
- Tóth, J., „A határon kívül élő magyarokért való felelősség egyes alkotmányjogi összefüggéseiről”, în Tóth, J. (ed.), *Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2000, 123-174.

- Turai, T., „A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban”, *Erdélyi Társadalom*, 1(2), 2003, 45–72.
- UNDP, *2003–2004 National Human Development Report Romania*, United Nations Development Programme–România, 2005, disponibil online la <http://www.undp.ro/publications/pdf/NHDR2005eng.pdf>, accesat la data de 6 august 2007.
- UNHCR, *Asylum Applications in Industrialized Countries 1980–1999*, United Nations High Commissioner for Refugees—Population Data Unit. Population and Geographical Data Section, Geneve, 2001, disponibil online la <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/3c3eb40f4.pdf>, accesat la data de 6 august 2007.
- Verdery, K., „The elasticity of land : problems of property restitution in Transylvania”, *Slavic Review*, 33(4), 1994, 1071–1109.
- Verdery, K., *What was Socialism, and What Comes Next ?* Princeton University Press, Princeton, NJ, 1996. Ediție în limba română : *Socialismul – ce a fost și ce urmează*, Institutul European, Iași, 2003, traducere de Mihai Stroe și Justin Codreanu.
- Veres, V., „A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseeményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete”, *Erdélyi Társadalom*, 2(2), 2004, 25–58.
- Wallace, C., *Country Contextual Reports : Demographic Trends, Labour Market and Social Policies. Research Report #2*. Viena : HWF Research Consortium, 2003, disponibil online la http://www.hwf.at/downloads/open_area/pdf_reports/pdf_report_2/09_România_country_context.pdf, accesat la data de 6 august 2007.
- Wallace, C. și Kovatcheva, S., *Youth in Society : The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, Macmillan și St Martin’s Press, Londra și New York, 1998.
- Wiest, R.E., „Wage-labour migration and the household in a Mexican town”, *Journal of Anthropological Research* 29, 1973, 108–209.

Prin forțe proprii. Vieți transnaționale ale migranților români în Italia¹

Pietro Cingolani

În acest articol prezint perspectiva teoretică a transnaționalismului, care domină astăzi tematica studiilor despre migrație și încerc să articulez această poziție teoretică în relație cu conceptele antropologice elaborate în cadrul studiilor despre postsocialism. Originalitatea acestei contribuții este datorată tocmai acestei relații aproape neexplorate teoretic și metodologic. Astfel, deși migrația reprezintă unul dintre cele mai însemnate fenomene sociale din România contemporană, mulți antropologi care au analizat schimbările din societatea românească au preferat mai degrabă să cerceteze alte aspecte (cum ar fi, spre exemplu, relațiile de proprietate, raportul între religie și societate, schimbările din viața rurală, aspectele culturale ale consumului etc.). Acest studiu încearcă să realizeze tocmai o astfel de relaționare, mai ales că după 1989 migranții înșiși au constituit o punte fundamentală pentru înțelegerea schimbărilor culturale survenite atât în Italia, cât și în România.

În prima parte a studiului trec în revistă principalele concepte care sunt utilizate în cercetarea transnaționalismului și în studiul tranziției. În a doua parte analizez din punct de vedere istoric mobilitatea românilor, iar în cea de-a treia parte mă voi opri asupra raportului dintre stat și cetățean, încercând să arăt cum contribuie schimbarea atitudinii statului la apariția practicilor transnaționale ale migranților. În a patra și a cincea parte examinez două instituții, familia și biserica, și implicările acestora în promovarea și reproducerea identităților și apartenențelor translocale. În final, propun o tipologie a practicilor transnaționale observate în funcție de intensitatea și gradul de instituționalizare

---

1. Acest articol este rezultatul cercetării din cadrul doctoratului în antropologie făcut la Universitatea din Torino între 2004 și 2008. Ideile sunt și produsul participării la un proiect european comparativ *Migrants' transnational practices in Western Europe*, susținut de European Science Foundation. La acesta au contribuit șapte centre de cercetare europene: Swiss Forum for Migration and Population Studies din Neuchatel, în calitate de coordonator, Facultatea de Economie a Universității din Coimbra, Fieri din Torino, Universitatea de Științe Aplicate din Bremen, Migrinter din Poitiers, Cedem din Liege și Imes din Amsterdam. Traducerea din limba italiană a fost realizată de către Baci Ioana și Ardelean Veronica (n.e.).

și pun în relație transnaționalismul românilor cu nivelul de incluziune/integrare a migranților români în societatea italiană.

Transnaționalism și tranziție

În ultimii ani perspectiva transnațională s-a afirmat din ce în ce mai mult în cadrul studiilor despre migrație. A gândi în termenii transnaționalismului înseamnă depășirea categoriilor tradiționale de „emigrant” și „imigrant” și încetarea conceperii migrației ca pe un proces care are un loc de origine și o destinație clară. Argumentul transnaționalismului pornește de la ideea că, grație diminuării costurilor de transport și comunicare, pentru un număr tot mai mare de persoane a devenit posibil să aibă în mod continuu relații sociale regulate dincolo de frontierele naționale. Pentru a defini această capacitate a migranților din ziua de astăzi, Vertovec (2004) pune accentul pe conceptul de „bifocalitate” atunci când face referire la practicile cotidiene ale migranților, în care aspectele privitoare la contextul de „aici” și cel de „acolo” sunt percepute ca dimensiuni complementare ale unui spațiu unic de experiență. Conceptul de „transnaționalism” are o mare utilizare, dar a fost supus și unor critici și revizuri: au fost contestate definiția destul de vagă și, în consecință, ambiguitatea termenului „transnationalism” dar și pretinsa originalitate a unui fenomen care, de altfel, a existat și în secolele trecute, considerându-se că se supraestimează un proces mai degrabă minor (Ambrosini, 2007).

Dincolo de criticile existente, dintre care multe sunt bine argumentate, consider că o analiză punctuală a practicilor transnaționale ne-ar putea ajuta să înțelegem multe aspecte ale modului de viață al migranților contemporani. Utilizez definiția lui Portes, care consideră că practicile transnaționale sunt „acele activități inițiate și susținute dincolo de granițe de către actori ne-instituționali, grupuri organizate sau rețele de indivizi” (Portes, 2001). În crearea unui inventar de practici transnaționale este important să ne concentrăm atenția asupra intensității și impactului social al unor asemenea practici în așa fel încât să înțelegem dacă e vorba de evenimente întâmplătoare sau de fenomene consolidate, capabile să genereze structuri sociale care se reproduc în timp. Unii cercetători (Itzigsohn *et al.*, 1999) propun să găsim în interiorul spațiului social transnațional practici transnaționale, în sensul strict, iar în sens mai larg, să luăm în considerare trei variabile: gradul de instituționalizare al diferitelor practici, gradul de implicare al persoanelor în câmpul transnațional, frecvența mișcării persoanelor în spațiul geografic. Se configurează un spațiu social multidimensional, care poate să cuprindă structuri de relații de diferite feluri, grade de profunzime și amplitudine, cu diferite tipuri de cunoștințe din partea actorilor implicați (Levitt și Glick Schiller, 2004; Cingolani, 2007).

În ciuda faptului că dezbateră pe aceste teme a ajuns într-o fază remarcabilă de maturitate și de complexitate, mai ales în zona nord-americană, în literatura actuală lipsește încă, pentru zona Europei continentale, o descriere empirică sistematică a practicilor transnaționale (Rogers, 2000). Comparând studiile despre transnaționalism în SUA și Europa, Røstergaard-Nielsen (2003) a reliefat faptul că în Europa studiile despre migrație s-au concentrat pe dinamica de incluziune (încorporare) în țările în care au ajuns imigrații, pe aspectele ideologice și pe cele politice, mai mult decât pe caracteristicile legăturilor cu țările din care aceștia au plecat. Cum a subliniat Morokvasic-Müller (1999), migrații din Europa Orientală au demonstrat o oarecare înclinație spre mobilitate și spre capacitatea de a construi rețele extinse în întreg spațiul european. Un asemenea spațiu e fondat pe solidarități precare și schimbătoare, iar actorii sunt femei și bărbați pregătiți în orice moment să migreze, indiferent de frontiere și distanțe: „Ei se adaptează unei vieți împărțită temporar între un «acasă» și mobilitate, care le ocupă mare parte din viață. Conservă o disponibilitate pentru mobilitate, față de rămânerea într-un anumit loc, căci aceasta este pentru majoritatea singura garanție a supraviețuirii. Pentru unii, aceasta este garanția unei vieți mai bune și pentru un număr mic dintre ei, mobilitatea asigură acumularea de capital” (Morokvasic-Müller, 1999, p. 112).

Migrații folosesc mobilitatea în funcție de diferitele legături și oportunități ale pieței de muncă globale. Pentru ei se schimbă chiar și terminologia cu care este descrisă experiența în străinătate: ei nu vorbesc de ideea de a se stabili undeva sau de „probleme de integrare”, ci de „călătorii”.

Această abordare teoretică trebuie însoțită de un discurs cu privire la procesele de tranziție. Diferiți cercetători din țările postsocialiste au propus ca tranziția să fie descrisă ca un proces suspendat între legăturile dintre trecut și un viitor incert și nedefinit; distanțându-se de teoriile neoliberale, dar și de cele evoluționiste, au propus abandonarea marilor modele cu caracter sistemic (Verdery, 1996). Trecerea de la un stadiu la altul nu este unilaterală, ci este produsul unei combinații de traiectorii multiple. Din studiile făcute reiese că trecerea la economia de piață implică atât dinamici progresive, cât și regresive. Burawoy și Verdery (1999) vorbesc despre „involuție” pentru a defini schimbările economice care au avut loc în țările postsocialiste după 1989, unde predominau schimbările producției, cu fenomene de pierderi progresive și de strategii de subzistență. Tranziția a fost interpretată și ca o pierdere de orizonturi și de semnificații împărțite. Identitatea muncitorilor, odată creată, susținută și sărbătorită de politicile socialiste, a devenit o sursă de frustrare, dat fiind că oricum nu mai oferă capital social sau o poziție socială demnă. Astfel, alcoolismul răspândit și violența domestică sunt văzute ca indicatori ai acestor procese (Kideckel, 2002). Unii cercetători au văzut în accesul la bunurile de consum occidentale baza pentru crearea unor noi identități, dat fiind faptul că prin posesia unor obiecte materiale cetățenii țărilor postsocialiste

dobândesc conștiință de sine, însă adesea acest proces nu reușește să le redea subiecților identități stabile. A-ți crea o identitate culturală bine definită se dovedește a fi foarte dificil în realitățile postsocialiste. Tumultuoasa perioadă prin care a trecut România în ultimii 15 ani a născut mari temeri în legătură cu cine sunt învingătorii și cine sunt învinșii noii piețe deschise. Nesiguranța s-a înrădăcinat în practicile cotidiene, creând noi fisuri sociale.

România contemporană poate fi descrisă ca un mozaic de subiectivități implicate într-o construcție identitară continuă, din care sunt absente imagini de referință, solidarități care să mențină coeziunea socială, mișcări sociale și forțe capabile să promoveze ideea de incluziune. După părerea lui Roman (2003), cetățenii trăiesc o criză discursivă, dat fiind că nu dispun de un „vocabular de finalitate”, nu găsesc cuvintele pentru „a-și justifica propriile acțiuni, credințe sau cuvintele cu care să povestească uneori în perspectivă, alteori retrospectiv, poveștile propriilor vieți” (Roman, 2003, p. 26). Migranții români regăsesc și în Italia această nesiguranță existențială și socială. Pentru mulți dintre ei s-a consolidat ceea ce putem numi „gândirea pe termen scurt” (Leccardi, 2005). Gândirea pe termen scurt este o strategie individuală ce se naște din imposibilitatea, în actuala conjunctură socioeconomică, de a se integra în structuri instituționale și de a-și programa propriul viitor în plan afectiv și în planul carierei în funcție de niște timpuri foarte preciși. După cum consideră Leccardi, „când incertitudinea crește dincolo de un anumit prag și aproape se identifică cu normalul, când aspectul accidentalului, eventualului sau neașteptatului nu poate fi controlat printr-o abordare reflexivă, atunci capacitatea normală de a proiecta – *proiectul unei vieți* pe termen lung – este inevitabil compromisă” (Leccardi, 2005, p. 56). Pentru mulți tineri adulți, autonomia existențială se disociază adesea de dobândirea independenței sociale și economice. Instituțiile, spre deosebire de trecut, nu mai garantează această trecere, iar oamenii concep „un viitor apropiat”: viitorul este inclus într-un prezent extins, iar aceasta permite menținerea continuității biografice, acceptând fragmentarea și incertitudinea mediului ca un dat ce nu poate fi eliminat¹. În estul Europei, cetățenii au trecut de la o stare în care socialismul de stat conserva norme și valori ale modului de a-ți construi viața personală și le instituționaliza în mod formal la o realitate în care s-a pierdut orice referire instituțională (Dubsky, 1993). Gândirea pe termen scurt e o condiție evidențiată și de Sayad (1999) când vorbește de sensul „provizoriului definitiv” ca de o caracteristică intrinsecă a experienței de migrație. Utilizarea termenului „proiect de migrație” este mai degrabă nepotrivită, întrucât presupune existența unor scheme biografice precise, în care acțiunile cu un orizont pe termen scurt sunt

---

1. În afară de gândirea pe termen scurt, există și alte strategii individuale ce se nasc din ideea de „viitor fără proiecte”, în care individul abandonează planuri precise și se lasă în baza unor direcții generale de mers, cu condiția: „nici viitor, nici planuri”, individul renunțând la orice formă de acțiune, cedând în fața incertitudinii (Leccardi, 2005, pp. 74-85).

integrate în secvențe de acțiuni cu un orizont temporal mai extins, permițând reconectarea cursului vieții individuale la timpul social (Leccardi, 1996). Pentru mulți migranți, această integrare nu există. A adopta o gândire pe termen scurt înseamnă, de asemenea, a fragmenta și mai mult timpul biografic sau a face și mai complex raportul dintre trecut, prezent și viitor. Raportul dintre individ și memoria colectivă devine problematic: dintre migranții români lipsesc acele elemente de identificare generațională care le-ar permite să se definească ca grup bine delimitat de cel al părinților lor¹. Pentru tinerii români, acest consens la care se ajunge cu situația de precaritate reprezentată, în plus, amânarea unor alegeri esențiale, cum ar fi formarea unei familii sau intrarea în maturitate.

Transnaționalismul și tranziția sunt prin urmare cele două universuri epistemologice în contextul cărora se situează legăturile complexe pe care românii din Italia le-au creat între locurile migrației lor. În acest studiu voi folosi materialul obținut în timpul cercetărilor mele în acest domeniu în Torino și la Marginea (jud. Suceava). În zona orașului Torino, cetățenii români ocupă locul întâi ca grup de migranți: existau mai mult de 25.000 de rezidenți în orașul Torino la sfârșitul lui 2006 (30% din populația străină) și 44.000 de rezidenți în provincia Torino (care se dovedește astfel a fi pe locul doi în Italia ca populație de cetățeni români după provincia Roma) (Città di Torino e Prefettura di Torino, 2007). Marginea este un sat din zona Sucevei, în nord-estul României. Din cei 10.000 de locuitori ai săi, aproximativ jumătate se află în Italia, majoritatea în Torino și în localitățile din preajmă; cazurile mărginenilor pot fi considerate exemplare pentru condiția multor alți emigranți români.

Mobilitate și practici transnaționale

În ultimele dezbateri științifice despre migrația din România, una dintre temele cele mai discutate a fost natura circulară a acesteia și specificitatea pe care o astfel de mobilitate o prezintă față de formele clasice ale migrației, în care stabilirea în țara de destinație era văzută ca o alternativă la întoarcere. Numeroase analize au descris cum, în ultimii ani, s-a constituit un nou spațiu de migrație european, în care cetățenii români au început să se miște adesea iregular și exploatând breșele din sistemele naționale din țările de destinație. Conform datelor I.N.S., emigrația definitivă, înregistrată prin ștergerea din Registrul de la starea civilă, a ajuns de la 21.000 de indivizi în 1996 la 10.095

---

1. Persoanele care au în prezent în jur de 30 de ani, fiind adolescenți în momentul Revoluției, își definesc generația în mod negativ: „o generație de sacrificiu”. În loc să evidențieze valori sau experiențe formative unificatoare, subliniază adesea ceea ce nu au avut sau ceea ce nu au putut fi.

în 2004 (Institutul Național de Statistică, Anuarul 2005), iar un sondaj privind așteptările populației în legătură cu posibilitatea de a pleca din țară (Lăzăroiu, 2003) relevă faptul că 18% dintre cei intervievați doreau să lucreze în străinătate, în timp ce doar 4% doreau să părăsească România definitiv.

După cum au evidențiat mai mulți cercetători (Diminescu și Lăzăroiu, 2002 ; Sandu, 2000), analiza recentelor migrații din România trebuie încadrată în fenomenele de mobilitate care s-au prezentat sub diverse forme înainte și după 1989. La un prim nivel de analiză, se pot identifica trei forme de mobilitate spațială care s-au succedat și intersectat în timp : migrația internă, migrația în statele imediat apropiate, migrația internațională. În ceea ce privește migrația internă, o bună parte a populației rurale a României a fost implicată, în perioada socialistă, în fenomene de migrație sau de pendulare din satele natale către zonele industriale urbane. La începutul anilor '90 inflația crescândă, închiderea unor fabrici și șomajul din mediul urban au dus progresiv la reducerea fenomenului până în 1997, când s-a înregistrat o inversare în această tendință, prin urmare a devenit predominantă migrația internă dinspre oraș spre sat (Rotariu și Mezei, 1999).

Migrația în statele imediat apropiate, începută deja din timpul comunismului și continuată în primii ani de după 1989, se baza pe avantajele care derivau din diferențele de venit și de standard de consum dintre România și țările vecine, precum țările din fosta Iugoslavie sau Ungaria : în special începând cu ultimii ani ai deceniului al nouălea, mulți români s-au transformat în *migranți pe termen scurt*, implicați în comerțul informal, definit de unii cercetători prin expresia „comerț de valiză” (Wallace și Stola, 2001). În sfârșit, migrația internațională, care a avut ca destinație nu doar Italia, ci și Germania, Israel și Spania, se poate analiza concentrându-ne atenția asupra perioadelor de ședere în străinătate și asupra frecvenței și duratei întoarcerilor în România. Apar o serie de posibilități în care se trece de la o emigrație definitivă, fără cale de întoarcere sau cu întoarceri sporadice în vacanțe, la o migrație cu opriri lungi (în care se alternează ani petrecuți într-una sau mai multe țări străine, cu întoarceri în România) și la o migrație temporară în care se alternează, în timpul unui an, scurte perioade petrecute în străinătate și scurte perioade petrecute în România. Acest ultim tip este cel care s-a impus începând cu anul 2002, când renunțarea la obligativitatea vizei a permis consolidarea unor strategii de migrație care alternau 3 luni „de turism” în Italia cu 3 luni în România. În familii s-a consolidat o memorie a mobilității, pentru care migrația internațională actuală este o variantă a unor strategii deja înrădăcinate în anii '60. Iata cum explică un profesor de liceu aflat la pensie : „Forța de muncă rămasă fără muncă prin crearea fabricii a mers în afara satului deoarece aici erau puține de făcut : exista fabrica de coșuri sau cele de cherestea, dar nimic mai mult. Mulți au mers pe șantiere la Rădăuți, orașul cel mai apropiat : stăteau în tură 8 ore, apoi se întorceau seara acasă la Marginea, tot pentru a munci în gospodărie. Mergeau și în minele din Tulcea sau la Gura

Humorului, unde se extrăgea uraniu : mulți s-au îmbolnăvit de silicoză și au murit înainte de a împlini 30 de ani. Toți aceștia mergeau acolo, câștigau bani și îi trimiteau acasă. Cei care mergeau la întreprinderi agricole, la Constanța sau la Oradea, aduceau înapoi mari cantități de grâu” (Gavril).

Odată cu intrarea României în Uniunea Europeană, la 1 ianuarie 2007, s-a făcut ultimul pas spre libera circulație a persoanelor : intrarea și șederea în Italia nu mai sunt supuse legislației cu privire la cetățenii extracomunitari, legea unică existentă cu privire la imigrație¹. În afară de aceasta, după peste 10 ani de muncă în Italia, începe să apară și categoria celor care s-au întors în România cu gândul de a se restabili definitiv (Cingolani și Piperno, 2005).

Unii cercetători (Constantin, 2004) au subliniat faptul că granița dintre aceste tipuri de mobilitate este foarte fragilă și există adesea cauze externe și neprevăzute care duc la modificarea proiectelor inițiale. Pentru migrații cei mai recentți, circularitatea și „instalarea în mobilitate” s-au consolidat ca strategii de organizare a prezentului. Din cercetarea de teren realizată în România a reieșit faptul că există un număr de persoane cu o slujbă stabilă în țară, care folosesc cele două luni de vacanță estivală pentru a-și mări venitul lucrând în Italia, întorcându-se apoi și reluându-și slujba la începutul toamnei. Această strategie este răspândită mai ales printre studenți sau printre funcționarii de stat, profesori și angajați în administrația publică : „Surorile mele vor rămâne în România. Au venit și ele anul trecut, în august. Au spus că vin în vacanță, apoi le-am găsit ceva de lucru și au lucrat și ele, au câștigat câte ceva. Sora mea mai mică a reușit să strângă într-o lună și jumate 1.000 de euro, iar în România 1.000 de euro e ceva. A reușit să își cumpere telefon mobil, din acela mai elegant, niște camere digitale, lucruri de genul acesta. A reușit să facă un pic din toate, ca să continue și cu școala, deoarece trebuie să își plătească facultatea” (Mihaela).

Pe lângă acestea, în alegerea strategiilor de migrațiune, vârsta și genul contează mult : cine părăsește România tânăr, fără legături de familie, este mai dispus să rămână în Italia perioade mai lungi de timp, chiar și în mod clandestin, dat fiind că nu are legături afective în țară. Pentru persoanele mai în vârstă, mai ales pentru femei, dacă au lăsat copii sau parteneri de viață în România, libertatea de mișcare sporită ce a urmat anului 2002 a reprezentat un avantaj. Acestea, întorcându-se periodic în România, au posibilitatea să își țină sub control casa și copiii, să fie de față în momentele importante, pentru lucrările agricole. În acest fel explică o femeie care lucrează periodic în Torino ca asistentă la domiciliu : „După 2002, pentru femeile din România situația s-a îmbunătățit deoarece acum putem să facem cu schimbul și la

---

1. Românii care rămân în Italia pe o perioadă de timp mai mică de 3 luni nu au nici o obligație legală. Odată trecute cele 3 luni, nu trebuie decât să se înscrie la Oficiul Stării Civile din localitatea în care locuiesc, arătând documentele care atestă că muncesc, pe cont propriu sau angajați de cineva, că dispun de un venit, precum și polița de asigurare medicală.

fiecare trei luni putem să fim aproape de fiii și soții noștri. Pentru femeile din Italia situația e un pic mai dificilă deoarece trebuie să își schimbe des angajatele” (Valeria).

Raportul dintre stat și cetățean

Ce valoare a fost atribuită acestei mobilități odată cu trecerea timpului și ce rol a avut statul? La ora actuală, mobilitatea se înscrie în cadre de semnificație diferite față de cele din trecut, dat fiind că și raportul dintre stat și cetățeanul român s-a schimbat foarte mult. În perioada socialismului, atunci când autoritatea statului era omniprezentă și influența profund viața socială a oamenilor, mobilitatea lucrătorilor era puternic controlată de către regim și era inclusă într-un proiect bine definit. Mărginenii, ca și alți muncitori sezonieri din Moldova, erau trimiși în mine, pe șantiere și pe câmpuri, la sute de kilometri de casă, pentru a furniza mână de lucru ieftină, dar și pentru a se distruge din fașă orice tentativă de contestare socială sau pentru a fărâmița posibila solidaritate internă a clasei muncitoare. În ciuda acestei puternice dorințe de control, mărginenii au știut să folosească în propriul avantaj limitele impuse și să le transforme într-o formă de rezistență. Unii, de exemplu, scăpau de programarea valurilor de muncitori și se mutau de pe un șantier pe altul, în funcție de condițiile economice oferite. Alții se întorceau în sat aducând cu ei noi forme de contestare a regimului, învățate în zone în care politica se făcea simțită mai mult decât în Marginea. Acest comportament dovedea o ambivalență față de puterea centrală: statul era „tatăl sever” care controla modul în care se comportau fiii săi și care îi pedepsea pe cei care deviau de la normă, dar era și „mama” care oferea ajutor, un loc de muncă sigur, grădinițe pentru copii, alocații pentru familiile numeroase, o casă sigură¹. După 1989, mobilitatea a apărut ca un prim răspuns în fața unui stat absent, iar românii s-au trezit brusc „orfani”: contribuțiile publice s-au prăbușit și cea mai mare parte a instituțiilor care asigurau bunăstarea au dispărut sau au fost privatizate. Statul a aruncat pe umerii familiilor costurile pentru sănătate, educație, asistență pentru bătrâni și pentru multă vreme nici măcar nu a recunoscut rolul social și economic al celor care migrează. În ochii majorității, această realitate a scăzut imaginea puterii publice și a reprezentanților săi. Migranții din Marginea au părăsit un stat fragil pentru a găsi în Italia un alt stat, poate la fel de fragil. Mulți români afirmă că au regăsit în Italia multe caracteristici ale vieții publice românești.

---

1. Această ideologie specifică este subliniată și de Susan Gal și Gail Kligman (2000): în România socialistă s-a construit o mitologie națională de tip patriarhal, în care bărbatului îi reveneau îndatoririle de a apăra patria, cea de a face muncile grele, industriale și migrațiile sezoniere, iar femeii – obligațiile de a face copii și de a păstra tradițiile.

Un raport similar între cetățeni și instituții, o toleranță ridicată față de munca la negru, faptul că relațiile informale predomină la locul de muncă, o interpretare flexibilă a regulilor. Și comportamentul adesea arbitrar al forțelor de ordine amintește românii de poliția de la ei din țară. Mulți migranți au muncit în trecut în Germania, iar paralela dintre Italia și România apare cu atât mai clară dacă e să comparăm cu modul de a se comporta al statului german în ceea ce îi privește pe migranți. Pe de o parte, aceștia au experimentat în Germania o structură de asistență publică mai bine pusă la punct (ajutoarele de șomaj și, în primii ani, contribuțiile pentru cei care cereau azil), pe de altă parte o eliminare a muncii la negru, prin aducerea în legalitate a celor care o practicau și o structură de control mult mai riguroasă în ceea ce privește neregulile. Transnaționalismul românii care migrează în Italia s-a dezvoltat astfel ca o strategie de adaptare între două entități statale vulnerabile și cu granițe poroase.

Rețelele familiale folosite pentru a face față tranziției

În fața acestor rupturi de perspectivă și a statului care a renunțat total la rolul de îndrumător și de supraveghetor, familia a reprezentat un adăpost și un loc sigur în anii care au urmat căderii regimului comunist, dar și spațiul de bază pentru construirea de strategii, având ca scop depășirea crizei (Cingolani, 2007). Membrii familiilor au adăugat câștigurile materiale provenite din agricultura salariilor și ajutorului social primit. De altfel, rețelele familiale au avut un rol important în diferitele momente ale migrației: la început, prin alocarea unor resurse pentru călătorie, la întoarcere, prin oferirea unui prim sprijin, ca, de altfel, și după aceea, când au servit ca punct de referință și susținere în alegerile importante (Brettell, 2000). În timpul migrației, familia n-a rămas neschimbată, ci a dobândit noi caracteristici prin formarea selectivă a legăturilor familiale – emoțional sau material – și s-a produs ruptura binomului familie-conviețuire (Wilk și Netting, 1984, pp. 18-19).

Prezența românii în Italia e relativ recentă, dar a cunoscut o evoluție considerabilă în ceea ce privește structura de vârstă și gen. În timp ce în prima perioadă (din 1990 până în 1995) cei care ajungeau în Italia erau cu preponderență bărbați necăsătoriți, care constituiau grupul de *explorare* (Potot, 2003), sau femeii care se alăturau soților lor, de la sfârșitul anilor '90 din ce în ce mai multe femeii au început să plece înaintea bărbaților. În Italia, de altfel, creșterea cererii de asistență legată de îmbătrânirea populației și de criza sistemului social a obligat multe mame să migreze singure, ținându-le departe de copiii și soții lor pentru mulți ani. Numeroase familii despărțite din cauza migrației au reușit după mulți ani să se reîntregească, dar reconstruirea nucleului într-un nou context implică restabilirea raporturilor sociale. În

asemenea cazuri, de familie transnațională, legăturile sunt adesea modificate după circumstanțe¹.

Vlase (2004a, 2004b) analizează un lanț de migrație feminină din Vultur (Vrancea) la Roma și arată cum femeile, deși pornind de la un capital migrator inferior bărbaților, și-au redefinit poziția în interiorul comunității de origine și a grupurilor domestice. Astfel, Vlase observă că, înainte de migrarea în Italia, rolul femeii a fost în mare parte pasiv și legat de deciziile bărbaților, neexistând un echilibru economic al muncii desfășurate în familie. Emanciparea economică a implicat schimbarea rolurilor din familie, iar noile modele familiale au modificat așteptările sociale și în rândul celor care nu au migrat. Din analiză a rezultat faptul că foarte des relațiile migranților se limitează la membrii propriei familii sau la membrii familiei extinse care stau în aceleași zone. Această izolare în interiorul spațiului familial duce la o logică de exploatare în interiorul grupului conațional și propagă neîncrederea dintre români. Astfel, un zidar care a lucrat la Torino aproximativ trei ani condamnă mecanismele de exploatare din interiorul comunității: „Singurele persoane în care am încredere sunt soția și copiii mei. Aceia care au făcut mulți bani în Torino sunt aceia care au pornit înaintea mea, deja din 1994. Aceștia nu vor să vorbească cu noi, își dau aere, ne tratează ca fiind inferiori. Măcar înainte, în fabrică, eram toți egali, nu era nimeni care striga: «Bun la nimic». Români sunt invidioși, nu vor să dea de lucru altora. Dacă unul are un serviciu, câștigă 1200 de euro pe lună, pentru nimic în lume nu vine să te ajute! Sunt și românce care profită de alte românce: de exemplu, îți cer 600 de euro și apoi îți fac rost de servicii” (Costantin).

Familia este primul nucleu în interiorul căruia se gestionează migrația din punct de vedere afectiv și economic. Pentru femeile care lucrează în Italia, nașterea unui copil reprezintă o cheltuială și o ocupație în plus. Sunt realizate strategii diferite: unele își duc copilul în România și îl lasă în grija unei surori sau a mamei; în alte situații, bunica merge în Italia pentru a avea grijă de copil. În ultimii ani, a apărut fenomenul femeilor vârstnice care migrează la Torino în acest scop, pentru a avea rolul de *bunici transnaționale*. Astfel, în familiile numeroase se realizează o colaborare între toți membrii care, pe lângă faptul că pun împreună economiile, au practici de mobilitate regulate între România și Italia folosind o strategie colectivă.

„În familia mea suntem 9 frați. În 2000 mama a plecat și a lăsat toți copiii în grija Gabrielei, sora cea mai mare, care ne-a fost ca și mamă. După trei ani de ședere în Torino, mama s-a hotărât să se întoarcă în România pentru că era

---

1. „Folosim termenul «creare de granițe» pentru a numi modalitățile și semnificațiile pe care membrii familiilor transnaționale le folosesc pentru a-și crea un spațiu transnațional și legături de rețea în ariile unde conexiunile cu semenii sunt relativ risipite... «Crearea de granițe» se referă la diferitele tipuri de întâlniri între persoane, care pot fi mai mult sau mai puțin intime, creative, îmbucurătoare sau aducătoare de conflicte” (Bryceson și Vuorela, 2002, p. 11).

în vârstă și vroia să-i dea Gabrielei posibilitatea de a cunoaște Italia, pentru că era tânără și avea toată viața înaintea. Gabriela a luat locul de muncă al mamei. Chiar și noua casă este rezultatul colaborării dintre noi, toți frații : toți banii pe care i-am adunat i-am folosit pentru casă, fără excepție.” (Ovidiu)

În interiorul familiei se dezvoltă mare parte din practicile economice transnaționale, pornind de la trimiterea de bani sau bunuri. Aceste acțiuni reprezintă primul nivel de implicare într-un spațiu social transnațional, un nivel minim, dar având o semnificație foarte importantă. Fluxul bunurilor este bidirecțional (Mazzucato, 2005) și se desfășoară nu numai din Italia spre România, ci și dinspre România spre Italia. În anumite perioade critice, migrantul în Italia este acela care primește bani și sprijin din țară : „Anul trecut am ajuns aici și am rămas pentru trei luni fără servicii, deoarece acum e mai greu de găsit de muncă. În aceste trei luni a trebuit să plătesc chiria și mâncarea și pentru acestea soția mea îmi trimitea 200 de euro pe lună” (Costantin).

Se găsesc anumite bunuri de consum care costă mult mai puțin în Italia și care sunt de calitate superioară. Deși în orașele românești sunt răspândite hipermarketurile, în zonele rurale se găsesc doar magazine alimentare mici, cu prețuri foarte ridicate. Printre aceste bunuri, cele mai des întâlnite sunt detergenții, articolele de menaj, anumite produse alimentare (ca uleiul de măsline și cafeaua), hainele la mâna a doua, care în Italia sunt distribuite gratuit. În ceea ce privește bunurile care sunt trimise din România în Italia, acestea sunt în mod special țigările, produsele alimentare făcute în casă (preparate din porc, țuică, preparate din fructe). Multe din aceste produse au o valoare afectivă (pe lângă cea economică) și ajută la menținerea unei memorii vii a locului de origine.

Indiferent de momentul în care s-a emigrat, casa reprezintă pentru toți prima investiție transnațională. Acest lucru e legat de aspectele culturale tradiționale, conform cărora tinerii trebuie să-și construiască o nouă locuință înainte de a se căsători : „Pentru a-ți găsi o soție trebuia să ai o casă. Dacă te căsătoreai fără casă se spunea că ești «măritat» și nu «însurat», era o rușine în tot satul. În alte zone, ca, de exemplu, în Constanța, tinerii căsătoriți mergeau să locuiască în chirie așteptând să se termine casa, nu conta, dar la noi în Moldova a fost dintotdeauna altfel. A fost o perioadă când s-a dezvoltat industria, în care unii băieți s-au mutat în apartament, și-au vândut casa. Apoi au regretat ceea ce au făcut. Oricum, pentru noi, să ai un apartament în oraș nu a fost niciodată un vis. Erau autobuze la fiecare jumătate de oră și de aceea nu era greu să lucrezi acolo și să te întorci seara la Marginea. De asemenea, la noi s-a dezvoltat un așa-numit patriotism local, ca rezultat al prezenței habsburgice. Primul obiectiv a fost să-ți faci casă. Chiar și tinerii de azi visează la o casă : numai anul trecut s-au dat 260 de autorizații pentru construirea de case noi, într-un loc cu 3.000 de locuințe” (Sorin).

Casa are totodată o legătură nu numai simbolică, dar și materială cu pământul natal : este garanția că, oricum ar merge lucrurile în Italia, ai un punct de referință în țară.

„Acum am intenția să-mi construiesc o casă : nu o fac pentru că vreau să mă întorc, ci în caz de necesitate. Dacă mi se întâmplă ceva aici, încât să nu mai reușesc să lucrez, să nu mai pot rămâne în Italia, știu măcar că am propria mea casă și că pot să mă întorc liniștit în țara mea. Însă dacă nu fac acest lucru și cheltui banii într-o parte sau în alta, când mi se va întâmpla ceva și nu voi mai putea lucra sau nu voi mai putea rămâne aici, mă voi întoarce în țara mea și unde voi merge ? Va trebui să merg la părinții mei ! Și părinții mei îmi vor spune : «Ai lucrat patru ani, ai câștigat ceva bani, unde îți sunt banii ? Nu poți să stai aici, mai sunt doi frați în afară de tine». Pentru că la noi, în România, ultimul frate rămâne în casa părinților, ceilalți doi se căsătoresc și pleacă repede de acolo. Dacă nu voi putea folosi casa, atunci o vor lua frații mei.” (Andrei)

Casa, în fază de proiect, de construcție și chiar de mentinere ulterioară, este construită cu ajutorul întregului grup familial. Părinții sunt adesea cei care procură materialele cu banii trimiși de fiii lor, supraveghează desfășurarea lucrărilor, *țin cheile ușii*. Fiii controlează de la distanță evoluția lucrărilor, prin intermediul telefonului și călătoriilor anuale din timpul vacanțelor. Chiar și pentru activitățile economice transnaționale, partenerii sunt aleși prioritar din interiorul familiei. Este cazul unei întreprinderi de succes care adună pneuri uzate în Italia și le trimite în România, unde le reface și le vinde. În întreprindere lucrează patru frați, doi în Italia și doi în România : „Noi suntem patru frați și întotdeauna ne-am ajutat între noi, acesta este secretul succesului nostru. Aici s-au înființat multe întreprinderi care mai târziu au dat faliment pentru că asociații nu s-au înțeles între ei. Românul nu se poate baza pe colaborare, trebuie să se descurce singur : când sunt doi români, unul e deja în plus. Atunci noi, frații, ne-am căsătorit mai târziu pentru că vroiam să consolidăm afacerea” (Viorel).

Bisericile transnaționale

Migranții români sunt de diferite confesiuni : majoritatea sunt ortodocși, dar există și numeroși catolici și protestanți (mai ales pentecostali și adventiști). Participarea la activitățile comunităților religioase reprezintă o trăsătură identitară importantă, un factor distinctiv. În interiorul comunității religioase redevii „român”, în timp ce munca zilnică duce la dispersia românilor și la omogenizarea cu restul populației locale. Practic, dacă totalitatea acelor care au fost intervievați se declară creștini, se constată deseori că practicarea religiei și frecventarea bisericii în Italia începe să scadă cu timpul. Bisericile au fost un punct de referință pentru nou-veniți, întrucât acestea reprezentau singurul loc din oraș cu caracter etnic românesc. În biserică întâlnești conaționali cu care să schimbi informații și prin care să afli oferte de muncă. Acest rol, furnizarea de servicii și contactul dintre grupul imigrant și societatea locală, nu este o caracteristică specifică doar bisericilor românești, ci și altor grupuri de migranți.

Însă nu toate bisericile pot fi numite „transnaționale”, deoarece nu toate creează o punte între societatea de proveniență și noua societate. Religia penticostală, care în România a fost „tăcută” în perioada comunistă, a cunoscut o dezvoltare surprinzătoare începând cu anii '90, concomitent cu migrarea către Occident. Caracteristicile doctrinei și structura de organizare fac ca această biserică să poată fi considerată „transnațională”, fiind diferită de cea ortodoxă, care este mult mai legată de apartenența națională: „Religia ortodoxă e o religie națională, deoarece pune accent pe importanța patriei, a pământului românesc. Foarte des, România, ca națiune, s-a identificat cu religia ortodoxă. Și același lucru s-a întâmplat și cu regimul comunist, de aceea perspectiva regimului în anumite aspecte era apropiată de cea ortodoxă: amândouă subliniau importanța patriei. Pentru penticostali, acest lucru nu are nici o relevanță, este o religie postnațională: la început au fost persecutați deoarece reprezentau o amenințare pentru națiunea română, mai ales prin legăturile lor cu America. Acum sunt foarte puternici în ceea ce privește menținerea persoanelor unite în diaspora. Pentru penticostali, contează apartenența globală și datorită acestui fapt se adaptează ușor la noile condiții” (Vasile).

În multe localități românești se poate distinge o ruptură confesională între familiile ortodoxe și familiile neoprotestante (penticostali, adventiști, bapțiști). O asemenea diviziune are loc și în rândul familiilor de migranți, iar persoanele au suport social și repere diferite (Radu, 2001). Din studiul asupra acestui domeniu a rezultat faptul că oamenii, prin alăturarea la aceste grupuri protestante, și-au dezvoltat un sentiment de compasiune și de ajutorare, având un caracter moral sau economic. Acest lucru este mai rar întâlnit în interiorul grupului ortodox din Marginea, unde e mai evidentă destrămarea relațiilor comunitare. Chiar și structura organizării bisericilor e diferită: la ortodocși fiecare parohie e responsabilă de propria comunitate locală și rar se creează legături cu alte parohii din regiune. Parohiile românești din Torino și parohiile românești din satele de proveniență a migranților au puține relații. Ilie, preot ortodox în Marginea, a cărui poveste, ca întotdeauna, s-a răspândit repede între bisericile locale (la Marginea și la Torino), spunea că domină un sentiment de competiție în ceea ce privește colaborarea transnațională: „În 2000 am fost la Torino pentru trei săptămâni în vizită la preotul ortodox de acolo, părintele Mihai. Am vizitat familiile din Marginea, am fost fie la Torino, fie la Chieri. Am participat chiar și la liturghia duminicală a lui Vasilescu, dar acesta nu mi-a dat voie să celebrez deoarece se temea că-i voi cere bani. Am luat parte la liturghie ca un simplu creștin. Însă cei din Marginea m-au recunoscut când m-am închinat la icoane, s-au apropiat de mine și îmi puneau bani în buzunare, făceau zgomot, iar soția lui Vasilescu se uita urât la mine. Într-o dimineață am adunat 8.000 de mărci! După cum vezi, mulțumită locuitorilor din Marginea, lui Vasilescu îi merge bine la Torino. Însă nu e nici un fel de colaborare” (Ilie).

În bisericile pentecostale, legăturile transnaționale sunt de două feluri: morale și economice. Pastorii vin des din România în vizită la Torino pentru a controla conduita credincioșilor emigrați și pentru a menține unitatea în comunitatea dezmembrată. Pentru a intra în Biserica Pentecostală din Italia, se cere o scrisoare de recomandare din partea pastorului român care să ateste buna conduită a creștinului. În același mod, reprezentanții comunităților italiene organizează vizite periodice în România. Din punct de vedere economic, nu puține sunt inițiativele de strângere de fonduri pentru susținerea unor proiecte sociale în comunitățile pentecostale din România: donațiile creștinilor din Torino sunt folosite pentru renovarea locurilor de cult, pentru modernizarea infrastructurilor școlare, pentru ajutorarea familiilor aflate în dificultate economică (copii rămași orfani, familii ale căror case au fost arse). Legătura religioasă activează mecanismele de solidaritate, element fundamental în procesul de migrație; acesta este și cazul unui român pentecostal care și-a deschis în 2000 o întreprindere de construcții la Torino și care avea personalul format doar din persoane de aceeași religie care au imigrat în acea comunitate.

„Dintotdeauna pentecostalii au avut relații mai bune cu Occidentul și acest fapt le-a dat posibilitatea de a fi primii care au părăsit țara. De exemplu, sunt persoane de această religie, ca predicatorul Modest, care au primit donații din America și Germania în valoare de 20.000 de euro. Primii pentecostali plecați peste hotare au constituit punctul de trecere pentru ceilalți, prieteni și familie. În Italia nu vezi pentecostali la colțurile străzii fără servicii, pentru că din momentul în care ajung la destinație, știu deja cine le va oferi servicii, fiind întotdeauna unul dintre ei.” (Vasile)

Pentecostalii, în comparație cu mulți alți migranți români, reprezintă un grup social care-și organizează viața cotidiană printr-o *gândire pe termen lung*. Într-un moment istoric în care tinerii se căsătoresc mai târziu, au puțini copii și intră cu dificultate în lumea stabilă a muncii, pentecostalii se căsătoresc tineri, au copii mulți și se disting printr-o incredibilă vivacitate antreprenorială. Pentru pentecostali, experiența migratorie, care implică întotdeauna o destabilizare și o schimbare radicală, se situează în interiorul unor scheme biografice mai clare. Resursele care alimentează această *gândire pe termen lung* sunt atât de natură morală, cât și materială. Pe de-o parte, pentecostalii sunt susținuți de un optimism puternic în ceea ce privește viitorul și de o certitudine că alegerile lor sunt toate ghidate de voința divină; pe de altă parte, structura de organizare orizontală, ajutorul reciproc și redistribuirea resurselor în interiorul comunității au constituit și au continuat să constituie o siguranță și o forță în plus în fața împrejurărilor și iminențelor contemporane. Pentecostalii au găsit o poziție de echilibru care le permite să împace plăcerile și riscurile capitalismului dezordonat cu o structură socială și o viziune foarte conservatoare asupra raporturilor sociale.

„Singuri în mijlocul furtunii”. Un mozaic de practici și identități

Perspectiva transnațională oferă, teoretic, un aparat conceptual foarte util în analiza procesului de migrație românească în Italia. Însă atâta timp cât analiza nu are un rezultat de simplificare, este important să dai atenție dimensiunii diacronice, densității practicilor transnaționale, relației dintre dimensiunea individuală/familială și cea colectivă. Prezența românilor în Italia e relativ recentă, dar a avut o creștere foarte rapidă din punct de vedere cantitativ și o evoluție a caracteristicilor sociodemografice. Această prezență poate fi împărțită în patru mari faze: *descoperirea*, de la începutul anilor '90 până în 1995 (cu mulți tineri care rămâneau în Italia fără documente pentru mai mult timp); *consolidarea*, din 1996 până în 2001 (prin creșterea numărului de femei, care se alăturau soților lor sau care porneau singure, precum și o parte fiind populație etnic mixtă); *circulația*, din 2002 până în 2007 (prin creșterea numărului de persoane care rămâneau în Italia pe termen mai scurt); *deschiderea frontierelor* (din ianuarie 2007).

Practicile transnaționale au o anumită poziție în istorie: e important să știi când au luat naștere, sub influența căror participanți și în ce circumstanțe geopolitice. Un exemplu îl reprezintă practicile transnaționale în sfera economică: mica întreprindere din sectorul transporturilor s-a dezvoltat în prima fază prin trimiterea de produse și mai ales prin economiile trimise de migranți familiilor din România; în a doua fază, odată cu consolidarea comunităților, s-au putut transporta alimente din România spre Italia, pentru a răspunde cererilor impresionante de bunuri specific românești care nu se găseau pe teritoriul italian; în a treia fază, creșterea călătoriilor persoanelor a determinat specializarea în transportul de pasageri. Intrarea în Europa și reducerea taxelor vamale a îndreptat atenția asupra transportului de produse, în timp ce numărul de persoane care călătoresc este în scădere.

Aceste practici fac parte din sfere diferite, sunt foarte variate și se pot distinge în baza gradului de instituționalizare, a nivelului de implicare al participanților, a frecvenței călătoriilor între localitățile geografice. Reluând modelul lui Itzigsohn, Cabral, Mendina și Vasquez (1999), care propun o tipologizare pentru migrația dominicană în Statele Unite ale Americii, aceste practici se pot insera într-un continuum, așa cum reiese din exemplul redat de grila alăturată.

În cazul emigranților români, este important să înțelegem raportul dintre migrația sezonieră și practicile transnaționale. Dintre deplasările frecvente între România și Italia (de 2-3 ori pe an), câte dintre acestea pot fi numite practici transnaționale? După cum am văzut, relațiile sunt complexe, în măsura în care în multe dintre cazuri emigranții duc o existență închisă în realitatea socială a migrației, limitându-se astfel doar la relațiile cu persoanele din

Practicile transnaționale ale românilor din Italia	Transnaționalism în sens restrâns	Transnaționalism în sens larg
Sfera economică	Întreprinderi prezente în două locuri (instituționalizare ridicată, prezență constantă, călătorii regulate)	Construirea casei în România, deși trăiesc în Italia (instituționalizare scăzută, participare constantă, călătorii sporadice)
Sfera socioculturală	Crearea unui ziar bilingv, redactat în Italia și în România (instituționalizare ridicată, prezență constantă, călătorii regulate)	Telefonarea zilnică a rudelor
Sfera religioasă	Vizite ale pastorilor pentecostali români în comunitățile pentecostale torineze	Rugăciuni comemorative pentru defuncții familiilor ortodoxe din Torino
Sfera politică	Partid politic român care își deschide sediu și face propagandă în Torino	Vizionarea evenimentelor politice din România prin mass-media

spațiul în care lucrează și având puține contacte atât cu conaționali lor, cât și cu italienii. O femeie care are serviciu „fix”, lucrând ca asistentă la domiciliu, stă toată săptămâna în casa celui pe care îl îngrijește: toată experiența ei de migrație se dezvoltă în interiorul spațiului domestic, exceptând ziua liberă săptămânală. Șederea în Italia e privită doar ca un sacrificiu care trebuie făcut pentru a avea o viață mai bună în România. În alte cazuri, sunt emigranți care profită de prezența masivă a conaționaliilor. Prin cereri de servicii și prin călătorii frecvente între România și Italia își dezvoltă adevărate cariere transnaționale.

Familia rămâne nucleul esențial în jurul căruia se realizează procesul de migrație și în interiorul căruia se realizează legături și activități care depășesc granițele. Dimensiunea comunitară a suferit o eroziune progresivă a orientării din ce în ce mai individualizate a migranților. Mulți migranți denunță lipsa unei colaborări colective, chiar în cazul persoanelor provenind din aceeași localitate. Între românii atât de numeroși în afara granițelor naționale nu se regăsește un „sentiment de diasporă”, de apartenență la o comunitate imaginară, iar acest fapt explică de ce nu există proiecte colective îndreptate spre comunitățile de proveniență. Această dimensiune colectivă, absentă în cazul majorității migranților, apare preponderent doar în grupurile religioase pentecostale, care prin structura și doctrina lor vizează întărirea coeziunii transnaționale a propriilor credincioși. În interiorul acestui grup s-au consolidat legături economice, sociale și culturale puternice. Aceste strategii economice și identitare, care au forme mai mult sau mai puțin intense, au permis multor emigranți români să se adapteze contextului tulbure al tranziției din România.

În lumina celor menționate, ne putem întreba dacă transnaționalismul românilor reprezintă o strategie de adaptare într-un context de integrare socială relativ scăzută în societatea italiană de ascensiune socială redusă sau dacă, din contră, practicile transnaționale reprezintă indicele unei poziții bune și a unei stabilități socioeconomice (Kivisto, 2001). În acest sens, consider că asimilarea și transnaționalismul nu trebuie considerate necesarmente aflate în contradicție. Pentru unii emigranți, activitățile transnaționale reprezintă singura șansă de supraviețuire, pentru alții, reprezintă doar o valoare economică adăugată.

Mai mult decât atât, într-o primă instanță, efectele produse de aderarea la Uniunea Europeană de la 1 ianuarie 2007 se traduc mai degrabă printr-o creștere a nesiguranței pentru migrații români. Povestea Floricăi este exemplară în acest sens. În ultimii ani, și-a întreținut familia combinând serviciul periodic ca asistentă pentru bătrâni în Torino cu serviciul de *baby-sitter* la o familie înstărită din România și cu pensia de boală pentru probleme de vedere. La începutul lunii septembrie am primit un telefon dramatic : datorită intensificării activității de control a gărzii financiare române și datorită denunțului unui vecin „invidios”, Florica a fost nevoită să renunțe la postul de *baby-sitter* pentru a nu-și pierde pensia de boală. În același timp, îi este foarte greu să își găsească de muncă în Torino deoarece acum, ca cetățean european, italienii care oferă locuri de muncă preferă să ia „la negru” emigranți extracomunitari, mai ușor șantajabili financiar și contractual. Printre lacrimi, Florica afirma : „Acesta e efectul noii Europe : prea mult control asupra celor mai neajutorați. Acum țara s-a umplut de spioni, mai rău ca în timpul lui Ceaușescu. Și așa s-a spus întotdeauna că țăranul e cel mai prost. În toate timpurile noi am fost cei care plăteau prețul vieții frumoase a stăpânilor”.

Nu numai pentru Florica, ci și pentru majoritatea românilor munca în străinătate în acest moment este singura cale de a menține un stil de viață și de a satisface cerințele de consum, care nu sunt nici măcar imaginabile cu salariile locale. Totodată, se dovedește a fi din ce în ce mai complicat să-și organizeze viața transnațional, iar aderarea la Uniunea Europeană nu a făcut nimic altceva decât să intensifice condiția de dublă segregare a multora dintre migrații.

Bibliografie

- Ambrosini, M., „Prospettive transnazionali. Un nuovo modo di pensare le migrazioni? ”, *Mondi migranti*, 2/ 2007, 43-90.
- Brettell, C.B., „Theorizing Migration in Anthropology”, în Brettell, C.B., Hollifield, J.F. (eds.), *Migration Theory*, Routledge, London, 2000, 97-136.
- Burawoy, M., Verdery, K. (eds.), *Uncertain Transition*, Rowman & Littlefield Publishers, New York, 1999.
- Caritas/Migrantes, *Immigrazione dossier statistico 2006*, IDOS, Roma, 2006.

- Cingolani, P., Piperno, F., *Il prossimo anno a casa. Radicamento, rientro e percorsi translocali: il caso delle reti migratorie Marginea-Torino e Focsani-Roma*, Roma, working paper CeSPI, 2005.
- Cingolani, P., „Dentro e fuori dai confini del paese. La costruzione degli spazi sociali transnazionali e delle differenze tra i migranti romeni a Torino”, în Gambino, F., Sacchetto, D. (eds.), *Un arcipelago produttivo. Migranti e imprenditori tra Italia e Romania*, Carocci, Roma, 2007, 37-64.
- Città di Torino e Prefettura di Torino, *Osservatorio interistituzionale sugli stranieri in provincia di Torino*, 2007.
- Costantin, F., *Migrating or Commuting? The Case of Romanian Workers in Italy: Niches for Labour to the EU*, 2004, www.eumap.org.
- Diminescu, D., Lăzăroiu, S., *Circulatory migration of Romanians*, IOM, Bucharest, 2002.
- Dubsky, V., *L'allongement de la jeunesse*, Arles, Actes Sud, 1993.
- Institutul Național de Statistică (INS) (ed.), *Anuarul Statistic 2005*, București 2005.
- Istituto Nazionale per il Commercio Estero (ICE), *Rapporto Paese Romania*, 2004.
- Itzigsohn, J., Cabral, C. D., Mendina, E. H. și Vazquez, O., „Mapping Dominican Transnationalism: Narrow and Broad Transnational Practices”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, 2, 1999, 316-339.
- Kideckel, D., „The Unmaking of an East-Central European Working Class”, în Hann, C. M. (ed.), *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*, Routledge, London, 2002, 115-132.
- Kivisto, P., „Theorizing Transnational Immigration: a Critical Review of Current Efforts”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 24, n. 4, 2001, 549-577.
- Leccardi, C., *Futuro breve. Le giovani donne e il futuro*, Rosenberg & Sellier, Torino, 1996.
- Leccardi, C., „I tempi di vita tra accelerazione e lentezza”, în Crespi, F. (ed.), *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*, Il Mulino, Bologna, 2005, 49-86.
- Levitt, P., Glick Schiller, N., „Conceptualizing Simultaneity: a Transnational Social Field Perspective on Society”, *International Migration Review*, vol. 38, 2004, 1002-1039.
- Mazzucato, V., *The Study of Transnational Migration: Reflections on a Simultaneous Matched-sample Methodology*, paper presented at SSRC-IOM-ESRC Workshop on Migration and Development Within and Across Borders, New York, 2005.
- Morokvasic-Müller, M., „La mobilité transnationale comme ressource: le cas des migrants de l'Europe de l'Est”, *Cultures & Conflits*, 33-34, 1999, 105-122.
- Řstergaard-Nielsen, E., „The Politics of Migrants' Transnational Political Practices”, *International Migration Review*, vol. 37, 3, 2003, 760-786.
- Portes, A., „New Research and Theory on Immigrant Transnationalism”, *Global Networks*, 1, 2001
- Potot, S., *Circulation et réseaux de migrants roumains: une contribution à l'étude des nouvelles mobilités en Europe*, Thèse de doctorat, Mention Sociologie, Université de Nice-Sophia Antipolis, 2003.
- Radu, C., „De la Crângeni-Teleorman spre Spania: antreprenoriat, adventism și migrație circulatory”, *Sociologie Românească*, 1-4/ 2001, 215-231.

- Roman, D., *Fragmented Identities. Popular Culture, Sex and Everyday Life in Postcommunist Romania*, Lexington Books, Lanham, 2003.
- Rogers, A., „A European Space for Transnationalism”, *Working paper at the Transnational Communities Programm*, WPTC 2K-07, 2000.
- Rotariu, T., Mezei, E., „Aspects of the Recent Internal Migration in Romania”, *Sociologie Românească*, 3/1999, 5-34.
- Sayad, A., *La double absence*, Editions du Seuil, Paris, 1999.
- Sandu D., „Circulatory Migration as Life Strategy”, *Sociologie Românească*, 2/2000, 65- 92.
- Verdery, K., *What Was Socialism, and What Comes Next ?*, Princeton University Press, Princeton, 1996.
- Vertovec, S., „Migrant transnationalism and modes of transformation”, *International migration Review*, vol. 38, 3/2004, 970-1001.
- Vlase, I., „Femmes et Hommes en migration. D'un village roumain à Rome”, *Migrations Société*, vol. 16, 93-94/2004a, 47-60.
- Vlase, I., „L'insertion des femmes roumaines sur le marché du travail à Rome : un moyen de développement personnel et collectif”, în Reyssoo, F., Verschuur, C. (eds.), *Femmes en mouvement. Genre, migrations et nouvelle division du travail*, IUED, Genève, 2004b, 115-126.
- Wallace, C., Stola, D. (eds.), *Patterns of migration in Central Europe*, Palgrave, Houndmills, 2001.
- Wilk R.R., Netting R. M., „Households : Changing Forms and Functions”, în Netting R.M., Wilk R.R., Arnould E.J. (eds.), *Households : Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1984, 1-28.

Politici de migrație și strategii ale migranților transnaționali între România și Spania¹

Oana Ciobanu și Tim Elrick

În ultima vreme, guvernele și-au intensificat eforturile de a controla fluxurile crescânde de migrație transnațională. Multe state și-au adaptat politicile de migrație. Cu toate acestea, migranții par capabili să influențeze impactul acestor intervenții politice prin rețelele de migrație. În acest studiu ne ocupăm de fluxurile de migrație dinspre România spre Spania. Acest spațiu de migrație specific a cunoscut mai multe schimbări politice de-a lungul ultimilor ani. Printre cele mai influente se numără diferitele regularizări ale migranților iregulari în Spania, intrarea românilor fără viză în spațiul Schengen din 2002, extinderile UE din 2004 și 2007, precum și un acord bilateral privind recrutarea forței de muncă între cele două țări. Pentru a investiga impactul rețelelor de migrație, vom compara două comunități de migranți din România. Analiza relevă trei reacții diferite față de schimbarea politicilor în funcție de etapa migrațională în care se găsea comunitatea de origine a migranților la momentul apariției acestor schimbări.

Eșecul politicilor de migrație ?

De-a lungul ultimilor ani, numeroși cercetători au observat că politicile de migrație implementate nu au întotdeauna rezultatele preconizate (vezi Castles,

---

1. Traducere a studiului : O. Ciobanu, T. Elrick, „Evaluating the Impact of Migration Policy Changes on Migration Strategies. Insights from Romanian-Spanish migrations”, trimis spre acceptare la *Global Networks. A Journal of Transnational Affairs*, Blackwell Publishing. Traducerea din limba engleză a fost realizată de către Petruța Mândruț Teampău (n.e.). Cercetarea pe care se bazează acest articol a fost realizată în cadrul unui proiect al Grantului de excelență *Marie Curie* al Uniunii Europene intitulat „Expanding the knowledge base of European labour migration policies” (*KNOWMIG*) (MEXT-CT-2003-002668). Suntem extrem de recunoscători tuturor partenerilor de interviu care ne-au împărtășit istoria lor de viață și ne-au dedicat timpul lor. Suntem profund îndatorați Christinei Boswell (University of Edinburgh) și Cludiei Finotelli (Instituto Universitario Ortega y Gasset, Madrid), precum și participanților la seminarul *Migration and Citizenship* de la University of Edinburgh, pentru lectura critică și comentariile generoase la primele versiuni ale acestui articol.

2004a, 2004b ; Hollifield, 2004 ; Joppke, 1998). Acum mai bine de zece ani, Cornelius și colegii săi au numit acest fenomen „ipoteza diferenței” (1994, p. 3), afirmând că : „diferența dintre *scopurile* politicii naționale de imigrație [...] și rezultatele reale ale politicilor în această sferă (*efecte* ale politicii) este mare și crește tot mai mult în toate democrațiile industrializate majore”. Cauzele acestei disparități între rezultatele preconizate și cele reale pot fi atribuite unei diversități de factori politici, economici și sociali. Dintre acești factori, interacțiunile sociale, mai cu seamă rețelele de migrație, par a avea o influență foarte importantă în explicarea diferenței (pentru cauze politice vezi, de exemplu, Joppke, 1998 ; Hollifield, 1992 sau Kostakopoulou, 2003 ; pentru o explicație economică vezi, de exemplu, Castles, 2004b). Rețelele de migranți pot submina obiectivele politicii de migrație, facilitând angajarea și deplasările iregulare, generând migrație „în lanț” sau încurajând indivizii să treacă de la o rezidență temporară la una permanentă (vezi Massey *et al.*, 1998 ; Faist, 2000).

Studiul de față analizează modul în care rețelele mediază impactul schimbărilor de politică, pornind de la cazul migrațiilor româno-spaniole. Românii au devenit un grup de migranți foarte vizibil în Spania de-a lungul ultimilor zece ani. Numărul de migranți români în Spania cu permis de rezidență (*tarjeta o autorización de residencia*) a crescut de la aproape 11.000 în 2000 la peste 83.000 în 2004, reprezentând 4,22 % dintre toți străinii din Spania, comparativ cu doar 0,17 % în 1992 (Carvajal Gómez, 2006, p. 103). În iunie 2007 s-au înregistrat 404.000 de români în Spania, reprezentând 11 % dintre toți migranții și constituind al doilea grup ca mărime după cel al migranților din Maroc (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2007).

Pentru a exemplifica felul în care diverse caracteristici ale rețelelor pot submina rezultatul preconizat al politicilor de migrație, analizăm două comunități românești cu rețele de migrație oarecum diferite. Astfel, privim politicile de migrație în sens larg, incluzând politicile care se adresează direct migrației, precum și politicile care pot avea un impact indirect asupra migrației. Această a doua categorie de politici include măsuri care nu sunt menite explicit să influențeze fluxurile migratorii, dar care pot avea efecte neintenționate asupra *pattern*-urilor de migrație, cum a fost crearea spațiului liber Schengen în 1985/1990 (European Commission, August 2005, vezi și Doomernik *et al.*, februarie 2005).

Pentru a demonstra impactul rețelelor de migrație asupra efectului schimbărilor de politici, începem cu o discuție teoretică a relației dintre politicile de migrație și rețelele de migrație sau interacțiunea socială a migranților. În a doua parte vom prezenta rezultate empirice din cele două studii de caz privind felul în care migranții români din Spania răspund transformărilor politicilor de migrație. În fine, pe baza acestei analize, susținem că interacțiunea socială a migranților influențează puternic modul în care migranții răspund schimbării politicilor și concluzionăm că rețelele îi pot ajuta pe migranți să eludeze politicile restrictive, pot încuraja asumarea eficientă a politicilor permissive sau chiar le pot restricționa, în funcție de dezvoltarea rețelelor de migrație în comunitățile respective.

Interacțiunea socială și schimbarea politicilor

Migrația are multiple implicații sociale. De la procesul decizional la deplasarea efectivă și încorporarea în diferite structuri la destinație, interacțiunile sociale joacă un rol semnificativ (vezi, de exemplu, Boyd, 1989; Massey *et al.*, 1987; Ritchey, 1976). Prin rețelele sociale, adică prin interacțiunile sociale nediadice, migranții pot obține informații și resurse materiale care le facilitează atât deplasarea, cât și procesul de adaptare la condițiile din țara de destinație. Utilizarea rețelelor sociale și a resurselor pe care acestea le implică pot fi cel mai bine conceptualizate prin abordarea teoretică a capitalului social. Capitalul social, adică resursele acumulate, accesibile doar prin relații sociale, este disponibil numai pe bază de reciprocitate sau încredere (pentru o descriere detaliată, vezi Portes și Sensenbrenner, 1998). Pentru a înțelege când și în ce fel rețelele sociale joacă un rol în migrație, este important să cunoaștem principiile de bază care conturează tipurile de interacțiune dintre membrii unei rețele: sociabilitatea și reciprocitatea. Sociabilitatea se referă la nivelul de încredere existent între migranți (potențiali) într-o comunitate dată, în timp ce schimburile reciproce se referă la resursele materiale și nemateriale pe care membrii le pot oferi în schimbul obținerii altor resurse (în acest caz, resurse relevante pentru migrație). Pentru clarificare, este util să introducem o distincție între rețelele de *migranți* și rețelele de *migrație*. Definim o rețea de migranți drept o rețea socială a unui (posibil) migrant, cu alte cuvinte relațiile sociale individuale pe care el sau ea le dezvoltă și le folosește în scopul migrației. Desigur, aceste rețele de migranți nu sunt limitate la o anumită comunitate, ci transcend localizările geografice, precum și spațiile sociale, cum ar fi comunitățile, familiile sau relațiile de familie. O întreagă „industrie a migrației” (Salt, 2001; Hernández-León, 2005) s-a dezvoltat, oferind servicii care să faciliteze migrația atunci când rețelele sociale proxime eșuează în a oferi resursele necesare (vezi Elrick și Lewandowska, 2008; Garapich, 2008). De cealaltă parte, considerăm o rețea de *migrație* drept agregarea diferitelor rețele personale de migranți la dispoziția unui grup specific de persoane, cum sunt membrii unei anumite comunități. Conceptul de „rețele de migrațiune” ne ajută să înțelegem dinamica socială care operează în procesul de migrație la acest nivel agregat.

Massey și colegii săi (1987, 1998) susțin că rețelele de migrație ajută la demararea și susținerea procesului de migrație în comunități prin minimizarea costurilor și riscurilor asociate migrației. Ei au arătat, de asemenea, modurile în care rețelele de migrație se dezvoltă și se extind în timp, trecând prin diferite etape de dezvoltare. Prin urmare, comunitățile cu experiență mai îndelungată de migrație sunt mai susceptibile să aibă o rețea de migrație mai bine dezvoltată, oferind membrilor comunității acces la mai multe resurse materiale și informații relevante pentru migrație, în comparație cu alte comunități.

Luând în considerare aceste perspective teoretice, ne întrebăm cum influențează rețelele de migrație impactul politicilor de migrație. Disparități economice enorme între origine și destinație în ceea ce privește venitul și oportunitățile de angajare îi încurajează pe migranți să utilizeze rețelele lor de migrație pentru a-și planifica și realiza deplasarea într-o țară de destinație, adesea împotriva și în pofida politicilor de migrație restrictive. În multe părți ale lumii, statele sunt considerate a fi ineficiente și corupte, iar cetățenii consideră legile și reglementările mai degrabă piedici de depășit decât reguli de urmat (Castles, 2004b, p. 209). Ei sunt capabili să eludeze acele politici prin rețele de migrație extinse, care fac conexiunea între contextul de origine și cel de destinație, în multe cazuri ignorând legile, regulile sau reglementările guvernamentale, precum și cele interguvernamentale (vezi Castles și Miller, 2003, p. 30; Doornik *et al.*, 2005, p. 45).

Pornind de la considerațiile de mai sus, putem presupune că acest tip de eludare poate fi mai bine realizat de către comunitățile cu o istorie de migrație mai îndelungată: rețelele și resursele acestora sunt probabil mai extinse și mai bine înzestrate pentru a dezvolta strategii de subminare a reglementărilor. Astfel, o primă ipoteză pe care o analizăm este aceea conform căreia cu cât o rețea de migrație este mai bine instituită și mai extinsă, cu atât mai aptă este o comunitate de a eluda politica de migrație. O a doua ipoteză, derivată din prima, este aceea conform căreia rețelele de migrație mai bine dezvoltate fac, de asemenea, mai eficient procesul prin care migranții se conformează politicilor permissive (adică politicile constituite în favoarea migranților). Mai investigăm și o a treia ipoteză, mai puțin evidentă. Rețelele de migrație extinse care au stabilite legături transnaționale pot dezvolta o formă de cantonare în anumite strategii de migrație, care încurajează conservatorismul ca răspuns la schimbare. Astfel, acolo unde schimbările de politici în țările de destinație (potențiale) creează noi oportunități de migrație, migranții nu își adaptează *pattern*-urile de migrație pentru a răspunde noilor oportunități. În schimb, efectele rețelei pot încuraja menținerea *pattern*-urilor de deplasare existente (Faist, 2000, cap. 6). Implicația este că rețelele mai dezvoltate pot fi asociate cu o inerție a rezistenței la schimbare. Toate aceste trei ipoteze vor fi explorate în acest studiu privind migrația româno-spaniolă.

Politici și rețele în România și Spania

Pentru a evalua aceste dinamici, începem prin descrierea politicilor celor mai influente în spațiul de migrație româno-spaniol în decursul ultimilor 20 de ani. Extindem discuția tocmai pentru a include atât politicile din România, cât și cele din Spania. Vom continua cu descrierea celor două comunități studiate și rețelele lor de migrație.

Politici românești de (e)migrație

Politicile românești vizând emigrația sunt foarte restrânse și lipsite de o abordare coerentă. Până în 2001, mai mult actorii ne-statali, precum diverse ONG-uri, agențiile internaționale ca IOM sau agențiile private de recrutare se implicau în canalizarea sau reglementarea emigrației (Baldwin-Edwards, 2005, p. 1). În 2001, statul român a înființat Oficiul pentru Migrația Forței de Muncă (OMFM), care intermediază munca contractuală peste graniță între statul român și alte țări, în baza acordurilor bilaterale existente. OMFM intenționează să-i protejeze pe migranții care lucrează în aceste cadre de practicile de angajare și recrutare exploatare, în România, precum și în țara de destinație. Oficiul funcționează și în zona prevenirii traficului de ființe umane. OMFM are doar un singur sediu, în București, ceea ce înseamnă că aplicanții din toată țara trebuie să călătorească la București pentru înregistrare. Dat fiind numărul mare de aplicanți, procesul este lent și ineficient.

România a ratificat câteva acorduri bilaterale de recrutare cu diferite țări, printre care Germania (1990, 1993, 1999), Portugalia (2001) și Spania (2002) (Baldwin-Edwards, 2005, p. 5). Acordul bilateral privind migrația temporară a forței de muncă cu Spania acoperă doar sectorul agricol. În afara acestor acorduri, nu există în România alte politici axate pe migrație.

Politicile spaniole de (i)migrație

În decursul ultimilor 20 de ani, Spania a ajuns, dintr-o importantă țară de emigrație, o țară de imigrație. După ce a devenit membră a Comunității Europene (CE) în 1986, o perioadă de creștere economică prelungită a transformat Spania într-o atracție tot mai mare pentru migrația de muncă. În 1987, s-au înregistrat aproape 300.000 de migranți, numărul lor crescând la aproape 500.000 în 1996. De atunci, numărul migranților înregistrați a sporit continuu la peste 4 milioane în 2006 (Eurostat, 2007). O țară cu foarte puțină experiență în gestionarea imigrației, Spania a adoptat o abordare destul de reactivă față de fluxurile la scară mare care au apărut după aderarea sa la CE în 1986. Deoarece în anii '90 existau puține posibilități legale pentru migranții din afara CE de a ajunge în Spania, mulți au căutat să intre în țară ilegal (Arango, 1999). Guvernul spaniol se confrunța cu o dilemă specifică politicilor de migrație (Cornelius, 1994): în timp ce piața muncii cunoștea lacune substanțiale în asigurarea mâinii de lucru pentru munca necalificată, politicienii se străduiau să demonstreze că pot limita fluxul de intrare a migranților¹.

---

1. Responsabilii cu politicile de imigrație spaniole și legislația privitoare la străini erau poziționați între două tendințe diferite. Pe de o parte, ei trebuiau să controleze fluxurile

Soluția la această dilemă s-a concretizat în cinci reglementări în anii 1986, 1991, 1996, 2000/01 și 2005, într-o nouă lege privind străinii introdusă în anul 2000, precum și într-o reformă a acestei legi în 2004 (Arango și Jachimowicz, 2005 ; Kreienbrink, 2005). Principiul reglementărilor, deși variind în detalii de-a lungul anilor, este acela că migrații iregulare pot obține permise de rezidență. Acest lucru le oferă migraților ocazia de a nu se mai teme de expulzare și le acordă drepturi sociale fundamentale. În plus, Spania a introdus programe temporare de migrație a forței de muncă în colaborare cu unele țări din America Latină, dar și cu România și Polonia, în cadrul așa-numitelor *contingentes*, pentru a legaliza *de facto* situația migraților și în schimbul acceptării prevederilor de readmisie pentru migrații iregulare (Arango, 1999, p. 259, p. 270 ; Arango și Martin, 2005, p. 267).

Sistemul *contingente* permite migraților să intre în Spania pentru o perioadă de până la 9 luni consecutive timp de până la 3 ani succesivi, pentru a munci în anumite sectoare economice (în principal, în agricultură). Contractele trebuie perfectate prin intermediul organizațiilor administrației locale din țările de origine. Abia apoi muncitorii sunt protejați prin anumite legi spaniole care garantează salarii minime, beneficierea de asigurări sociale și îi obligă pe angajatori să asigure cazare adecvată și transport în siguranță. „Muncitorii invitați” au șansa de a deveni imigranți după trei ani consecutivi de muncă sezonieră în sistemul *contingente* (Arango și Martin, 2005, p. 267).

Dacă primele *reglementări* din 1986 și 1991 erau aproape în întregime la latitudinea organelor administrative (Moya Malapeira, 2006, p. 56), legea de regularizare din 1996, care se referea de această dată doar la migrații cu permise expirate, a făcut procesul de aplicație mai coerent și a dat migraților oportunitatea de a aplica pentru un permis de rezidență nedeterminat (Cabellos Espiérrez și Roig Molés, 2006, p. 114 ; Arango, 1999, p. 271). Reglementarea din 2000/01 a instituit chiar un program pentru a facilita integrarea socială a celor acceptați. Reglementările de după 1991 au ridicat cu siguranță așteptările potențialilor migrați cu privire la posibilitățile de ședere pe termen lung sau chiar permanent în Spania, iar previziunea unor viitoare reglementări a contribuit la o creștere substanțială a fluxului de migrați fără documente¹. Guvernul a aplicat o altă regularizare, numită *normalización*, pentru a oferi o ultimă amnistie tuturor migraților fără documente înaintea punerii în aplicare a unor reglementări mai stricte² (Kreienbrink, 2005).

---

de migrație și să adapteze cerințele CE. Pe de altă parte, erau motivați să îi ajute pe imigranți să poată sta în Spania, datorită lecțiilor învățate din lunga istorie emigrațională spaniolă, precum și noilor valori atașate tranziției spre democrație în perioada post-Franco (vezi Arango 1999, p. 267).

1. Această concluzie este extrasă din datele noastre de teren ; alți cercetători (spre exemplu, Finotelli, 2007) consideră reglementările mult mai complexe și susțin că o asemenea relație cauzală depinde de condițiile specifice și de naționalitățile implicate în proces.
2. Informații conform unui studiu IOM realizat de către Dumitru Sandu, Universitatea București, 2002, informații personale.

Acordul Schengen

În 1985, cinci țări ale Uniunii Europene au căzut de acord să elimine gradual obligativitatea pașaportului la granițele comune. Această înțelegere s-a transformat în așa-numitul Acord Schengen, semnat în 1990. Până în decembrie 2007, toate țările UE (exceptând Republica Irlanda, Regatul Unit, România, Bulgaria și Cipru) și țările ne-UE Norvegia și Islanda trebuiau să elimine obligativitatea pașaportului la granițele comune. Țările participante la Acordul Schengen au instituit, de asemenea, norme armonizate cu privire la condițiile de intrare aplicate cetățenilor unui stat terț și la vizele pentru șederi scurte. Călătorii din țări terțe, în măsura în care li se cere să obțină o viză, trebuie să aplice pentru o singură „viză Schengen”, care permite deținătorului să călătorească prin toate țările asociate (cunoscute și sub denumirea de „spațiul Schengen”). În 2002, cetățenii români au fost scutiți de necesitatea de a obține o viză Schengen. Din acel moment, românii puteau intra în spațiul Schengen atâta vreme cât demonstrau că posedă fie resurse economice suficiente pentru a-și finanța șederea, o invitație din partea unei persoane sau a unei instituții care garantează pentru ei, fie o rezervare hotelieră și bilet de întoarcere. Viza era necesară doar pentru șederi mai lungi de trei luni sau pentru muncă. De când România a aderat la UE în 2007, cetățenilor săi nu li se mai cer vize (nici chiar pentru șederi mai lungi de trei luni) pentru a intra în spațiul Schengen și nici pentru a vizita state UE și AEE care nu fac parte din spațiul Schengen (European Commission, August 2005, Doornik *et al.*, 2005).

Cele două comunități de migranți

Pentru această analiză, am întreprins cercetarea de teren multisituată (Marcus, 1998) în două sate românești și i-am urmărit pe migranți în diferite localități în Spania. De-a lungul a patru perioade de cercetare pe teren în 2006 și 2007, am realizat 63 de interviuri biografice cu foști și actuali migranți, precum și 12 interviuri cu experți (realizate cu informanți-cheie din diferitele localități, incluzând primari, profesori, preoți și lideri locali ai serviciilor sociale și ai sindicatelor).

Satele alese pentru cercetare sunt Luncavița în Dobrogea (cu o populație de 3.856 de locuitori în 2001¹), situat în zona de șes în sud-estul României, și Feldru în Transilvania (cu o populație de 6.386 de locuitori), situat în zona de podiș în partea central-nordică a țării.

---

1. *Real Decreto* 2393/2004 marchează o trecere semnificativă înspre reglementări mai stricte în legea spaniolă a emigrației.

Pentru a înțelege diferențele dintre rețelele de migrație din cele două sate este util să aruncăm o scurtă privire asupra dezvoltării istorice a migrației în timpul comunismului și în perioada care a urmat. În Luncavița, au existat oportunități generoase de angajare în industrie, bine dezvoltată în orașele învecinate, iar foarte mulți din zonele rurale din împrejurimi lucrau, de asemenea, și în agricultură și pescuit. Toate acestea însemnau lipsa presiunii de a migra pentru oamenii din Luncavița, care puteau, în general, să găsească de lucru aproape de casă¹. Celălalt sat, Feldru, este localizat în zona muntoasă a României, iar în absența terenului cultivabil populația rurală depindea de creșterea vitelor pentru a-și asigura existența. În perioada comunistă, acest lucru a generat migrația către alte regiuni, oamenii plecând să caute de lucru în agricultură, și a dezvoltat navetismul către localitățile învecinate pentru munca în industrie. În anii '90, mulți muncitori de la fabricile din orașele apropiate au fost disponibilizați, iar migrația internațională a început să devină o strategie pentru a face față dificultăților perioadei de tranziție. Aceste experiențe de migrație s-au dezvoltat în timp într-o rețea de contacte între feldrihani² și angajatorii din acele regiuni, rețea susținută și de biserici. Aceste experiențe de migrație au încurajat relații sociale strânse în cadrul satului, în ansamblu, și prin urmare au creat o formă de sociabilitate care s-a dovedit crucială pentru viitoarele *pattern-uri* de migrație.

La scurt timp după căderea comunismului, mulți români au început să migreze spre diferite țări occidentale. Datele dintr-un sondaj din 2001⁴ realizat în toate satele românești arată că migrația era mai frecventă în comunitățile cu procentaj mai ridicat de minorități etnice sau religioase (Sandu, 2005). La rândul nostru, am descoperit un sprijin activ al minorităților religioase în ceea ce privește migrația într-unul dintre sate. Luncavița este dominată de religia majoritară (creștin ortodoxă), în timp ce Feldru are o varietate de confesiuni, dintre care cea mai semnificativă este Biserica Penticostală. Majoritatea primilor migranți din Feldru era formată din membri ai Bisericii Penticostale. Această biserică a jucat și joacă încă un rol major ca nucleu de informare și sprijin pentru mulți migranți. Din contră, membrii Bisericii Ortodoxe din Luncavița sunt mai puțin uniți și constatăm lipsa vizibilă a sprijinului pentru migrație din partea grupului religios majoritar.

Cele două sate sunt diferite și în ceea ce privește compoziția etnică. Feldru și, în general, județul Bistrița-Nasaud avea o comunitate mare de etnici germani până în anii '60 și '70, în timp ce populația din Luncavița era exclusiv română. Germanii au părăsit Feldru destul de devreme, din diverse rațiuni politice și economice și mulți dintre ei au sprijinit mai târziu migrația prietenilor și a cunoștințelor din fostele lor comunități. Germanii le-au trimis acestora invitații

-
1. Deoarece granițele erau închise pentru marea majoritate a cetățenilor în timpul comunismului, trecerea frontierei era aproape imposibilă.
  2. Numele pe care și-l dau oamenii din Feldru.

care le-au facilitat ieșirea din țară, adesea cazându-i în Germania pentru o perioadă de timp și chiar ajutându-i să găsească de lucru.

În timp, migrația din Feldru a crescut substanțial și a devenit o opțiune pentru multe persoane din comunitate. În prezent, aproape oricine vrea să migreze din acest sat poate să o facă. În Luncavița, tipul de legături disponibile majorității celor care vor să migreze tinde să se bazeze pe familie, fapt explicabil în mare prin apariția mult mai târzie a emigrației din acest sat. Aceasta înseamnă că doar acei săteni care fac parte din rețele familiale restrânse și închise pot migra pentru munca peste graniță. Membrii comunității care nu au acces la o familie extinsă deja emigrată în Spania întâmpină dificultăți în migrație din cauza lipsei de informare și a costurilor ridicate asociate migrației. Prin urmare, pentru mulți locuitori din Luncavița, acordurile bilaterale reprezintă unica oportunitate de migrație. În acest punct, putem observa extinderea graduală a rețelelor, doi migranți din Luncavița înființând recent companii de construcție în două sate din Spania. Prin intermediul acestor companii, tot mai mulți vor avea ocazia să migreze.

După cum este de așteptat, aceste *pattern*-uri divergente de dezvoltare a rețelelor de migrație a celor două comunități, în ce privește atât sincronizarea, cât și structura, generează practici de migrație și reacții diferite la schimbarea politicilor de migrație.

Analiză și discuții

În această secțiune analizăm felul în care cele două comunități diferite au reacționat la aceleași schimbări de politici de-a lungul ultimelor două decenii în ceea ce privește *pattern*-urile de migrație către Spania.

Regularizări

Regularizările au fost cele mai populare și mai așteptate politici în ambele comunități cercetate. În cazul migrațiilor româno-spaniole din cele două sate, regularizările au început să influențeze fluxurile de migrație din 1996 încoace. După o perioadă de confuzie în aplicarea și implementarea legilor spaniole de regularizare și a normelor lor de implementare, în care exista doar *de jure* o procedură stabilită pentru obținerea permisului de rezidență, noile prevederi referitoare la migranți au oferit o cale mult mai clară. Regularizările din 1996 au furnizat, în mod excepțional¹, posibilitatea aplicării pentru un permis de

---

1. De regulă, regularizările ofereau permise de ședere și de muncă doar pentru un an.

muncă pe termen lung pentru șase ani (Solé, 2004, p. 1218). Pentru a solicita documentele, migranții trebuiau să aibă un contract de muncă sau o dovadă de rezidență. În plus, ei trebuiau să demonstreze că au intrat în Spania înainte de 1 ianuarie 1996 și că posedă mijloacele economice pentru acoperirea costurilor necesare șederii în Spania (Kostova Karaboytcheva, 2006, p. 12).

Întrucât oamenii din Feldru au început să migreze către Spania la începutul anilor '90, până când această politică a fost implementată, ei și-au construit o rețea de migrație extinsă care făcea legătura între comunitatea de origine și diferite locuri din Spania. Prin urmare, mulți feldrihani care au vrut să beneficieze de regularizări au depus cereri. Datele noastre relevă, de asemenea, că mulți membri ai comunității, reîntorși în România sau care locuiau în alte țări occidentale, au fost anunțați să se grăbească să vină în Spania pentru a beneficia de această regularizare (Ramirez, 1998, în Arango, 1999, p. 268). Rețeaua de migrație le-a furnizat ulterior documentele necesare pentru a dovedi rezidența sau angajarea.

Deși reglementarea din 1996 a fost una dintre cele mai ne semnificative în Spania – doar 21.000 de migranți au obținut documente –, a avut deja un impact major asupra situației migrației din Feldru: comunitatea și-a extins substanțial fluxul de migrație legal spre Spania.

Reglementarea din anii 2000/01 prevedea ca aplicanții să se înregistreze la *Padrón Municipal*, registrul comunității spaniole în care locuiau (acest proces numindu-se *empadronamiento*). În acest caz, lor și familiilor lor li se acorda acces la sistemul de sănătate și cel educațional (Kreienbrink, 2005, p. 43). Deoarece statul garanta că nu va distribui detaliile înregistrării altor autorități (cum ar fi poliția), mulți migranți cu situația neclară s-au înregistrat. De această dată, regularizarea a facilitat reunirea familiei și a făcut posibilă chiar aplicarea pentru un permis de rezidență (*tarjeta o autorización de residencia*) dacă un migrant semnase un contract de muncă doar pentru perioada de după ce au fost acceptați ca migranți iregulari (Kostova Karaboytcheva, 2006, p. 12). Mulți feldrihani veniseră în Spania înainte, așteptând următoarea regularizare (în timp ce munceau totuși ilegal) care era previzibilă, întrucât procesul de implementare a acestei reglementări durase aproximativ doi ani. La vremea când regularizarea a intrat în practică, rețeaua de migrație își lărgise sfera asupra întregului sat și mulți membri ai comunității se folosiseră de posibilitatea de a obține documente legale pentru șederea în Spania.

Legea care însoțea regularizarea a fost drastic restricționată de către *Partido Popular* (partid conservator), care a venit la putere în 2000, în timp ce regularizarea se derula. Cu toate acestea, tot mai mulți migranți (inclusiv cei din Feldru) intrau în țară folosindu-se sau încercând să se folosească de reglementările privind reunificarea familiei sau, pur și simplu, așteptând să se introducă următoarea regularizare.

Aceasta a intrat în vigoare în 2005, introdusă de nou alesul guvern social-democrat. De această dată, măsura a fost denumită *normalización*¹ și a oferit din nou migrantilor iregulari posibilitatea de a primi permise de rezidență, precum și înlesnirea reunificării familiei². Totuși, pentru a fi luați în considerare, existau cerințe destul de mari: migrantii trebuiau să facă dovada unui cazier curat din țara de origine, să se înregistreze la *Padrón Municipal* pentru cel puțin șase luni și să prezinte un contract de muncă pe o perioadă minimă de șase luni cu o companie care le plătea contribuțiile de asigurări sociale pentru munca prestată³ (El Mundo, 07/02/2005). Cerința cea mai problematică pentru migrantii din ambele comunități a fost *empadronamiento*, înscrierea obligatorie în registrul municipal, cu cinci luni înainte de regularizare. Nu foarte mulți feldrihani cu situația incertă se înregistraseră până atunci, din două cauze principale: prima, întrucât mulți migranți erau la prima călătorie în Spania și stăteau cu prieteni sau membri ai familiei, ei nu puteau prezenta un contract de închiriere pentru a fi *empadronado* la municipalitate. A doua, unii migranți s-au temut de o posibilă reacție negativă și expulzare, deoarece fostul guvern spaniol sub *Partido Popular* ridicase interdicția distribuirii informațiilor între autorități. Deoarece aceasta era o problemă pentru mulți migranți, guvernul spaniol a decis să înlesnească această cerință din motive umanitare (ceea ce s-a numit *empadronamiento por omission*, El Mundo, 08/09/2005). În timpul derulării procesului de regularizare au fost acceptate mai multe tipuri de dovezi de rezidență decât doar *empadronamiento*, cum ar fi înregistrarea copilului unui migrant la școală ori grădiniță sau chiar ștampila din pașaport care dovedea intrarea în Spania. Încă o dată, câțiva migranți din Feldru (care locuiau în România la acea dată, dar fuseseră *empadronado* înainte de a se întoarce în România) s-au grăbit să revină în Spania pentru a-și reglementa situația, de îndată ce au fost informați de către rude despre această posibilitate. De această dată, nu doar migrantii din Feldru, ci și cei din Luncavița au putut beneficia de această oportunitate, deoarece migrația în Spania începuse să se deruleze încet după 2001.

Tragem concluzia că reglementările au avut un impact semnificativ asupra creșterii migrației spre Spania dinspre cele două comunități. Și, după cum era de așteptat, istoria migrației, precum și dezvoltarea rețelei de migrație corelează pozitiv cu cunoștințele despre migrație și strategiile de legalizare. În Feldru, oamenii aveau informații detaliate despre cum să emigreze și să-și legalizeze situația la destinație și rețeaua lor de migrație deținea resurse suficiente pentru a facilita acest proces. Din contră, în Luncavița, rețeaua de migrație, mult mai

1. S-a numit *normalización* pentru a semnala că de această dată regularizarea privea nu doar statusul rezidențial ilegal al migrantilor, ci și angajarea lor informală.
2. Reunirile familiale au fost strict restrânse în timpul fostei guvernări.
3. Excepțiile erau valabile pentru muncitorii din sectorul agricol și cel al serviciilor care trebuiau să prezinte un contract de muncă pe trei sau șase luni distribuite fiecare în cursul unui an.

restrânsă și mai puțin dezvoltată, făcea ca informația și sprijinul privind oportunitățile de migrare să nu fie atât de ușor de obținut.

Acorduri bilaterale

Migrația temporară spre Spania în cadrul acordurilor bilaterale este limitată la munca agricolă, iar în cazul celor două sate studiate, migranții au fost angajați la cules de căpșuni și în viticultură. Recrutarea este organizată de către Oficiul pentru Migrația Forței de Muncă (OMFM), care are legături cu asociațiile de angajatori spanioli¹. Ca să aplice pentru un contract, solicitantul trebuie să prezinte mai multe documente, cu copii traduse și legalizate pentru fiecare. Acest lucru presupune costuri suplimentare considerabile, mai ales pentru cei care trăiesc în zonele rurale. Deoarece birourile de traducere și legalizare se găsesc doar în orașele mari, locuitorii din zona rurală trebuie să suporte costuri sporite. Prin urmare, pregătirea cererilor îi descurajează pe acei potențiali migrați care au acces la modalități alternative de migrare printr-o rețea migrațională. Totuși, pentru cei care nu au sprijinul rețelelor de migrație, avantajul contractelor de muncă prestabilite este acela că migrația are loc într-un context legal și (mai mult sau mai puțin) sigur.

Contractele de muncă în agricultură pot fi pe o durată de trei, șase sau nouă luni. Cele pe nouă luni atrag cel mai greu muncitorii, deoarece, de regulă, presupun șederea în Spania pe durata vacanței de Crăciun. Contractele în sudul Spaniei sunt, de asemenea, mai puțin atractive deoarece implică costuri de transport mai ridicate dinspre și înspre România.

După ce am evidențiat avantajele și dezavantajele contractării muncii în baza acordurilor bilaterale, ne îndreptăm acum atenția spre modurile în care oamenii din aceste două sate s-au folosit de această oportunitate. Deoarece majoritatea slujbelor în agricultură sunt disponibile doar în sudul Spaniei și implică petrecerea sărbătorilor de Crăciun în Spania, departe de familie și prieteni, interviurile au arătat că migranții care acceptă acele contracte pe termen lung sunt, în general, necăsătoriți sau cupluri fără copii. Femeile tinere cu familii aleg, în special, să migreze pe baza unor contracte pe termen scurt în agricultură, preferând să nu treacă prin perioade prelungite de separare de casă și de copii. Atât femeile din Luncavița, cât și cele din Feldru, care nu au reușit să obțină permise de rezidență prin intermediul regularizărilor în Spania, folosesc aceste contracte pentru a combina munca legală contractuală cu munca informală intermediată de rețelele lor de migrație.

---

1. Una dintre aceste uniuni este COAG – *Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Granaderos* (Coordonarea Organizațiilor Agricultorilor și Grădinarilor). Am realizat interviuri cu directorul filialei COAG în Huelva și cu un intermediar român, care migrase inițial folosind aceste acorduri.

La încheierea unui contract sub acord bilateral, angajatul este obligat să revină în România și să semneze un document la OMFMM pentru a demonstra că s-a întors. Doar atunci persoana este introdusă într-o bază de date și are dreptul să se înregistreze din nou pentru același tip de muncă în anul următor. Strategia folosită de mulți migranți este, așadar, de a lucra cu un contract de trei sau șase luni în agricultură, să revină în România pentru a semna acordul și apoi, la scurtă vreme, să se întoarcă în Spania pentru a lucra fără documente în diferite sectoare pentru încă trei luni, apelând la rețelele de migrație. Ei se folosesc de cele câteva luni de contract legal pentru a explora piața muncii și a stabili contacte cu viitori angajatori sau intermediari. Când se reîntorc pentru a lucra informal prin intermediul rețelei de migrație, ei se angajează în diferite activități cum ar fi munca în agricultură, restaurante și baruri din localitățile turistice din sudul Spaniei sau menajul domestic și îngrijirea bătrânilor.

În plus, mulți migranți ne-au informat că nu aveau cunoștință de acordurile bilaterale, mai ales în cazul acelor care făceau parte din rețele bine stabilite. Unii migranți chiar vorbeau despre zvonurile din sat cu privire la proasta funcționare a acordurilor bilaterale și la problemele legate de plata salariilor. În regiunea Huelva, am observat, de asemenea, echipe de migranți iregulari care lucrau în agricultură. O persoană care era în Spania de mai multă vreme și stabilise contacte cu proprietarii locali a reușit să realizeze un acord cu aceștia de a angaja români să lucreze în agricultură în acel loc. Acești lucrători fără acte nu discută niciodată direct cu proprietarii spanioli și sunt plătiți de către un intermediar român.

După cum am menționat, interesul nostru se concentrează pe impactul divergent al diferitelor tipuri de rețele și istorii ale migrației în replică la politicile de migrație. Ceea ce am observat cu privire la acordurile bilaterale este că nivelul de dezvoltare al unei rețele are un impact important asupra utilizării acestor oportunități. În cazul Feldru, rețelele de migrație dintre sat și comunitățile de destinație din Spania sunt bine stabilite, iar migrații din această comunitate au un interes scăzut pentru acordurile bilaterale: ei pot migra și își pot găsi de lucru pe baza rețelelor lor de migranți și consideră că riscurile de eșec și costurile asociate cu aceste căi încercate și testate sunt mici. Migrații din Luncavița și, în general, din Dobrogea, care au rețele de migranți mai slab conturate, sunt mai dornici să facă uz de oportunitățile pe care schimbările politicii le oferă. Ca urmare, mult mai multe persoane din regiunea sudică și-au găsit de lucru în Spania prin acorduri bilaterale.

Ca să încheiem, se poate observa că acolo unde rețelele de migrație sunt răspândite în comunitate, oamenii nu preferă să migreze pe baza acordurilor bilaterale datorită efectelor puternice ale rețelei, sub forma accesului facil la resurse și contacte, ci să profite de programele de regularizare. În absența rețelelor de migrație sau acolo unde rețelele de migrație sunt mai degrabă limitate, cum este cazul Luncavița, oamenii sunt mai înclinați să folosească cadrele bilaterale de migrație legală.

Intrarea fără viză în spațiul Schengen

Înainte de 2002, românii aveau nevoie de o viză pentru a intra în spațiul Schengen. În 2002, statele Schengen au convenit să anuleze obligativitatea vizei pentru cetățenii români. Prin urmare, doar cei care doreau să stea mai mult de trei luni aveau nevoie de o viză. Pentru a estima impactul acestei schimbări asupra emigranților români, este utilă o comparație cu normele în vigoare înainte de 2002, când migrația tindea să fie foarte selectivă și doar cei cu un status economic ridicat își permiteau să cumpere o viză. Mai mult decât atât, nu era suficient să deții resurse economice : trebuia să ai și relații sociale pentru a obține viza – primind o invitație de peste graniță și aplicând apoi pentru o viză, înscriindu-te într-o excursie turistică sau cumpărând viza de pe piața neagră. Acești doi factori, capitalul social și economic, au determinat în mare măsură dezvoltare diferită a procesului migrațional înainte de 2002 în cele două sate studiate. În comunitatea transilvană, etnicii germani care „s-au întors” în Germania au trimis apoi invitații altor feldrihani. De asemenea, deoarece satul era relativ înstărit datorită migrațiilor timpurii, mulți aveau resursele economice necesare pentru a plăti o viză pe piața neagră (la acea vreme, o viză costa până la 30.000.000 de lei, circa 1.000 de euro). Datorită noilor reglementări, costurile migrației au scăzut considerabil după 2002, făcând migrația mai accesibilă. Acum migranții trebuiau doar să prezinte la graniță unul dintre următoarele elemente : o rezervare hotelieră la destinație, 500 de euro sau o invitație care făcea dovada sprijinului financiar la destinație. Mulți migranți au ales să prezinte banii. În unele cazuri, cei 500 de euro pe care-i prezentau nici măcar nu aparțineau migrantului, ci șoferului de autobuz care se oferea să le împrumute acești bani, în schimbul unui comision.

Atât înainte, cât și după noua politică a vizei din 2002, prelungirea șederii (adică șederea mai lungă decât trei luni) era (și este încă) una dintre strategiile alternative de migrație. Cu toate acestea, prelungirea șederii implică costuri considerabile la revenirea în țară. Dacă erau prinși la controlul de frontieră cu o viză invalidă, migranții riscau să li se interzică intrarea în spațiul Schengen pe o perioadă de timp de până la cinci ani. Au fost dezvoltate câteva strategii pentru a se evita acest lucru : migranții puteau să-l roage pe șoferul autobuzului să-i ajute, deoarece acesta cunoștea persoane care puteau fi mituite la controlul de frontieră ; șoferul era rugat să folosească o rută diferită – de obicei, evitând Austria, unde controalele de frontieră erau mai severe și funcționarii mai greu de mituit, călătorind în schimb prin Slovenia (astfel încât călătoria dura mai mult). Cu toate acestea, migranții trebuia să plătească mulți bani pentru a evita un ordin de interdicție. După cum ne-a spus o femeie, plata pe o lună trebuia pusă deoparte pentru a acoperi drumul înapoi acasă.

Pe lângă aceste implicații financiare, eliminarea obligativității vizei a avut și un impact asupra practicilor de migrație. Înainte de 2002, dat fiind că

românilor li se permitea să stea doar trei luni cu vize turistice, oamenii și-au adaptat practicile acestei politici, având ca rezultat apariția *pattern*-urilor de migrație circulară. Pentru femeile care lucrau în afara sectorului agricol era mult mai ușor să se deplaseze astfel, deoarece ele lucrau mare parte a timpului ca menajere sau aveau grijă de copii sau persoane bătrâne și bolnave. Ele puteau forma „cupluri rotative”, adică două femei care erau rude sau prietene schimbându-se între ele la fiecare trei luni. În acest mod, ele nu riscau să-și piardă slujba și în același timp puteau să stea mai mult cu familia în România, câștigând totuși o sumă rezonabilă în Spania.

Impactul eliminării vizei pentru intrarea în spațiul Schengen în Luncavița a fost semnificativ. Migrația din acest sat a crescut substanțial după implementarea acestei politici. Totuși, a apărut un clivaj în comunitate între o familie extinsă în care s-au ajutat unii pe alții să migreze în Spania și restul locuitorilor din Luncavița, lipsiți de rețele de migranți. Impactul în Feldru a fost mai nuanțat. Desigur, eliminarea vizei a permis și mai multor migranți să părăsească Feldru și a scăzut costurile migrației. Cu toate acestea, rețeaua de migrație la acel moment era deja bine stabilită și permitea aproape oricui să plece și să lucreze în afară.

Extinderi UE

Pe lângă acordul Schengen, extinderea UE a afectat fluxurile de migrație dinspre România. Acest lucru este valabil atât pentru procesul din 2007, când România și Bulgaria au aderat la UE, cât și pentru Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Ungaria, Slovacia, Slovenia, Republica Cehă, Cipru și Malta, care au aderat în 2004.

Deși procesul de extindere din 2004 nu a inclus România, cetățeni din statele nou admise făceau deja parte din rețelele românești de migranți. Aceștia au facilitat intrarea românilor în țările UE neparticipante la spațiul Schengen (îndeosebi Regatul Unit al Marii Britanii și Irlanda). În ciuda faptului că majoritatea feldrihanilor folosesc în continuare rețeaua de migrație stabilită și urmează vechile *pattern*-uri de migrație în Spania, extinderea din 2004 a deschis o nouă cale de migrație pentru români, în special către Irlanda.

Deoarece cercetarea de teren a avut loc la începutul anului 2007, am putut afla puține informații despre efectele extinderii UE din 2007 ; cu toate acestea, am dori să discutăm efectul aderării asupra spațiului de migrație româno-spaniol. Migranții români s-au dovedit extrem de flexibili în a-și adapta strategiile de migrație noii situații. Cetățenilor români li se permite să stea în alte țări UE pentru o perioadă maximă de trei luni dacă nu-și găsesc de lucru. Totuși, migranții știu că acum li se cere doar cartea de identitate pentru Spania. Deoarece cărțile de identitate nu pot fi ștampilate, este dificil de

determinat data primei intrări. Românii pot astfel să se miște mai ușor între România și Spania, deoarece nu mai există posibilitatea de a li se interzice intrarea în Spania din cauza prelungirii șederii la o vizită anterioară. În pofida ușurinței cu care pot intra în Spania, oamenii știu că a devenit mai greu să obții un permis de muncă, iar cei care nu au reușit să-l obțină au dificultăți în a-și găsi de lucru. Cum România face acum parte din UE, migranții români nu vor putea, cel mai probabil, să se folosească de regularizările viitoare. Singura opțiune rămasă deschisă pentru ei este de a obține un contract la destinație și a aplica direct fie pentru un permis de muncă și un permis de ședere, fie pentru reunificarea familiei. Ultimele date de la biroul național de statistică spaniol indică prezența a 525.000 de români (INE, 2007), ceea ce demonstrează că aceștia au reușit să găsească modalități de a-și asigura un status legal de rezidență.

Concluzii

Analiza interviurilor și a datelor de teren arată reacții diferite la schimbarea politicilor în funcție de cât de dezvoltate erau rețelele de migrație în comunitatea de origine. În primul rând, în Feldru, care a cunoscut o migrație mai largă pe o durată mai lungă și unde rețeaua de migrație este accesibilă aproape tuturor membrilor comunității, indiferent de statusul lor social, migranții (potențiali) au avut reacții coordonate la schimbările de politici. Prin diseminarea intensă a informațiilor privind regularizările din 1996 și 2000/01 în Spania, mulți migranți din această comunitate și-au putut stabili statusul rezidențial în țara de destinație. Cealaltă comunitate, Luncavița, nu a beneficiat în aceeași măsură de regularizări, deoarece rețeaua de migrație de acolo era în continuare restrânsă la legături de familie.

În al doilea rând, migranții din Feldru au reușit să stabilească legături transnaționale caracterizate de mobilitate sporită și sedentarizare crescândă în țara de destinație. Mobilitatea mai mare poate fi atribuită parțial creșterii numărului de migranți cu un status rezidențial stabil în urma unei regularizări (în cazul migranților legali pentru muncă) și parțial extinderii rețelei de migrație după acordul Schengen, care permitea intrarea fără viză a cetățenilor români în statele Schengen (în cazul migranților iregulari pentru muncă).

În al treilea rând, datorită rețelelor de migrație stabilite între Feldru și comunitățile de destinație din Spania, migranții din această comunitate au arătat un interes scăzut față de schimbările de politici, cum ar fi introducerea acordurilor bilaterale și extinderea UE din 2004, care le-au oferit noi opțiuni de migrație (legale și iregulare). Din contră, migranții din comunități care au rețele de migranți mai puțin stabile, precum Luncavița, erau mult mai dornici să profite de oportunitățile pe care acele schimbări de politici le ofereau, cu precădere cele furnizate de acordurile bilaterale.

Rezumând ceea ce am aflat din cele două studii de caz, găsim dovezi pentru toate cele trei ipoteze expuse mai sus. În primul rând, rețelele de migrație sunt mecanisme puternice, care pot contrabalansa legislația și reglementările naționale și supranaționale (Castles și Miller, 2003). În al doilea rând, aceste rețele pot fi, de asemenea, foarte eficiente în a sprijini adoptarea de către migrații a politicilor de migrație permissive. În al treilea rând, rețelele de migrație par să ducă la o formă de cantonare în anumite strategii de migrație în care rețeaua restrânge capacitatea migraților de a profita de noile oportunități de migrație care apar în urma schimbărilor de politici. Dacă aceste „oportunități ratate” sunt benefice sau nefaste pentru un migrant depinde de situație și, desigur, de percepția acestui migrant. Este nevoie de alte studii ulterioare care să determine care dintre aceste trei ipoteze este valabilă și în ce circumstanțe.

Bibliografie

- Arango, J., „Becoming a Country of Immigration at the End of the Twentieth Century: the Case of Spain”, în King, R., Lazaridis, G., Tsardanidis, C. (eds.), *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe*, Macmillan, Basingstoke, 1999, 253–276.
- Arango, J., Jachimowicz, M., „Regularizing Immigrants in Spain: A New Approach”, apărut în Migration Policy Institute (MPI), *Migration Information Source*, 2005, <http://www.migrationinformation.org/Feature/print.cfm?ID=331>, accesat la data de 13 iulie 2007.
- Arango, J., Martin, P., „Best Practices to Manage Migration: Morocco-Spain”, *International Migration Review*, 39/1, 2005, 258–269.
- Baldwin-Edwards, M., *Migration Policies for a Romania within the European Union: Navigating between Scylla and Charybdis*, apărut la Panteion University, University Research Institute of Urban Environment and Human Resources, Athens (Mediterranean Migration Observatory Working Paper, 7), 2005. Online http://mmo.gr/pdf/publications/mmo_working_papers/MMO_WP7.pdf, accesat la data de 3 iunie 2007.
- Boyd, M., „Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas”, *International Migration Review*, Jg. 23, H. 3, 1989, 638–670.
- Cabellos Espiérrez, Á., Roig Molés, E., „El tratamiento jurídico del extranjero en situación regular”, în Aja, E., Arango, J. (eds.), *Veinte años de inmigración en España. Perspectivas jurídica y sociológica (1985 -2004)*, Bellaterra, Barcelona, 2006, 113–128.
- Carvajal Gómez, I., „Evolución de las cifras de extranjeros con tarjeta o autorización de residencia en vigor”, în Aja, E., Arango, J. (eds.), *Veinte años de inmigración en España. Perspectivas jurídica y sociológica (1985-2004)*, Bellaterra, Barcelona, 2006, 85–112.

- Castles, S., „The Factors that Make and Unmake Migration Policies”, *International Migration Review*, 38, 3, 2004a, 852–884. Online : <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00222.x>.
- Castles, S., „Why Migration Policies Fail”, *Ethnic and Racial Studies*, 27, 2, 2004b, 205–227.
- Castles, S., Miller, M. J., *The age of migration*, 3. ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003.
- Cornelius, W.A., „Spain: The Uneasy Transition from Labor Exporter to Labor Importer”, în Cornelius, W.A., Martin, P. L., Hollifield, J. F. (eds.), *Controlling Immigration. A Global Perspective*, Stanford University Press, Stanford, California, 1994, 331–370.
- Cornelius, W.A., Martin, P. L., Hollifield, J. F., „Introduction: The Ambivalent Quest for Immigration Control”, în Cornelius, W.A., Martin, P. L., Hollifield, J. F. (eds.), *Controlling Immigration. A Global Perspective*, Stanford University Press, Stanford, California, 1994, 3–42.
- Doomernik, J., Gsir, S., Kraler, A., „Prospects on Migration Management – Opportunities and Pitfalls”, în IMISCOE (ed.), *International migration and its regulation. State of the art report Cluster A1*, (IMISCOE Working Paper, 2), Amsterdam 2005, 35–46.
- El Mundo, *Guía práctica para la regularización de inmigrantes sin papeles*, 07.02.2005, <http://www.elmundo.es/elmundo/2005/01/27/sociedad/1106833274.html>, accesat la data de 10 august 2007.
- El Mundo, La población extranjera en España supera ya los cuatro millones, 08.09.2005, <http://www.elmundo.es/papel/2005/09/08/espana/1857427.html>, accesat la data de 16 noiembrie 2007.
- Elrick, T., Lewandowska, E., „Matching and making labour demand and supply: agents in Polish migrant networks of domestic elderly care in Germany and Italy”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34, 5, 2008.
- European Commission (August 2005), *Abolition of internal borders and creation of a single EU external frontier*, http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/freetravel/frontiers/fsj_freetravel_schengen_en.htm, August 2005, accesat la data de 11 august 2007.
- Eurostat, *Population by citizenship*, 2007, http://epag.eurostat.ec.europa.eu/extraction/evalight/EVALight.jsp?A=1&language=de&root=/theme3/migr/migr_st_popctz, accesat la data de 18 august 2007.
- Faist, T., *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Finotelli, C., *The economic integration of immigrants in Southern Europe. The results of the Spanish amnesty of 2005*, Veranstaltung vom 08.09.2007, „Cluster B4 Workshop”. Brighton. IMISCOE Annual Conference, 2007.
- Garapich, M., (în apariție), „Migration industry and civil society. Polish immigrants in the United Kingdom and the impact of EU enlargement on integration”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34, 5, 2008
- Hernández-León, R., *The Migration Industry in the Mexico-U.S. Migratory System*, Herausgegeben von UCLA. Los Angeles, 2005 (California Center of Population Research Online Working Paper Series, 049-05).

- Hollifield, J.F., „Migration and International Relations : Cooperation and Control in the European Community”, *International Migration Review*, 26, 2, 1992, 568–595.
- Hollifield, J.F., „The Emerging Migration State”, *International Migration Review*, 38, 3, 2004, 885–912.
- Instituto Nacional de Estadística (INE), *Avance del Padrón Municipal a 1 de enero de 2007. Datos provisionales. Madrid*, (Notas de Prensa, 11 June 2007), <http://www.ine.es/prensa/np457.pdf>, accesat la data de 10 august 2007.
- Joppke, C., „Why Liberal States Accept Unwanted Immigration”, *World Politics*, 50, 2, 1998, 266–293.
- Kostakopoulou, D., „Why naturalisation?”, *Perspectives on Politics and Society*, 4, 1, 2003, 86–115.
- Kostova Karaboytcheva, M., *Una evaluación del último proceso de regularización de trabajadores extranjeros en España (febrero-mayo de 2005). Un año después*, Herausgegeben von Real Instituto Elcano, Madrid (Documentos de Trabajo, 15), 2006 http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/252/252_Kostova_Regularizacion_Extranjeros_Espana.pdf, accesat la data de 10 august 2007.
- Kreienbrink, A., „Migration in Spanien – ein Sonderfall unter den südeuropäischen Staaten?”, în Haug, S., Swiaczny, F. (eds.), *Migration in Europa*, Vorträge der 6. Tagung des Arbeitskreises Migration – Integration – Minderheiten der Deutschen Gesellschaft für Demographie (DGD) in Zusammenarbeit mit dem europäischen forum für migrationsstudien (efms) in Wiesbaden am 5. November 2004. Statistisches Bundesamt (Materialien zur Bevölkerungswissenschaft, 115), Wiesbaden, 2005, 29–52.
- Marcus, G.E., *Ethnography through thick and thin*, Princeton University Press, Princeton, 1998.
- Massey, D.S., Alarcón, R., Durand, J., González, H., *Return to Aztlán: The Social Process of International Migration from Western Mexico*, University of California Press, Berkeley, 1987.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E., *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millenium*, Clarendon Press, Oxford, New York, 1998.
- Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales (MTAS), *Extranjeros con certificado de registro o tarjeta de residencia en vigor a 30 de junio de 2007*, Madrid, 2007, http://extranjeros.mtas.es/es/general/InformeEstadistico_junio_2007.pdf, accesat la data de 17 august 2007.
- Moya Malapeira, D., „La evolución del sistema de control migratorio de entrada en España”, în Aja, E., Arango, J. (eds.), *Veinte años de inmigración en España. Perspectivas jurídica y sociológica (1985 -2004)*, Bellaterra, Barcelona, 2006, 47–84.
- Portes, A., Sensenbrenner, J., „Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action”, în Brinton, M., Nee, V. (eds.), *The New Institutionalism in Sociology*, New York, 1998, 127–150.
- Ritchey, P.N., Explanation of Migration, *Annual Review of Sociology*, 2, 1976, 363–404, accesat la data de 14 decembrie 2004.

- Salt, J., „The Business of International Migration”, în Siddique, M.A.B. (ed.), *International Migration into the 21st Century. Essays in Honour of Reginald Appleyard*, Edward Elgar, Cheltenham, 2001, 86-108.
- Sandu, D., „Emerging Transnational Migration from Romanian Villages”, *Current Sociology*, 53, 4, 2005, 555-582.
- Solé, C., „Immigration Policies in Southern Europe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 6, 2004, 1209-1221.

Români în străinătate. Un instantaneu despre migrația „creierelor”¹

Anna Ferro

Acest studiu tratează experiența migrației pentru muncă a românilor calificați, în special a celor din domeniul IT și al cercetătorilor înalt calificați. El se fundamentează pe o anchetă pe bază de chestionar în care s-au investigat, alături de alte dimensiuni, aspectele, *push-pull* ale migrației forței de muncă înalt calificate, precum și strategiile mobilizate în cadrul acestui tip de migrație. Acest studiu analizează perspectiva și experiența personală a protagoniștilor migrației „creierelor”, motivele efective ale migrației lor și evoluția lor viitoare. Câteva elemente semnificative se referă la importanța „transnaționalismului” electronic, la întoarcerea relativ limitată și improbabilă a „creierelor” și la expunerea obstacolelor și a dificultăților asociate imigrației.

Trăsături teoretice și analitice ale exodului creierelor

Asociat cu migrația internațională dinspre țările mai puțin dezvoltate spre țările mai dezvoltate, exodul creierelor a constituit și rămâne în continuare un subiect de dezbatere cu privire la consecințele sale asupra dezvoltării sociale și economice. Deși literatura de specialitate tinde să se concentreze asupra urmărilor economice, impactul exodului creierelor depășește aria economicului. El are efecte însemnate asupra dezvoltării sociale și politice a țărilor de origine și dezvăluie mecanisme ale migrației internaționale (a forței de muncă înalt calificate) care, în ciuda faptului că sunt relativ mărunte dacă le comparăm cu tendințe migratorii majore, sunt influențate de geografiile și caracteristicile globalizării.

---

1. Traducere a articolului : A. Ferro, „Romanians abroad : A Snapshot of Highly Skilled Migration”, apărut în *Higher Education in Europe* 29 : 3, Routledge, 2004, pp. 381-392. Traducerea din limba engleză a fost realizată de către Andreea Lazăr (n.e.). Studiul de față face parte din proiectul de cercetare doctorală al autoarei : „*Pattern-uri internaționale ale migrației : Strategiile de recrutare ale firmelor, aspirațiile și proiectele migratorii ale muncitorilor înalt calificați*”.

Termenul „exodul creierelor” indică transferul internațional de capital uman și mai precis migrația indivizilor relativ înalt educați dinspre țările în curs de dezvoltare spre țările dezvoltate. După cum menționează just Beine *et al.* (2003), primele studii asupra migrației forței de muncă înalt calificate din anii '60 se concentrau mai degrabă către consecințele asupra pieței forței de muncă din țara de origine, considerând aspectele privitoare la cererea de forță de muncă emigrantă drept exogene. Studiile asupra emigranților, finanțate cel mai adesea din resurse publice, puneau prejudiciul creat în țările de origine pe seama unui dezechilibru dintre avantajele personale și cele publice (Hamada, 1977).

O definiție emblematică ce explică această perspectivă remarcă faptul că „ironia migrației internaționale actuale este aceea că... mulți dintre cei care migrează legal din regiunile sărace spre cele mai bogate sunt chiar aceia pe care țările Lumii a Treia își permit cel mai puțin să îi piardă: cei înalt educați și calificați. De vreme ce marea majoritate a acestor migranți pleacă definitiv, acest pervers exod al creierelor nu numai că reprezintă o pierdere de resurse umane valoroase, ci s-ar putea dovedi și o constrângere însemnată asupra progresului economic viitor al națiunilor din Lumea a Treia” (Todaro, 1996, p. 119).

Mobilitatea internațională a muncitorilor calificați era considerată drept un joc de sumă nulă (Beine *et al.*, 2003), iar această abordare care ia în considerare doar consecințele negative ale exodului creierelor poate fi regăsită și în timpul anilor '70¹.

În anii '90, când fenomenul își păstrează încă magnitudinea², studiarea exodului creierelor este marcată de deplasarea atenției dinspre factorii *push* și aspectele negative ale migrației forței de muncă înalt calificate asupra caracterului ei actual, adică asupra faptului că este actualmente motivată de cerere, datorită diverselor nevoi și politici de imigrație din țările-gazdă, condițiilor de pe piața forței de muncă și nevoilor de calificare aferente. Multe dintre țările dezvoltate au produs reglementări „cvasiselective” ale migrației³ care, după cum explică Beine *et al.*, „combinat cu efectele de autoselectare de partea

-
1. Bhagwati (1989) și Hamada (1977) furnizează exemple precum „taxa pe creiere” (denumită „taxa Bhagwati”), care a fost gândită drept compensație pentru țările-sursă.
  2. Referindu-se la magnitudinea recentă a migrației forței de muncă înalt calificate, Organizația Internațională a Muncii informează că, în 2001, 40% dintre emigranții din Filipine sunt absolvenți de colegiu, că 12% din specialiștii și tehnicienii din Uruguay trăiesc în afara țării și că în 1990 Mexicul era, de asemenea, cel de-al treilea exportator mondial de migranți cu educație terțiară (Lowell și Findlay, 2001). Saxenian (1999) informează că în 1990, în Silicon Valley imigranții constituiau 32% din forța de muncă științifică și inginerască, cea mai mare parte provenind din China (51%) și India (23%).
  3. Din țările care iau în considerare admiterea de imigranți după criteriul calificării (înalte) fac parte Australia, Canada și Statele Unite ale Americii. În UE există câteva cazuri de politici de selecție după criteriul calificării, precum Germania, Franța și Italia. După cum am constatat, țările diferă în ce privește filosofii și strategiile de gestionare a migrației, iar McLaughlan și Salt (2002, p. 3) au clasificat mecanismele naționale și inițiativele de politici în cinci grupuri.

ofertei, au condus la rate ale migrației mult mai înalte în rândul celor înalt educați și au amplificat transferurile internaționale de capital uman din țările în curs de dezvoltare spre cele dezvoltate. Cu alte cuvinte, capitalul uman se deplasează spre zonele în care este deja abundent” (Beine *et al.*, 2003).

Literatura sociologică despre „externalitatea diasporei” (Gaillard și Gaillard, 1997; Lowell și Findlay, 2001) și alte cercetări recente (Mountford, 1997; Beine *et al.*, 2001) furnizează cel mai adesea confirmări empirice ale ipotezei beneficiului potențial pentru țara de origine indus de mobilitatea forței de muncă înalt calificate. De fapt, există efecte de *feedback* pozitiv și ele constau în remiteri (Rapoport și Docquier, 2004), rețele de comerț (Gould, 1994; Rauch și Trindade, 2002) și migrație de întoarcere, aducând înapoi competențe noi și experiență (Domingues Dos Santos și Postel-Vinay, 2003). În plus, o perspectivă interesantă asupra dezvoltării economice locale indusă de migrația forței de muncă înalt calificate se referă la stimularea formării capitalului uman în țara de origine printr-un efect în oglindă ce încurajează populația locală să investească în propria-i educație. De fapt, s-ar putea ca migrația să încurajeze persoanele rămase acasă să acumuleze calificări și diplome, sporindu-și capitalul uman, care să le amelioreze șansele de migrație (Mountford, 1997; Stark *et al.*, 1998, Vidal, 1998, Beine *et al.*, 2001). Noutatea constă în introducerea incertitudinii în procesul de migrație, creând posibilitatea unui câștig net pentru țara de origine, unde „posibilitatea migrației i-ar putea influența pe potențialii migranți să ia decizia de a-și extinde educația acasă ca metodă de a-și spori șansele de mobilitate”. (Commander *et al.*, 2004, p. 19). În ceea ce privește consecințele asupra pieței forței de muncă din țara-sursă, migrația forței de muncă înalt calificate ar putea contribui la mărirea salariilor locale după modelul salariilor din străinătate (drept instrument de retenție), prin faptul că salariile pentru muncitorii necalificați ar urma creșterea celor pentru muncitori calificați și prin reducerea ratei șomajului pentru muncitorii calificați (Commander *et al.*, 2004).

Studii empirice asupra acestui aspect indică modurile în care migrația forței de muncă înalt calificate ar putea fi benefică pentru țările de origine¹. Cercetarea sociologică actuală asupra migrației forței de muncă înalt calificate subliniază maniera în care aceasta este influențată și afectată de globalizare și de nevoile economiei cunoașterii, măbind cererea de muncitori înalt calificați (Sassen, 2000).

Studiul de față continuă concluziile unei mese rotunde recente pe tema migrației forței de muncă înalt calificate, potrivit cărora „deși se știu multe despre migrația forței de muncă înalt calificate și despre consecințele sale asupra țărilor de destinație, mai rămân destul de multe aspecte care trebuie

---

1. Beine și alții au găsit argumente prin care susțin empiric „ipoteza beneficiului exodului creierelor” într-un studiu transversal realizat în 50 de țări în curs de dezvoltare (Beine *et al.*, 2003, p. 3).

cercetate într-un mediu dinamic” (Ouaked, 2002). În plus, evidențiind palierul individual al analizei, acest studiu subliniază aspectele personale și umane ale fenomenului și își propune să prezinte câteva perspective utile și relativ nedistorsionate.

Crochiuri ale „creierelor”. Caracteristicile respondenților

Migranții calificați reprezintă o comunitate relativ mică și într-o câțva interconectată¹. Rezultatele cercetării pe bază de chestionar nu oferă un portret cuprinzător și reprezentativ al totalității emigranților români calificați, deoarece este imposibilă evaluarea precisă a mărimii acestei populații, iar această anchetă accesează doar o mică parte a acesteia, concentrată într-o zonă geografică specifică.

Cu toate acestea, apar și traiectorii și *pattern*-uri de migrație comune: strategii de căutare a unui loc de muncă, motive pentru a emigra, relații transnaționale, recunoașterea calificărilor, caracterul internațional al unor profesii, prezența unei piețe a forței de muncă potențial internaționale și posibilitatea de a urmări și de a dezvolta perspective de carieră. Toate aceste aspecte pot fi interpretate în termeni mai extinși și mai generali, aprofundând cunoașterea asupra fenomenului exodului creierelor în general.

Chestionarul a cules date de la 128 respondenți (58% bărbați și 42% femei) din mai multe țări din Europa, America de Nord și regiunea Asia-Pacific. Vârsta respondenților variază între 25 și 55 de ani. Excluzând cele foarte puține cazuri de respondenți mai vârstnici, vârsta medie a respondenților este de 33 de ani, iar aceștia sunt tineri adulți aflați în etapa de avânt a dezvoltării carierei lor, cu venituri medii bune și cu standarde de educație înalte.

Unii dintre respondenți au părăsit țara de origine având o diplomă universitară – reputația universităților tehnice din România este în general bună –, la care se adăugau câțiva ani de experiență de lucru drept „credit la CV”. Această

---

1. Evaluarea cantitativă a migrației muncitorilor calificați din România reprezintă o sarcină foarte dificilă, deoarece diferitele surse de informare oferă perspective parțiale și deoarece exodul creierelor este un fenomen volatil și deci dificil de estimat numeric. OIM apreciază (pe baza statisticilor naționale ale INSSE) că aproximativ 300.000 de români au emigrat definitiv între 1990 și 1998. Aceste cifre par a fi subestimate – cifra reală s-ar putea apropia de 800.000, ceea ce ar reprezenta 3,5% din populația României, însă lipsesc datele precise despre migrația forței de muncă înalt calificate. După cum informează Martin și Straubhaar (2002), „aproximativ jumătate din cei 5.000 de absolvenți în domeniul științei calculatoarelor ai universităților din România emigrează în fiecare an, iar rezultatele unui sondaj de opinie din martie 2001 arată că 66% dintre studenții români ar emigra dacă ar avea ocazia (...)”. (2002, p. 81) Muncitorii români înalt calificați angajați în țările europene în 2001 reprezintă 19% din totalul românilor angajați în străinătate.

cale îi ajută pe specialiștii IT să găsească o slujbă în străinătate. O bună parte dintre ei sunt posesorii unei diplome de masterat obținute în România, dar traiectoria educație/migrație este diferită pentru cei care sunt înscriși la studii doctorale: a studia în străinătate constituie un stimulent major pentru a-i aduce în alte țări. Studiile în străinătate oferă posibilitatea integrării sociale și culturale și oferă credite educaționale (recunoscute în străinătate) care fac integrarea mai puțin dificilă.

După absolvire și acumularea experienței de muncă în România, migrația către o țară străină este o decizie de muncă pentru cei mai mulți specialiști IT. Pentru cercetători, factorii principali ai migrației sunt obiectivul de a studia în străinătate și urmărirea unei cariere internaționale. Universitățile, institutele de cercetare și firmele IT sunt deschise străinilor și solicită diplome și standarde de experiență competitivă. Acestea beneficiază de posibilitatea de a recruta la nivel internațional, motivându-i pe specialiști să fie foarte mobili pentru a-și actualiza oportunitățile de muncă. Ocupațiile respondenților sunt clasificate aici în: specialiști IT, cercetători științifici și/sau studenți doctoranzi.

Motivele emigrării

Științele sociale au cercetat extensiv factorii *push-pull* determinanți ai migrației, studiind cum anume condițiile locale de deprivare și frustrare pot consolida disponibilitatea de a pleca și cum perspectivele atrăgătoare ale unei vieți mai bune în străinătate îi pot motiva pe oameni să plece din țară. Desigur că există distincții care trebuie făcute atunci când se discută despre caracteristicile migrației¹ și despre nivelul calificării implicat². Aici dorim să cercetăm rațiunile pentru care muncitorii calificați pleacă din țară, motivațiile de a alege o țară mai degrabă decât alta, mijloacele utilizate și dificultățile întâmpinate.

Cei mai mulți dintre respondenți indică drept principală cauză a migrației rațiuni legate de oportunitățile de muncă și de carieră, factorii *pull* ce atrag „creierele” în străinătate. Cei care indică îmbunătățirea calității vieții se referă

-
1. Există mai multe tipuri de migrație: a forței de muncă înalt calificate și necalificate; forțată și voluntară; individuală, familială, în lanț și în rețea; legală și iregulară; rurală și urbană; temporară și definitivă; motivată de cerere sau de ofertă și așa mai departe.
  2. Potrivit lui Todisco, „planurile migranților sunt substanțial diferite în funcție de cele două tipuri de migrație. Migrația în masă antrenează oameni cu un nivel scăzut de educație și fără calificări specifice, care devin mobili sub influența factorilor *push* (aceasta însemnând ieșirea din situația dificilă în care se găsesc în prezent). [...] Dimpotrivă, migrația forței de muncă înalt calificate este condiționată de factori mai atractivi (factorii *pull*) și este mai probabil temporară. Ea antrenează oameni înalt calificați profesional și cu experiență de lucru, iar decizia de a migra a fost calculată și planificată cu atenție”. (Todisco, 2003)

la evaluarea comparativă a condițiilor de trai și de muncă din România și a posibilităților mai atractive oferite în străinătate, realizată în termenii mai generali ai dezvoltării și ai împlinirii personale. După cum remarcă un respondent, „nu munca în sine m-a motivat să emigrez, ci o combinație dintre posibilitatea unei vieți mai bune în străinătate, perspective de muncă mai interesante și o calitate a vieții pe care nu le-aș fi putut găsi în România. Nu aș separa munca de traiul în străinătate, acestea merg împreună”.

Rațiunile de a migra sunt combinații de aspecte care îi determină pe oameni să își evalueze mediul și perspectivele actuale. Cei care au plecat invocând studiul în străinătate drept rațiune principală au explicat faptul că „factorul a studia în străinătate” este doar cauza *aparentă*, în timp ce cauza *reală* este căutarea unor condiții și a unor mijloace mai bune de a obține un standard de viață superior și slujbe satisfăcătoare. Printre alte motive, se remarcă și o relevanță moderată a experienței culturale și de călătorie, posibilitatea de a descoperi țări, culturi și locuri noi, combinându-se în acest caz cu un mediu de lucru mai satisfăcător. De fapt, acesta este unul dintre cele mai plăcute aspecte pe care respondenții le-au menționat ca făcând parte din experiența lor de migrație.

Este, de asemenea, semnificativ un sentiment de frustrare față de România, combinat cu așteptări și iluzii despre țările occidentale. Acest ultim aspect justifică și dificultățile, uneori subestimate, inerente procesului de migrație.

A fi sau a nu fi în mișcare ? Proiectul de migrație

În general, cu excepția migrațiilor forțate ale solicitanților de azil, proiectul de migrație se modifică pe parcurs, debutând, de obicei, cu ideea unei experiențe temporare și transformându-se într-o alegere de viață pe termen lung, dacă nu permanentă. Ideea principală despre migrație este aceea a unei experiențe în străinătate temporare, pe termen mediu sau lung, urmată de întoarcere ; dar, oricare ar fi fost ideea inițială, cei mai mulți sunt de acord cu afirmația că „acum nu mă mai văd înapoi în România...Viața mea e aici”.

Aceasta contrastează cu intenția afirmată de a se întoarce în România pe care o aveau cele mai multe dintre persoane. Este nevoie de întrunirea unor condiții economice sau sociale specifice pentru ca întoarcerea planificată să aibă loc, iar un fundament emoțional nu este suficient. A admite că o întoarcere nu este probabilă este o apreciere foarte delicată, iar cei mai mulți exprimă neîncredere în perspectivele și schimbările viitoare ale României : „Nu văd nimic bun în viitor în România și de unul singur nu pot schimba asta”.

Posibilitatea deplasării în altă țară este evaluată de respondenți cu răspunsuri precum *poate* sau *cine știe*, în funcție de șansele și ofertele de muncă ; nu este planificată, dar nu este nici exclusă. Și mai interesant, cei care trăiesc acum în țări precum Canada sau SUA ar vedea în realitate drept binevenită o mutare

mai aproape de Europa, atât din rațiuni culturale, cât și datorită proximității geografice față de România.

În ce privește viitoarea calitate de membră UE a României¹, mulți universitari și decidenți politici sunt preocupați de viitoarele schimbări pe care extinderea UE le va produce în ce privește mobilitatea pentru muncă. Opiniile lor diferă în această privință, presupunând fie că mase de muncitori necalificați se vor răspândi în Europa, fie că nu se va întâmpla mare lucru în acest sens². Respondenții ar putea beneficia astfel de viitorul avantaj al cetățeniei europene prin schimbarea, îmbunătățirea sau găsirea de locuri de muncă în Europa (mai ales de către cei care locuiesc peste ocean și care ar dori să vină mai aproape de România) și, în cele din urmă, prin faptul că s-ar simți mai asigurați atunci când își caută slujbe în străinătate, fiindcă nu ar mai depinde de permisul de muncă.

Factori ce influențează decizia de a migra

După cum susține Iqbal, „în ciuda atracției exercitate de oportunități economice superioare, în general, migrația este «costisitoare» atât în termeni monetari, cât și în termeni psihologici... [Emigranții calificați tineri] se găsesc într-o etapă a vieții lor în care se pot deplasa fără povara multor responsabilități familiale. [...] În această epocă a globalizării și a oportunismului economic, mulți dintre cei mai tineri sunt dispuși sau chiar nerăbdători să se mute în altă țară” (Iqbal, 2000).

În ce măsură elemente și condiții contextuale (precum diferitele sisteme de imigrație, experiențele anterioare în străinătate, prezența rudelor sau a altor cunoștințe în străinătate) interferează pozitiv sau negativ cu planurile de migrație? După cum rezultă din analiza anterioară, prezența rudelor în străinătate ar exercita doar o influență limitată, ceea ce ar părea ciudat, numai că sugerează, de fapt, că, în cazul migrațiilor muncitorilor calificați, oportunitățile de muncă sunt cele care îi determină pe potențialii migranți să se hotărască pentru o țară/localitate mai degrabă decât pentru alta. Lanțul migrației și rețeaua familială³ par să nu aibă o influență atât de marcantă, iar tendințele migrației sunt toate metropolitane (Castells, 1996; Sassen, 2000).

-
1. Articolul este redactat în 2004, înainte de aderarea României la UE (n.tr.).
  2. Extinderea Uniunii Europene nu va avea un impact atât de mare și imediat asupra libertății de mișcare a angajaților. Noua situație va fi în mare comparabilă cu cea prezentă, în care cetățenii viitoarelor state membre UE trebuie să obțină un permis de muncă pentru a munci în UE. În același timp, este instituită o „regulă preferențială”, care acordă prioritate cetățenilor noilor state membre în raport cu cetățenii țărilor nemembre UE.
  3. Migrația în lanț se referă la maniera în care o migrație inițială este urmată de altele din aceeași familie, comunitate sau localitate rurală, conducând uneori la o reconstituire parțială a comunității de origine în țara-gazdă (Price, 1963; Reyneri, 1979). Studiile asupra migrației au analizat recent rolul rețelelor de migrație care oferă ajutor în

Unii dintre respondenți au lucrat în România pentru companii IT străine. Cum influențează un astfel de mediu de lucru șansele mobilității internaționale pentru muncă? A lucra într-o companie străină poate ajuta la crearea condițiilor de a migra, dar poate constitui și un mecanism de retenție a resursei umane în cazul în care condițiile de muncă oferite în România depășesc standardele de lucru locale. Activitățile realizate în regim de *outsourcing* [delegarea de activități sau externalizarea de servicii către firme specializate] pentru o companie IT străină se referă la delocalizarea unora dintre segmentele producției IT pentru a beneficia de avantajul forței de muncă locale ieftine și calificate. O astfel de muncă este intitulată, de fapt, „creiere fără corpuri”, fiindcă produsele acestor creiere care lucrează la distanță ajung pe calea internetului direct în centrul afacerii IT din străinătate, ceea ce constituie o formă de mobilitate virtuală a forței de muncă.

Recrutarea forței de muncă și căutarea internațională de locuri de muncă

Dacă luăm în considerare strategiile utilizate pentru a găsi un loc de muncă în străinătate, putem identifica două mari modalități diferite. Cercetătorii au apelat, în general, la rețele personale sau profesionale pentru a găsi un post în străinătate, în vreme ce doctoranzii s-au servit mai ales de căutări pe internet pentru a aduna informații și a se înscrie la concursuri. Toți specialiștii IT au utilizat internetul și anunțurile internaționale de pe pagini de internet. Doar puțini dintre ei au apelat la agenții de plasare a forței de muncă. Este interesant să subliniem importanța internetului ca mijloc de a răspândi informație despre firme, poziții și proceduri la nivel global și ca mijloc de a obține un loc de muncă. Ca regulă generală, respondenții au conchis că, pentru ei, căutarea unui loc de muncă a fost aparent un proces destul de facil în comparație cu problemele asociate obținerii unui permis de muncă pe care unii le-au întâmpinat.

Alegerea unei anumite țări de destinație este influențată de aspecte privind imigrația, de calitatea vieții și de preocupări legate de muncă. Cei mai mulți dintre respondenți au identificat procedurile de imigrație (tratamentul adesea umilitor al ambasadelor sau cel de la punctele de trecere a granițelor, stereotipurile despre români și problemele legate de obținerea sau prelungirea vizelor) ca fiind principalele obstacole cu care s-au confruntat în călătorii sau în deplasarea dintr-o țară în alta. Alte piedici sunt constituite de chestiuni legate de statusul muncitorilor imigranți pe piețele străine ale forței de muncă,

---

găsirea unui loc de muncă sau a unei locuințe ori în acoperirea altor nevoi inițiale (Portes, 1998). Aceste relații personale, familiale și comunitare sunt considerate drept „capitalul social” al migranților (Bourdieu și Wacquant, 1992, p. 119).

mobilitatea de la un loc de muncă la altul ori de la o localitate la alta fiind restricționată; unele norme sau chiar politici de angajare sunt realmente în măsură să îi mențină pe migranți într-o stare de instabilitate și dezavantaj în raport cu concurenții lor localnici. Politicile și reglementările afectează forța de muncă a migranților, restricționând-o într-o măsură mai mare sau mai mică, iar firmele angajatoare au posibilitatea să profite de acestea.

Asemenea situații ar putea, în consecință, să fie reflectate de disparitatea dintre veniturile muncitorilor străini și cele ale indigenilor. Toți respondenții au declarat că ei câștigă destul de bine, însă toți sunt, de asemenea, de acord că există posibilitatea ca firmele să îi plătească mai puțin din cauza naționalității lor. Mai mult decât atât, ei au recunoscut că până și străinii calificați trebuie să accepte această condiție pentru avantajul propriu, pentru a putea migra sau obține locuri de muncă în străinătate.

Exodul creierelor : o combinație de recrutare, remiteri și întoarcere

Definițiile date fenomenului „exodului creierelor” sunt diferite; conform *Encyclopaedia Britannica*, acesta se referă la „plecarea oamenilor educați sau profesionalizați dintr-o țară, dintr-un sector sau dintr-un câmp economic într-altul, de obicei pentru o remunerare superioară ori pentru condiții de trai mai bune”. Definiția următoare este mai compozită, afirmând că „exodul creierelor poate avea loc dacă emigrația persoanelor cu educație terțiară în scopul șederii pe termen lung sau permanente în străinătate atinge niveluri semnificative și nu este compensată de efecte de *feedback* precum remiteri, transfer de tehnologie, investiții sau comerț. Neajunsul general recunoscut al exodului creierelor este reducerea creșterii economice prin investiții în educație nerecompensate și sărăcirea resurselor de capital uman ale țării de origine” (Lowell, Findlay, 2001, p. 6). După cum s-a menționat mai sus, exodul creierelor este mai mult decât o simplă migrație unidirecțională, deoarece are consecințe economice și sociale asupra țării de origine¹. Exodul creierelor apare în situația în care condițiile locale nu reușesc să satisfacă forța de muncă înalt calificată angajată pe poziții mai prost plătite sau inferioare nivelului de calificare sau nu asigură dezvoltarea profesională și împlinirea personală².

1. Gençler (2002) susține că „efectele economice și sociale ale migrației forței de muncă înalt calificate nu sunt similare de ambele părți. În anii '50 diferența de venit dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare era de 23 de ori mai mare, dar a devenit de 60 de ori mai mare în anii '90. Se poate conchide că [...] țările dezvoltate beneficiază mult mai eficient de pe urma activității capitalului uman înalt calificat”.
2. În studiul său recent (2004), Reyneri confirmă această tendință pe baza unei cercetări în nordul Italiei. „Migranții înalt educați sunt fie șomeri, fie lucrează la negru sau

Aceasta explică cel mai frecvent comentariu al respondenților, și anume acela că „exodul creierelor este preferabil irosirii inteligenței”¹. Orientată spre o dezvoltare fructuoasă a parcursului lor educațional și a potențialului de carieră, decizia de a migra nu devine o alegere, ci numai o posibilitate.

Pe lângă acestea, exodul creierelor se datorează acelor condiții locale care nu reușesc să încurajeze stimularea celor mai bune performanțe ale indivizilor. Mediul din România este adesea descris de către respondenți drept neroditor : lipsit de locuri de muncă bune și oferind cel mai adesea un mediu general deficient, tipic pentru o țară postcomunistă.

Politica guvernamentală menită să oprească fluxurile externe de specialiști IT și care oferă avantaje fiscale firmelor care îi angajează nu este primită cu entuziasm. Nici unul dintre respondenți nu a luat în considerare posibilitatea unor astfel de politici de retenție. În general, respondenții tratează exodul creierelor ca pe un factor natural și spontan, ca osmoză între capitalul uman și resurse și, într-o câțva, ca efect de consecință a globalizării.

Chiar și atunci când exodul creierelor este înțele drept pierdere pentru țara de origine și ca experiență dificilă pentru protagoniștii ei, este identificat și un potențial beneficiu, asigurat de buna reputație de care se bucură oamenii de știință și muncitorii calificați din România în cele mai multe dintre țările dezvoltate, de remiterile care oferă familiilor din România venituri suplimentare regulate, de posibilitatea întoarcerii, cu valoarea adăugată dată de capitalul uman suplimentar dobândit în străinătate.

Dacă analizăm remiterile² sau circuitul banilor trimiși familiilor de acasă, aproape 80% dintre respondenți trimit bani acasă, cei mai mulți dintre ei la fiecare două luni. Frecvența și volumul variază în raport cu venitul (și deci cu nivelul salariilor și cu indicele costului vieții dintr-o anumită țară) și cu posibilitățile respondenților. Bani remiși anual – între 200 USD și 1.000 USD – reprezintă 5-10% din venitul respondenților. Cei care trimit mai mulți bani, până la 3.000 USD, au salarii mai mari și adesea trimit bani pentru un eveniment anume, precum cumpărarea sau renovarea unei case. În ceea ce privește mijloacele de transfer monetar, respondenții utilizează atât mijloace formale, cât și informale : aceștia le dau întotdeauna bani rudelor atunci când le vizitează în România sau, mai adesea, le trimit bani prin intermediul prietenilor. Printre modalitățile formale au fost indicate serviciile de transfer bancar rapid (precum West Bank, Western Union etc.) și, în unele cazuri, serviciile de transfer prin internet.

---

ocazional într-o măsură și mai mare decât cei slab educați. Explicația este aceea că acești imigranți au dificultăți mai mari în a accepta diferența dintre statusul lor social în țara de origine și slujbele care le sunt oferite sau faptul că trebuie să facă față în special unor slujbe permanente, dar necalificate și oneroase, de gulere albastre în mici fabrici din Italia de Nord și Centrală.” (2004, p. 1)

1. În original, „*better brain drain than brain waste*” (n.tr.).
2. Vezi capitolul „*Standpoints on Transnational Migrations*”, în care sunt descrise remiterile alături de alte practici de relaționare internațională dintre oameni și țări.

Există o soluție de oprire a exodului creierelor ?

Fiind vorba despre o mișcare circulară, soluțiile se referă la cauzele foarte profunde și problematice ale acestui tip de migrație. Prima și cea mai urgentă măsură ar fi o schimbare a modului de guvernare, în special în ce privește lupta împotriva corupției din țara de origine. Uniunea Europeană este considerată drept un punct de referință care, mai ales din perspectiva apropiatei extinderi, ar trebui să accelereze reformele politice și economice.

Pe lângă aceasta, sunt subliniate trei mijloace de dezvoltare economică. Primul se referă la oferirea de oportunități ameliorate care să îi motiveze pe muncitorii calificați localnici să rămână în țară (adică politici de retenție). Cel de-al doilea vizează atragerea investițiilor și capitalurilor străine în țară, iar cel de-al treilea atragerea celor care au plecat din țară cu stimulente, salarii mai mari și o economie de piață liberă.

Perspective asupra migrațiilor transnaționale

Există trei aspecte legate de migrația contemporană care fac ca aceasta să fie mai mult decât un flux unidirecțional de muncitori. Emigranții continuă să influențeze prin remitențele lor, care reprezintă astăzi surse cruciale de sprijin și dezvoltare. Un alt aspect important al migrației contemporane este transnaționalismul, care se referă la interconexiunile globale dintre oameni și locuri. Glick-Schiller și alții (1992) definesc transnaționalismul ca procesul prin care oamenii stabilesc și mențin relații socioculturale care transcend granițele geopolitice. În general, transnaționalismul este adesea însoțit de o neîncetată mișcare de du-te-vino a oamenilor, facilitată de rapiditatea mijloacelor de transport și a sistemelor de comunicare (precum avioane, telefoane, aparate video, fax, e-mail și internet) care au redus semnificativ timpul și costul deplasării oamenilor, informației, banilor și bunurilor. Transnaționalismul este legat de comunitățile de migranți din diaspora și care împărtășesc situații, caracteristici, traiectorii, experiențe și semnificații trecute sau actuale diferite (Tölölyan, 1996 ; Cohen, 1997 ; van Hear, 1998 ; Vertovec, 1999). Conform analizei lui Castells (1996) asupra erei informației, o altă trăsătură importantă a formațiunilor sociale transnaționale se referă la structurile sau sistemele de relații și rețele. Potrivit lui Castells, noile tehnologii sunt în inima rețelelor transnaționale contemporane ; ele nu creează *pattern*-uri sociale întru totul noi, însă cu siguranță le întăresc pe cele preexistente. Rețelele dense și foarte active care acoperă spații extinse transformă multe tipuri de relații sociale, culturale, economice și politice. Un alt aspect este reproducerea culturală în cadrul transnaționalismului, diferite mijloace media globale influențând reproducția culturală a comunităților transnaționale. Spivak descrie „discursul

specificității și al diferenței culturale împachetat pentru consumul transnațional” (1989, p. 276) prin intermediul tehnologiilor globale. Tehnologiile de publicare și comunicare măresc rapiditatea și impactul formelor de diseminare a informației, de publicitate și *feedback*, de mobilizare a sprijinului, de intensificare a participării publice și a organizării politice și de lobby al organizațiilor interguvernamentale (Alger, 1997; Castells, 1997). Unii analiști susțin că transnaționalismul a modificat raporturile noastre cu spațiul, în special prin crearea „câmpurilor sociale”, care conectează și poziționează actori în mai multe țări (Basch *et al.*, 1994; Castells, 1996; Goldring, 1998). Prin intermediul mijloacelor electronice și în interstițiile vecinătăților spațiale și virtuale au apărut noi „translocalități” (Appadurai, 1995; Goldring, 1998; Smith, 1998).

Comunitățile de migranți din străinătate utilizează constant internetul și rețelele personale și sociale *online* ale românilor din afara țării. Toți respondenții utilizează internetul în scopuri profesionale, dar mai ales personale. Internetul reprezintă, de asemenea, una dintre cele mai frecvent utilizate surse de informație care, alături de informația culeasă de la prieteni în timpul vizitelor recente, contribuie la ținerea la curent cu ce se întâmplă acasă.

Aproape fiecare respondent este în contact cu alți români din afara țării, însă, după cum am subliniat anterior, rețelele sociale și familiale din străinătate pot fi dispersate de-a lungul mai multor țări. Respondenții sunt în mică măsură implicați în grupuri și asociații etnice din străinătate, cu excepția unor cazuri de comunități culturale și religioase mai active, în vreme ce mulți dintre ei sunt activi în grupuri online și forumuri de discuții unde fac schimb de informații și experiență.

Transnaționalismul se referă la migrație ca la un proces care implică paliere multiple, mobilizând relații diverse între două sau mai multe așezări. Unele aspecte par a fi mai pregnante (și anume, diaspora globală și dispersată, rețelele și conexiunile internaționale, fluxurile comunicaționale și informaționale *online*, înalta mobilitate a grupului). Aceasta reprezintă ceea ce Appadurai (1995, p. 220) descrie drept „noile patriotisme”, combinații de naționalism, politică și nostalgie. O astfel de identitate transnațională găsește în noile medii de comunicare atât un instrument de sprijin al diasporei, cât și un fundament pentru a consolida dinamica identității de migrant.

Pierdere, amortizare și rentabilitate

Experiența migrației generează consecințe și turnuri ale vieții, pozitive și negative. Elementele pozitive se referă la aspectele culturale și interculturale, la experiența de a călători și de a lucra în medii noi și la îmbunătățirea vieții personale. Partea negativă a experienței se referă la gustul amar al migrației: migranții sunt muncitori calificați și competenți care au probabil la dispoziție

mai multă informație și instrumentele critice necesare pentru a interpreta și a face față noului lor context de viață, dar nu pot evita ajustarea culturală și lingvistică, izolarea de familie și de comunitate, provocările integrării sociale și profesionale.

Concluzie

Această cercetare a investigat câteva dimensiuni ale experiențelor personale ale migranților calificați: principalele motive de a migra, dificultățile întâmpinate, probabilitatea întoarcerii în România, statornicirea și apartenența transnațională și o evaluare a experienței exodului creierelor. Pe lângă aspectele menționate anterior, câteva observații s-au evidențiat la analiza de ansamblu a experiențelor respondenților. Mobilitatea creierelor nu se traduce automat în exodul creierelor, deoarece o mișcare de du-te-vino a persoanelor, a competențelor și a contribuțiilor constituie în continuare o legătură cu țara de origine. În acest sens, unele profesii sunt „înalt mobile” prin natura lor¹. Globalizarea are consecințe mai degrabă asupra unor anumite activități și profesii decât asupra altora, oferind condițiile necesare pentru mobilitate internațională și identități transnaționale. Dacă analizăm cauzele migrației, este limpede că elemente precum diferențele salariale vor juca întotdeauna un rol². Dar, așa cum sugerează Olesen (2002), numai adoptând o perspectivă macro pot fi identificate soluții pe termen lung. Se poate găsi suficientă susținere politică pentru a asigura precondițiile unei dezvoltări economice și sociale rapide și, prin urmare, diminuarea migrației pe termen mediu și lung? Aceste precondiții sunt amplu ameliorate de accesul comercial pe piețele din nord, ajutor substanțial mărit, utilizarea mai bună a remiterilor și amplificarea investițiilor străine directe.

Exodul creierelor este, în definitiv, un fenomen compozit, incluzând diferite tipologii ale migranților calificați și ale deplasării creierelor. Mai mult decât atât, întoarcerile, remiterile și acțiunile transnaționale reprezintă un aspect interesant și foarte semnificativ al migrației contemporane a forței de muncă înalt calificate. În sfârșit, comunitățile și comunicarea *online* sunt foarte relevante, dar nu ar trebui să fie tratate separat de adaptarea și integrarea fizică solicitată în țările de destinație.

-
1. „Migranții internaționali nu provin din zone sărace, izolate și deconectate de la piețele mondiale, ci din regiuni și națiuni care trec prin procese de schimbare și dezvoltare rapidă ca urmare a încorporării lor în rețelele globale de comerț, informație și producție. Pe termen scurt, migrația internațională nu rezultă dintr-o lipsă de dezvoltare economică, ci din dezvoltarea însăși.” (Massey *et al.*, 1998, p. 277)
  2. „Acest proces – «cocoșa migrației» – se oprește doar atunci când avantajul migrației este prea mic în termenii diferenței de venit dintre perechi tradiționale de țări exportatoare și importatoare.” (Olesen, 2002, p. 14)

În ansamblul ei, această cercetare și-a propus să descrie perspectiva celor implicați [în acest fenomen]. Din acest motiv, considerăm că afirmația de mai jos constituie o observație pătrunzătoare cu privire la experiența mobilității creierelor: „Într-un sens mai larg, mobilitatea este un cuvânt-cheie în lumea contemporană. Pierderea loialităților, a mândriei, a idealurilor, a rădăcinilor naționale, a respectului patriotic etc. este destul de normală și naturală. Vremurile se schimbă, globalizarea și uniformitatea înlocuiesc pe de-a-ntregul conceptul de «sentiment național». Cred că nu mă înșel atunci când spun că pretutindeni pe glob cei din generația mea cântă în engleză, dansează pe ritmuri latino-americane, se îmbracă în haine fabricate în India și în China și mănâncă în restaurante «multi-culti». În asemenea condiții, exodul creierelor nu poate fi cu adevărat oprit. Nu a fost niciodată oprit”.

Bibliografie

- Alger, C.F., „Transnational Social Movements, World Politics and Global Governance”, în Smith, J., Chatfield, C., Pagnucco, R. (eds.), *Transnational Social Movements and Global Politics*, Syracuse University Press, Syracuse, 1997, 260–275.
- Appadurai, A., „The Production of Locality”, în Fardon, R. (ed.), *Counterworks : Managing the Diversity of Knowledge*, Routledge, London, 1995, 204–225.
- Basch, L., Glick-Schiller, N., Szanton B.C., *Nations Unbound : Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Overseas Publishers Association (OPA), Amsterdam, 1994.
- Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H., „Brain Drain and Economic Growth : Theory and Evidence”, *Journal of Development Economics* 64, 1, 2001, 275–289.
- Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H., „Brain Drain and LDCs’ Growth : Winners and Losers”, *Discussion Paper Series*, IZA DP No. 819. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit [Institutul de Studiere a Muncii], iulie 2003.
- Bhagwati, J., Wilson, J., „Income Taxation in the Presence of International Personal Mobility : An Overview”, în Bhagwati, J., Wilson, J. (eds.), *Income Taxation and International Mobility*, MIT Press, Cambridge, 1989, 3–39.
- Bourdieu, P., Wacquant, L., *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago University Press, Chicago, 1992.
- Castells, M., *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford, 1997.
- Castells, M., *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford, 1996.
- Cohen, R., *Global Diasporas : An Introduction*, University College London Press, London, 1997.
- Commander, S., Chanda, R., Kangasniemi, M., și Winters, L. A., *Who Gains from Skilled Migration ? Evidence from the Software Industry*, 2004
_www.london.edu/cnem/Faculty/S Commander/who gains from skilled.pdf.

- Domingues dos Santos, M., Postel-Vinay, F., „Migration as a Source of Growth : The Perspective of a Developing Country”, *Journal of Population Economics* 16, 1, 2003, 161–175.
- Gaillard, J., Gaillard, A.M., „The International Migration of Brains : Exodus or Circulation?” *Science, Technology and Society* 2, 2, 1997.
- Gençler, A., *The Economical and Social Aspects of Highly-Skilled Human Capital Activity in Global Economy*. Studiu prezentat la Conferința Științifică Internațională „Globalization and Sustainable Development”, Varna, Bulgaria, 1–3 iulie 2002, Varna Free University.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C., *Towards a transnational perspective on migration : race, class, ethnicity, and nationalism reconsidered*, New York Academy of Sciences, New York, 1992.
- Goldring, L., „The Power of Status in Transnational Social Fields”, în Smith, M.P., Guarnizo, L. E., (eds.), *Transnationalism from Below*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1998, 165–195.
- Gould, D.M., „Immigrant Links to the Home Country : Empirical Implications for U.S. Bilateral Trade Flows”, *The Review of Economics and Statistics*, 76, 2, 1994, 302–316.
- Hamada, K., „Taxing the Brain Drain : A Global Point of View”, în Bhagwati, J. (ed.), *The New International Economic Order : The North-South Debate*, Cambridge, MIT Press, MA, 1977.
- Iqbal, M., *The Migration of High-Skilled Workers from Canada to the United States : Empirical Evidence and Economic Reasons*, The Conference Board of Canada, University of California-San Diego La Jolla, CIS, Center for Comparative Immigration Studies. Working Paper Nr. 20, august 2000.
- Lowell, B.L., Findlay, A., „Migration of Highly Skilled Persons from Developing Countries : Impact and Policy Responses,” *International Migration Papers*, 44. Geneva : International Labour Office, International Migration Branch, 2001.
- Martin, P., Straubhaar, T., „Best Practice Options : Romania”, *International Migration*, 40, 3, 2002.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E., *Worlds in Motion : Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- Mclaughlan, G., Salt, J., *Migration Policies towards Highly Skilled Foreign Workers*. Report to the Home Office, Migration Research Unit, Geography Department, University College London, martie 2002.
- Mountford, A., „Can a Brain Drain Be Good for Growth in the Source Economy ?” *Journal of Development Economics*, 53, 2, 1997, 287–303.
- Olesen, H., *Migration, Return and Development : An Institutional Perspective*. Studiu – expert intermediar, elaborat pentru Centre for Development Research Study Migration-Development Links : Evidence and Policy Options, aprilie 2002.
- Ouaked, S., „Transatlantic Roundtable on High-Skilled Migration and Sending Countries Issues”, *International Migration* 40, 4, 2002, 153–166.
- Portes, A., *Globalization from Below : The Rise of Transnational Communities*, ESRC Transnational Communities Programme Working Paper nr. 1, 1998.

- Price, C., *Southern Europeans in Australia*, Oxford University Press, Melbourne, 1963.
- Rapoport, H., Docquier, F., „The Economics of Migrants' Remittances”, în Gerard-Varet, L.A., Kolm, S.C., Mercier-Ythier, J. (eds.), *Handbook of the Economics of Giving, Reciprocity and Altruism*, North-Holland, Amsterdam, 2004.
- Rauch, J. E., Trindade, V., „Ethnic Chinese Networks in International Trade”, *Review of Economics and Statistics*, 84, 1, 2002, 116–130.
- Reyneri, E., „Education and Occupational Pathways of Migrants in Italy”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 6, 2004.
- Reyneri, E., *La catena migratoria. Il ruolo dell'emigrazione nel mercato del lavoro di arrivo e di esodo*, Il Mulino, Bologna, 1979.
- Sassen, S., *Cities in a World Economy*, Sage Press, Pine Forge, 2000.
- Saxenian, A.L., „Silicon Valley's Skilled Immigrants : Generating Jobs and Wealth for California”, *Research Brief*, Public Policy Institute of California, San Francisco, CA, 1999,
- Smith, R.C., „Transnational Localities : Community, Technology and the Politics of Membership within the Context of Mexico and US Migration”, în Smith, M.C., Guarnizo, L.E. (eds.), *Transnationalism from Below*, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 196–238, 1998.
- Spivak, G., „Who Claims Alterity ? ”, în Kruger, B., Mariani, P. (eds.), *Remaking History*, Bay, Seattle, 1989, 269–292.
- Stark, O., Helmenstein, C., Prskawetz, A., „Human Capital Depletion, Human Capital Formation, and Migration : A Blessing or a „Curse” ? ”, *Economics Letters*, 60, 3, 1998, 363–367.
- Todaro, M.P., *Economic Development*, 6th eds, Addison-Wesley, London, 1996.
- Tölölyan, K., „The Nation-State and Its Others : In Lieu of a Preface”, *Diaspora*, 1, 1991, 3–7.
- Tölölyan, K., „Rethinking *Diaspora(s)* : Stateless Power in the Transnational Moment”, *Diaspora*, 5, 1996, 3–36.
- Vanhear, N., *New Diasporas : The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities*, University College London Press, London, 1998.
- Vertovec, S., *Migration, Diasporas and Transnationalism*, Edward Elgar, Aldershot, 1999.
- Vidal, J.P., „The Effect of Emigrzation on Human Capital Formation”, *Journal of Population Economics*, 11, 4, 1998, 589–600.

Articulații între turism și migrație în Maramureș¹

Raluca Nagy

Interesul meu pentru Maramureș a fost inițial centrat pe activitatea turistică din zonă și pe efectele ei asupra câtorva grupuri de sate din regiune. Realitatea terenului s-a dovedit însă a fi diferită, pentru că în acest peisaj există o altă formă de mobilitate imposibil de ignorat: migrația de muncă în străinătate. Ceea ce am încercat să fac în această cercetare a fost să includ turismul și migrația sub încadrarea mai largă a mobilității.

În cele ce urmează mă voi opri mai întâi la câteva teoretizări ale legăturii dintre turism și migrație, urmând să le ilustrez cu studiul de caz al cercetării de teren în Maramureș prin câteva exemple concrete de articulații ale acestei legături.

Continuumul turism-migrație²

Dinamicile culturale ale globalizării sunt o provocare pentru sociologi și antropologi. Nevoia unui răspuns critic la problemele mobilității și ale apartenenței devin tot mai stringente. Un număr tot mai mare de autori consideră că noile forme de mobilitate pun sub semnul întrebării distincția clară dintre turism și migrație și interoghează adecvarea tratării lor separate (Chapman și Prothero, 1985; Appadurai, 2005; O'Reilly, 2003, 2006, 2007; Williams și Hall, 2000, 2003; Lenz, 2006; Romhild, 2003). Analiza mobilității umane are nevoie de noi conceptualizări și mai ales de noi metodologii.

Unii autori vorbesc de „circulație” (Chapman și Prothero, 1985); cei care nu sunt de acord cu faptul că circulația presupune o întoarcere la punctul de plecare vorbesc de „mișcare/deplasare temporară” (Williams și Hall, 2002)

-
1. Cercetarea de teren face parte din proiectul de doctorat „Marketizarea tradițiilor. Studiu de caz pe un grup de sate din Maramureș”, sub dubla îndrumare a prof. Vintilă Mihăilescu, Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București și a prof. Marianne Mesnil, Universitatea Liberă din Bruxelles, finanțat printr-o Bursă ONBSS 2004-2005 și un *Grant Prix David et Alice Van Buuren* 2006-2007.
  2. Continuum, concept întâlnit în articolul antropologului Karen O'Reilly.

atunci când se referă la mai multe tipuri diferite de mobilitate, printre care turismul și migrația. Cât despre denumirea actorilor înșiși, părerile converg înspre etichete de genul „persoane care se stabilesc”, mai degrabă decât turiști sau migranți. Și aceasta pentru că asemănarea principală între turism și migrație sau alte forme de mobilitate este faptul că fiecare dintre aceste tipuri de deplasare induce o formă de stabilire, temporară sau definitivă, a unor „străini” (Romhild, 2003).

Unul dintre câștigurile „noilor tendințe” (transnaționalism, mobilități etc.) în cercetarea antropologică este tratarea mobilității ca fiind creatoare mai degrabă decât destructoare de conexiuni din cauza distanței fizice (Glick Schiller, 2003). Această perspectivă apropie două domenii care se ocupau tradițional, dar separat, de „mișcare”: turismul și migrația. Revizuirii critice (Abram și Waldren, 1997; Braunlein și Lauser, 1997) arată că cele două domenii aveau tendința de a se atașa idealului sedentarist, acționând virtual împotriva subiecților lor: persoanele care călătoresc. În mod clasic, turismul este considerat o „scăpare” temporară dintr-o viață așezată, iar migrația o schimbare de stabilire adesea ireversibilă. În fiecare dintre cele două cazuri, mobilitatea este definită ca fiind o perioadă specială care întrerupe o rezidență desemnată fizic: turistul se întoarce la normalitatea de la el de acasă, iar migrantul, în situația ideală, se așează în spațiul cel nou. Concluziile majorității studiilor clasice de turism și migrație converg înspre crize identitare, dezrădăcinare etc.

Noutatea în cercetarea migrației și turismului, în mare parte datorată proceselor de globalizare, constă în abandonarea acestor paradigme sedentare și propunerea sau înțelegerea mobilității, în general, ca fiind un proiect, un proces care face legătura între spații și permite multiple conexiuni. Mai mult, datorită faptului că destinațiile/punctele de plecare ale celor două fluxuri se suprapun adesea, această perspectivă ne poate ajuta să vizualizăm legăturile și asemănările dintre tipurile diferite de mobilitate, ceea ce poate fi mai util decât analiza lor ca fenomene sociale diferite.

Studiile despre migrație au conceptualizat din ce în ce mai mult migrația circulară/sezonieră/oscilatorie. Așa cum afirmă Williams și Hall (2000), turismul însuși constituie o formă de migrație sau migrația o formă de turism. Mai mult, autorii dezvoltă un circuit de interdependență, propunând o analiză secvențial-istorică a relației dintre cele două fenomene.

Într-o primă fază a acestei analize, turismul progresiv către o regiune antrenează crearea unui „fenomen turistic”. În acest stadiu lucrurile se întâmplă la scară mică și pe plan local. Într-o a doua fază, dezvoltarea turismului sau creșterea sistemului turistic antrenează și forțe din exterior, mai întâi intern și pe urmă internațional. Într-o a treia etapă, fluxul turistic poate antrena circuite migratorii (de exemplu: britanici care se mută în Franța sau Spania, pensionari, antreprenori sau migranți care răspund oportunităților create de turism).

A patra etapă adaugă forme noi acestui tablou deja complex: migrații „permanente” încep să se întoarcă la locul de origine, de îndată ce acumularea

unui capital important necesar demarării unei afaceri „în țară” este încheiată. Aceste persoane sunt adesea puse în situația de „turiști la ei acasă” în timpul întoarcerilor succesive la locul de plecare, unde nu se mai simt neapărat acasă. Turiștii pot să adopte, la rândul lor, diferite și variate forme de stabilitate sau mobilitate.

Vom vedea cum articulația între turism și migrație poate fi desenată urmărind o astfel de schemă cronologică și în cazul agroturismului din Maramureș; în acest studiu interesul se va concentra pe a treia fază, în care vom vedea cum turismul și migrația se antrenează reciproc; perspectiva secvențială a lui Williams și Hall ajută la înțelegerea experiențelor trăite în diferite posturi și statusuri, de la migrant la „mediator cultural” și la „turist la el acasă”, trecând prin activitățile, atitudinile și așteptările actorilor în aceste diferite posturi.

Turismul este, de cele mai multe ori, considerat temporar și definit în termeni de ceea ce *nu* este: muncă, stat acasă, stil de viață cotidian, cu alte cuvinte turismul este considerat o inversiune a normalului (Urry, 1990). Dar dacă ne uităm mai atent la experiența migrantilor, mișcările spațiale spre țările lor de origine se pliază perfect pe această definiție. În plus, este dificil de separat statusul de migrant și turist chiar în condițiile în care în majoritatea definițiilor excluderea muncii din activitățile unui turist era cea care trasa principala diferență. Bunăoară, migrantii care se întorc vara în țara de origine și sunt în vacanță de cele mai multe ori muncesc mai puțin decât un turist rezident care își petrece vara vizitat de multiplele valuri de rude, prieteni și cunoștințe.

Aș încheia această mini introducere teoretică cu o critică asupra revoluției conceptuale și schimbării de paradigmă din științele sociale. Din această analiză transdisciplinară a mobilităților trebuie să reținem că oamenii încearcă să trăiască și să „se așeze” în diferite locuri. Avantajul principal al metaforelor moderne ale mișcării este că ne încurajează să problematizăm cultura în termeni dinamici, de proces (Hannerz, 2000; O'Reilly, 2003). Articulația între turism și migrație este experimentată de grupuri diverse de persoane mobile. Nu trebuie însă să ne grăbim în a face și reface conceptualizări fără să reținem nimic din studiile anterioare și separate despre migrație și turism. Ambele sunt forme de mobilitate, dar nu trebuie să uităm că migrația și turismul rămân diferite, în special prin motivație, ceea ce uneori poate crea tensiuni în această articulație a lor. Dincolo de asemănări și deosebiri, interesante sunt și combinațiile de practici de turism și migrație, transformarea capitalului cultural în capital economic și, invers, consumarea diferenței, perceperea și autoperceperea „identitară” a actorilor acestor forme de mobilitate, felul în care ei le trăiesc, această co-prezență turism-migrație generând asemănare și respingere, schimb și refuz, amestec și segregare.

În continuare, voi prezenta pe scurt caracteristicile regiunii cercetate, ale turismului și migrației, urmând să descriu, pentru cazul dat, această articulație între cele două fenomene.

Circuit secvențial de articulație turism-migrație în Maramureș. Turismul

Specificul turismului rural/agroturismului în Maramureș este proiectarea lui într-un context centrat în jurul „autenticului” și tradițiilor din această regiune. Poziția geografică și importanța strategică, dublate de realitatea istorică și politică, au făcut ca Maramureșul să fie dintotdeauna o regiune oarecum izolată, cu o autonomie internă importantă. Această „izolare” este, mai întâi, una geografică, atât în sensul de situare într-o regiune deluroasă-muntoasă și mai greu accesibilă fizic, dar și periferică față de capitală. În același timp, Maramureșul este o regiune de frontieră. Paul H. Stahl definește o astfel de zonă în care izolarea și expunerea la diferite influențe merg mână în mână ca beneficiind de un „efect de chiulasă” (Stahl, 1983); chiulasa este partea din motor responsabilă cu dinamica și amplificarea puterii; în mare, această metaforă desenează foarte frumos procesul de „reclamare” mai puternică a tradițiilor într-o astfel de zonă, comparativ cu altele, ca formă de justificare a autenticității și, până la urmă, de „rezistență” culturală. Această „autenticitate” prezervată geografic ar putea fi explicată și prin ceea ce în geografia umană se numește „zonă etnografică arhaică” (Rey, 2002) sau „izolată”: poziția în afara căilor de circulație/comerciale principale face ca o astfel de zonă să fie mai dificil accesibilă, deci mai puțin atinsă de diverse influențe.

Având aceste caracteristici total idealizate în diferitele discursuri ideologice în jurul autenticității, o astfel de zonă „etnologizată” se pretează perfect turismului rural, constituind unul dintre ultimele semne vizibile ale unei stări arhaice a lumii. În timp ce turiști și diferite alte categorii de călători vin în număr tot mai mare să culeagă aceste ultime mărturii ale vieții și valorilor rurale, societatea locală răspunde așteptărilor lor prin ceea ce se cheamă o punere în scenă, în mai mică sau mai mare măsură, a tradiției. În majoritatea cazurilor, „ospitalitatea” inițială se transformă, odată cu creșterea numărului de turiști, într-o primire mai contractuală și „pe bandă rulantă”.

Fenomenul actual de turism rural în Maramureș a început la mijlocul anilor '90, înflorind în perioada 2000-2004. Vom vedea cum evoluția acestei marketizări/puneri în scenă a tradiției a mers mână în mână nu doar cu dezvoltarea/activarea tot mai amplă a turismului, ci și cu migrația la muncă în străinătate. Evoluția turismului rural în Maramureș își are și el cele patru faze echivalente celor din circuitul secvențial propus de Williams și Hall. Acestea vor fi prezentate în continuare.

Faza „agency”

În anii '90, când turiștii, mai ales cei străini, nu erau încă numeroși în Maramureș și de multe ori ajungeau mai mult din întâmplare decât programatic, tratamentul

pe care localnicii îl aplicau acestor străini era într-o logică de ospitalitate și prietenie. Accesul turiștilor la viața comunității era unul natural, sejurul lor în Maramureș fiind, de cele mai multe ori, aproape gratuit. Această primire ca pe membri ai familiei a condus de multe ori la relații de lungă durată între localnici și turiști și revenirea lor sistematică în aceeași familie sau măcar în același sat.

Un alt fenomen important la începutul acestei activități turistice este „exploatarea” satelor de către agențiile de turism urbane, românești sau internaționale, care includeau vizitarea acestor sate și a câtorva case în circuitul lor turistic organizat, fără o recompensă financiară importantă. Localnicii nu erau foarte mulțumiți cu această stare de fapt, dar la momentul respectiv le lipsea expertiza necesară, capacitatea să atragă ei înșiși turiști și diverși vizitatori într-o formă profitabilă și constantă: „Stau la el șorganizatorul circuitului, în oraș, la el în hotel sau motel, pe el îl plătesc, nu pe noi; el îi aduce aici la noi să le arate curtea și casa, dar noi nu câștigăm nimic din asta; de ce nu stau la noi, mai câștig și eu ceva; așa... mă opresc din lucru să le arăt casa, să mă ocup de ei, poate mai cumpără un clop sau un litru de horincă... nu pot să zic nu, e ca un prieten care mă roagă să-i fac un serviciu. O să pun un afiș: 100.000 vizitarea!” (Dumitru¹)

Faza pensiunilor

La sfârșitul anilor '90, fenomenul turistic începe să antreneze forțe externe. Odată fluxul de turiști devenit destul de important și activitatea una lucrativă, interesul din partea autorităților locale, naționale sau chiar internaționale pentru o reglementare se concretizează în cotarea caselor și înscrierea lor într-o rețea de turism rural ca pensiuni agroturistice. Cele două astfel de mari rețele prezente în regiune sunt ANTREC², lansată indirect de către Ministerul Turismului, și OVR – Rețeaua turistică³, un succesor al OVR.

Această înscriere într-o rețea turistică are un dublu rol: asigurarea unui clasament și a unei garanții de calitate (care se face prin atribuirea unui număr de margarete ca echivalent al stelelor în cazul unităților hoteliere) și asigurarea unui număr constant de turiști pe care ANTREC și OVR – Rețeaua Turistică se obligau să îi furnizeze pentru ocuparea acestor pensiuni. După cum putem observa, în această fază expertiza este încă în mâna „străinilor”, dar intrările de bani sunt mai importante pentru comunitatea locală; faza înscrierii caselor ca pensiuni agroturistice poate fi văzută și ca o primă tentativă de specializare și reglementare a acestui agroturism, devenit încetul cu încetul o activitate economică importantă nu numai în Maramureș, ci în mai multe zone din țară.

---

1. Numele atribuite intervievaților sunt fictive.

2. Asociația Națională de Turism Rural, Ecologic și Cultural.

3. Rețea de turism rural construită pe baza structurilor „Opérations Villages Roumains”.

Prin înscrierea în aceste rețele turistice, relația inițială de prietenie cu turiștii se transformă în multe cazuri într-o logică contractuală de pachet turistic, datorată în special creșterii numărului turiștilor și „dez-exotizării” acestora pentru populația locală. În alte situații însă, „clientela” se rezumă la o rețea controlabilă de rude, prieteni și cunoștințe și primirea turistică rămâne una „ospitalieră”. Dar este important de reținut că odată cu creșterea numărului de turiști, natura primirii s-a transformat în multe situații într-o relație contractuală, comercială.

Faza exploziei de pensiuni

Din ce în ce mai multe case devin pensiuni, sunt îmbunătățite, ba chiar nou-construite, dar încetul cu încetul retrase sau neînscrise în aceste rețele turistice. Motivele posibile sau aparente în discuțiile cu localnici sunt multiple. Unul, destul de ușor de intuit, este posibilitatea de a nu declara veniturile obținute din această activitate, care nu este una specializată, continuă sau previzibilă, ci sezonieră și neregulată, complicând lucrurile din punct de vedere financiar și, mai ales, fiscal. Un alt motiv exprimat de câțiva „retrași” este formarea unor circuite de favorizare între rețelele turistice respective și o elită locală, având ca rezultat repartizarea inechitabilă a turiștilor. Punctul asupra căruia au insistat aproape toți cei pe care i-am întrebat, „privilegiați” sau nu, a fost un mai bun control al vizitatorilor. Plăcuța cu margarete obligă la primirea oricărui turist care se oprește în fața porții, gazda neavând nici un drept de veto asupra unor oameni care le calcă totuși pragul. Toate cele trei justificări ne conduc spre concluzia că localnicii, în rolul lor de gazde, au ajuns la momentul în care nu mai aveau nevoie de niciun fel de „cârpă” în gestionarea fenomenului turistic și că transferul complet de control asupra acestuia devine o problemă, mai mult decât acea nemulțumire neputincioasă din prima sau a doua fază.

Faptul că în alte zone din țară pensiunile au fost mai puțin sau deloc retrase din aceste rețele turistice, în special în cazul zonelor care în comunism au fost colectivizate, ne duce cu gândul la o ușurință sau obișnuință de transfer al controlului asupra proprietăților sau activităților economice. Important este că această „colectivizare” a turismului nu este dorită în satele din Maramureș. Tot aici, în această a treia fază, intervine legătura dintre turism și migrație.

Intervenția migranților ca mediatori culturali

Migrația de muncă/pendulară este un fenomen relativ nou care a crescut exponențial în ultimii 15 ani. „Dizolvarea regimurilor comuniste în țările Europei Centrale și de Est a condus, între alte fenomene, la o vizibilitate a mișcărilor de circulație migratorie diferite de cele de dinainte de 1989 care

erau ancorate într-o lungă tradiție de emigrare fără posibilitate de întoarcere. Migrațiile definitive au devenit rare, în timp ce acest du-te-vino este mai important decât înainte.” (Lagrave, 1999, p. 2)

În Maramureș – și aici revenim la specificul fizico-geografic de care vorbeam la început – există o continuitate în ceea ce privește migrația de muncă. „Motivul nomadismului actual se înscrie într-o lungă istorie de căutare de muncă, pentru că pământul [...] nu permite și nu a permis niciodată localnicilor de aici să trăiască din agricultură. Mobilitatea este [...] un fapt structural al acestei regiuni, produs printr-o lungă tradiție. Creșterea animalelor și munca forestieră au fost două ocupații principale și tradiționale ale acestei populații. [...] Astfel, țărani au fost constrânși, de la începutul regimului comunist, la o pluriactivitate care, în absența altor sectoare de activitate [...], i-a condus la o mobilitate internă în regiune și apoi în întreaga țară.” (Diminescu, 1998, p. 6)

Mobilitatea structurală caracteristică locuitorilor din Maramureș este foarte importantă pentru articulația dintre turism și migrație, ea generând o adaptabilitate și o continuitate în existența mai multor practici economice combinate.

Această a treia fază în evoluția turismului în Maramureș, în care localnicii nu mai sunt de acord cu transferul gestiunii, este profund marcată de migrație. O sensibilitate antropologică pentru expertiza locală a fost pusă sub forma unui concept foarte ilustrativ: „cunoaștere autoexploatabilă” (*self-exploitable knowledge*, Strathern, 1998). În ceea ce privește turismul, acest concept este util în măsura în care, după o vreme, localnicii își preiau autoritatea de a se prezenta ei înșiși turiștilor în loc să fie prezentați/„exploatați” de alții, în acest sens devenind propriii lor mediator/*brokeri* culturali; vom vedea că acest rol aparține de foarte multe ori migranților.

Un mediator cultural (*cultural broker*) interpretează și face accesibile vizitatorilor lucrurile care nu le sunt familiare, detaliile exotice, ciudate sau neobișnuite, însușindu-și astfel responsabilitatea unei imagini culturale primite (Latour, 2006). Expertiza în comunicarea culturii este un capital major din moment ce mulți turiști sunt dependenți de intermedierea relațiilor lor cu localnicii în termenii așteptărilor acestora.

Primul avantaj al migranților în însușirea acestui rol de mediator cultural este unul temporal și spațial: întoarcerea lor în țară se suprapune sezonului turistic (vara, Crăciun și Paște), astfel că migranții au adesea ocazia să se ocupe direct de primirea turiștilor.

Plecând de la experiențele personale și contactul cu străinii în timpul perioadelor de lucru petrecute în străinătate, migranții au o cunoaștere mai îndeaproape a potențialilor turiști și a așteptărilor lor, față de cei care nu au o experiență migratorie și sunt cultural și social mai ancorați în contextul local. Avem de-a face cu o diferență structurală între acești migranți sau foști migranți care dețin expertiza, rețelele și resursele necesare și ceilalți localnici. A fi migrant nu este o condiție absolută pentru a gestiona activitatea turistică, mulți dintre cei care au deschis pensiuni se descurcă foarte bine fără să fi

plecat vreodată la muncă în străinătate. Dar existența migrației facilitează rolul de mediator cultural dacă nu direct, cel puțin printr-un transfer de cunoștințe și prin fixarea foarte precisă a așteptărilor acestor străini. Migranții se simt „purtători de modernitate” și pot astfel corecta sau ghida „tradiționalul” și „autenticitatea” în funcție de publicul turistic. Acest rol de mediator cultural nu este unul evident, ci o altă formă de atestare a unor competențe, de a ști sau ghici așteptările turiștilor, de a avea cât mai multe informații despre acești vizitatori, trecuți și actuali. Și în această mediere, logica nu este exclusiv contractuală sau lucrativă. Competența în comunicarea cu turiștii este în primul rând un foarte bun etalon de încredere în sine și în același timp o altă sursă de lărgire a rețelei de cunoștințe și relații. Departe de a se simți un „servitor” al dorințelor turistului sau puțin „exploatat” ca în primele două faze, obligat să accepte pe oricine la el în casă, migrantul-mediator este conștient, în primul rând, de statusul lui diferit, de puterea de a-și alege clienții și de a stabili el însuși regulile jocului. Mai mult, el este cel care controlează direct marketizarea tradiției pentru turiști.

Circulația banilor

Un alt element de interferență turism-migrație este circularea banilor. O mare parte din veniturile obținute de migranți este indirect investită în turismul rural și invers. Nu avem de-a face cu o dezvoltare lineară datorită intrărilor de bani (*remittances*), cum găsim în textele despre migrația internațională. Practica de a împrumuta câteva mii de euro la începutul sezonului turistic pentru mici cheltuieli, investiții și achiziții de produse este foarte răspândită. Cei care pleacă la muncă în străinătate au propriile lor fonduri sau migranții trimit bani familiilor lor, o parte din aceste fonduri fiind folosite direct pentru turism: cumpărarea unor alimente care nu sunt produse în gospodărie sau micile investiții pentru sporirea confortului sau a igienei casei, cum ar fi construirea unei băi, a unei camere etc. Investițiile mai importante în casă sau în case noi intră într-un circuit indirect de legătură între turism și migrație, pe care îl voi explica în următorul subcapitol.

La rândul lor, banii câștigați din primirea turiștilor pot servi drept capital de plecare pentru migranți: plata actelor necesare, o primă deplasare, o eventuală taxă pentru cel care găsește un loc de muncă sau alte cheltuieli. Banii sunt întotdeauna un subiect delicat, mai ales când vine vorba de sume mai mari. Circuitele de intrări și ieșiri de bani se suprapun și de multe ori includerea sau excluderea de la participarea la activitățile turistice merge mână în mână cu includerea/excluderea la migrația de muncă.

Confortul și investiția în case

O caracteristică generală a turismului rural este faptul că turiștii se plâng pentru că nu găsesc la destinație confortul la care se așteptau. Cu excepția unor turiști „fundamentațiști” care caută autenticul pur și dur, vizitatorii manifestă o exigență față de condițiile cu care sunt obișnuiți în viața de zi cu zi, care nu se opune dorinței lor de exotism și autentic. Gazdele (deși uneori autoritățile de tip ANTREC sunt cele care intervin din acest punct de vedere) și-au dat seama că nu trebuie să șocheze vizitatorii cu toaletele din curte și că pentru o mai bună punere în scenă a tradiției trebuie să ofere turiștilor confortul de care aceștia au nevoie. Interesant este modul în care gazdele au înțeles această problemă a confortului. Impactul migrației asupra turismului se face nu doar direct, așa cum spuneam, prin *brokeraj* cultural local sau intrări de fonduri, ci și indirect. Localnicii anticipează cererea de confort a vizitatorilor cu ajutorul unui *feedback*, prin ceea ce ei sau membrii familiilor lor plecați în străinătate au experimentat ori, pur și simplu, prin filtrul poveștirilor. Avem de-a face cu o dublă traducere a modelelor vestice, căreia i se adaugă o gamă largă de reinterpretări locale, imitații etc. : „...Acuma trebuie să fac casa după indicațiile pe care le primesc la telefon. Am cumpărat casa asta neterminată, băiatul care ne-a vândut-o nu mai avea bani să o termine. Băiatul meu m-a sunat din Spania acum o săptămână ca să-mi zică că mi-a trimis deja bani și cum trebuie să fac construcția. Io vreau să fac bine, să fie modernă și să aibă condiții. Da’ nu prea știu ce vrea, da’ în mare știu. Am văzut și eu cum se fac casele astea moderne în ziua de azi” (Marian).

De multe ori, aceste case nou-construite cu banii migranților, pentru ziua în care se vor întoarce în țară, sunt folosite ca pensiuni. Aceste case rămân goale și nu sunt ocupate de familia din sat în afara cazurilor în care sunt folosite pentru turism. Chiar atunci când proprietarii se întorc pentru câteva săptămâni în vacanțe, din motive practice sau sentimentale, locuiesc în casa veche : „E mai veselie să fim toți împreună, ne punem toți în bucătărie și povestim... de ce să dăm drumu’ la apă și la căldură și să facem mizerie în casa nouă pentru câteva săptămâni? Să dăm drumu’ la toate astea e prea complicat. Și vrem să ne simțim ca pe vremuri, când eram toți împreună în casă” (Iulia).

În cele mai multe cazuri, migranții își exprimă dorința de a se întoarce în țară definitiv la un moment dat, când situația lor materială va fi suficient de stabilă : casă nouă, bani puși deoparte etc. ; discursul în sine este pro întoarcere, dar practicile lor nu converg întotdeauna către aceasta. Odată ce copiii pleacă la părinții lor în străinătate și încep să meargă la școală, întoarcerea este amânată cel puțin până când aceștia își vor termina studiile, deci cel puțin pentru încă zece ani. Atunci când sunt întrebați, migranții declară, în marea lor majoritate, că se vor întoarce în maxim cinci ani. Mulți dintre ei își cumpără sau au cumpărat o casă în țara în care au migrat și se plâng de lipsa

unui anumit confort și a unei siguranțe, financiare și sociale, în România. Cei care au cetățenia sau rezidența țării în care lucrează se orientează tot mai mult către o investiție acolo. Acest lucru însă nu diminuează investițiile continue în case noi și mari în satul natal, ceea ce ne duce cu gândul și la o incapacitate de a investi acești bani câștigați în alt mod. Banii, considerați un element de risc din cauza proprietăților lor lichide și a tendinței de a „se scurge” din gospodărie, trebuie gestionați, investiți cu grijă, menajați de aceste scurgeri, de cheltuieli sau pierderi inutile (Mayer, 2005, p. 408).

Această nevoie de a investi în case nu este prezentată ca o incapacitate de a investi banii câștigați altfel, ci ca o datorie tradițională, socială de a construi o casă, pentru ei înșiși și pentru copii. Frenezia caselor noi și moderne este caracteristică ruralului est-european și nu numai. Parcurgând literatura despre alte țări ca Ucraina, Slovenia sau Albania (Morokvasic și Roudolph, 1996 ; Verbole, 2000 ; Nicholson, 2005 ; Pribytkova, 2005) am regăsit această explozie de case noi, de multe ori nejustificată. Această tendință imobiliară este prezentă în toate satele marcate de migrația de muncă, iar în cazul zonelor Oaș și Maramureș avem de-a face cu pionieri ai „supraponderalului” imobiliar.

Singura utilitate evidentă a caselor noi rămâne turismul: în așteptarea proprietarilor, ele sunt transformate în pensiuni la cerere. Migranții pleacă la muncă în străinătate, câștigă bani, dar și experiență privind regulile de confort și de construire de acolo, se întorc sau trimit bani și investesc în case pentru a le locui într-un viitor destul de îndepărtat, folosindu-le între timp ca pensiuni pentru cazarea turiștilor: iată un circuit de rapoarte cauză-efect, care este foarte important în transformarea acestor sate.

Latinitatea

La începutul cercetării „duble” a acestor coridoare de mobilitate, turism și migrație, m-am întrebat dacă locurile cele mai „turistice” ar putea fi și „pepinierile” cele mai importante de migrație. Deși cele două fenomene sunt strâns legate, empiric această ipoteză nu a fost întodeauna confirmată.

Orientarea prioritară a migranților către țările de limbă latină (Franța sau Belgia în anii '90 ori chiar și înainte, Italia și Spania în anii 2000, acestea din urmă fiind în prezent cele mai importante țări primitoare de migranți români) poate fi justificată printr-un argument cultural: facilitatea adaptării în aceste locuri de spirit latin, asemănătoare pe undeva cu România, limba vorbită având evident o importanță foarte mare. Ipoteza latinității figurează ca un laitmotiv în toate discursurile localnicilor și migranților, preluată din mass-media și mascând, de fapt, o altă realitate: epuizarea succesivă a tuturor piețelor de muncă din Europa prin cercuri concentrice tot mai mari (Diminescu, 1998).

Maramureșenii au fost printre primii care au plecat în mod sistematic la muncă în străinătate după anii '90 și au procedat la fel cum o făcuseră în cazul

migrației interne, mai întâi aproape și pe urmă tot mai departe, ajungând până în Deltă. În cazul Europei, primele piețe de muncă experimentate au fost Austria și Germania, în paralel cu Franța și Belgia. Italia și Spania, așa cum spuneam, sunt cele mai recente destinații ale migranților în urma cererii de forță de muncă pe piețele respective. Să nu uităm că acum 30 de ani aceste două țări erau în poziția de „trimitător” și nu de „primitor” de migranți de muncă.

Motivul latinității este probabil mai interesant în discurs, dar faptul că localnicii prezintă așa lucrurile poate fi văzut și ca o legătură cu celălalt fenomen: turismul. De când Italia și Spania au devenit destinațiile principale ale forței de muncă românești, o „invazie” de turiști proveniți din aceste două țări poate fi observată, cel puțin în satele care fac obiectul acestei cercetări. Gazdele susțin și că acești turiști vin cu stereotipuri foarte puternice în ceea ce îi privește pe români, mai mult italienii decât spaniolii, ceea ce este explicabil prin legile și integrarea mai permisibile ale românilor în Spania decât în Italia. „Spaniolii au și ei idei fixe despre români, da' parcă nu așa rău ca italienii. Vin aici la risc pentru că ei cred că toți români sunt ca ăia pe care îi văd ei acolo, habar n-au despre ce vor găsi aici. Și până la urmă la toți le place.” (Traian) Dacă în 2003 majoritatea turiștilor erau francofoni, în 2005-2006 configurația medie a unei pensiuni era următoarea: două familii de italieni, una de spanioli, una de români și una de francezi. Interesantă este părerea gazdelor legată de acești noi turiști, pe care îi considerau destul de ignorați: „Nu sunt la fel de bine informați și documentați ca francezii” (Gherghina).

Continuumul turism-migrație în practică

Când analizăm practicile turistice, constatăm că acestea sunt adesea preluate de migranți și invers. Cineva care observă comportamentul celor două tipuri de actori când ajung în satele din Maramureș vara, cineva care nu este interesat în mod deosebit de această problematică ne va descrie turiștii astfel: familii sau grupuri ori cupluri care sosesc în mașini cu numere străine, de preferință de Italia sau Spania, se cazează care pe unde pe la localnici, ies în „centrul satului” la bar, fac tot felul de activități în jurul gospodăriei, în mare parte într-o notă de vacanță. Acești oameni își petrec cele câteva săptămâni de concediu, se plimbă prin zonă, participă la sărbătorile satului, la nunți, botezuri etc. Iată un parcurs clasic de turist în Maramureș. Migranțului i se pot asocia cu ușurință toate etichetele familiare aparținând turiștilor, cu foarte puține diferențe de comportament și practici observabile între el și turist. Pentru că vorbim de „etichete”, este interesant de observat terminologia utilizată. Să luăm exemplul „migranților transnaționali” și al „turiștilor rezidenți”. Aceste două categorii reprezintă, de fapt, același actor definit de două domenii diferite. Ambele desemnează persoane care aleg să se instaleze temporar într-o altă țară pentru perioade variabile, având un status rezidențial. Nu există

o diferențiere clară între motivațiile lor în funcție de timpul petrecut sau efectuarea unei activități lucrative. Migranții sunt cu siguranță în căutare de muncă și/sau de o sursă de venit. Dar cum putem încadra, bunăoară, familiile migranților care vin să aibe grijă de copiii acestora, ei regăsindu-se oficial într-o poziție de turist, dar neoficial muncind ; în același timp, turiștii rezidenți sunt, de foarte multe ori, implicați în activități lucrative : un turist francez care s-a instalat în Maramureș pentru câteva luni pe an și-a cumpărat o casă și o utilizează adesea, la rândul lui, pe post de pensiune, după modelul *Bed and breakfast* al rezidenților englezi în Franța.

Dincolo de acest exemplu, unde două concepte pot să se confunde, migranții și turiștii își împart o complexitate de statusuri în acest continuum turism-migrație. Localnici, călători, străini, turiști, migranți sunt statusuri care se confundă și se suprapun. Cum să înțelegem migrantul care devine turist la el acasă sau turistul, care uneori, petrecând mai mult timp în Maramureș, se simte mai acasă decât migrantul – fost localnic ? Ce facem cu turiștii postmoderni, care petrec luni întregi în sate pentru a înțelege valorile și tradițiile ? Așa cum am văzut, agroturismul implică, pentru cele mai multe cazuri, o anumită categorie de turiști, care caută să se îmbibe de autenticitatea rurală până la a participa la viața satului. Migrantul devine turist, turistul devine localnic, ce se întâmplă cu cel din urmă ?

Observație – A patra fază

Înainte de a trece la concluzii, aș dori să prezint pe scurt o a patra fază posibilă în secvențialitatea activității turistice în Maramureș și care a început să se prefigureze de la ultima cercetare de teren. Așa cum sugerează Urry, „prezența turiștilor este, de fapt, cea care creează atmosfera unei destinații turistice și aduce mai mulți turiști într-un anumit loc” (Urry, 1995, p. 138). Dar prea mulți turiști fac această destinație neplăcută, aglomerată și dezamăgitoare pentru cei nou-veniți, în special în ceea ce privește agroturismul, unde oferta principală este această personalizare a primirii, această descoperire a vieții la țară. Frustrarea turiștilor nou-veniți este tot mai mare la vederea „caselor făloase” (Coros, 2000), mult prea multelor pensiuni și magazine artisanale, tot mai departe de casele vechi, astfel că aroma arhaică începe să fie palidă. Avem de-a face cu un fenomen clasic în turism și anume riscul ca „punerea în turism” (Dobruszkes, 2006) să se epuizeze, risc de care localnicii sunt foarte rar conștienți, prinși în această activitate tot mai importantă. Cu toate că dezamăgirea turiștilor este din ce în ce mai mare, oamenii din Maramureș continuă să deschidă tot mai multe pensiuni și devin tot mai distanți și contractuali în relația cu turiștii. Ca rezultat, atracția se mută încetul cu încetul din Maramureș în Apuseni sau spre alte zone mai „sălbatic”, mai neumbrate, care probabil vor ajunge să se „epuizeze” la rândul lor, înainte ca

localnicii să-și dea seama. Turistul care vine în Maramureș caută autenticul, care până la urmă este un alt tip de „exotic”, ceea ce îl face să fugă de turismul „de masă” sau „pe bandă rulantă”. Declinul în această activitate vine adesea din dificultatea de a menține un echilibru în fluxul turistic pentru a păstra locul interesant pentru turiști, pentru a prezerva o primire personalizată, călduroasă.

Concluzii

Legătura dintre turism și mobilitate începe la un nivel „superficial”, asemănările dintre turism și migrație ca forme de mobilitate fiind imediate. Ambele implică o regiune „de plecare” și una de „primire”, în aceste două cazuri ele suprapunându-se; ambele reprezintă o călătorie și o detașare de „acasă”. Grupuri sociale locale, familii, rețele etc. sunt foarte importante în obținerea controlului accesului la turismul rural și la migrație, conducând la includerea și excluderea paralelă a actorilor din cele două coridoare de mobilitate.

Legătura mai sofisticată dintre turismul rural și migrația de muncă în cazul Maramureșului se face prin câteva puncte de articulație pe care am încercat să le descriu succint în acest studiu. De reținut pentru specificul turismului în Maramureș este faptul că această activitate nu este construită și orientată profesional, ci mai degrabă o improvizație care face parte din multiple strategii de viață, dintr-o „pluriactivitate complexă” (Mihăilescu, 2003, 2004; Diminescu, 1998). Acest fel de a improviza ne trimite la motivații mult mai profunde și contextuale. În această schemă a pluriactivității, turismul funcționează împreună cu alte activități, dintre care una este migrația. Schimbările sociale și comportamentele, practicile și motivațiile pot fi considerate consecințe directe ale uneia sau alteia dintre cele două, când, de fapt, sunt rezultatul ambelor, sub marea umbrelă a mobilităților globalizante. Mobilitățile de toate felurile sunt cauză și efect ale unei difuzări generale a modelelor culturale și economice, iar oamenii sunt expuși la o schimbare socială rapidă. Punctele de plecare și de sosire se schimbă, modificând referințele solide anterioare și făcând alegerile mai complicate. În acest context invenția tradiției, a autenticității și a altor marcaje identitare poate să derapeze. „Cultura locală este o arenă pentru alegeri, justificări și reprezentări conștiente de toate felurile ale călătorilor sau localnicilor, cei din urmă adresându-se adesea unor publicuri multiple.” (Appadurai, 2005, p. 85) Relațiile și comportamentele se construiesc plecând de la raționamente care pot fi lucrative, dar nu sunt întotdeauna economice. În fiecare din aceste situații, mobilitatea ranforcează resursele și expertiza ca dublă capacitate de a folosi trecutul și a construi viitorul, fără a se mulțumi cu răsturnarea certitudinilor vieții de zi cu zi, ci deschizând calea către noi proiecte și strategii de viață, datorită cărora oamenii trebuie să trăiască în ritmul improvizației.

Bibliografie

- Appadurai, A., *Après le colonialisme. Les conséquences culturelles de la globalisation* (în original: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, 1996), Payot et Rivages, Paris, 2005.
- Barth, F., „Economic spheres in Darfur”, în Firth, R. (ed.), *Themes in economic anthropology*, Tavistock, London, 1967.
- Benthall, J., „The Anthropology of Tourism”, *Anthropology Today*, vol. 4, June, 1988.
- Bleahu, A., „Romanian Migration to Spain. Motivation, Networks and Strategies”, în Pop, D. (ed.), *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*, Public Policy Center, Cluj-Napoca, 2005.
- Bräunlein, P.J., Lauser, A., *Ethnologie der migration*, Kea-Edition, Bremen, 1997.
- Chapman, M., Prothero, M., *Circulation in Third World Countries*, Routledge, Boston, 1985.
- de Haan, A., Rogaly, B., *Labour Mobility and Rural Society*, Portland, London, 2002.
- Coros, E.C., *Casele făloase. Habitat, rudenie și schimb în satul Șotânga*, jud. Dâmbovița, Lucrare de diplomă, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București, 2000.
- Diminescu, D., *Settlement in the mobility : The Migration to France of Romanian Peasants from the Oas Region. Social Usage of an Economic Handicap or Economic Usage of a Social Handicap ?* SSHA, Chicago, 1998, 19-22.
- Diminescu, D., Ohlinger, R., Rey, V., „Les circulations migratoires roumaines : Une intégration européenne par le bas?”, *Social Researches*, Programme „Circulations migratoires” avec l’appui du DPM et du FASILD, 2001.
- Dobruszkes, F.V., Decroly, J.M., „Éléments pour une géographie de l’offre charter européenne et la concurrence des compagnies low-cost”, *Colloque Transport et Tourisme*, Chambéry, 2006.
- Geraud, M.O., „Esthétiques de l’authenticité”, *Ethnologie française*, 2002.
- Glick Schiller, N., „The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration. Seeing the Wetland instead of the Swamp”, *American Arrivals*, 2003.
- Grünwald, Rodrigo de Azeredo, „Tourism and Cultural Revival”, *Annals of Tourism Research*, vol. 29, 2002, 1004-1021.
- Ihora, A., *Le tourisme rural en Roumanie. Mémoire de licence*, Université Libre de Bruxelles, 2002.
- Keesing, R.M., Strathern, A.J., *Cultural Anthropology : a contemporary perspective*, Harcourt Brace, Forth Worth, 1998.
- Kligman, G., „Touriste, autochtone, qui est l’étranger?”, *Ethnologie française*, 2002.
- Lagrave, R.M., Diminescu, D., „Pour une anthropologie des migrations roumaines en France. Le cas du Pays d’Oas”, *Migrations Études*, 91, (nov.-dec.), 1999.
- Lanfant, M.F., Jardel, J.P., Boyer, M., *Le tourisme international entre tradition et modernité*, Nice, 1992.

- Latour, B., *Changer de société – Refaire de la sociologie*, Editions de la Découverte, Paris, 2006.
- Lenz, R., „Challenging and Confirming Touristic Representations of the Mediterranean: Migrant Workers in Crete”, *Ramses Working Papers*, Oxford, 2006.
- Long, L.D., Oxfeld, E., *Coming Home: Refugees, Migrants, and Those Who Stayed Behind*, University of Pennsylvania Press, 2004.
- Mayer, E., „House holds and their markets in the Andes”, în Carrier, J.C. (ed.), *A Handbook of Economic Anthropology*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, 2005.
- Mendras, H., *La fin des paysans*, Collections Actes Sud, 1984.
- Mesnil, M., Mihăilescu, V., „La table sens dessus dessous. De l’hospitalité agonistique”, *La Revue du M.A.U.S.S.*, 12 „Plus réel que le réel, le symbolisme”, La Découverte, Paris, 1998.
- Michaud, J., „Anthropologie, tourisme et sociétés locales au fil des textes”, *Anthropologie et sociétés*, 2, vol. 25, 2001, 15-33.
- Mihăilescu, V., „Omul locului. Ideologie autohtonistă în cultura româna”, în Groza, O. (ed.), *Teritorii, scrieri și descrieri*, Paideia, București, 2003.
- Mihăilescu, V., *What is Anthropology at Home Good for in Times of Transition?* SSN Publications, 2004.
- Moreno, J., Littrell, A., „Negotiating Tradition. Tourism Retailers in Guatemala”, *Annals of Tourism Research*, 28, 2001, 658-685.
- Morokvasic M., Roudolph, H., *Migrants. Les nouvelles mobilités en Europe*, L’Harmattan, Paris, 1996.
- Nicholson, B., „Migrants as Agents of Development: Albanian Return Migrants and Micro-Enterprise”, în Pop, D. (ed.), *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*, Public Policy Center, Cluj-Napoca, 2005.
- O’Reilly, K., „When is a Tourist? The Articulation of Tourism and Migration in Spain’s Costa del Sol”, *Tourist Studies*, 3 (3), 2003, 301-317.
- O’Reilly, K., „New Forms of Mobility between Migration and Tourism”, *Conférence Travel, Tourism and Migration*, Université Paris Dauphine et Université Paris 13, 1-2 June 2006.
- O’Reilly, K., *The Rural Idyll. Residential Tourism and the Spirit of Lifestyle Migration*, (PDF), 2007.
- Pribytkova, I., „Labour Market of Ukraine and its Migration Potential in Social Dimension”, în Pop, D. (ed.), *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*, Public Policy Center, Cluj-Napoca, 2005.
- Rauch, A., „Le tourisme ou la construction de l’étrangeté”, *Ethnologie française*, 2, XXXVII, 2002
- Rey, V., Groza, O., Ianoși, I., Pătroescu, M., *Atlasul României*, Rao, București, 2002.
- Römhild, R., *Practiced Imagination. Tracing Transnational Networks in Crete and Beyond. Research Group Transnationalism*, Working Paper nr. 32003.
- Pulsipher, G.L., Rosenow, J.E., „Tourism: The Good, The Bad and the Ugly”, *Cultural Survival Quarterly*, *The tourist trap – Who’s getting caught?*, 1982.
- Sapir, E., „Culture, Genuine and Spurious”, *American Journal of Sociology*, 29, 1924.

- Stahl, P.H., *Eseuri critice despre cultura populară românească*, Minerva, București, 1983.
- Taelman, C., *Le potentiel de développement du tourisme rural en Roumanie. Mémoire de licence*, Université Libre de Bruxelles, 2000.
- Urbain, J.D., *Secrets de voyage. Menteurs, imposteurs et autres voyageurs invisibles*, Payot & Rivages, Paris, 1998.
- Urry, J., *The Tourist Gaze*, Sage, London, 1990.
- Urry, J., *Consuming Places* Routledge, London & New York, 1995.
- Urry, J., *Sociology beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century*, Routledge, London, 2000.
- Verbole, A., „Actors, Discourses and Interfaces in the Rural Tourism Development at the Local Community Level in Slovenia : Social and Political Dimensions of the Rural Tourism Development Process”, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 8, 6, 2000.
- Waldren, J., „We are not Tourist – We Live Here”, în Simon A., Waldren, J., Macleod, D.V.L., (eds.), *Tourists and Tourism – Identifying with People and Places*, 51-70, Berg, Oxford, 1997.
- Williams, A.M., Hall, M.C., „Tourism and Migration: New Relationships between Production and Consumption”, *Tourism Geographies*, 2, 1, 2000, 5-27.
- Williams, A.M., Hall, M. C., „Tourism, Migration, Circulation and Mobility : The Contingencies of Time and Place”, în Hall, M. C., Williams, A.M. (eds.), *Tourism and Migration : New Relationships between Production and Consumption*, Kluwer Academic Publishers, London, 2002, 1-60.

PARTEA A PATRA

Efecte ale migrației

Schimbare socială sau dezvoltare ?

Studiu de caz într-un oraș din România¹

Remus Gabriel Anghel

Proliferarea migrației internaționale din ultimii douăzeci de ani nu a lăsat neafectate discuțiile despre dezvoltare din țările subdezvoltate sau din cele în curs de dezvoltare. Pe de o parte, devine unanim recunoscut faptul că volumul remiterilor începe să depășească sumele investite de către donatorii internaționali pentru dezvoltarea țărilor din Lumea a Treia (Vertovec, 2001). Propensiunea remiterilor la nivel mondial, deseori nebancaizate și utilizând mijloace informale de realizare, mută accentul discursului despre dezvoltare de la analizele structurale și instituții donatoare (donori, guverne ale statelor dezvoltate, organizații internaționale) către actorii individuali, fie ei comunități, actori sau rețele sociale. Remiterile devin noul „vehicul” al propagării dezvoltării, iar migrația internațională, cadrul ei de referință. Programatică în acest sens este poziția Băncii Mondiale, care a declarat că „remiterile migranților [sunt] noii agenți ai dezvoltării internaționale” (Glick Schiller, 2007, p. 3). Și programele de cercetare dezvoltate în ultimii ani sunt grăitoare în acest sens, migrația devenind noul panaceu al subdezvoltării. Acestea marchează, de asemenea, sfârșitul unei perioade în care statele naționale (fie ele donori sau receptori) erau considerate cadrele principale de referință în care se concepeau și se puteau realiza programele de dezvoltare. Orientarea către remiteri și migranți mută astfel discuția despre dezvoltare către contexte și solidarități locale, către acceptarea unei enorme varietăți de situații. Astfel, se poate considera că această tendință semnalează o autonomizare față de hegemonia statelor și a capitalului global (Glick Schiller *et al.*, 1992): migranții și rețelele lor transnaționale nu sunt întru totul controlabili de către state, care pierd parțial gestiunea acestora.

Transnaționalismul migranților este adesea considerat ca fiind o reacție față de factorii macro „de sus în jos”, fie ele state sau capital global. Diferit de

---

1. Acest studiu a fost realizat în urma cercetării proprii de doctorat de la Universitatea din Bielefeld, în cadrul colegiului de cercetare doctorală 844 (Concepte ale lumii și structuri globale). Materialul empiric rezultat a mai fost utilizat și în alte articole (vezi Anghel, 2005, 2006, 2008). Perspectiva teoretică și rezultatele acestui studiu diferă față de articolele anterioare.

această orientare, în acest studiu efectele migrației și ale transnaționalismului migranților nu sunt analizate contrapuz (ori în opoziție cu...) politicilor și/sau dezvoltării de „sus în jos”. Mai degrabă încerc să surprind punctele de articulație dintre două tendințe : pe de o parte, analizez efectele de schimbare socială induse de către migrație, pe de altă parte, examinez aceste procese, adesea contradictorii, în contextul schimbărilor structurale apărute în România, generate de aderarea la Uniunea Europeană.

În cele ce urmează, schițez câteva dintre curentele principale în sociologia dezvoltării. Continuu cu invocarea teoriei lui Norman Long (2001), care încearcă să combine efectele acțiunilor diverșilor actori sociali în generarea dezvoltării și aplic această perspectivă analizei relației dintre migrație și dezvoltare. În acest context, analizez migrația din Borșa (Maramureș), arătând posibilele implicații și contradicții ale acestui caz.

Teorii despre dezvoltare

Studiile despre dezvoltare realizate după cel de-Al Doilea Război Mondial evidențiază câteva perioade „clasice” de dezbateri teoretice și practice. La mijlocul anilor '50, dezvoltarea era văzută în relație cu modernizarea și ca parte a acesteia. Este o perspectivă funcționalistă și neoclasică de influență liberală. Astfel, în primă instanță, dezvoltarea este privită în relație cu, dar și ca parte a dezvoltării industriale și instituționale, uneori însoțită și de democratizare. „Procesul de modernizare (și dezvoltare) este realizat prin includerea [statelor subdezvoltate] pe piețele de produse [globale] și prin intervenție, transfer de tehnologie, de cunoaștere, de resurse și de forme organizaționale de la statele dezvoltate către statele subdezvoltate.” (de Haas, 2008, p. 7).

La mijlocul anilor '60, o a doua perioadă importantă este generată de către Școala latino-americană, care dezvoltă conceptul de „dependență” (*dependencia*) în relație cu diferite versiuni marxiste și neomarxiste de economie politică. Aceasta este o reacție la presupuzițiile implicite ale teoriilor modernizării, care priveau dezvoltarea ca un efect automat al modernizării, în care statele subdezvoltate ajung treptat pe paliere diferite de dezvoltare în funcție de gradul lor de modernizare. Perspectiva dependenței accentuează faptul că între țările în dezvoltare și cele subdezvoltate se constituie o relație de dependență. Chiar dacă apar industrializarea și modernizarea, aceste țări nu ies din aria de dependență și, de fapt, capitalismul global contribuie la „dezvoltarea” subdezvoltării (Portes, 1976).

În anii '70, predomină tot perspectivele economiei politice (sau marxiste, istorico-structuraliste) în cercetările privind dezvoltarea. „Acestea argumentează faptul că interesele capitalului intern și internațional tind să dezvolte și să creeze noi piețe în țările în curs de dezvoltare. Aceste țări intră în relații

economice și politice dezechilibrate cu țările dezvoltate.” (de Haas, 2008, p. 7) Mai mult decât atât, dezvoltarea se dorește a nu se concentra numai asupra celei economice; înseamnă și investiții în reformarea sistemului social, al clasei politice, deci adecvarea măsurilor menite dezvoltării cu restructurări politice și sociale. În general, aceste orientări argumentează faptul că teoriile macro sus-menționate privesc dezvoltarea ca produs al intervențiilor externe, fie state sau organizații internaționale, în care se pot atinge succesiv anumite stagii în dezvoltare. În aceste perioade, chiar dacă au existat analize despre migrație și dezvoltare, acestea au fost privite, în special, din perspectivele macroteoretice amintite (de Haas, 2008).

În fine, în anii '80, au început să apară noi tipuri de teorii postmoderne și perspective teoretice centrate pe actori individuali și instituționali. O astfel de teorie este sociologia dezvoltării a lui Long, orientată către analiza actorilor sociali. În analiza proceselor de dezvoltare, Long utilizează conceptele de „actori sociali” și „arene” sau „domenii”. „Arenele sunt locații sau situații sociale în care au loc negocieri pe anumite teme, resurse, valori și reprezentări. Cu alte cuvinte, arenele sunt locații spațiale și sociale unde actorii sociali se confruntă, își mobilizează relațiile sociale, discursurile și alte elemente culturale pentru a atinge anumite scopuri, inclusiv cele mai simple scopuri, de a rămâne în joc.” (Long, 2001, p. 59)

Prin conceptul de „arenă”, Long intenționează să îmbine analizele de tip macro (structurale) cu cele orientate spre acțiunile actorilor și ale rețelelor sociale (*agency*). Astfel, instituțiile care acționează „de sus în jos” (guverne, organisme internaționale) sunt tratate tot ca actori implicați în procesele de dezvoltare, provocând schimbare. Chiar dacă nu minimizează rolul actorilor macro, această perspectivă permite o viziune mai aplicabilă analizelor proiectelor de dezvoltare. Astfel, proiectele (sau procesele) de dezvoltare se realizează în anumite arene, unde o multitudine de actori (incluzând aici persoane, instituții, organizații formale sau informale) interacționează și urmăresc scopuri diferite. Un asemenea cadru conceptual este folosit, spre exemplu, de Gerharz (2008) în analiza proiectelor de dezvoltare din Jaffna, Sri Lanka. În urma încheierii conflictului armat care a durat aproape douăzeci de ani, o serie de organizații umanitare, donori internaționali, organizații ale diasporei srilankeze au început să demareze acțiuni de dezvoltare. Jaffna a devenit o astfel de arenă în care actorii instituționali internaționali, transnaționali și locali au interacționat și au produs diferite proiecte (și proiecții) de dezvoltare.

În acest sens, „conceptul de «domeniu» sau «arenă» ne permite să analizăm procesele de organizare, reglementare și contestare ale valorilor sociale, ale relațiilor și utilizării resurselor, autorității și puterii” (Gerharz, 2008). În bună măsură, demersul lui Long devine o reacție împotriva intervențiilor planificate de dezvoltare, mai mult sau mai puțin rigide. Referindu-mă la exemplul din Peru, acesta arată cum diferite grupuri de interes – țărani, mineri, întreprinzători, oameni de afaceri și oficiali ai statului – ajută la dezvoltarea

sistemului economic regional. Astfel, este pusă sub semnul întrebării aplicabilitatea utilizării modelelor teoretice macrosociologice, fie ele de sorginte liberală sau marxistă, și care privesc dezvoltarea, în special, ca efect al intervenției externe.

În acest sens, un demers mai adecvat este analiza în termeni de tranzacții și actori sociali a organizării și implementării proiectelor de dezvoltare: „Experiențele mele din Zambia și Peru m-au învățat faptul că fermierii și gospodăriile lor se organizează singuri și în mod colectiv în modalități foarte diferite... Problema care trebuie cercetată este de a vedea cum se internalizează intervențiile externe în astfel de cazuri” (Long, 2001). În aceeași direcție argumentează și Mosse (2005) atunci când analizează reușita unui proiect de dezvoltare din India. Succesul unor proiecte de dezvoltare este adesea posibil nu datorită implementării reușite a unor modele prestabilite, ci datorită unei multitudini de factori, adesea conjuncturali, și acțiunii multor actori sociali și instituționali locali.

În acest studiu argumentez faptul că o perspectivă similară poate fi utilizată atunci când analizăm impactul migrației și al migranților în societățile de origine, adesea influențate masiv de către migrație, în care contextele de origine devin *arene* pe care se constituie dezvoltarea (privită și ca schimbare socială); schimbările sociale pot fi privite ca tranzacții ce se instituie local. De altfel, studiile de dezvoltare și migrație recunosc faptul că migranții, prin relațiile lor transnaționale, devin agenți ai dezvoltării (Ballard, 2007), iar dezvoltarea trebuie gândită în termeni de co-dezvoltare (*co-développement*) (Faist, 2007).

În acest studiu propun câteva tipuri de actori care produc dezvoltare în context de migrație¹: (a) nivelul micro al actorilor sociali și interacțiunilor lor (stil de viață – *lifeworld*, rețele, rudenie); (b) organizații (asociații, colaborări instituționale); (c) nivelul sistemelor sociale (aici în special economia locală, care va fi luată în considerare prin prisma efectelor economice ale migrației). Ceea ce aduce nou această cercetare în analiza relației migrație-dezvoltare este faptul că, deși analiza se efectuează la nivelul unei localități, este surprins efectul pe care îl generează obținerea libertății de mișcare în Uniunea Europeană de către cetățenii români. Aici, rolul actorilor supranaționali nu este generat de intervenție directă (finanțare, însoțită de cerințe de schimbare), ci de intervenție indirectă: migranții și migranții potențiali au alte structuri de oportunități, diferite, și aceasta creează un efect puternic asupra dezvoltării.

Prin migrație și transnaționalismul migranților, localitatea studiată devine inserată în relații și fluxuri (economice, sociale și culturale) translocale care leagă Borșa de Milano și de alte localități din Italia și România, o *arenă* unde se negociază schimbarea socială și dezvoltarea. Întrebarea: „În ce măsură actorii supranaționali (aici UE) influențează dezvoltarea?” va fi unul dintre

---

1. Preluat din Faist (2007), Portes (1996), în descrierea transnaționalismului și din de Haas (2007).

principalele elemente ale acestui studiu. Arăt, astfel, cum acordarea libertății de mișcare în cadrul Uniunii Europene pentru cetățenii români modifică migrația acestora și efectele migrației asupra localității de origine.

În continuare, analizez mai întâi migrația din Borșa către Milano, apoi efectele de schimbare/dezvoltare în localitatea de origine a migranților: la nivelul micro, unde au loc majoritatea acestor efecte, discut efectele în gospodării și modificările ce apar în familie, în special în privința comportamentelor maritale și a consumului. Studiul continuă prin analiza efectelor cumulative ale migrației și ale schimbării sociale produse.

De la Borșa la Milano

Borșa este o mică localitate montană din Maramureș, care a experimentat în ultimii ani o migrație foarte puternică. Fostă localitate monoindustrială, în timpul comunismului s-a axat în special pe industria mineritului. Atât în perioada socialistă, cât și după, gospodăriile au practicat o economie mixtă, bazată pe munca în industrie, care asigură obținerea resurselor financiare, și pe agricultura la scară mică, ce asigură alimentele necesare gospodăriilor. În special după 1997, mineritul din localitate a intrat în restructurare (de fapt, lichidare). A urmat o sărăcire accentuată a populației, care a condus în scurt timp la dezvoltarea migrației externe.

Migrația internațională din Borșa s-a declanșat la începutul anilor '90, inițial către Germania și alte țări europene, precum Franța, fosta Iugoslavie, Belgia, Italia (Anghel, 2008). Prima perioadă a migrației a fost caracterizată de o multitudine de practici migratorii extrem de imaginative, prin care migranții au încercat să plece și să rămână în vestul Europei. După o anumită perioadă de timp, rețelele de migrație din Borșa s-au concentrat în special către Italia, mai ales în regiunea Milano, unde migranții au putut să se stabilească și să găsească ușor de muncă. Migrația dinspre România către Italia s-a dezvoltat într-un context lax al politicilor italiene de migrație: politica italiană de control a migrației s-a realizat prin legalizarea migranților ilegali existenți pe teritoriul italian.

Legalizarea migranților iregulari s-a făcut printr-o serie de regularizări (*sanatoria*) care au avut loc în anii 1986, 1990, 1995, 1998 și 2002. Spre deosebire de alte țări europene, care au completat deficitul de forță de lucru prin selectarea migranților pentru muncă, în Italia acest lucru nu s-a întâmplat. Inițial, legile din 1986 și 1990 au fost elaborate după modelul altor țări europene, în care migranții au fost aduși pentru satisfacerea cererii de muncă din industrie¹. Cu toate acestea, programele de migrație nu au putut satisface

---

1. Așa-numitul model fordist, în care economia este bazată pe producția industrială.

cererea de forță de muncă informală din firmele mici și mijlocii, precum și cererea de personal necesar familiilor italiene (Colombo și Sciortino, 2003). Migrația iregulară a luat locul politicilor de migrare care au pierdut controlul asupra fenomenului și nu au putut decât să intervină cu amnestieri masive, regularizări în masă *post facto*. Mai mult decât atât, amnistia migranților iregulari nu este o excepție în politica italiană, ci o practică întâlnită, în general, în Peninsula în managementul activităților ilegale (Zincone, 2006).

Migrația internațională din Borșa s-a dezvoltat către Milano prin utilizarea relațiilor extinse de rudenie în mobilizarea resurselor necesare migrației, în obținerea locurilor de muncă și în asigurarea cazării noilor migranți. În același timp, dezvoltarea migrației către Milano a condus la mărirea numărului de migranți din Borșa în Milano și multiplicarea relațiilor lor de suport. Aceștia au întâlnit în Milano un mediu speculativ în care constituirea relațiilor de încredere este fundamentală: slujbele sunt mediate de către migranți, iar cunoașterea unui număr mai mare de persoane înseamnă posibilități sporite de a găsi de lucru. Migrația produce multiple schimbări economice, sociale și culturale în Borșa. Atunci când migrația a devenit foarte intensă, aceste schimbări s-au accentuat. În ultimii ani, în special după 2002, când cetățenii români au fost lăsați să călătorească către vestul Europei fără vize, migrația a căpătat proporții de masă. Din acel moment practicile transnaționale ale celor din Borșa s-au intensificat extrem de mult și călătoriile între Italia și România au devenit neîngrădite. A apărut migrația temporară iregulară și au început să se dezvolte mai multe modele de migrație, mai important fiind acela care are ca finalitate stabilirea în Italia și altul, mai restrâns, care poate fi definit ca migrație incompletă¹ (Okólski, 2001). Efectele migrației se manifestă la nivelul actorilor individuali, în principal asupra gospodăriilor, ca proiecte de investiții, și prin schimbări culturale.

Actori individuali: indivizi și gospodării

Remiteri transnaționale ca susținere a gospodăriilor

Încă din primii ani de după căderea regimului comunist, locuitorii din Borșa au migrat pentru a putea să își susțină financiar familiile rămase acasă și a face față urmărilor generate de restructurarea economiei locale și creșterii dificultăților economice. Pe de o parte, au apărut remiteri financiare realizate în timpul perioadei de iregularitate din Italia, când migranții nu aveau posibilitatea

---

1. Migrația incompletă este conceptualizarea lui Okólski pentru migrația est-europeană (polonezi și ucraineni), în care migranții muncesc pentru o perioadă în vestul Europei, dar își păstrează și locurile de muncă în țările de origine, spre exemplu.

de a-și păstra economiile în băncile italiene și trebuiau să trimită banii în Borșa. Acestea sunt continuate adesea de remiterile trimise acasă de către migranții legali, care își susțin financiar rudele aflate în România. În astfel de cazuri, deși migranții au rezidență în Italia și pot avea intenția de a rămâne acolo, existența rudelor în România îi face să trimită în continuare bani familiei, părinților sau pentru îngrijirea copiilor atunci când aceștia rămân în Borșa.

În fine, remiteri au loc și atunci când migranții nu intenționează să rămână în Italia. O astfel de categorie este cea a muncitorilor legali temporari. Aceștia sunt, în general, muncitori în agricultură care muncesc legal trei-patru luni pe an. După aceste perioade de timp, ei se întorc în Borșa. Munca temporară în agricultură a fost folosită la începutul migrației către Italia ca unul dintre mecanismele de migrare. După 2002, atunci când migranții au putut să plece liberi în Italia, această strategie nu a mai fost des utilizată. Un astfel de exemplu îl reprezintă Dan¹, care a plătit un intermediar pentru a obține un contract de muncă temporară. În ultimii ani, acesta a lucrat câte trei luni pe an în Italia, iar restul timpului a muncit în Borșa în construcții. Statusul legal în Italia îi convine, iar angajatorul îi plătește asigurările sociale și de sănătate pentru munca prestată: „Păi, îi al patrulea an de când merg. [Totdeauna] merg la un anumit patron și patronul ăla are un loc în arendă. Am mers cu încă câțiva din Borșa și din Baia Mare. Am stat și am lucrat acolo și când a expirat contractul am plecat” (Dan).

Din banii strânși, Dan a terminat construirea casei și susține cheltuielile de consumul gospodăriei. În general, migrația temporară durează trei-patru luni pe an. În astfel de cazuri, migranții au contracte legale, mediate adesea de către alți migranți. După 2002 au apărut migranții temporari iregulari, făcând migrația temporară mult mai dinamică. Aceștia se duc la Milano când au contracte sau aranjamente informale, cel mai adesea în construcții, dar și în diverse fabrici din jurul orașului Milano. În astfel de cazuri, migranții stau câte trei luni în Italia, se întorc în România, pentru ca apoi să plece din nou în Italia.

Acesta este cazul lui Sandu, care are rude și prieteni în Milano și se duce să muncească în Italia o dată la fiecare trei luni. El poate să-și mențină un angajament flexibil în Italia și să-și păstreze slujba de acolo chiar în perioadele în care stă mai mult în România: „Stau acolo trei luni și mă întorc câte o lună acasă. Și ei îmi țin locul de muncă. Anul ăsta a trebuit să stau mai mult acasă și ei m-au întrebat doar când pot să mă duc la muncă. Mă mai gândesc să mai stau acolo ceva timp și după aia să mă întorc” (Sandu).

Scopul acestor remiteri este suplimentarea bugetului gospodăriilor. Astfel, putem identifica trei tipuri diferite de remiteri de bani: cel cauzat de către statusul iregular în Italia, remiterile de bani pentru susținerea bunăstării familiilor sau rudelor de acasă și remiterile migranților temporari. Primele două tipuri de remiteri țin de dezvoltarea lanțului de migrație către Milano, al treilea tip nu generează neapărat migrație permanentă și poate înceta oricând.

---

1. În acest studiu numele intervievaților sunt schimbate din motive care țin de confidențialitate.

Remiterile de bani au influențat dezvoltarea comerțului în localitate și a sectorului de construcții. În urma migrației în Italia, mulți migranți și-au construit case mari, în care vor să locuiască în varianta unei întoarceri în România. Aceștia încep, în plus, să își manifeste un interes pentru activități în domeniul turismului. Un *pattern* similar de investiții imobiliare este amintit și de Stan (2006) sau Pop (2006) în alte cazuri de migrație românească. Diferența față de aceste cazuri de analiză a remiterilor de bani este că în acest studiu analizez efectul remiterilor financiare într-un context mai larg de schimbare economică, socială și de putere la nivelul orașului de origine a migranților.

După 2002, atunci când cetățenii români au putut călători în UE fără vize, remiterile s-au intensificat. Aceasta s-a datorat în special dinamizării migrației care a devenit migrație de masă și, în consecință, volumul remiterilor a crescut. Pe de altă parte însă, obținerea libertății de mișcare a antrenat o tendință de sedentarizare a multor migranți, care au început să nu își mai trimită economiile „acasă”. Aceasta se produce ca un efect cumulat al politicii UE (libertatea de mișcare) și al politicii statului italian de regularizare a migranților. Astfel, în 2002 asistăm, într-o primă instanță, la o creștere exponențială a migrației iregulare, însoțite de o accentuată precaritate în Italia. Însă în toamna aceluiași an are loc o amnistie masivă a migranților, de care vor beneficia foarte mulți migranți români (Anghel, 2008). Aceasta creează premisele unui proces de sedentarizare și, în timp, de reorganizare economică a gospodăriilor din Borșa.

Astfel, la nivelul localității de origine se înregistrează o creștere a fluxului financiar, dar, în fapt, există două tendințe opuse: scăderea remiterilor pentru migrații care încep să își ducă familiile în Italia și o migrație nouă, masivă, care va fi acompaniată de un flux nou de remiteri de bani. În toate aceste cazuri, remiterile au schimbat consumul gospodăriilor. După perioada de penurie de bunuri din timpul socialismului, urmată de sărăcirea din perioada postsocialistă, migrația a fost singura strategie economică ce a reușit să asigure satisfacerea nevoilor gospodăriilor. Datorită migrației, gospodăriile localnicilor au trecut de la o organizare cvasiagricolă la una modernă. Industrializarea și dezvoltarea minei din anii '60 nu a dus la generarea unui mod de viață urban: în fond, creșterea animalelor era necesară consumului casnic. În plus, după 1990, creșterea animalelor a fost practică în majoritatea gospodăriilor, asigurând necesarul alimentar. Când migrația s-a dezvoltat însă, creșterea animalelor a început să fie abandonată, iar caii au fost mai puțin folosiți la tracțiune. Prin remiteri de bani din Italia, economia locală a început să se monetarizeze.

Strategii transnaționale de investiții private

În ultimii ani, remiterile de bani au fost folosite de către migranți în investiții private: fie case nou construite, fie mici afaceri deschise, precum restaurante sau mici hoteluri. Dintre aceste investiții, cele mai vizibile sunt în construcția

de case, care a înregistrat o dinamică deosebită în ultimii ani. Construcția de case și condițiile moderne de locuit nu reprezintă doar o investiție în confort și în schimbarea stilului de viață, ci și o investiție „sigură”. Investiția în case s-a realizat din mai multe motive: a) investiție în perioada în care migrații erau iregulare în Milano; b) presiune socială din cauza părinților și a rudelor de a construi; c) intenția de a investi în ceva, banii fiind plasați în construirea de case datorită lipsei unor idei investiționale clare etc.

În numeroase cazuri, se consideră că apariția multor case noi mari este generată de o logică a competiției între migranți și se datorează îmbogățirii rapide. Este o investiție vizibilă, arătând succesul migranților: „Ei au impresia că dacă își fac case cu cinci etaje sunt bogăți. Deci un fel de laudă. Au zis, am bani, hai să-mi fac casă. Mai sunt și ăștia care zic, hai să facem, că de pierdut nu pierdem. Puțini care s-au gândit să investească, să cumpere teren într-o zonă mai bună” (Sandu).

În fine, pentru migrații care au intenția de a se întoarce în Borșa, construcția de case noi este practică, această investiție fiind considerată sigură și necesară pentru întoarcerea în țară. Însă pentru migrații care nu au planuri clare de întoarcere, construcția de case nu este prea profitabilă, fiind necesare permanent fonduri suplimentare pentru întreținere. Aceasta face ca o parte dintre migranți să înceapă să regrete aceste investiții: „De exemplu, mă gândesc de ce am pus eu atâția bani în pereții ăștia? Pentru că stau acasă doar o lună pe an. Deci, casa și mașina pentru un borșean îi o prostie. Tu muncești aproape toată viața ca să-ți faci casă în Borșa și să-ți cumperi mașină. La urma urmei, casa se distruge și mașina se sparge și ai terminat banii” (Victor).

Un alt tip de investiție în afaceri de nivel mic poate fi înțeles prin conceptul de „simultaneitate” (Smith, 2001), migrații investind și operând simultan în mai multe locații. În Borșa, câțiva migranți au început să deschidă mici afaceri, să-și investească banii în alte zone din România (cumpărând apartamente sau/și terenuri în zone în care vor fi profitabile). Alții deschid mici afaceri în Borșa și în același timp își păstrează relațiile de afaceri sau slujbele din Italia. Aceste tipuri de investiții sunt realizate de către migrații cu experiență îndelungată în această privință, care au reușit să acumuleze mai mult capital sau care se împrumută din bănci pentru a-și realizeze investițiile. Aceștia au uneori apartamente cumpărate în Italia și investiții în România. „Am cumpărat 32 de hectare în Timiș, luând împrumut din bănci din Italia. Acuma vreau să fac încă un împrumut. Cred că nu o să stau mult timp în Italia și mă voi întoarce în mai puțin de cinci ani. Am vorbit cu fratele meu din Timișoara să mai cumpăr pământ. Am luat între timp și un apartament în Timișoara cu 21.000 de mărci germane, acuma costă mai mult de 40.000 de euro. Am vrut să mai iau un apartament la Cluj, dar acolo se scumpiseră între timp [și acuma sunt prea scumpe].” (Gheorghe)

Acest tip de comportament este destul de des întâlnit între migrații cu experiență. Paul, spre exemplu, consideră că a pus „80-90% din economii în

construcția unei case și cumpărarea de pământ la Satu Mare”. În aceste cazuri, investiția în terenuri este considerată o investiție bună și care urmează să fie folosit nu în agricultură, ci ca plasament de capital pe termen lung, „pentru că nu știi ce se întâmplă în viitor” (Paul). Investițiile în Italia, în special cumpărarea de apartamente, sunt realizate de către migranții legali care fac împrumuturi în băncile italiene și care intenționează să stea mult timp acolo. Oricum, cele două tipuri de investiții, în România și în Italia, nu sunt exclusive. Dacă remiterile financiare pentru susținerea gospodăriilor reprezentau o strategie de reducere a riscurilor și de îmbunătățire a nivelului de trai, micile investiții au o logică de acumulare și implică un comportament antreprenorial.

Schimbări în familie : relații afective și căsătorie

Printre schimbările majore care au avut loc în Borșa datorită migrației este schimbarea comportamentelor maritale. Astfel, schimbările sociale din Borșa nu sunt doar legate de relațiile economice din oraș. În primii ani de migrație, au fost mult mai mulți bărbați migranți decât femei, primii lipsind din oraș pentru lungi perioade de timp. Acest lucru a creat în scurt timp schimbări în relațiile de gen. Mulți bărbați tineri au întâmpinat dificultăți în a avea relații intime în Italia, în primă instanță în special datorită statusului iregular. După obținerea unui status legal, mulți dintre ei fac împrumuturi în bănci, cumpără mașini și se întorc în România în timpul vacanțelor, căutându-și parteneri.

„Sunt mulți care s-o dus în Italia sau Anglia, o tras 3-4 ani de zile și vin aici, normal, cu mașina, cu bani. De exemplu, vin eu din Italia, poate n-am venit aici de 5 ani. Vin după 5 ani de zile cu o mașină, sa zic, vin cu un Jeep, cu un BMW X5, cu o haină de la Versace, cu portofelul burdușit de euro și încep : «Hai, fa-mi cunoștința cu domnișoara aia». Și spun : «Hai domnișoara sa-ți cumpar o geacă, hai sa mergem la un suc...». După aceea : «Hai sa mergem la un restaurant, hai nu știi ce». Poate-i și mai saraca, poate nu o vazut atâtea... Și normal, fetele borșence nu se uita la suflet și la baiat, aia când vede bani, ce zice ? «Oh ! Pai asta are bani, sa vezi ce viața o sa duc eu ! » Și după câțiva ani își da seama ca : «Ba, ce prost mi-am luat ! Asta îi, de fapt, ultimul țaran ! ».” (Cosmin)

Tinerii migranți își cheltuie adesea economiile pentru a demonstra că „au reușit”. Aceștia arată prosperitatea obținută în Italia și joacă rolul unor persoane de succes. Astfel, negocierea unei relații de prietenie și mai târziu a unei căsătorii este un proces rapid și, în general, durează până la o lună până când un migrant are o prietenă : „Aștia ce fac ? Vin cu mașina și se însoară” (Maria). În anul următor, tinerii se pot căsători, după care merg împreună în Italia. În multe astfel de cazuri, educația este considerată neimportantă și adesea fetele se căsătoresc imediat după terminarea liceului.

Aceasta se produce în contextul în care, în general, localnicii din Borșa se căsătoreau de tineri și poziția femeilor în cadrul familiei era legată de rolul de

mamă. Astfel, presiunea pentru astfel de căsătorii este cauzată, pe de o parte, de migrație, prin faptul că tinerii (bărbați sau femei) stau singuri în mare parte a anului, dar și de o presiune socială pentru căsătorii de timpuriu și pentru a avea copii. După cum declara o tânără de 20 de ani: „Tot îmi zicea mama: «Tu, mă întreabă babele când ai nunta»? Dacă era după ele, trebuia să am și un copil deja” (Sanda).

Așadar, presiunea socială pentru căsătorii timpurii, lipsa bărbaților în timpul anului, imaginea Italiei ca o țară-minune care crește șansele migranților în fața fetelor rămase acasă etc. sunt factori importanți ce influențează relațiile intime și căsătoriile din localitate. Toate acestea fac ca luna august să fie perioada în care se realizează noi cunoștințe, relații afective și se pune baza viitoarelor căsătorii. Pentru migranții care vin din Italia, august este perioada lor de relaxare, iar revenirea în Borșa este văzută ca un binemeritat repaus.

În acest context, unde succesul în Italia joacă un rol important în alegerea partenerului și unde diferite *pattern*-uri de consum se intersectează în viața cotidiană, plecarea în Italia influențează relațiile de gen și întărește în primă instanță poziția bărbaților migranți. Efectele migrației asupra relațiilor de gen diferă în funcție de cazul cercetat, iar întărirea poziției bărbaților nu este singura situație posibilă. Într-un alt caz de migrație românească, relațiile dintre bărbați și femei se modifică diferit, prin renegocierea poziției femeilor în localitatea de origine. Astfel, Vlase (2006) observă cum pentru migranții din Vultur (Vrancea) piața din Roma s-a dovedit mai favorabilă migrării femeilor. Inițial, a existat în localitate o împotrivire față de migrația femeilor, dar în timp acest lucru a fost acceptat. Un fenomen similar de schimbare rapidă a normelor și relațiilor familiale este observat și de către Stan (2006) în alte contexte românești din Moldova.

În Borșa, libertatea de mișcare a românilor în 2002 a dinamizat schimbările relațiilor de gen și modificarea comportamentelor maritale. Inițial, doar migranții legali erau capabili să vină în vizită în Borșa în timpul verii, iar migranții iregulari erau obligați să rămână în Italia. După 2002, toți migranții se pot întoarce în Borșa și, în plus, partenerii lor pot să îi viziteze în Italia. Ca o consecință a creșterii mobilității și implicării multor tineri în migrație, în ultimii ani a crescut numărul căsătoriilor. În timpul lunii august, Oficiul de căsătorii din Borșa este suprasolicitat de cererile de căsătorie. Această schimbare de comportament marital poate fi privită și ca ieșire a tinerilor de sub controlul familiei și ca posibilitate de căsătorie *prin* migrație. Similar cu alte contexte locale din România (vezi studiul lui Horváth din acest volum), trecerea tinerilor la starea de adult se poate realiza, în special, în contextul migrației. Posibilitățile financiare și de locuire limitate împiedică tinerii să își întemeieze familii și să iasă din gospodăria părinților, iar migrația oferă contextul în care aceste necesități sunt satisfăcute.

Diferențiere și schimbare socială

Datorită migrației, Borșa este o localitate aflată într-un proces profund de schimbare socială, locuitorii ei evitând, într-o anumită limită, sărăcirea accentuată care a caracterizat anii '90. În afara schimbărilor analizate anterior, migrația a condus la modificarea consumului. Borșa este o localitate mică și izolată, în care standardele de viață erau scăzute; în acest sens este adesea considerat că „migrația a fost o salvare pentru regiune. Au plecat săraci, din familii numeroase, și primul lucru pe care au vrut să îl facă a fost să își construiască case. Și dacă au trăit în mizerie, acum au posibilitatea să aibe case noi și mașini bune” (Anton).

În plus, apare o restructurare a societății locale în migranți și nemigranți. Datorită migrației, familiile migranților sunt capabile să își modifice consumul în mod substanțial și să se îmbogățească față de populația rămasă acasă. Își pot construi case noi, pot avea mașini scumpe și pot să facă mici investiții din economiile realizate în Italia. Nemigranții consideră comportamentul migranților ostentativ și consideră aceasta ca o modificare a relațiilor de putere la nivel local. „Ei, oamenii ăștia sunt oameni care au fost foarte necăjiți. Au stat pe dealuri, undeva sus, n-au avut apă, n-au avut curent, n-au avut nimic. S-au trezit în Occident, au avut și ei bani și [acuma vor] să demonstreze la ăștia [care au rămas] că ei nu mai sunt așa săraci. Este o investiție emoțională aicea [în construcția de case și în cumpărarea de mașini]. Nu este o investiție cu un scop anume... ei vin aici să arate că au mașini” (Doru).

Schimbările vizibile în termeni de consum și tensiunile sociale generate de îmbogățirea migranților sunt vizibile în consumul ostentativ, în special în timpul lunii august, atunci când migranții se întorc în Borșa, iar restaurantele și barurile din localitate sunt pline de migranți. „Vor să arate că s-au emancipat. De exemplu, aici nu poți găsi înghețată cu biscuiți, cine cumpără asta? Și odată unu a cerut la magazin dacă au înghețată cu *biscotti*. Și altă dată, altul a cerut dacă au carne de *conilletto* (iepure). Asta a fost să se dea mare și dacă nu aș fi fost în Italia să văd cum trăiesc acolo... Și în Borșa, când îi vezi că fac asta...” (Mara)

În alte cazuri de migrație (Ehrkamp, 2005), remiterile financiare și practicile transnaționale ale migranților duc la creșterea eterogenității și conflictului între identități și grupuri care își negociază poziția la nivel local. În Borșa, acest proces de schimbare poate fi descris ca scindare în „italieni” (migranți în Italia) și restul populației, care nu au migrat în Italia sau în alte țări vest-europene. Cei din urmă reacționează adesea negativ la îmbogățirea primilor: „Păi, care-i dus s-a văzut cu vreo doi bani și cu mașina, «că eu vreau și eu dreg și eu fac». Sunt mândri că vorbesc italiana, că nu mai știu vorbi românește” (Nicolae).

În afara modificării relațiilor dintre migranți și nemigranți, sunt adesea menționate efectele pozitive ale migrației. Se consideră că migrația „i-a

civilizat” pe migranți și că accesul la o limbă străină și la o altă cultură este un real câștig. Dintr-o astfel de perspectivă, migranții s-au emancipat și trăiesc acum o viață mai bună: „Unii dintre cei plecați s-au întors mai cultivați, mai civilizați, învață o limbă străină” (Dan).

Așadar, migrația este descrisă în termeni de emancipare, câștig economic și cultural, în contrast puternic cu condițiile de viață din Borșa. După cum am menționat deja, acest lucru semnifică schimbarea stilului de viață și obținerea unui nou status social: „Sunt câțiva care cred că sunt în rai când se duc în Italia. Sunt unii care spun că au mâncat doar în Italia lapte cu biscuiți” (Paula). „Pentru unii, nu este important că au câștigat sau nu bani sau că au dormit pe străzi, este important că au fost în Italia.” (Dan)

De asemenea, migranții au început să aibe o atitudine critică față de autoritățile române, atât față de cele centrale, cât și de cele locale. Spre exemplu, ei sunt conștienți că economia în Borșa este dependentă de remiterile lor financiare și critică starea drumurilor din localitate și inactivitatea autorităților locale în administrarea orașului care oferă servicii publice de slabă calitate. „[Autorităților] nu le pasă de noi. De exemplu, aici, în Borșa, orașul ăsta trăiește doar din banii noștri. Mineritul aproape s-a închis. În fiecare lună trimit aproape 200 de euro. Și fiecare din Italia îi sprijină pe cei de acasă. Dar noi nu primim nimic în schimb, drumurile astea, măcar doi kilometri să fie bine făcuți. Și când venim aici, ne stricăm mașinile. Și nici turismul nu merge aici, doar «italienii» susțin orașul. Aici fiecare face ce vrea, e legea lui Papură-Vodă, fiecare taie și spânzură cum vrea el, deci în modul în care vrea el. În fiecare an vin tot mai puțini români acasă pentru că se satură.” (Marius)

Astfel, se poate concluziona faptul că: (a) economia locală este dependentă de remiterile financiare ale migranților; (b) apar diferențe mari între migranți și nemigranți, familiile migranților având semnificativ mai mulți bani decât familiile celorlalți; (c) se produce un efect puternic de transformare socială, prin schimbările la nivelul familiilor, prin restratificarea societății și prin constituirea unor modele de consum asociate migrației.

Actori instituționali

„Singurul lucru care a fost aici a fost mina, și acuma nu mai este nimica. Îi turismul, dar deja îsăștia mari de sus, deci nu mai încapi să faci nimica de ei. Deci, pur și simplu Borșa-i moartă. Io mi-am făcut casă tot așa, de nebun.” (Toni)

Schimbările analizate anterior s-au referit la nivelul micro (actorii sociali și gospodării) și la reconstituirea spațiului social din Borșa. În aceeași măsură însă, aceste procese de schimbare socială sunt influențate de către actorii instituționali sau de schimbările macrosociale. În primul rând, efectele decăderii economice din România au impulsionat migrația din Borșa în anii '90.

Închiderea minelor, acțiune realizată de către guvernul român, a însemnat simultan apariția unui șomaj masiv, dar și oferirea unor mijloace financiare (prin salariile compensatorii) suficiente pentru inițierea migrației. Câțiva ani mai târziu, libertatea de mișcare obținută de către cetățenii români a condus la apariția migrației în masă. Aceasta a însemnat dezvoltarea rapidă a migrației și accentuarea schimbărilor sociale. În fine, aderarea României la Uniunea Europeană a creat noi oportunități de accesare a fondurilor structurale pentru dezvoltare și, teoretic, un context prielnic investițiilor și dezvoltării. Situația actuală este contradictorie: pe de o parte, se dezvoltă antreprenoriatul, în cazul remigranților, iar, pe de altă parte, migrația produce efecte puternice care influențează negativ dezvoltarea.

Prin urmare, economia locală este dependentă de remiterile financiare ale migranților, orientându-se mai mult către comerț și construcții, care sunt asociate creșterii consumului din cadrul familiilor migranților. Mai ales după ce mulți migranți și-au legalizat șederea în Italia, au început să investească în localitatea de origine. Astfel, dincolo de investițiile imobiliare (construcția de case), mici afaceri se dezvoltă în Italia și în România. În Italia există un număr crescând de români care și-au deschis afaceri în domeniul construcțiilor, iar în Borșa migranții deschid afaceri în construcții, servicii, restaurante, alții se gândesc să investească în turism. Într-un astfel de caz, un migrant care a lucrat în pizzerii în Italia a deschis o pizzeria și în Borșa, ce este profitabilă în lunile august și septembrie: „Cu banii pe care i-am strâns am făcut pizzeria asta. Am început în '97, am cumpărat pământul în '95-'96. Atunci am venit cu 10-20.000 mărci germane și am vrut să investesc. Ce altceva să fi făcut? Să fi pierdut banii? Am cumpărat pământ și am făcut pizzeria asta” (Tudor).

Datorită faptului că mare parte dintre clienții săi sunt migranți în Italia, afacerea îi merge în lunile august și septembrie. Din când în când se gândește să se întoarcă în Italia pentru a-și relua munca în restaurant.

Un alt exemplu: un migrant a deschis o afacere în domeniul construcțiilor, dar mai are contracte ocazionale în Italia. „Am stat [în Italia] nouă ani și am zis că nu vreau să prind pensia acolo. Am rezidență permanentă acolo pentru mine, pentru soția și pentru fata mea și am zis: «Mă întorc acasă să încerc să fac ceva». M-am întors în România împreună cu frații mei și ne-am deschis o companie de instalații și amenajări interioare. După aceea am intenția de a deschide o pizzeria. În afară de asta, anul acesta am avut un contract în Italia, mă mai duc acolo din când în când. Arhitectul pentru care am lucrat mă mai cheamă pentru diferite lucrări. Mă duc pentru o lună, două. Îmi iau băieții din Borșa, ne ducem acolo și după aia ne întoarcem” (Aurel).

În alte cazuri, migranții deschid ori au intenția să deschidă mici afaceri în domeniul comerțului sau turismului, dar, oricum, datorită dimensiunii mici a orașului și a economiei locale slabe, nu sunt multe domenii în care migranții își pot deschide o afacere. „Sunt unii care deja au început să se întoarcă și sunt unii care câștigă mai bine ca în Italia. Mai mulți au deschis deja firme.” (Sandu)

„Mulți vor să deschidă ceva afaceri cu banii din Italia. De exemplu, fostul meu soț s-a întors în România și a deschis o firmă de transport.” (Anca)

În fine, turismul a atras interesul migranților în ultimii ani, fiind și un domeniu în care investițiile în case ale migranților pot fi valorificate prin înființarea de pensiuni turistice. Borșa este o localitate la poalele munților și poate avea o industrie turistică montană, dar care este îngreunată de starea proastă a infrastructurii, în special a drumurilor. În plus, asemenea investiții necesită o implicare eficientă a autorităților locale. Astfel, migranții consideră că „poate turismul o să meargă aici și sunt câțiva care vin aici împreună cu italieni, dar aici ai nevoie de drumuri, pentru că străinii nu vin la drumurile astea” (Paula).

În concluzie, investițiile transnaționale ale migranților sunt realizate în ultimii ani în special în construcția de case. Migranții legali și care au stat mult timp în Italia au strategii investiționale diversificate, în primul rând în domeniul imobiliar în România (în Borșa sau alte locații) sau/și în Italia. În plus, migranții cu intenția de a se întoarce în România au început să își deschidă mici afaceri. Confrunțați cu o piață locală impredictibilă, unde succesul nu este sigur, unii dintre aceștia încearcă să își păstreze relațiile de muncă sau de afaceri din Italia până în momentul în care afacerile din România ajung să aibe un anumit profit. Astfel, migranții au simultan activități în mai multe locații (la nivel local, național sau transnațional), operând pe piețe diferite și utilizând relații locale, naționale ori transnaționale diferite. Acest model de activitate economică necesită o viziune diferențiată. Datorită aderării României la Uniunea Europeană, alți migranți se gândesc să deschidă mici afaceri în România și probabil că acest model de activitate economică se va putea dezvolta. Într-o primă instanță asistăm la o creștere a antreprenoriatului în cazul remigranților și la multiplicarea actorilor economici locali. Activitatea acestor actori economici însă este limitată de către efectele puternice pe care migrația le-a produs asupra pieței muncii.

Chiar dacă migrația a produs o apreciere relativă a nivelului de trai, se pot observa efectele migrației, care pot împiedica dezvoltarea viitoare a orașului. Astfel, rudele migranților care locuiesc în Borșa nu sunt interesate să lucreze pentru salarii care sunt doar ceva mai mari față de banii pe care îi pot primi de la rudele lor din străinătate: „Uită-te la prețurile alimentelor, oamenii au bani, deși nu muncesc. Cei rămași acasă primesc bani ușor și la fel îi și cheltuie” (Dan).

În al doilea rând, ușurința de a migra determină încă o mobilitate internațională ridicată: datorită libertății de mișcare în Europa și a numărului mare de migranți din Borșa în Italia, a obține un loc de muncă în străinătate este foarte ușor. Această tendință crește presiunea asupra angajatorilor locali, care trebuie să ofere salarii mai mari, fapt care le modifică planurile de afaceri.

„Este foarte dificil să găsești muncitori aici. O companie serioasă foarte greu găsește muncitori pe care să îi țină mai mult de unu, doi ani. Magia

plecatului și-a făcut efectul. Vin, lucrează, dar nu poți conta pe nimeni. Am un prieten care are o fabrică de mobilă. Pentru ăștia e o problemă să țină un muncitor mai mult de un an. Îi plătește binișor, 10-15 milioane, plus facilități. Și i-or plecat vreo trei din cei mai buni... și concluzia este că nu mai poate conta pe nimeni. Asta este pentru tot ce mișcă.” (Dan)

Investițiile în afaceri trebuie să țină cont de aceste schimbări de pe piața muncii pe termen mediu, altfel situația poate deveni critică. Un astfel de exemplu este cel al unui investitor local, care a luat credit, dar nu poate să își realizeze planurile de afaceri din cauza fluctuației forței de muncă.

„Eu îmbuteliez apă minerală, am făcut o secție și mai am și o secție de croitorie. În 2002 am luat un credit de 5 miliarde de lei și am făcut o secție modernă de croitorie, am avut contracte și n-am reușit să angajez să se mențină fabrica de confecții. Am făcut vreo sută și ceva de angajări în doi ani de zile și tot am avut probleme cu agenția de plasare a forței de muncă. Îmi cere penalități pentru că n-am angajat, dar nu din vina mea n-am angajat, n-am avut de unde. Și acuma, am activitatea cealaltă, de îmbuteliat apa minerală și e din ce în ce mai greu, până acuma n-am avut probleme acolo, că era activitate permanentă, din ce în ce mai greu mă descurc cu forța de muncă. Dacă o familie are un copil sau are pe cineva și îi trimite 100 de euro pe lună, zice că nu lucrează pentru patru sau cinci milioane pe lună.” (Doru)

În fine, exemplul unui migrant care a vrut să aducă investitori italieni în zonă, dar a eșuat este sugestiv pentru a sugera diversitatea impedimentelor în dezvoltarea locală. Acestea nu sunt generate doar de creșterea salariilor, ci provin și din prețurile mari ale terenului, din lipsa de facilități și din lipsa sprijinului autorităților.

„O vrut niște italieni să vină, să facă o fabrică. Apoi când o văzut niște imobile și niște terenuri aicea s-or speriat. Or zis că nici la ei nu-s așa scumpe. Și atunci ce să mai faci? ... Nu te-ajută nimeni cu nimic. Autoritățile noastre : zero, varză ; dezastru, numai pentru interese. Prețurile... aici să iei în chirie ceva îi 400-500 de euro, 1.000 de euro pentru un spațiu, păi atâta plăteam în Italia. Și or exagerat total. Italia ne-o ajutat într-un fel ca să ne dezvoltăm cu case, un loc de muncă. Dar nu mai găsești personal pentru aici, că și cei care o rămas sunt dezastru. N-am pe cine să angajez pentru că, pur și simplu, nu vor, nu... «pentru salariile astea?», zic ei... și toți visează la Italia.” (Daniel)

Un alt nivel, al administrației local, necesită o discuție separată. Autoritățile locale sunt mai degrabă spectatori pasivi ai procesului de schimbare din oraș. În ultimii ani, datorită aderării României la Uniunea Europeană, s-a demarat un proiect de investiție în domeniul turismului prin care se finanța modernizarea pârtiei de schi. Cu toate că proiectul avea finanțare, autoritățile locale nu l-au finalizat. Pentru oraș, a dispărut o oportunitate economică importantă.

Astfel, chiar dacă migrația a însemnat un real câștig, la nivelul micro, al gospodăriilor localnicilor, la nivel macrosocial nu se produce o dezvoltare de durată, ci dependență față de migrație. În plus, aderarea la Uniunea Europeană

a accentuat această dependență. Comparativ cu multe alte exemple de cercetare a efectului de dezvoltare prin migrație, cazul României diferă. Membră a Uniunii Europene, România beneficiază deja de suport financiar considerabil, dar care nu se regăsește la nivel local. În acest caz, migrația, noua „mantră” a dezvoltării (Delgado Wise, 2007)¹, nu produce dezvoltare în orașul de proveniență al migranților nici atunci când contextul general este favorabil acestui lucru. Mai degrabă, condiția României de nou membru al Uniunii Europene accentuează dependența față de migrație.

Concluzii

În acest studiu am arătat schimbările care se produc într-o localitate din România în urma migrației. Argumentez că analiza în termeni de dezvoltare poate fi studiată în cadrul conceptual al teoriei promovate de către Long (2001), care analizează actorii implicați în diferite proiecte de dezvoltare. Proiectele de dezvoltare (aici, localitatea de origine a migranților) devin *arene* unde acestea se negociază. Migranții au un proiect propriu de dezvoltare, care se realizează într-un context de schimbare socială puternică. Încep să trimită bani rudelor de acasă și încep să întreprindă mici afaceri. Uniunea Europeană susține teoretic localitatea, prin sursele de finanțare existente, dar care nu se materializează. Direct, aceasta influențează dezvoltarea prin schimbările pe care le aduce migrației din România. În plus, actorii instituționali locali (autorități locale, în special) nu sunt adaptați schimbării masive din localitate și nu pot susține dezvoltarea pe termen lung a localității. Aceasta produce un dezechilibru puternic între pasivitatea autorităților și dinamismul oamenilor; este, mai degrabă, o dezvoltare a oamenilor decât a localității.

Bibliografie

Anghel, R.G., „Changing Statuses : Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Volume 34(5), Routledge, Taylor & Francis, 2008, 787 – 802.

-
1. Astfel, Delgado Wise și Covarrubias (2007) critică noua „mantră” a dezvoltării, unde aceasta se poate realiza (doar) prin remiterile financiare și sociale ale migranților. Acestea îmbunătățesc, în special, situația gospodăriilor și a familiilor migranților. Pentru Delgado Wise, dezvoltarea devine posibilă ca însumare a acțiunii mai multor tipuri de actori: autorități, firme (prin investiții), migranți etc. Altfel, în multe contexte, remiterile financiare ale migranților pot conduce la adâncirea dezechilibrelor și a dependenței de migrație ca sursă de trai.

- Anghel, R.G., „Iregularitate și riscuri în Europa. Status ilegal, piețe de muncă și practici transnaționale la migrații români la Milano”, *Societatea Reală*, București, Vol. 4, 2006, 100-118.
- Anghel, R.G., „Milano Centrale. Status ilegal, piețe de muncă și practici transnaționale la migrații români la Milano”, *Sociologie Românească*, vol III, nr.2, Polirom, 2005, 174-194.
- Ballard, R., „Containing the Challenge of Transnational Networking from Below : Post-9/11 Initiatives”, *Working Paper 26/2007, COMCAD – Center on Migration, Citizenship and Development*. Bielefeld, 2007.
- Colombo, A., Sciortino, G., „La Legge Bossi-Fini: estremismi gridati, moderazioni implicite e frutti avvelenati”, în Blondel, J., Segatti, P., *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, il Mulino, 2003, 195-215.
- de Haas, H., „Migration and Development : A Theoretical Perspective”, *Working Paper, 29/2007, COMCAD – Center on Migration, Citizenship and Development*, Bielefeld, 2007.
- Delgado Wise, R., Covarrubias, H.M., „The Migration and Development Mantra in Mexico : Toward a New Analytical Approach”, text prezentat la Conferința *Transnationalisation and Development(s) : Towards a North-South Perspective*, ZiF, Bielefeld, 2007.
- Ehrkamp, P., „Placing Identities : Transnational Practices and Local Attachments of Turkish Immigrants in Germany”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 31(2), 2005, 345-364.
- Faist, T., „Transnationalisation and Development(s) : Towards a North-South Perspective”, *Working Paper 16/2007, COMCAD – Center on Migration, Citizenship and Development*. Bielefeld, 2007.
- Gerharz, E., „Opening to the World: Translocal post-War reconstruction in Northern Sri Lanka”, în Anghel, R.G., Gerharz, E., Rescher, G., Salzbrunn, M., *The Making of World Society. Perspectives from Transnational Research*, transcript, Bielefeld, 2008.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C., *Towards a Transnational Perspective on Migration : Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, New York, New York Academy of Science, 1992.
- Glick Schiller, N., „Beyond the Nation-State and Its Units of Analysis : Towards a New Research Agenda for Migration Studies. Essentials of Migration Theory”, *Working Paper 33/2007, COMCAD – Center on Migration, Citizenship and Development*, Bielefeld, 2007.
- Long, N., *Globalisation and Localisation. Recontextualising Social Change*, London/New York : Routledge, 2001.
- Mosse, D., *Cultivating Development : An Ethnography of Aid Policy and Practice*, London, Ann Arbor, MI., Pluto Press, 2005.
- Okólski, M., „Incomplete Migration. A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian migrants”, în Wallace C., Stola, D. (eds.), *Patterns of Migration in Central Europe*, Houndmills/Basingstoke/Hampshire, Palgrave Macmillan, 2001, 105-128.

- Pop, D., „The Development Effectiveness of Remittances : Case Study on Huedin Town, Romania”, *Global Development Network Southeast Europe*, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/3rdphase.html>, 2006, accesat la data de 3 iulie 2008.
- Portes, A., „On the Sociology of national development: theories and issues”, *American Journal of Sociology*, 82, 1976,55-85.
- Smith, M.P., *Transnational Urbanism. Locating Globalization*, Malden and Oxford and Melbourne and Berlin, Blackwell Publishing Ltd, 2001.
- Stan R., „Irregular Migration of Romanian Workers to European Union : Factors, Practices and Management”, *Research Paper*, www.policy.hu/razvan/IPF_Research_Paper.pdf, 2006, accesat la data de 3 iulie 2008.
- Vertovec, S., „Rethinking Remittances”, *Transnational Communities Working Paper*, WPTC, Oxford, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/wwwroot/metro-polis%202000%20lecture.ppt.>, 2001, accesat la data de 3 iulie 2008.
- Vlase, I., „Rețele de migrație între Vulturii și Roma. Elemente pentru o analiză de gen(der)”, *Societatea Reală. Între România și Italia. Traiectorii Migratorii*, Paideia, 2006.
- Zincone, G., „Main features of Italian immigration flows and stock”, *FIERI, Forum Internazionale ed Europeo di Ricerche sull'Immigrazione/Easy Italia papers*, www.fieri.it, 2006, accesat la data de 3 decembrie 2007.

Efectele culturale ale migrației forței de muncă din România¹

Gabriel Bădescu, Oana Stoian, Andra Tănase

Studiul de față investighează categoriile de români care au lucrat peste graniță și rolul jucat de migrația internațională a forței de muncă în schimbarea calității cetățeniei lor. Analiza, bazată pe teorii ale capitalului social și ale identității sociale, folosește date calitative și date obținute prin sondaj, pentru a evalua efectele culturale ale migrației forței de muncă asupra persoanelor care au lucrat peste graniță și asupra copiilor lor.

Acest studiu arată că migrația temporară tinde să sporească implicarea civică, încrederea socială și toleranța față de grupurile minoritare atât în rândul emigranților, cât și în rândul familiilor acestora. În același timp, a avea părinți care lucrează peste graniță pare să aibă o influență negativă asupra performanței și aspirațiilor educaționale ale elevilor de liceu.

Articolul concluzionează că aderarea României la Uniunea Europeană va spori potențialul migrației temporare de a furniza un context semnificativ de învățare a atitudinilor, valorilor și normelor relevante pentru procesele democratice.

Introducere

Considerate diferite din punct de vedere cultural față de valorile susținute de către UE, prea înapoiate politic și economic pentru aderarea în timpul primei expansiuni estice a UE din 2004, Bulgaria și România au intrat în Uniune la începutul anului 2007, în ceea ce analiștii politici susținând că a fost ultima extindere din această decadă (Pawlak și Winfrey, 2007). În timp ce majoritatea bulgarilor și românilor considerau aderarea drept cel mai important moment istoric pentru țările lor de la răsturnarea comunismului în 1989, aceasta are loc pe fundalul unui entuziasm în scădere al Europei pentru extinderea

---

1. Traducere a articolului : „Cultural Effects of Labor Migration in Romania” apărut în *Est-Ovest. Rivista di Studi sull’immigrazione europea*, nr. 6, vol. 37, 2007, pp. 131-153. Traducerea din limba engleză a fost realizată de către Petruța Mândruț Teampău (n.e.).

blocului¹. Un sondaj efectuat cu mai puțin de o lună înainte de cea de-a cincea extindere a arătat că 53% dintre germani ar respinge accesul Bulgariei și României la UE și doar 39% acceptă ambele țări ca membre ale UE².

Datele din sondajul comparativ între țări cu privire la atitudinile cetățenilor din UE față de extindere arată nu numai că lipsa de informare este un factor puternic resimțit de către respondenți, ci și că aceasta le afectează disponibilitatea de a sprijini aderarea noilor membri: cetățenii care se consideră bine informați sunt mult mai adesea în favoarea extinderii decât cei care nu sunt bine informați.

Mulți dintre cetățenii UE știu foarte puține despre România, în afara câtorva aspecte elementare privind moștenirea sa comunistă și tranziția dificilă spre democrație. Alte câteva aspecte care atrag atenția, ca, de pildă, faptul că face parte din regiunea balcanică și include Transilvania ca parte a teritoriului său, au jucat, de asemenea, un rol în punerea țării, din când în când, sub lumina reflectorului. Astfel de contexte au contribuit la portretizarea României ca un tărâm îndepărtat, uneori violent, exotic și aproape întotdeauna sărac și înapoiat. Aceasta a condus la formarea percepției că locuitorii săi nu își doresc decât să migreze. La această imagine contribuie și faptul că singurii români cu care s-au întâlnit și cu care au interacționat mulți dintre cetățenii UE erau migranți temporari sau permanenți în țările lor.

Cât de mult diferă România de celelalte țări UE când analizele trec de la ficțiune³ sau anecdotic la date sistematice și care dintre aceste diferențe sunt relevante pentru ritmul de democratizare? Mai exact, au oare românii vreun deficit semnificativ în ceea ce privește acele valori, norme și rețele care fac democrația să funcționeze? Dacă da, care sunt influențele probabile ale migrației internaționale asupra acestora? Acest studiu încearcă să răspundă întrebărilor avansate, adoptând o perspectivă culturală, mai degrabă decât una pur economică, asupra migrației.

Migrația forței de muncă a fost investigată mai ales din punctul de vedere al rezultatelor economice. S-a arătat că transferurile de bani (Rapoport și Docquier, 2004), rețelele comerciale (Rauch și Trindade, 2002) și migrația de retur aduc înapoi noi abilități și experiență⁴ (Dos Santos și Postel-Vinay, 2003)

1. Un sondaj Eurobarometru (255/Wave 65.2) realizat între martie și mai 2006 arată că cetățenii Uniunii Europene tind să se simtă puțin informați cu privire la extindere și să aibă opinii împărțite privind o viitoare extindere, cu atitudini mai favorabile în țările foste comuniste ale UE. În ceea ce privește Europa celor 15, majoritatea respondenților din Grecia (56%), Spania (55%) și Danemarca (51%) și majoritatea relativă din Suedia (49%), Italia (48%), Portugalia (47%), Irlanda (45%) și Regatul Unit (44%) s-au declarat în favoarea extinderii. În același timp, intervievații germani (66%), luxemburghezi (65%), francezi (62%), austrieci (61%) și finlandezi (60%) dezaprobă cu precădere extinderea UE.
2. Sondajul a fost realizat de către Infratest Dimap și publicat în Die Welt, în 28 decembrie 2006.
3. Vezi, de pildă, nenumăratele cărți și filme pornind de la povestea despre Dracula a lui Bram Stoker (1897).
4. Majoritatea românilor consideră că persoanele care au lucrat într-o țară occidentală au fost expuse la o etică a muncii mai riguroasă și că și-au însușit noi abilități și cunoștințe.

și au un impact profund asupra standardelor de viață ale oamenilor în aceste societăți (Adams și Page, 2003). Un alt posibil efect asupra dezvoltării economice locale este încurajarea formării de capital uman în țara de origine printr-un efect de oglindire, prin care populația locală investește în propria educație (Ferro, 2004, p. 382). Câteva studii empirice vin să susțină faptul că migrația încurajează persoanele rămase acasă să acumuleze abilități și diplome, construindu-și capitalul uman pentru a-și ameliora șansele de migrație (de exemplu, Stark *et al.*, 1998).

În această cercetare argumentăm că, în plus față de aceste aspecte economice și sociale, efectele migrației aduc schimbări semnificative în variabilele culturale, incluzând atitudinile, valorile, rețelele sociale și normele care sunt relevante pentru procesele democratice. Pe scurt, migrația poate juca un rol important în schimbarea culturii politice¹. Acest studiu își propune să analizeze cine sunt cei care au lucrat peste graniță și care este rolul jucat de migrația forței de muncă asupra calității cetățeniei lor în România postcomunistă.

Studii teoretice existente indică probabilitatea unui eventual potențial pentru învățarea socială din migrație, fără să detalieze natura exactă sau mecanismele unei astfel de învățări. Există rațiuni teoretice întemeiate care ne fac să credem că migrația temporară a forței de muncă are potențialul de a furniza un context de învățare socială semnificativă pentru persoane atât din Bulgaria, cât și din România, precum și pentru cei din alte țări foste comuniste. Comparată cu alte cazuri de resocializare, migrația forței de muncă pare a fi un competitor puternic. Mai exact, munca în afară țării este capabilă să influențeze nivelul de încredere socială, precum apartenența la asociații. Aceasta se datorează faptului că în cazul migrației temporare durata expunerii la un context social nou tinde să fie mai lungă², iar expunerea la diversitate are o intensitate mai mare. Pe de altă parte, nu este totalmente clar ce tip de efecte de retur sunt de așteptat, dată fiind marea varietate de experiențe pe care emigranții le pot avea. Unele persoane care lucrează peste graniță experimentează un mediu social cu persoane de încredere și instituții publice eficiente. Alții, care se confruntă cu

---

Adrian Năstase, prim-ministrul român la acea dată, a declarat că „există două milioane de români care muncesc în afară. Acolo ei învață cât ar trebui să dureze o pauză de cafea. Este o Românie nouă pe care am construit-o... la a cărei edificare am contribuit și noi” (Premier cu discernământ avariât. Bursa, 16 iulie 2004).

1. Unul din foarte puținele studii care analizează efectele de învățare socială ale migrației a fost realizat de către Ian McAlister and Toni Makkai (1992).
2. Valoarea medie a procentajului celor care declară că își petrec timpul în asociații săptămânal este 4,7%, ceea ce reprezintă mai puțin de un sfert dintre activiști, în rândul fostelor țări comuniste (Bădescu, Sum, Uslaner, 2004, p. 323). În același timp, perioada de timp petrecută de un fost emigrant în străinătate pare să fie mult mai mare decât timpul total pe care, în medie, un activist l-ar putea petrece într-o asociație. Într-un sondaj din noiembrie 2005, realizat cu foști emigranți care locuiesc în orașul Cluj-Napoca, Bădescu a observat că valoarea medie a timpului petrecut peste graniță este de 25 de luni și că mai puțin de un sfert au stat mai puțin de trei luni.

autorități ostile sau cu o populație locală neprietenoasă, își găsesc justificare pentru propriile stereotipuri negative despre străini. Există un alt argument teoretic care poate fi utilizat în sprijinul ipotezei efectului resocializator al migrației temporare. Această perspectivă, venită dinspre teoria identității sociale, afirmă că experiența de grup întărește trăsăturile comune ale grupului (Hooghe, 2003 ; Tajfel, 1981). Aplicată pe cazul migrației, această perspectivă prezice că interacțiunea grupului cu alți emigranți poate avea un important efect de învățare socială.

Studiul se bazează pe asumția relevanței culturii politice. Ideea conform căreia cultura este corelată cu fenomenele politice a avut un mare impact în anii '60 și '70, după publicarea cărții lui Almond și Verba „Cultura civică” (1963), dar ulterior interesul pentru abordarea culturală a suferit o pierdere serioasă de aderenți și a fost la limită către sfârșitul anilor '80 (Laitin, 1995). Totuși, de la începutul anilor '90 științele politice au cunoscut o revigorare a cercetării care implică factori culturali. Căderea regimurilor comuniste din Europa, conflictul interetnic, resurgența terorismului internațional sunt doar câțiva factori care ies în evidență în explicarea acestei turnuri. Nu doar că majoritatea cercetătorilor sunt astăzi de acord cu existența unui rol semnificativ al culturii, cel puțin în câteva dintre procesele de democratizare, dar dezbaterile privind extinderea UE sunt adesea formulate în termenii distanței dintre membrii actuali și cei prospectivi și uneori dintre membrii vechi și cei noi în ceea ce privește cultura lor politică. Cazul Turciei este adesea discutat în acești termeni și mulți dintre oponenții accederii ei la UE folosesc argumente culturaliste. Același lucru se aplică și în cazul actualilor membri UE dintre fostele țări comuniste într-o largă paletă de subiecte, de la introducerea taxei unice în Țările Baltice și Slovacia până la revigorarea naționalismului în Slovacia și Polonia, care toate denotă diferențe semnificative în cultura politică a diferitelor state membre. Pornind de la acest cadru teoretic, ne îndreptăm atenția mai întâi înspre profilul de democrație al României și apoi analizăm profilul emigranților români și câteva dintre efectele timpului petrecut în afara țării asupra formării lor culturale.

Comunitatea democratică românească într-o perspectivă comparată

Din datele empirice și teoretice existente, România nu apare ca un teren cultural fertil pentru democrație. În majoritatea studiilor internaționale comparate care evaluează calitatea democrației, atât România, cât și Bulgaria se plasează între țările excomuniste care au intrat în UE în 2004 și cele care nu au aderat la UE¹.

---

1. De departe cele mai frecvent folosite sunt datele furnizate de Freedom House. Rezultatele pentru 2006 se găsesc la <http://www.freedomhouse.hu/pdfdocs/democracyscorerankings2006.pdf> (accesat ultima oară pe 1 decembrie 2006). Scorurile din 2006 reflectă perioada 1 ianuarie-31 decembrie 2005.

În unele dintre acestea, Bulgaria se plasează mai bine decât România. Astfel, în studiul din 2006 *Freedom House Democracy Score Rankings* privind fostele țări comuniste, Bulgaria este inclusă în categoria democrațiilor consolidate (pe ultimul loc, cu un scor de 2,93¹), în timp ce România se află în următoarea categorie, a democrațiilor semiconsolidate (pe primul loc, cu un scor de 3,39).

În ce măsură regăsim aceste diferențe atunci când luăm în calcul factorii culturali, precum atitudinile și normele care sunt relevante pentru dezvoltarea democratică? Vom compara România și Bulgaria cu alte țări, făcând distincția, acolo unde dispunem de date, între țările excomuniste din UE, alte țări UE și țările non-UE. Cetățenii de rând din aceste țări și categoriile de țări vor fi evaluați în termeni de (1) atitudini față de democrație, (2) încredere socială și (3) implicare civică.

Atitudini față de democrație

Prima categorie de variabile dependente descriu atitudinile cetățenilor față de democrație și servesc criteriilor pentru distingerea diferitelor tipuri de comunități politice (Dieter Fuchs și Hans-Dieter Klingemann, 2000).

Există câteva sondaje internaționale comparate care evaluează caracteristicile comunităților democratice și care includ date despre România și Bulgaria. Pe baza datelor din *World Values Survey*, Dieter Fuchs și Hans-Dieter Klingemann au identificat un declin continuu, dar nu foarte pronunțat, în calitatea și nivelul de consolidare a comunităților democratice între vest și est (2000, p. 34). Excepțiile sunt reprezentate de statele succesoare ale Uniunii Sovietice și Albania, care, conform celor doi autori, nu pot fi clasificate drept comunități democratice.

Pe baza sondajelor *New Democracy Barometer*, Richard Rose, William Mishler și Christian Haerpfer au estimat pentru fiecare țară postcomunistă proporția de respondenți care sprijină actualul regim și proporția celor care sprijină alternative autocratice (1998). Republica Cehă are cel mai înalt punctaj în ceea ce privește prevalența atitudinilor democratice în rândul populației, Belarus și Ucraina având cel mai scăzut punctaj. România ocupă o poziție de mijloc, aproape de Bulgaria, Slovacia, Polonia, Ungaria și Slovenia. O întrebare asemănătoare a fost pusă într-o altă serie de sondaje internaționale comparate, *Comparative Study of Electoral Systems*, realizate începând din 1996, cu rezultate similare (Bădescu și Sum, 2005).

Mai recent, în studiile *World Values Surveys* (WVS) din 1994-2004 și 2005-2006, respondenților li s-a cerut să descrie diferite tipuri de sisteme politice și să evalueze câteva posibile modalități de guvernare a propriei țări: cât de bună sau rea este guvernarea unui lider puternic care nu este obligat să

---

1. 1 reprezintă cel mai înalt nivel de progres democratic, iar 7 cel mai scăzut. Scorurile din 2006 reflectă perioada 1 ianuarie-31 decembrie 2005.

țină cont de parlament și de alegeri: (a) a experților care iau decizii în locul guvernului, (b) a armatei și (c) printr-un sistem democratic. În tabelul 2, prezentăm distribuțiile răspunsurilor la aceste întrebări.

Tabelul 2. Atitudini față de tipurile de sisteme politice (căsuțele reprezintă proporțiile celor cu atitudine foarte pozitivă sau pozitivă). 1994-1999, 1999-2004, 2005-2006 WVS

	un lider puternic			experții iau decizii			armata guvernează			sistem democratic		
	1994-1999	1999-2004	2005-2006	1994-1999	1999-2004	2005-2006	1994-1999	1999-2004	2005-2006	1994-1999	1999-2004	2005-2006
UE, state care nu au fost comuniste	23	23	27	53	46	52	5	5	9	93	94	93
UE, state ex-comuniste	33	27	25	69	72	81	5	6	12	89	88	86
Bulgaria	63	45		67	83		17	11		86	87	
România	47	67	78	49	85	76	25	28	20	91	89	95
Altele țări ex-comuniste	47	41	61	70	72	58	17	16	15	86	85	80
Total eșantion	40	36	29	59	59	52	20	26	15	88	92	89

Aceste date arată că un lider puternic este preferat mai adesea în țările UE ex-comuniste decât în alte țări UE. În România și Bulgaria un lider puternic este preferat mai mult decât în alte țări UE ex-comuniste. În ceea ce privește răspunsurile cu privire la guvernarea de către experți, datele arată o diferență similară între țările UE ex-comuniste și alte țări UE, dar nici o diferență vizibilă între România, Bulgaria și celelalte țări UE ex-comuniste. Guvernarea armatei are relativ puțini suporteri în oricare dintre țările incluse în WVS, fără o diferență evidentă între actualele membre UE și viitoarele două noi membre, exceptând faptul că în România există un sprijin semnificativ mai ridicat (20% dintre respondenți au o viziune pozitivă privind această alternativă) față de media UE (12% în țările fost comuniste, 9% în celelalte). În fine, marea majoritate a respondenților din studiul WVS declară că a avea un sistem politic democratic este un lucru bun sau foarte bun pentru țara lor. Acest palier este singurul unde opinia publică din România și Bulgaria este similară cu țările UE care nu au fost comuniste, cu atitudinea cea mai favorabilă și cele din țările UE ex-comuniste, care par oarecum mai puțin entuziaste.

Încrederea socială

Există o literatură bogată care sugerează că încrederea socială încurajează buna funcționare a proceselor democratice și stabilitatea regimurilor democratice (vezi Inglehart, 1999). O parte importantă a acestui argument se bazează pe ipoteza că încrederea socială este o resursă pentru acțiunea colectivă. Activismul civic este afectat semnificativ de capacitatea cetățenilor de a identifica scopuri comune și de a le urmări colectiv. În primul rând, este de așteptat ca cetățenii mai încrezători să facă parte din rețele sociale mai dense și mai extinse. Încrederea socială în special poate avea potențialul de a spori conexiunile prin rețele care favorizează mobilizarea pentru acte participative. În al doilea rând, s-a demonstrat că un nivel ridicat de încredere socială facilitează empatia oamenilor către alte interese, prin identificarea celor proprii (Uslaner, 2002). Studiile empirice au demonstrat că cei care au încredere, în general, sunt mai predispuși să aibe o serie de atribute asociate unei bune cetățenii: nu doar o înclinație mai mare de a fi activi în acte de participare politică, dar și o toleranță mai mare față de imigranți, minorități etnice și religioase, sprijin sporit pentru drepturi egale pentru femei și homosexuali, o propensiune mai mare de a plăti taxe și de a respecta legea (LaPorta *et al.*, 1999; Uslaner, 2002, capitolele 5 și 7). În general, cei care au încredere socială sunt mai predispuși decât ceilalți cetățeni să sprijine politicile în favoarea persoanelor dezavantajate.

În majoritatea sondajelor internaționale comparate, atât România, cât și Bulgaria au printre cele mai scăzute proporții de încredere. Datele WVS din 2005-2006 relevă un nivel mai scăzut de încredere în România (datele pentru Bulgaria nu sunt încă disponibile) față de majoritatea țărilor UE (doar Cipru și Polonia având un nivel similar)¹.

Implicare civică

În general, se presupune că implicarea în asociații oferă „infrastructura socială a sferelor publice care dezvoltă programe, testează idei, dau formă dezbaterilor și fac auzite voci” (Warren, 2001, p. 61). Asociațiile de voluntari pot, de asemenea, să vorbească în numele unor grupuri de cetățeni, contribuind astfel la agregarea opiniilor individuale și la reprezentarea deciziilor colective (vezi Foley și Edwards, 1996). Unii autori susțin că, în plus, implicarea civică are potențialul de a contribui la formarea și întărirea acelor atitudini, cunoștințe și abilități pe care se bazează practicile democratice (vezi Putnam, 1993).

---

1. Valoarea medie a unei măsuri agregate a încrederii în străini – indicele ia valori între 0 (deloc) și 1 (încredere maximă) – este 0,07 în România, 0,31 în UE 15 și 0,20 în ansamblul eșantionului.

În orice studiu comparativ care evaluează nivelul implicării civice, bulgarii și românii sunt printre cel mai puțin activi. În datele WVS din 1994-1999 și 2005-2006, doar lituanienii au o valoare la fel de scăzută printre țările UE¹.

În concluzie, atunci când comparăm respondenții din Bulgaria și România cu cei din țările Uniunii Europene imaginea de ansamblu în termenii culturii politice este aceea a unei ierarhii dominate de țările UE care nu au fost comuniste, urmate de țările UE ex-comuniste care au aderat în 2004, apoi de Bulgaria și apoi de România. Ce ar putea explica prevalența mai scăzută a atitudinilor democratice în aceste două țări ?

O posibilă explicație are în vedere chiar procesul de extindere a UE din care au făcut parte. Este adevărat că mulți autori identifică o serie de efecte pozitive puternice ale extinderii Uniunii Europene asupra țărilor candidate. Cerințele complexe pe care membrele aspirante au trebuit să le satisfacă au generat un control popular mai mare asupra egalității politice și procesului decizional, prin dezvoltarea unui cadru pentru drepturi egale și întărirea instituțiilor unei guvernări reprezentative, deschise și responsabile (vezi Vachudova, 2005). În același timp, unii autori susțin că unele atribute ale culturii politice din aceste țări au fost influențate negativ de procesul de integrare europeană. Un asemenea efect secundar, cu impact îndeosebi asupra țărilor sud-est europene precum România și Bulgaria, rezultă din faptul că succesul reformelor din aceste țări depinde de consensul unei politici stabile, în condițiile în care aceste reforme transformă și polarizează societatea (Krastev, 2002). Stabilitatea politicilor guvernamentale a fost asigurată, în general, prin presiunea comunității internaționale, menită să constrângă deciziile elitelor locale (Zielonka, 2001). Întrucât aceste elite au învățat să citeze astfel de presiuni externe drept scuze pentru propriul refuz de a-și asuma responsabilitatea pentru binele cetățenilor de rând, condiționările externe au înrăutățit relațiile dintre politicieni și public. La cum afirma Ivan Krastev : „Guvernele sunt alese după ce fac dragoste cu electoratul, dar sunt căsătorite cu sponsorii internaționali” (Krastev, 2002, p. 51). Prin urmare, a fost mai dificil să fie responsabilizați politicienii și învățarea politică a devenit mai puțin eficientă decât în acele țări foste comuniste unde presiunea comunității internaționale a fost mai puțin evidentă.

Tranziția democratică și o societate civilă firavă sunt un melanj care poate slăbi intensitatea și precizia comunicării politice dintre elite și public. Majoritatea țărilor fost comuniste au avut o dezvoltare mai lentă a grupurilor civice decât era de așteptat, în ciuda unui sprijin extern uneori foarte important (Howard, 2003). După cum am arătat, proporția cetățenilor activi în grupuri de voluntariat în Bulgaria și România este mai mică decât în fiecare dintre țările UE foste

---

1. Datele pentru România arată o proporție de 10,9% membri voluntari din totalul populației în statisticile WVS 1994-1999 și 3,6% membri în datele WVS 2004-2005. În statisticile WVS 1994-1999, Bulgaria are 4,2% membri. Media pentru UE 27 este de 37% în datele WVS 1994-1999 și de 39% pentru 2004-2005.

comuniste. Consecința este că țările cu un nivel scăzut al implicării civice suferă de un deficit de dezbateri vibrante și persistente pe o gamă largă de tematici de interes public. Ca rezultat, în cazul lor, politicile sunt adoptate după puțină deliberare, fapt care scade motivația cetățenilor de a se informa asupra lor. În particular, există un subiect care are un potențial important de a agrava problema comunicării public-elite într-o societate cu sfere publice firave: percepțiile corupției generalizate. Pe lângă instabilitatea politică, percepția unui nivel ridicat de corupție în societate și, în special, de corupție politică are efectul de a limita înțelegerea opiniei publice a ceea ce ar însemna rezolvarea altor priorități naționale, cum ar fi sistemul educațional falimentar al unei țări, spitalele care funcționează deficitar sau economia stagnantă (Naim, 2005). În Bulgaria și în mai mare măsură în România, o parte importantă a populației consideră corupția drept cea mai importantă problemă care afectează țara¹.

Cine sunt cei care au lucrat peste graniță ?

O serie de chestionare naționale realizate între 2002 și 2006 oferă informații despre numărul persoanelor care au lucrat peste graniță și au revenit în România. În fiecare din cele 5 chestionare proporția foștilor emigranți se apropie de 5% (0,8-0,9 milioane) din întreaga populație a țării, cu valori mai mari atunci când sondajele sunt realizate în timpul perioadei sărbătorilor de iarnă (tabelul 1). Întrebarea care se pune este de ce acest procentaj nu a crescut mai mult în timpul celor patru ani acoperiți de sondaje. O explicație plauzibilă este aceea că la finele lui 2006 proporția românilor cu experiență de muncă în străinătate a crescut, dar numărul celor care se găseau în țară la un moment dat a scăzut. Nu avem date precise despre numărul total de români care sunt sau au fost emigranți, dar majoritatea evaluărilor recente sunt de acord că numărul lor este semnificativ mai mare de un milion și jumătate, cel mai probabil aproape de două milioane. Merită să observăm că proporția românilor care au fost direct afectați de migrația forței de muncă este mult mai mare, dat fiind faptul că, într-un sondaj realizat la sfârșitul anului 2006, 21% dintre toate gospodăriile aveau pe cineva care a lucrat peste graniță în trecut, iar 13,9% dintre toate gospodăriile aveau pe cineva care lucra în afara țării în momentul interviului. Într-un eșantion reprezentativ pentru elevii de clasa a IX-a realizat în mai 2006², 24% dintre respondenți spun că cel puțin unul dintre părinți a lucrat peste graniță la un moment dat.

-
1. În Modulul 2 al sondajelor din cadrul *Comparative Study of Electoral Systems* (www.cses.org), proporția celor care declară corupția ca fiind cea mai importantă problemă a țării lor din ultimii patru ani a fost de 38% în România și de 12% în Bulgaria, cele mai mari valori pentru toate țările incluse în acest studiu internațional.
  2. Sondajul (EDUCIV) a fost coordonat de către Gabriel Bădescu.

Care sunt țările de destinație pentru lucrătorii emigranți din România? Un sondaj realizat în martie 2006¹ a arătat că 37% dintre ei s-au îndreptat spre Italia, 26% spre Spania, 8% spre Germania și 5% spre Statele Unite ale Americii.

Tabelul 1. Proporția persoanelor care declară că au lucrat în străinătate în 5 chestionare reprezentative pentru populația română.

	mai 2002	octombrie 2002	octombrie 2003	mai 2004	decembrie 2006
lucrător	109	127	92	109	97
migrant	4,9%	6,0%	4,4%	4,9%	8%
Total	2205	2125	2085	2203	1215
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Cine sunt cei care au lucrat în afară și au revenit în România? S-a schimbat structura foștilor migranți în timp? Analizele iau în considerare mai multe variabile la nivel individual – gen, vârstă, educație formală, venit subiectiv, religie, etnicitate – și variabile la nivel local – indicele calității vieții, dimensiunea localității, diversitatea etnică (proporția persoanelor care nu sunt români) și diversitatea religioasă (proporția persoanelor care nu sunt ortodoxe).

În timp ce în datele colectate până în 2004 persoanele care locuiau în localități mari, cu educație medie și superioară aveau o șansă oarecum mai mare de a fi trecut prin experiența migrației de muncă, datele din 2006 nu prezintă diferențe semnificative în ceea ce privește educația și localitatea. Fenomenul migrației a devenit mai uniform distribuit nu doar în privința tipurilor de localități, dar și în privința regiunilor subnaționale. Astfel, când sunt coroborate efectele caracteristicilor sociodemografice¹, bărbații, tinerii și maghiarii tind să aibă o șansă mai mare de a fi experimentat munca în afara țării.

O caracteristică importantă în ceea ce privește capacitatea individului de a fi resocializat prin migrația de muncă este cunoașterea unei limbi străine. Proporția celor care au lucrat în afara țării și declară că vorbesc o limbă străină bine sau foarte bine era de doar 19% (comparativ cu 11% pentru ceilalți respondenți, în 2004). Totuși, datele din 2006 arată o creștere remarcabilă în decursul ultimilor doi ani a proporției celor care vorbesc o limbă străină: 38% dintre cei care au lucrat în străinătate declară că pot vorbi fluent sau bine, comparativ cu 25% dintre cei care nu au lucrat în străinătate. Întrebați fiind dacă sunt capabili să vorbească diferite limbi străine suficient de bine pentru a lua parte la o conversație, proporția celor care răspund afirmativ cel puțin pentru o limbă străină este de 51% în rândul celor care au lucrat în străinătate și de 33% pentru cei care nu au lucrat în afara țării.

1. Sondajul a fost coordonat de către Gabriel Bădescu, Mircea Maniu și Ella Kallai.
2. Am realizat modele de regresie logistică multivariată având experiența de fost migrant ca variabilă dependentă.

Migrația forței de muncă și cultura

Am arătat care sunt efectele migrației forței de muncă asupra capitalului uman și social atât la persoanele care au lucrat în străinătate, cât și la copiii lor, folosind mai întâi o abordare calitativă și apoi una cantitativă.

Secțiunea calitativă a studiului se bazează pe o serie de 20 de interviuri semistructurate realizate cu copiii emigranților români. Seria de interviuri încearcă să evalueze efectele migrației asupra unui set de factori care descriu efectele de socializare ale migrației. Astfel de factori sunt corelați cu viziunile generale despre societatea-gazdă, cât și cu schimbările în orientări, atitudini și comportament. Interviurile noastre au explorat: a) impresiile generale ale persoanei migrante despre populația și instituțiile societății-gazdă; b) schimbarea atitudinilor migrantului în relație cu mediul său înconjurător; c) implicarea migrantului în promovarea schimbării în România; d) opiniile sale față de diferite grupuri minoritare (romi, imigranți, homosexuali, persoane de altă religie decât cea proprie) și e) efectele percepute asupra copiilor emigranților.

Respondenții sunt tineri români între 15 și 17 ani, ai căror părinți lucrau sau lucrează peste graniță la momentul interviului. Dincolo de faptul că în mai mult de jumătate dintre cazuri părinții lucrau în Italia și majoritatea lor lucrau ca muncitori sau în domeniul serviciilor, grupul era foarte divers în ceea ce privește formarea educațională a părinților, originea rurală sau urbană și perioada de timp petrecută în afară. În același timp, interviurile au relevat că experiențele pe care părinții respondenților le-au avut în societățile-gazdă au fost foarte diverse. În aproape jumătate din cazuri angajatorii părinților erau localnici, iar în cealaltă jumătate, oarecum surprinzător, erau români. Cu toate acestea, fiecare respondent a reușit să compare cele două categorii de angajatori. Angajatorii care sunt cetățeni ai țărilor-gazdă sunt considerați foarte exigenți, solicitând emigranților capacitatea de a lucra din greu („Trebuie să tragi foarte tare ca să-i mulțumești.”), foarte serioși („Sunt cinstiți în comparație cu românii.”) și politicoși („Îi tratează frumos [...] nu strigă la ei.”). Opiniile generale față de angajatorii străini au fost mai degrabă amestecate. În unele cazuri, experiențele au fost mai mult pozitive („[angajatorii locali] Sunt mai deschiși și mai cinstiți cu tine, mai bine dispuși și mai optimiști.”). În alte cazuri, percepțiile generale erau că angajatorii părinților lor erau rezervați și chiar neprietenoși cu românii („Tata spune că nu prea ne acceptă.”; „Tata spune că dacă te aud vorbind românește se încruntă.”). Întrebați fiind despre colegii părinților lor, răspunsurile au fost în mare măsură similare cu cele privind angajatorii. Câțiva dintre respondenți cred că oamenii din țările de destinație sunt „veseli”, știu mai bine cum să se bucure de timpul liber și cum să se îngrijească și, în același timp, sunt cam leneși („Sunt veseli și le place să se distreze.”; „Sunt mai degrabă leneși și le place să se distreze.”) și nu sunt foarte încântați să interacționeze cu colegii lor

români. Prin urmare, interacțiunea migranților cu localnicii a fost limitată și doar în două cazuri respondenții au reușit să descrie relații în afara locului de muncă cu cetățeni din țara-gazdă.

Întrebați despre cum funcționează instituțiile din țara-gazdă, câțiva migranți le-au povestit copiilor lor că au avut de-a face cu o structură excesiv de birocratică și cu funcționari publici disprețuitori și aroganți, amintindu-le de experiențe similare din România. Totuși, au observat că în majoritatea cazurilor instituțiile erau mai eficiente decât cele din România. Câțiva respondenți au făcut comentarii cu privire la diferența clară în favoarea acestor țări în ceea ce privește corupția („Acolo nu există corupție, ca la noi.” ; „Nu trebuie să dai șpagă la doctori.” ; „Tatăl meu a fost bine tratat [în spital] cred, nu cu șpagă, ca în România.”).

În același timp, interviurile denotă faptul că există o mare influență a cunoștințelor de limbă asupra rezultatului interacțiunii migranților cu instituțiile. Astfel, opinia generală este că fără o minimă cunoaștere a limbii este destul de dificil să te descurci în instituții („Se zice că dacă nu știi limba, [banca] nici nu te bagă în seamă.” ; „[...] A zis că [doctorii] au fost foarte grijulii și l-au ajutat... fiindcă vorbește bine italiana.” ; „Tata mi-a spus că trebuie să vorbești italiana, altfel nu se uită nimeni la tine.”). În plus, statusul legal a fost, de asemenea, menționat ca fiind important („Tata mi-a spus că, la început, [poliția] l-a hărțuit deoarece credeau că nu stă legal [...], dar pe urmă s-a oferit să-l ajute cu pașaportul [pierdut].”).

Munca în afara țării este considerată de fiecare respondent a avea o influență semnificativă și durabilă asupra comportamentului și atitudinilor migranților. Stilul de viață este unul dintre primele elemente care s-au schimbat („Mama a venit cu o mulțime de rețete noi și a criticat foarte mult bucătăria tradițională. Ea spunea că noi nu arătăm sănătoși pentru că nu mâncăm destule fructe și legume și ulei de măsline.” ; „Tata este nebun după internet.” ; „A adus multe unelte pentru bucătărie și este mult mai preocupat de cum arată casa noastră.”). Câțiva respondenți au observat schimbări semnificative de valori. Părinții lor au devenit mai dispuși să riște și mai deschiși la schimbare („Părinții mei sunt mai deschiși la nou și au renunțat la multe dintre prejudecățile privind stilul de viață al altora ; lucrurile nu mai sunt în alb și negru.”). Respondenții au subliniat câteva diferențe importante în ceea ce privește percepțiile ciclului vieții între țările de destinație și România („Aici oamenii mai în vârstă sunt izolați și dacă nu au familie sunt singuri. Acolo, ei sunt parte activă a societății, au cluburi. Există viață după pensie.”) și și-au exprimat dorința ca lucrurile să se schimbe și în România în aceeași direcție.

Relațiile de familie au fost profund afectate de experiența migrației. În unele cazuri, respondenții au observat că părinții lor acordă mai multă atenție școlarizării decât înainte de a lucra în afara țării („[dacă n-ar fi plecat afară] Nu ar fi insistat atâta cu școala.” ; „Îmi spune tot timpul să învăț, să învăț, să învăț.”). În plus, respondenții au observat că părinții lor sunt mai flexibili și le acordă mai multă libertate decât înainte („Tata ne lasă acum să mergem la

discotecă, ne-a adus telefoane mobile și mă lasă să-mi vopsesc părul [...].” ; „Tata este mai relaxat... mă lasă să am internet, mi-a cumpărat un calculator.” ; „Tata este mai deschis în discuțiile cu mine fiindcă a înțeles că acolo copiii nu sunt atât de strict supravegheați, au mai multă libertate... dar cu o limită... cum zice el.”).

Au devenit migrații mai bine informați sau mai activi în comunitatea locală și ca drept rezultat al muncii peste graniță? Câțiva respondenți au remarcat că atitudinile părinților lor față de vecini, localitatea unde locuiesc și societatea românească au început să se schimbe după ce s-au întors din străinătate („Este mai atent la știri.” ; „Este mai indiferent cu vecinii... adică nu vorbește așa de mult cu ei, dar nu fiindcă ar fi venit el cu snobisme din Italia... doar că nu vrea ca toată lumea să știe ce se întâmplă în casa noastră [...].” ; „E mai interesat de politica națională.” ; „E foarte încântat când îl vede pe Jiji [Becali] la televizor.” ; „Îi înjură pe politicieni la televizor și spune că nu sunt în stare de nimic decât să ne ia banii.”). Când respondenților li s-a cerut să facă o comparație între contextul de dinainte de plecarea în străinătate și cel de după în ceea ce privește nivelul de implicare civică, mulți dintre ei au răspuns că părinții lor sunt mai activi acum decât înainte. Ei au menționat câteva modalități de implicare, dintre care comportamentul electoral a fost cel mai frecvent menționat. Contactarea mass-media și semnarea petițiilor au fost menționate de câțiva respondenți („Tata a sunat o dată la Neptun [stație TV locală] fiindcă era Mazăre [primarul Constanței] și i-a spus despre centrala termică din cartier, dar tatălui meu nu-i place să se dea mare.” ; „Sună la ăia cu emisiuni TV ca Diaconescu [realizator TV].”). Totuși, conform respondenților, doar în două cazuri migrații au fost implicați în forme colective de participare („Tata merge acum la ședințele de bloc și se ceartă acolo, în timp ce înainte, când venea tipul ăla la noi la ușă, nu vroia să știe nimic despre întâlnirile lor.”). În alte cazuri, migrații au fost descriși ca fiind inactivi și având un sentiment de neajutorare în încercarea de a aplica în contextul românesc practicile cetățenești pe care le-au observat în afară. Nivelul scăzut de încredere în alți români, precum și în instituțiile românești au fost menționate de câteva ori ca principal motiv pentru neangajarea civică și pentru a nu demara afaceri noi.

Au modificat călătoriile și munca în afara țării opiniile migraților față de minorități? Din nou, răspunsurile sunt foarte diverse, dar tind să fie structurate în funcție de intensitatea contactelor anterioare cu grupurile minoritare. Câțiva subiecți au descris modul în care faptul că migrații munceau împreună cu africani și asiatici i-a determinat să aibă atitudini pozitive față de aceste categorii de persoane („Fiindcă părinții mei au întâlnit câțiva imigranți din Somalia și-au schimbat atitudinile... am mai fost priviți ca negri, dar acum sună mult mai puțin ca o insultă.”). Schimbarea percepută pare a fi mai puțin pronunțată în cazul homosexualilor („Mama mea nu se simte în largul ei când vorbește cu aceștia, dar nu are nimic împotriva lor.”) și neobservabilă în cazul romilor („Mama nu suportă țigani, fiindcă a avut probleme cu ei când a plecat la muncă și chiar și în Italia.”).

Cum consideră copiii acestor migrați că s-au modificat viziunile lor despre viață și societate în urma experienței de migrație a părinților? Unii respondenți

declară că au resimțit puține efecte sau chiar deloc, în afară de cele legate de absența îndelungată a unuia ori chiar a ambilor părinți. Alți câțiva respondenți au menționat o serie de efecte pozitive. Un aspect se referă la o îmbunătățire vizibilă a resurselor materiale ale familiei lor. Ei își permit acum să aibă calculatoare cu acces la internet și telefoane mobile noi. Chiar și numai aceste schimbări au avut un impact profund asupra statusului lor social și asupra implicării în rețele sociale. Un alt aspect important, menționat de câțiva respondenți, se referă la faptul că părinții și membrii familiei au început să investească mai multă încredere în copii („Nimeni nu mai îmi controlează viața ca înainte, discuțiile cu membrii familiei s-au schimbat... par să aibă mai multă încredere în mine și să mă respecte.”).

În fine, interviurile noastre au arătat că efectele migrației tind să fie semnificativ influențate de tipul de localitate în care locuiesc migranții în România. Persoanele din localități rurale se bazează mult mai adesea pe rețele de prieteni și rude atunci când călătoresc în afară, față de persoanele din mediul urban. În același timp, copiii migranților din mediul rural percep cea mai mare schimbare în comportamentul și atitudinile părinților lor.

Interviurile semistructurate sprijină ipoteza generală că migrația forței de muncă are un potențial important de schimbare a atributelor culturale atât ale migranților, cât și ale membrilor familiilor lor. Cu toate acestea, abordarea calitativă trebuie completată cu o componentă cantitativă pentru a putea evalua care sunt efectele sistematice ale muncii peste hotare și care dintre acestea sunt relevante din punct de vedere statistic.

Un studiu recent pe populația adultă din România a descoperit că există câteva diferențe importante între persoanele care au lucrat în afara țării și celelalte. Foștii migranți tind să fie mai toleranți față de minorități – homosexuali, persoane de altă religie, de diferite etnii, inclusiv romi – sunt mai predispuși să se implice în acte de participare politică și în asociații (Bădescu, 2005).

Ce putem spune despre efectele muncii în străinătate asupra membrilor familiilor de migranți? Dacă asemenea efecte există, este de așteptat ca ele să fie mai puternice în cazul persoanelor tinere. Datele de care dispunem cu privire la tineretul român (EDUCIV) ne permit să verificăm dacă încrederea socială și voluntariatul copiilor s-au modificat ca rezultat al expunerii indirecte la diversitate ascultând poveștile părinților lor care au petrecut o perioadă de timp peste hotare. Datele relevă faptul că a avea un părinte care a lucrat în afară sporește implicarea civică ($r = 0,11$, $p < 0,001$) și într-o mai mică măsură (totuși semnificativă) nivelul de încredere socială ($r = 0,06$, $p = 0,021$)¹.

---

1. Efectul de „a avea părinți care au lucrat în afară” asupra „voluntariatului” își păstrează semnificația statistică atunci când efectul educației părinților și venitului familial este controlat într-un model de regresie: $\beta = 0,11$, $p < 0,001$. Beta pentru efectul de „a avea părinți care au lucrat în afară” asupra „voluntariatului”, atunci când sunt controlate educația părinților și venitul familial, este $0,06$, $p = 0,014$.

Efecte similare, dar mai puternice întâlnim la copiii care au călătorit peste graniță, comparativ cu cei care nu au ieșit din țară. Efectele călătoriei în afară atât asupra încrederii, cât și în ceea ce privește voluntariatul sunt pozitive ($r = 0,16$, $p < 0,001$ și respectiv $r = 0,18$, $p < 0,001$)¹.

În plus, datele ne-au permis să verificăm dacă munca în afara țării alimentează formarea capitalului uman la copiii migranților, încurajându-i să acumuleze abilități și diplome (de exemplu, Stark *et al.* 1998). I-am întrebat pe liceeni până la ce nivel intenționează să-și continue studiile și ce note iau de obicei. Pe lângă aceasta, le-am testat cunoștințele privind țările care sunt în Uniunea Europeană. Rezultatul general al analizelor noastre este acela că cei ai căror părinți erau plecați din țară la momentul interviului și cei ai căror părinți erau în țară, dar munciseră în străinătate anterior tind să aibă performanțe mai slabe și aspirații educaționale mai scăzute decât alți copii². Astfel, ipoteza că migrația forței de muncă are un efect pozitiv asupra capitalului uman al copiilor nu-și găsește temei în datele noastre.

Considerații finale

Acest studiu și-a propus să analizeze cine sunt cei care au lucrat peste graniță și care este rolul jucat de migrația forței de muncă în ameliorarea calității cetățeniei lor în România postcomunistă și recent membră a UE. Bazându-ne pe teorii ale capitalului social și identității sociale și folosind date calitative și cantitative, am evaluat efectele culturale ale migrației forței de muncă asupra persoanelor care au lucrat în străinătate și copiilor lor.

Seria de interviuri semistructurate identifică o mare varietate de rezultate ale migrației care, în general, sprijină ideea că munca și călătoriile peste graniță au un potențial important de a modifica atitudinile și normele atât ale migranților, cât și ale membrilor familiilor lor. În plus, interviurile arată că efectele culturale tind să fie influențate semnificativ de către tipul de localitate în care migranții locuiesc în România și de statusul legal al lucrătorului în țările de destinație. Prin scăderea proporției românilor care lucrează „la negru” în țările UE, este de așteptat ca aderarea României la UE să sporească efectele pozitive ale migrației forței de muncă³.

1. Își păstrează semnificația statistică atunci când efectele educației părinților și venitului familial sunt controlate într-un model de regresie multivariată, încredere socială ($\beta = 0,15$, $p < 0,001$), voluntariat ($\beta = 0,20$, $p < 0,001$).
2. Rezultatul își păstrează semnificația statistică atunci când efectele educației părinților și ale venitului familial sunt controlate.
3. Este adevărat că majoritatea țărilor UE 15 (cu excepția Finlandei și a Suediei) și una dintre țările UE fost comuniste (Ungaria) au impus restricții pentru muncitorii români și bulgari pentru primele 12 până la 24 de luni după aderarea țărilor lor. Chiar și așa, va fi mult mai ușor pentru români și bulgari să obțină slujbe legale.

Comparând foștii migranți cu restul populației pe baza unor date cantitative, rezultatele sunt în mare măsură similare în ceea ce privește mulți vectori ai culturii politice. Atât cei flexibili, cum este încrederea politică, cât și cei mai stabili și esențiali, cum ar fi sprijinul pentru valori democratice, prezintă distribuții foarte asemănătoare între cei care au lucrat peste graniță și ceilalți. Faptul că până de curând marea majoritate a migranților nu vorbeau o limbă străină ar putea justifica acest rezultat. Totuși, optimismul și încrederea socială, două atribute centrale pentru teoriile capitalului social ale implicării civice, precum și participarea politică și toleranța sunt semnificativ mai ridicate pentru migranții care au petrecut mai mult timp în afara țării.

În același timp, efectele muncii în străinătate asupra membrilor familiilor migranților sunt semnificative chiar și în cazul normelor și valorilor fundamentale. Datele arată că a avea un părinte care a lucrat peste hotare sporește implicarea civică, încrederea socială și toleranța față de grupurile minoritare. Cu toate acestea, a avea părinți care lucrează în străinătate pare să aibă o influență negativă asupra performanței și aspirațiilor educaționale ale elevilor de liceu.

Ultima extindere a UE le-a dat noilor membri dreptul de a spera că statusul lor va pune punct discriminării pe care au simțit-o înainte de 2007: „Până astăzi, când mergeam în alte țări, orice chelneriță, orice vânzător mă privea de sus când auzea că sunt din România” (vânzătorul român Sergiu Radu, citat în Pawlak și Winfrey, 2007). Ca urmare a faptului că are un efect pozitiv asupra calității și incidenței experiențelor diversității sociale ale românilor și bulgarilor care lucrează în țară sau în străinătate, este de așteptat ca aderarea la UE să aibă o influență pozitivă și asupra culturii lor politice.

Bibliografie

- Adams, R., Page, J., *International migration, remittances, and poverty in developing countries*, The World Bank Policy Research Working Paper Series, nr. 3179, 2003.
- Almond, G. A., Verba, S., *The Civic Culture*, Princeton University Press, 1963.
- Bădescu, G., Paul S., „Historical Legacies, Social Capital and Civil Society: Comparing Romania on a Regional Level”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 57, nr. 1, 2005, 117-133.
- Bădescu, G., „Social Trust and Democratization in the Post-Communist Societies”, în Bădescu, G., Uslaner, E.M., (eds.), *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge London, New-York, 2003.
- Bădescu, G., Sum P. E., Uslaner, E.M., „Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova”, *Eastern European Politics and Society*, 18, 2, 2004, 316-341.
- Bram, S., *Dracula*, 1897, <http://www.gutenberg.org/etext/345>, accesat ultima oară la 1 decembrie 2006.

- Domingues Dos Santos, M., Postel-Vinay, F., „Migration as a Source of Growth : The Perspective of a Developing Country”, *Journal of Population Economics*, 16, 1, 2003, 161-175.
- Ferro, A., „Romanians Abroad : A Snapshot of Highly Skilled Migration”, *Higher Education in Europe*, Vol. XXIX, nr. 3, 2004.
- Foley, M., Edwards, B., „The Paradox of Civil Society”, *Journal of Democracy*, 1996, 7, 38-52.
- Fuchs, D., Klingemann H-D., „Eastward Enlargement of the European Union and the Identity of Europe”, *Discussion Paper FS III 00-206*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2000.
- Hooghe, M., „Voluntary Associations and Democratic Attitudes : Value Congruence as a Causal Mechanism”, în Hooghe, M., Stolle, D. (eds.), *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, Palgrave Macmillan, New-York, 2003.
- Howard, M.M., *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- Huntington, S.P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon & Schuster, New-York, 1996.
- Inglehart, R., „Trust, Well-Being and Democracy”, în Warren M. (ed.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, 88-120.
- Krastev, I., „The Balkans : Democracy Without Choices”, *Journal of Democracy*, 2002, vol. 13, nr. 3, 39-53.
- Laitin, D., „The Civic Culture at 30”, *American Political Science Review*, 1995, 89, 168-173.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Schleifer, A., Vishny, R., „The Quality of Government”, *Journal of Law, Economics and Organization*, 1999, 15 (1), 222-279.
- Manohla, D., „Borat : Cultural Learnings of America for Make Benefit Glorious Nation of Kazakhstan”, Review in the *N.Y. Times*, 2006.
- Marschall, M., Dietlind, S., „Race and the City : Neighborhood Context and the Development of Generalized Trust”, *Political Behavior*, 26, 2004, 126-154.
- McAlister, I., Makkai T., „Resource and Social Learning Theories of Political Participation : Ethnic Patterns in Australia”, *Canadian Journal of Political Science*, XXV, 2, 1992, 269-293.
- Naim, M., „Bad Medicine”, *Foreign Policy*, March/April 2005, http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=2783, accesat ultima oară la 1 decembrie 2006.
- Pawlak, J., Winfrey, M., „Fanfare, fireworks as Romanian and Bulgaria join EU”, *Reuters*, Ianuarie, 1, 2007.
- Pettigrew, T.F., „Intergroup Conflict Theory,” *Annual Review of Psychology*, 49, 1998, 65-85.
- Putnam, R.D., *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Rapoport, H., Docquier, F., „The Economics of Migrants’ Remittances”, în Gerard-Varet, L.A., Kolm, S.C., Mercier-Ythier, J. (eds.), *Handbook of the*

- Economics of Giving, Reciprocity and Altruism*, North-Holland, Amsterdam, 2004.
- Rauch, J. E., Trindave, V., „Ethnic Chinese Networks in International Trade”, *Review of Economics and Statistics*, 2002, 84, 1, 116–130.
- Rose, R., Mishler, W., Haerpfer, C., *Democracy and its alternatives. Understanding Post-Communist Studies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- Stark, O., Helmenstein, C. Prskawetz, A., „Human Capital Depletion, Human Capital Formation, and Migration: A Blessing or a „Curse”, *Economics Letters*, 60, 3, 1998, 363–367.
- Stolle, D., „Bowling Together, Bowling Alone : The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations”, *Political Psychology*, 1998, 19, 497-526.
- Tajfel, H., *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Todorova, M.N., *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Uslaner, E.M., *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, New York, 2002.
- Uslaner, E.M., „Does Diversity Drive Down Trust ? ”, Studiu prezentat la conferința *Civil Society, the State, and Social Capital*, Bergen, Norvegia, 11-13 Mai, 2006.
- Vachudova, M.A., „Historical Institutionalism and the EU’s Eastward Enlargement”, Studiu pregătit pentru Conferința *The State of the European Union*, Princeton, 16 Septembrie 2005.
- Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H. R., *Voice and equality : Civic Voluntarism in American politics*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1995.
- Warren, M.E., *Democracy and Association*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2001.
- Zielonka, J., „Foreign Made Democracy”, în Zielonka, J., Pravda, A. (eds.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, Volume 2 : International and Transnational Factors, Oxford University Press.

POSTFAȚĂ

***Perpetuum mobile* : note despre emigrația din România postcomunistă**

Sorin Antohi

„Să-l scot din țara aceasta și să-l duc
într-un pământ roditor și larg,
în țara unde curge lapte și miere”
Ieșirea 3, 8.

Această culegere de studii despre sociologia migrației (și nu doar în subsidiar : antropologia, economia, istoria, cultura ei) ne propune deopotrivă un „transfer” teoretic-metodologic și o culegere de studii de caz, reușind în câteva rânduri chiar fuziunea celor două câmpuri disciplinare, altminteri complementare. Inițiativa aparține tinerilor cercetători Remus Gabriel Anghel și Horváth István, care sintetizează în Introducere direcțiile de abordare și principalele rezultate ale diverselor capitole semnate de ei și de câțiva dintre colegii și mentorii lor. Fapt remarcabil, autorii sunt adesea ei înșiși migranți. Nu spun „au fost”, fiindcă statusul de migrant este într-un fel coextensiv cu natura umană, migrația e un perpetuu rit de trecere : „Numai provizoriul durează”. Baștina fiecăruia se îndepărtează de noi chiar prin plecările noastre obiectiv ori subiectiv scurte. La întoarcere, universul natal nu mai e în nicio privință același, ca fluviul parmenidian în care nu te poți scălda decât o dată, ca lumea din *Tinerețe fără bătrânețe* sau din povestea lui Rip Van Wrinkle - adaug pentru a fi pe înțelesul noilor generații formate în sistemul de referințe american globalizat. Astfel, prin rapelurile existențiale ale colaboratorilor la acest proiect, primim ca bonus al textului științific o doză de auto-reflexivitate și de empatie (nu numai „empatie rece”), cu utile dimensiuni epistemologice și metadiscursive.

În cele ce urmează, încercând să păstrez această prețioasă osmoză a bibliografiei și biografiei (mi-am început existența de migrant internațional în noiembrie 1990), propun câteva note privind emigrația din România post-comunistă, insistând asupra a ceea ce am numit cândva, cu o referință culturală familiară în copilăria mea, „Marea evadare” : exodul concetățenilor noștri de după 1 ianuarie 2002¹.

---

¹⁸¹ A se vedea cele două interviuri anuale acordate de mine Rodicăi Palade în 2004, respectiv 2005, publicate în revista 22 (disponibile și la www.revista22.ro) : „România

Migrația ca fapt social total

Institutul Național de Statistică (INS) și Ministerul Internelor și Reformei Administrative (MIRA ; nume instituțional redundant, în trecut fie spus) nu sunt în măsură să ne ofere date ferme cu privire la migrație. Pe de o parte, avem nevoie de un nou recensământ al populației, ca să știm câți am mai rămas în „spațiul mioritic” (și în celelalte : „bărăganic”, Ținutul Secuiesc etc.), cum suntem distribuiți pe medii de rezidență, care e raportul grupelor de vârstă etc. În mod curios, nici introducerea votului uninominal nu a fost precedată de contabilizarea precisă a „românilor” (un termen care l-a înlocuit în ultima vreme pe acela de „cetățeni” în vocabularul politicianilor populiști și al jurnaliștilor ignari), ceea ce a creat o remarcabilă confuzie în cazul competițiilor electorale mai strânse. Un singur exemplu : în lupta din 2008 pentru primăria Capitalei, baza de calcul, crucială pentru validarea candidaturii independentului Sorin Oprescu, adică a celui care a câștigat până la urmă, s-a modificat din mers. Pe de altă parte, ar trebui să se știe cine și pe unde hălăduiește, pentru a colecta și redistribui mai bine resursele bugetului de stat (semnificativ mărite de artificialul și fragilul *boom* economic actual, precum și de cota unică de impunere), pentru a elabora strategii de dezvoltare durabilă mai realiste ; cea a Ministerului Agriculturii, de pildă, lăudabilă ca viziune și substanță, beneficiind prin Dacian Cioloș de un ministru de resort ideal (el însuși remigrant după studii în Franța), operează cu cifre discutabile, neținând seamă între altele de impactul migrației, atât de puternic în mediul rural ; lucrul e valabil și pentru sistemele de învățământ, medical, de asigurări sociale etc. Cu

---

în 2004 : «marea evadare» e în toi”, XV, p. 757, 8-15 septembrie 2004 (prima parte), XV, p. 758, 15-22 septembrie 2004 (a doua și ultima) ; „O jumătate de generație irosită”, XVI, p. 811, 20-26 septembrie 2005 (prima parte), XVI, p. 812, 27 septembrie-3 octombrie 2005 (a doua și ultima). „Marea evadare” trimite, *mutatis mutandis*, la un film american din 1963, celebru cândva și în România : *The Great Escape*, în regia lui John Sturges, povestea evadării în masă a prizonierilor de război aliați dintr-un lagăr german, în perioada ultimului război mondial. La acea dată, deși fenomenul migrației căpătase o amploare considerabilă, discuțiile și politicile publice îl ignorau în bună parte. Cuvântul „căpșunari”, conotat absolut negativ sau cel puțin peiorativ, apărea în toate ziarele, iar purtătorii etichetei aveau parte de un tratament oribil la granițele noastre de stat, deși se simțea deja efectul banilor trimiși/aduși de ei în țară. Salutăm de pe atunci lucrările de pionierat ale Danei Diminescu, prezentate aproape „în timp real” și de revista 22. Cred că momentul de cotitură în percepția migranților a venit în perioada campaniei electorale din 2004, când partidele au încercat să-i atragă pe „căpșunari”, iar organizatorii scrutinului au făcut tot posibilul pentru a-i împiedica să voteze (puține circumscripții și urne etc.). Ulterior, chiar dacă nu au „schimbat porecla în renume”, migranții au resemantizat eticheta de „căpșunar” ca vocabulă neutră, aproape tehnică, un fel de substitut general acceptat pentru „migrant”. Acesta e un semn suplimentar că exodul nu mai este o situație excepțională, ci se „normalizează” în toate sensurile.

aparitia armatei profesioniste, nici măcar Ministerul Apărării Naționale nu mai face presiuni pentru a se obține statistici demografice exacte. Desigur, cum România înaintează în salturi și orbește, pe un drum proiectat și balizat de alții, a vorbi (chiar dezinteresat) de strategii e o exagerare¹. Până acum, în orice caz, singura strategie de dezvoltare cu rezultate pozitive vizibile e „anti-strategia” conturată spontan de câteva milioane de concetățeni: migrația. Ca pe vremea comunismului de stat, când însă grănicerii erau întorși cu pușca înspre interiorul țării, deci emigrația era mai cu seamă „platonice”, dar deja stabilizată ca ideal de viață al multora, locuitorii României, mai nou cetățeni „cu drepturi depline” („revizuite nițel” în câteva puncte esențiale, cum ar fi dreptul la libera circulație a forței de muncă) ai Uniunii Europene, visează să plece – și tot mai mulți o fac – în căutarea norocului, fiecare vrând să nu fie el cel care „stinge lumina”.

Câți cetățeni români au migrat după căderea comunismului de stat? Câți s-au mai întors? (Nu cunosc studii serioase – cantitative și calitative – privind remigranții, fie ei foști emigranți de dinainte de decembrie 1989, fie foști studenți, foști muncitori, foști aventurieri, cerșetori și tâlhari etc. plecați temporar din România postcomunistă.) Fenomenul e amplu, o simțim cu toții. A căpătat proporțiile și impactul unui „fapt social total”, ca să folosesc o noțiune celebră din sociologia clasică, chiar în sensul lui Marcel Mauss (cel din faza care culminează în splendidul *Essai sur le don*) ori Émile Durkheim (cel din faza cercetărilor privind sinuciderea).

Nu există regiune de dezvoltare, provincie istorică, județ, localitate, categorie socioprofesională, familie extinsă care să nu fi cunoscut migrația începând cu 1990. Dar – insist – de ce oare nu știm, dincolo de estimări adesea fanteziste ori pur și simplu tehnic greșite (înaintea recensământului din 2002, oficialitățile

---

1. Chestiunea prezenței/absenței proiectelor este eternă în România. Am discutat-o pe larg în cartea mea de convorbiri cu Mihai Șora, *Mai avem un viitor? România la început de mileniu* (Iași, Polirom, 2001, accesibilă integral la www.polirom.ro). Vezi în special pp. 16-20, în care se face distincția între „endoproiect” și „exoproiect”. Ca și alte transformări istorice ale României, „Tranziția” și ce a urmat (dacă acceptăm doctrina oficială, imitată și ea – după vecinii central-europeni – potrivit căreia „Tranziția” s-a încheiat) sunt exoproiecte. Evident, există numeroși profitori autohtoni ai exoproiectelor. Migranții nu se numără printre ei. Dimpotrivă, ei ușurează și co-finanțează fără să vrea, adesea chiar fără să înțeleagă, deturnarea exoproiectului în interesul celor care, în fond, i-au determinat să-și ia lumea în cap. Printr-un efect economic pervers care ține tocmai de ponderea consumului în economia noastră, banii câștigați cu greu (probabil cea mai mare parte a sumelor trimise de „căpșunari” în țară, deși spărgătorii de bancomate, prostituatele și alții ca ei sunt mai vizibili mediatic) în străinătate au o putere de cumpărare tot mai mică în țară, iar profitul acestui trist cerc vicios e încasat de cei care au rămas „pe poziții”, formând elitele puterii și economiei din perioada ceaușistă și până azi. Văd aici o formă de spoliere extrem de originală și perfidă, din care nu se poate scăpa decât prin tăierea completă a legăturilor migranților cu România...

operau cu o estimare a populației naționale mai mare cu 600.000 de persoane decât cifra reală, bazându-se pe extrapolarea optimistă, „patriotică”, a datelor recensământului din 1992 ; iar exodul abia începuse !) și dincolo de studii de caz – unele meritorii – disparate, care sunt adevăratele dimensiuni și cel puțin aspectele esențiale ale principalei transformări societale postcomuniste ? Oare fiindcă ne e frică să ne confruntăm, prin studierea sistematică a migrației, cu tot ceea ce (vrem să) ignorăm despre noi înșine ca societate ?

Fiindcă migrația – revin la sugestiile sociologiei clasice –, asemeni altor fapte sociale totale, implică toate sferele existenței noastre colective : economică, politică, normativă și axiologică, legală, religioasă, estetică, morfologică etc.

Preocupați, în special, de planul economic, analiștii cu notorietate în sfera publică – din păcate, ceilalți cercetători comunică preponderent în mediul academic, neglijând dialogul social – au înregistrat prompt aspectele cele mai evidente pe termen scurt : fluxurile de bani de la „căpșunari” spre țară și efectele lor imediat vizibile : lansarea consumismului în România, de negândit pe baza exclusivă a veniturilor realizate pe plan intern, chiar și după penetrarea mai serioasă a investițiilor străine (frecvent speculative), după accelerarea exportului sălbatic de materii prime ori de mărfuri vandabile numai ca materii prime („fierul vechi” care include oțeluri înalt aliate și subansamble feroase și neferoase smulse din „fabrici și uzine” în prealabil falimentate, iar acum transformate în paradisuri imobiliare), după relansarea pe scară mică a unor activități de producție *labor-intensive* și cu „speranță de viață” legată strict de salariile mici și de limitarea drepturilor sindicale (cum ar fi confecțiile în *Lohn*), accentuarea dezechilibrului balanței comerciale a României, în condițiile în care cele mai multe cereri se pot satisface numai prin import, consacrarea consumului ca motor al economiei noastre precare, încă incapabilă să producă valoare adăugată semnificativă și înalt profitabilă și așa mai departe.

Dar tabloul schițat mai înainte, deja cu multe elemente care transcend economicul în toate direcțiile, este considerabil mai complex. Migrația transnațională a deplasat pe durate și distanțe mai lungi sau mai scurte milioane de cetățeni români, introducându-i în noile circuite globale ale forței de muncă, în care lucrătorii reali sau potențiali (a doua categorie îi include pe elevi și studenți, persoane în curs de calificare, deveniți lucrători întâia dată atunci când au și ei șansa unui loc de muncă) și cei care, fără a munci vreodată sau muncind intermitent, speculează slăbiciunile statelor asistențiale occidentale (de la legislația permisivă la „secretul lui Polichinelle” al lumii dezvoltate, și anume dependența sa continuă și chiar crescândă de o mână de lucru prost plătită, cel puțin în agricultură și în sectoarele la fel de puțin atrăgătoare, asistarea la domiciliu a persoanelor vârstnice ori dependente de îngrijire și însoțire ; aș numi asta „mâna de lucru invizibilă”, ca o ironie amară la adresa formulei „mâna invizibilă”), continuă să se deplaseze dinspre Lumea a Treia (și a Doua, dacă socotim segmentul încă subdezvoltat al Estului postcomunist – din care face parte și România), deși capacitățile de producție se deplasează

în același timp în sens invers, dinspre Lumea Întâi spre Lumea a Treia, cu eventuale scurte escale în Lumea a Doua.

Migranții din România sunt astfel și ei socializați în stiluri de viață, atitudini și sisteme de valori foarte diverse, care se conturează la interfața celor „occidentale” cu toate celelalte, aduse în bagajele imigranților și încurajate de ideologiile Stângii ori măcar îngăduite fără tragere de inimă (și mai sincer cu ochii la profit) de Dreapta. Diversitatea internă a acestei categorii „simbolice”/ „civilizaționale” normative – Occidentul – a fost mult subestimată în țara noastră, fiindcă izolarea din vremea comunismului de stat favoriza reproducerea până în străfundurile societății a unui bloc fantasmatic moștenit de la cultura înaltă a perioadei precomuniste, „geocultural bovarică”.

E poate prea devreme pentru a măsura toate consecințele acestei (re)socializări, dar ele vor fi probabil considerabile. Ce „conștiință de clasă” și ce ideologie (poate minimală, fără subtilități, dar decisivă pentru orientarea și organizarea existenței) vor adopta „căpșunarii” din sectoarele economice și sociale cele mai defavorizate, acolo unde lupta pentru subzistență se dă mai întâi cu ceilalți imigranți, de oriunde vor fi venind ei? Cum se va răsfrânge această experiență asupra culturii ideologice și politice a României, fie că migranții noștri se întorc, fie că nu, dar creează culoarele stabile ale emigrării celor care se mai află încă aici, așteptându-și propria evadare? Ce identitate colectivă se va naște în „comunitățile” de „căpșunari”¹? Cum va interacționa această nouă

---

1. Și la acest capitol, din păcate, studiile solide sunt sporadice. Am observat de la începutul anilor 1990 existența unor rețele de migrație cu rădăcini în România și terminații mai peste tot, ceea ce m-a făcut să vorbesc în toamna lui 1993 de „identități reticulare” (în engleză, *network identities*), identități individuale și colective deterritorializate sau cel puțin desprinse de solul autohton datorită globalizării. A se vedea comunicarea mea la Forumul Rețelelor Culturale Europene de la Sinaia, pe 17 septembrie 1993, „Europa culturală, Europa comunitară: identități reticulare”, publicat ulterior în 22. Cincisprezece ani și vreo trei milioane de „căpșunari” mai târziu, asemenea identități reticulare au devenit aproape banale (deși costurile psihologice, familiale etc. ale migrației nu scad invers proporțional cu amploarea mișcării de populație, fiindcă fiecare experiență a migrației e trăită mai întâi individual). Se va putea oare recompune din aceste micro-identități (în care, cel mai frecvent, fuzionează două localisme, unul al băștinei și altul al inserției migrantului) o macro-identitate etno-națională? Vor mai ști „căpșunarii” din Maramureș că vin din aceeași țară cu „omologii” lor din Dorohoi? Vor apărea versiuni ale „românului generic” ad-hoc (literalmente: de Veneția, de Barcelona etc.) rezultate din interacțiunile româno-române? Vor mai învăța „căpșunarii” româna literară sau vor trăi cu două *patois* (unul de-acasă, altul de la locul de adopție) ori cu graiul vernacular ancestral cuplat cu limba literară a noii țări? Cum va arăta „Cântarea României” pentru „căpșunari” (concurserile gen Miss Diaspora, campaniile de sprijin – „la rece”, plătite prin costul apelului telefonic la un post românesc – pentru vreun Costel Busuioc etc.)? Un alt indiciu al nașterii unor noi narațiuni identitare este popularitatea noului *turbo-folk* (comparația cu migrația din fosta Iugoslavie este, în genere, absolut necesară și extrem de povățuitoare), „creat” tot pe filiera Banat-Crișana, ca și acum douăzeci-treizeci de ani, înainte de voga versiunii balcanice date de Goran

identitate (termenul trebuie desigur citit ca un proteic plural) cu acelea plămădite la intersecția dintre pluralitatea experiențelor de viață cu „metanarațiunea” identității naționale standard a comunismului național (relansată de redescoperirea naționalismului interbelic după 1990) și cu toate neo-narațiunile care organizează experiența românească a globalizării, „acasă” și „printre străini”? Cum se vor poziționa „comunitățile” migranților din România ca grupuri etnopolitice pe „piața” societăților-gazdă, de la nivelul (pseudo-)civic, tribal-comunitar, cu terminații în xenofobie și rasism, trecând prin cel al politicii locale și ajungând la competiția electorală națională și europeană? Cum se negociază traseele existențiale și cognitive (la nivel oricât de modest, e vorba de o învățare socială intensă) ale migranților din România pe axele care leagă baștina lor de destinațiile noului exod? Iar lista întrebărilor poate continua pe pagini întregi.

Toate aceste aspecte necesită urgent studii serioase. Cel puțin din perspectiva amorală a științei „pure”, dacă nu din cea aplicată care duce la politici publice, deoarece transformările fără precedent ale României postcomuniste ar putea inspira cercetări în științele sociale și umane cu impact asupra sistemelor conceptuale și categoriale, asupra teoriilor și metodelor. În orice caz, până la apariția unui Max Weber român care să se ridice la înălțimea complexului „experiment” istoric al „Tranziției”, ar fi deja formidabil să atingem din nou altitudinea legendară a Școlii de la București, adică a acelei generații de aur care a reușit cel mai bine în istoria României să racordeze teoriile și metodele străine la terenul autohton (cu efecte la fel de diverse pe cât le erau inspirațiile, inevitabil). Din păcate, datorită crizelor de creștere ale științelor sociale și umane (două exemple grăitoare: sociologia s-a relansat foarte greu după cvasidispariția de sub comunism, fiind încă departe de momentul unei noi ecloziuni, iar antropologia nu s-a instituționalizat încă serios nici acum), nici studiul empiric al societății noastre actuale, nici

---

Bregović curentului *World Music*, pe când formația Cristal din Galați producea muzica sincretică a nunților „județene” altoind Lepa Brena pe Romica Puceanu și „muzica ușoară” de tip Festivalul de la Mamaia. Cu noile medii – televiziunile de „dedicații muzicale”, telefonia celulară, *Youtube* etc. – „căpșunarii” și neamurile rămase (temporar) de planton acasă își comunică mai eficient „folclorul nou” al pribegiei, vast plagiat selectiv și cacofonic al tuturor muzicilor cunoscute, pe cuvintele unor „rapsozi” nostalgici și țanțoși în același distih. În planul culturii civice și politice, deocamdată am observat, dincolo de vorbe, o atracție spre anomia relativă din spațiul social eterogen și greu de controlat (cu adevărat) al migrației. Atât muncitorul care se spetește pe șantier și trăiește pe sponci pentru a pune ban pe ban, cât și cerșetorul viclean care câștigă mai bine decât lumpenul harnic, beneficiază de anonimatul vieții de migrant, de scăparea din chingile simbolice ale comunității insidioase de acasă (în special din sat și târg, unde toată lumea iscodește pe toată lumea, astfel încât îți trebuie o oarecare forță ca să *enjoy your symptom* – de la alcoolism la incest). Școala anomiei se face deja din România, unde statul și societatea sunt prea slabe și confuze pentru a mai impune vreo normă dincolo de cea mai ieftină demagogie și de cea mai puțin convingătoare ipocrizie.

abordările teoretice legate de el nu par să fi trecut de faza tatonărilor și excepțiilor¹.

Poate că soluția acestui deficit academic (preocupant și pentru instituțiile statului, eventual și pentru cele ale Uniunii Europene, care nu pot lucra eficient fără o bună bază de cercetare) ar fi atragerea mai multor savanți străini de reală valoare în proiecte interdisciplinare având ca obiect țara noastră. Dar asta dincolo de interesele pedestre ale rețelelor de tip Tempus, Erasmus și programe-cadru, potrivit cărora un „băștinaș” e găsit rapid pentru a bifa nișa românească a proiectelor comparative – în care „comparația asimetrică” teoretizată de Jürgen Kocka în istoriografie e maxima ambiție – fie că are ceva de spus, fie că nu, iar un „occidental” cu nume sonor la Bruxelles ia conducerea științifică, fie că are anvergura și deschiderea necesare, fie că nu. Simultan, ar fi bine ca mulțimea crescândă a românilor care studiază sau lucrează în străinătate să funcționeze mai activ ca punte între mediul românesc și cel internațional, promovând și programe colective după ce își consolidează pozițiile prin (obligatoriile) aventuri individuale. Există excepții fericite, dar masa critică nu a fost atinsă nici în acest domeniu, deși suntem la aproape două decenii de la deschiderea granițelor spre Occident.

Dar să revenim cel puțin la statistici, dacă tot nu avem deocamdată toate abordările interdisciplinare sistematice ale migrației pe care ni le-am putea dori. De multe ori, o lectură atentă a datelor statistice, dincolo de inexactitățile și deficiențele lor tehnice, te poate ajuta să înțelegi fapte sociale pe care observația ocazională, descoperirea întâmplătoare și cultura profesională ți le conturează deja.

Să fi plecat 10% din totalul populației? 15%? 10% din totalul populației active? 15%? Mister. Desigur, niciun stat democratic nu-și poate urmări pas cu pas (toți) cetățenii. Mobilitatea geografică sporește și se accelerează, fiindcă „naveta transnațională” reglează dinamic și destul de brutal toate problemele

---

1. M-am întrebat adesea de ce nu se vorbește mai des „pe bune” despre România în scrierile specialiștilor noștri în științele sociale și umane. Statistic, avem tot mai mulți asemenea experți, mai mult decât a avut vreodată țara asta. Având în vedere structura socială a patriei noastre, în care populația rurală a scăzut doar recent sub 50% din totalul populației, iar orașele sunt ori târguri dezindustrializate, ori aglutinări de sate, târguri și mahalale, ar trebui să nu le fie prea greu experților noștri să „descopere” realitatea, nu de puține ori chiar lumea din care provin ei înșiși sau părinții și rudele lor. Și totuși, mai toți afectează o ciudată distanță față de „teren” și „localnici” (acum se spune „localnicii din X”, nu „locuitorii din X”, neînțelegându-se că „localnic” nu poate intra într-o atare construcție sintactică), poate tocmai fiindcă rolurile lor sociale recent învățate sunt trăite nesigur, cu spaima recăderii spre „talpa țării”. Atunci când dau și de bani (profesiunile academice sunt tot mai lucrative, iar cei mai abili universitari câștigă și din activități private, de la institutele de sondaje la birourile de consultanță politică, de la editorialele pentru presă la mănoasele emisiuni televizate), experții se distanțează și mai mult de viața semenilor, intrând de multe ori la perfecție în tiparul parvenitului.

structurii societale și ale mobilității verticale, de la șomaj și delincvență (pe care le „exportăm”) la educație și formare continuă (pe care le „delegăm” tot mai mult Occidentului, odată cu exportarea discipolilor și, treptat, a formatorilor – cazul cel mai simbolic este trimiterea profesorilor români pentru a le preda geografia și istoria patriei noastre fiilor de „căpșunari” născuți ori crescuți pe alte plaiuri). Guvernanții României sunt, în fond, norocoși : cetățenii par să voteze și „tradițional”, dându-le chiar din Italia și Spania sufragiile de care au nevoie pentru a-și legitima funcțiile de la București (bun prilej de „vizite de lucru” la Roma sau Madrid), și „cu picioarele”, scutindu-i de neajunsurile pe care cetățenii sedentari le cauzează (îmi asum o clipă perspectiva cinic-dezabuzată a birocraților) așa cum respiră, prin simpla lor existență.

Statul asistențial fără asistați (fiindcă s-au pribegit ori sunt întreținuți de cei stabiliți în străinătate), iată visul oricărui politician ! Și chiar al oricărui funcționar de stat, care mai poate prinde și câte o „delegație” pentru a organiza absurde și ineficiente „târguri de job-uri” sau „monitorizarea” *in situ* a delincvențelor de cetățenie română din orașele Occidentului. O „mândră lume nouă” pentru birocrația românească s-a deschis astfel prin „marea evadare” : funcționarii merg „pe teren” și iau diurnă la Torino și Valencia ; polițiștii reprimă delincvența românească expatriată la Veneția și Madrid ; posturile de consuli și alt personal diplomatic se înmulțesc exponențial, mai toate în localități cu nume foarte apreciate de Ghidul Michelin ; departamentele și direcțiile pentru „românii de pretutindeni” proliferază ; „diaspora” devine o noțiune curentă cu referire la migrații din România, dând un nou impuls și asociațiilor românești mai mult sau mai puțin active, perpetuu dezbinată și adesea mofluză până la venin. Iar România Mare devine România Enormă, o „Românie europeană” în cel mai teritorial sens al formulei, pe care nici micul nostru imperialism interbelic nu a avut cutezanța să-l viseze ! Pe vremea lui Ceaușescu, se spunea omagial : „Cabinetul său de lucru e țara întreagă”. Fază depășită... Până și Biserica Ortodoxă Română, oricât ar critica ea prozelitismul și filelismul altora, se adaptează rapid noii conjuncturi : preoții se înghesuie să-i păstorească pe „căpșunari” aproape de locurile de muncă ale acestor „oi rătăcite” în spațiul Schengen, iar înființarea de noi parohii în teritorii (cândva) catolice ori protestante dă iluzia unei providențiale relansări a misionarismului ortodox(ist) românesc.

Prelungit până la absurd din motive strict euristice, acest tablou – în care nu am reținut excepțiile admirabile, intențiile bune, exemplele pozitive (încă destul de puține, după câte pot eu observa și afla) – se topește în imaginea generică a teritoriilor locuite de români (alături de maghiari, țigani etc.) așa cum a fost zugrăvită de călătorii străini prin părțile acestea de lume și așa cum a fost până la urmă interiorizată de occidentalii români (*locus classicus* în acest sens se găsește în extraordinara carte a lui Pompiliu Eliade despre influența franceză în Principate) : un tărâm edenic a cărui armonie atemporală, primitivă în toate sensurile bune ale noțiunii, e tulburată doar de sporadica apariție a băștinașului. Dacă migrația urmează trendul inițiat după 1 ianuarie

2002 (liberalizarea regimului vizelor pentru Spațiul Schengen) și accelerat după 1 ianuarie 2007 (intrarea în Uniunea Europeană), ne putem imagina o revenire a multor zone ale României la „starea de natură”, cu un ocol prin actuala construcție de *ghost villages*. Spre deosebire de *ghost towns*, aceste sate-fantomă sunt însă cvasi-vacanțe de la început, animându-se doar la sărbători și în august, când a apărut cel mai intens sezon de nunți ale „căpșunarilor”, prin coincidența dintre concediul lor și sfârșitului postului Sf. Maria. Mă întreb ce se va întâmpla și cu aceste nunți, de fapt, petreceri de nuntă – unele mici, din câte am remarcat în august 2008 la Iași, unde Casa Vânătorului găzduia mai multe asemenea festivități simultan; nuntașii făcuseră un ocol prin Grădina Botanică, pentru a face poze (mai bune de arătat decât cele cu satul natal) patronilor și colegilor din „Firenze” – treptat, toponimele pătrunse prin limba cultă dispar din uzul popular. Asemenea petreceri sunt, firesc, transformate în ocazii de *showing off* pentru cei rămași în țară ori reveniți de prin felurite localități și țări în băătăura ancestrală, în condițiile în care căsătoriile civile sunt oficiate la consulate, cununile religioase se deplasează, dimpreună cu clerul, către spațiul euro-mediteranean, iar mediul de socializare al multor „căpșunari” începe să includă și alte grupuri etnonaționale (mergând până la căsătoriile mixte). Treptat, un *melting pot* european în care se topesc și românii începe să funcționeze...

Antecedentele

Cetățenii României nu descoperă abia acum mobilitatea.

O minimă cercetare de demografie istorică ne arată că multe populații locale nu au o tradiție de rezidență prea îndelungată. Pentru că nu pot intra acum în detalii, mă opresc la o listă de exemple disparate. Dobrogea are o populație românească veche provenită din colonizarea regiunii cu voluntari din celelalte provincii, după anexarea la România (1878), în vreme ce locuitorii stabiliți mai recent se înscriu în vastele mișcări de populație inițiate și administrate de partidul-stat comunist; Capitala are încă un mare număr de locuitori de primă generație, atrași prin industrializarea demarată în anii '50, cărora li se adaugă acum o nouă primă generație, adusă de dinamica perioadei postcomuniste, când orașul s-a impus ca pol al dezvoltării și a intrat într-o logică de dezvoltare asemănătoare cu cea a metropolelor din Lumea a Treia; numeroase orașe ori chiar sate ardelenene și bănățene au semnificative contingente de locuitori originari din alte provincii, în special din Moldova și Oltenia¹.

---

1. Pentru una din cele mai valoroase lucrări pe tema diversității demografice a României, în care migrația internă se bucură de o tratare ingenioasă, vezi Liviu Chelcea, Puiu Lățeș, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*, București, Nemira, 2000.

În ansamblu, pentru a ne opri numai la etnicii români, o istorie de deplasări masive ale populației („voluntare” ori forțate, de la colonizări interne la deportări) se întregește cu o istorie de imigrări relativ recente și oarecum uitate (să ne gândim numai la aromâni, bucovineni și basarabeni – aceștia din urmă fiind de multe ori mai întâi „emigranți” din alte provincii românești), cu o istorie de emigrări „clasice” (de la cele din secolul al XIX-lea către Lumea Nouă, trecând prin „azilul economic” din perioada comunistă, până la cele de azi), cu o istorie de migrații sezoniere legate de ocupație și piața muncii, dintre care unele erau transfrontaliere (transhumanța, începută ca migrație „prefrontalieră”), cu o istorie recentă de navetism (de la proletarii rămași țărani „cu jumătate de normă” la „cadrele” domiciliate în orașe, dar repartizate „la țară”) etc.

Și alte categorii de concetățeni, inclusiv acelea care au imigrat la un moment dat (termenul „imigrat” trebuie pus în ghilimele atunci când vorbim de populații „cu vechime”, stabilite cu secole în urmă în ceea ce noi numim de multe ori anacronic „spațiul românesc”; ei îl numesc în felul lor), au emigrat în diverse contexte istorice: mulți turci, tătari și bulgari au părăsit Dobrogea în curs de românizare; unii „optanți” au „ales” Ungaria după Trianon; evreii care au supraviețuit deportărilor și Holocaustului ori au scăpat mai ușor, „numai” cu persecuții și deplasări interne, au emigrat aproape în totalitate în Israel sau în alte țări; nemții (care au fost în parte deportați în Bărăgan ori, în special cei legați de Germania nazistă, în Gulag) au fost „cumpărați” de RFG până în 1989 ori au plecat după „Revoluție”, datorită combinației foarte persuasive între o „Tranziție” fără speranță și busolă și o *Grundgesetz*¹ generoasă; mulți unguri s-au stabilit în Ungaria din felurite motive și prin diverse aranjamente care ar merita studiate în amănunt, dimpreună cu efectele lor asupra migrantilor înșiși, asupra populației maghiare din România și asupra Ungariei². O istorie comparată a migrațiilor de pe teritoriul

-
1. *Grundgesetz*, Legea Fundamentală a Germaniei (Constituția), creată în contextul specific de culpabilitate istorică și morală de după Al Doilea Război Mondial, acorda până la finele anilor 1990 numeroase privilegii imigranților (etnicilor germani mai mult sau mai puțin clar definiți și dovediți cu acte, evreilor, țiganilor, solicitanților de azil politic etc.). De această situație atipică a profitat și minoritatea germană din România, care s-a „repatriat” aproape integral, după mai multe secole de „exil”, în RFG (deși cei mai mulți nu aveau strămoși proveniți de pe teritoriul actualei Germanii).
  2. Tema biblică a exodului, pe care am invocat-o deja în motto, a fost folosită de Dumitru Sandu ca metaforă a „Tranziției”; ghilimelele îmi aparțin și semnifică distanțarea mea ironică în raport cu noțiunea – mult disputată chiar de către aceia care încearcă să o folosească euristic – și cu întreaga pseudo-disciplină a tranzitologiei, azi în bună parte uitată, deși cândva hegemonică. Din păcate, uitarea nu e o soluție, astfel că avem în continuare nevoie de un aparat conceptual pentru a discuta procesul început prin prăbușirea comunismului de stat. Nu intru în această lungă discuție. Dumitru Sandu a mers chiar mai departe, propunând „exodul fără Moise” ca metaforă a României moderne, a cărei istorie ar fi o „succesiune de tranziții neîmplinite care se neagă

României ar evidenția cu siguranță anumite recurențe, interacțiuni, „pedagogii” transetnice ale migrației : așa cum au învățat unii de la alții să stea și să prindă rădăcini, diverșii „conlocuitori” au putut învăța unii de la alții să plece spre alte zări¹.

---

reciproc”. Vezi Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Iași, Polirom, 1999, în special pp. 9-15, „Tranziția ca exod. Eseu introductiv”. Primele cercetări asupra migrației din România în Ungaria datează din anii 1990. Pentru un studiu publicat mai recent, dar bazat pe aceste preocupări mai vechi, vezi Marius Cosmeanu, „Tranziție și tranzit. Migrația ilegală în Ungaria anilor '90”, în L. Chelcea, O. Mateescu (eds.), *Economia informală în România : Piețe, practici sociale și transformări ale statului după 1989*, București, Paideia, 2005, pp. 223-260. Cercetătorii maghiari din Transilvania au observat primii schimbarea ierarhiilor familiale și comunitare datorită migrației ; de pildă, marginalizarea relativă a autorității patriarhale din familiile secuiești atunci când banii cei mai mulți se câștigau de către, de exemplu, fiica bursieră ori angajată în Ungaria. Aceste studii de microsociologie și antropologie culturală s-ar cuveni continuate și popularizate. Eu am venit în contact cu ele cu ocazia pregătirii și desfășurării unui proiect bazat pe o subvenție din 1998 a Fundației Europene de Știință, din care au rezultat mai multe publicații și conferința *Diasporas and Ethnic Migrants in 20th Century Europe*, Berlin, 20-23 mai 1999 (am dirijat proiectul și conferința în colaborare cu Rainer Münz, Rainer Ohliger, Drago Roksandic, Judith Shuval, Anne de Tinguy, Anatoli Vishnevsky). În acest volum, Rogers Brubaker consideră că stabilirea ungarilor din Transilvania în Ungaria ilustrează migrația pentru dezeterogenizare etnică (*ethnic unmixing*) : ungurii merg în Ungaria, nemții –, în Germania etc., corectând astfel mixitatea etnică a statelor (multi)naționale de după Trianon și ajungând să-și „trăiască etnicitatea” nestânjenit. E doar o față a medaliei : mulți unguri ardeleni își (re)descoperă la Budapesta identitatea regională transilvăneană, tocmai fiindcă etnicitatea este „situațională”, iar capitala Ungariei e mai multinațională decât Covasna și Harghita.

1. O geografie și o geografie simbolică a emigrațiilor din România (la care se va adăuga în timp una a imigrațiilor pe care globalizarea le-a amorsat deja) ar completa fericit studiul migrației, de la „hărțile mentale” ale migranților la cele (orientaliste, chiar rasiste, așa cum am văzut în contextul reacției italiene la delincvența țiganilor din România) pe care îi plasează societățile-gazdă, de la „ontologiile etnice” portabile pe care le duc cu ei deștărații la cele mai simple statistici privind numărul călătorilor pentru cursa de autobuz Botoșani-Catania ori pentru popularele zboruri Bacău-Torino.

Epilog

Cartea care a prilejuit notele mele de lectură simpatetice reunește, cum spuneam la început, mai multe condeie și mai multe perspective. Ca orice volum colectiv, și acesta este inegal. Ca toate lucrările despre trecutul foarte recent și prezent, și aceasta devine vetustă cu fiecare clipă care trece, dacă un cititor cu discernământ nu acceptă că prezentul devine instantaneu trecut fără a-și pierde semnificația ca punct de plecare pentru viitor.

În fine, volumul strânge împreună mai multe vocabulare, jargoane, retorici academice (unele capitole sunt marcate de convențiile – arbitrare, ca toate convențiile – diverselor „puncte obligate de trecere” din parcursul universitar) și canoane bibliografice, fiindcă autorii s-au format și/sau evoluează în țări și culturi academice diferite. Unii uzează de referințe și influențe francofone (tradiționale în cultura noastră) și italiene, alții sunt vizibil mai apropiați de lumea germană, cam toți sunt într-un fel sau altul marcați de normele și modelele comunicării globale în „limba americană”. Dar o asemenea eterogenitate e și una din marile calități ale întreprinderii! Mai mult, așa cum am mai susținut și în alte împrejurări, luxul periferiei este acela de a jongla simultan cu mai multe aparate conceptuale și paradigme, cu mai multe unghiuri de analiză și cu mai multe concluzii, cu mai multe partizanate și „provincialisme” (iar provincialismul unei culturi mari e mai greu de „deconstruit” dacă nu-l confrunți cu acela al unei alte culturi mari).

Cititorul are astfel la îndemână o excelentă introducere în studiul interdisciplinar și intercultural al migrației, câteva bune studii de caz, precum și un îndemn la viitoare cercetări.

București și Iași, august 2008

Index

A

Abilități socioculturale
Acomodare
Acord de readmisie
Acquis
Acte Migratorii
Actori supranaționali
Adaptare
Adopție
Afilieri multiple
Afinitate etnică
Agricultura de subzistență
Alegere rațională
Alienare culturală
Alyia
Analiză secvențial-istorică
Analiză structurală
Analiză trans-disciplinară
Antecalculație
Antropologia migrației
Apartenență culturală
Apartenență națională
Apartenențe translocale
Arenă
Asemănare națională
Asimilare
Aspirații adaptative
Atracție
Autogenerare
Autoidentificare
Autoreglare
Autoreprezentare
Autorități politico-administrative
Avans tehnologic
Azil politic

B

Balanța migratorie
Bifocalitate
Bilingvism
Brokerei de migrație
Bulgăre de zăpadă

C

Câmp social
Câmp teoretic
Capacități productive
Capital global
capital negativ
Capital productiv
capital social
capital uman
capitalism modern
caracteristici sociodemografice
Categorii minoritare
Categorii vulnerabile
cauză-efect
Cauzare cumulativă
Cetățenie
Circuit de interdependență
Circuite economice
Circulație migratorie
Clasă muncitoare
Clivaj
Cocoașa migrației
Cod
Codezvoltare
Coetnic
Coeziune socială
Cohortă

- Comportament de migrație
 Comunism
 Comunitate locală
 Comunitate politică
 Comunități epistemice
 Comunități rurale
 Comuniune
 Condiție social-legală
 Configurație ineficientă
 Conflict etnic
 Constrângeri
 Construcție europeană
 Construcție ideologică
 Context interacțional
 Context intergenerațional
 Context migrațional
 Contingent
 Contingent migratoriu
 Continuum
 Contract de migrație
 Control administrativ
 Controlul frontierelor
 Controlul migrației
 Convenție
 Converti
 Co-prezență
 Corectitudine politică
 Coridor de mobilitate
 Corpus legislativ
 Cortina de fier
 Costuri
 Cotă de imigrare
 Criminalizare
 Cultură a mobilității
 Cultura migrației
 Cultură politică
 Cunoaștere autoexploatabilă
 Cupluri rotative
 Cuprindere
 Curbă de creștere a populației
 Curbă de difuzie socială
 Cvasi-automat
 Cvasietnic
 Decolonizare
 Deficit de integrare
 Deficitul de forță de muncă
 Delimitări tipologice
 Delocalizare
 Democrație
 Democrație liberală
 Democratizare
 Demografie
 Densitate
 Dependență
 Dependența de cale
 Dependențe negative
 Deportare
 Deprivare absolută
 Deprivare relativă
 Descendență
 Destabilizator
 Deteritorializare
 Deviere
 Dezechilibru
 Dezeterogenizare
 Dezvoltare
 Diasporă
 Diferență etnică
 Diferență națională
 Diferențe culturale
 Difuzie
 Dihotomie
 Dimensiune a riscului
 Dinamică identitară
 Dinamici autoreproductive
 Discriminare
 Distanță socială
 Distribuirea resurselor
 Diversitate etnică
 Diversitate etnoculturală
 Domeniu
 Drepturi fundamentale
 Drepturi politice
 Drepturi sociale
 Drepturile minorităților
 Drepturile omului
 Dubla cetățenie

D

E

Echilibre multiple
 Economie de migrație
 Economie locală
 Economie politică
 Economie tradițională
 Efect de închidere
 Efect Tocqueville
 Efectul de învățare
 Electorat
 Electorat-cheie
 Eliminarea vizelor
 Elită
 Emigrare
 Empatie
 Entitate politiconațională
 Eșantionare
 Estimare a populației
 Eterogenitate culturală
 Eterogenitate etnică
 Eterogenizare
 Etnicitate
 Etnicitate împărtășită
 Etnicitate și naționalism
 Etnicitatea politizată
 Etnicitatea situațională
 Etnomigrant
 Etnopolitic
 Eurocrat
 Europa de est
 Europa fortăreață
 Evoluție stadială
 Excludere
 Excludere națională
 Excluziune economică
 Exogen
 Experiențe comunitare
 Expresie culturală
 Extensia rețelelor
 Extra-legalitate

F

Factor determinant
 Factori culturali

Factori de producție
 Factori economici
 Factori politici
 Factori structurali
 Familie extinsă
 Fertilitate
 Ficțiune legală
 Fluctuație
 Flux centripet
 Flux de informație
 Flux de refugiați
 Flux migratoriu
 Fluxuri de migrație
 Formal
 Formațiune cluster
 Forță de muncă
 Frustrare relativă
 Funcții socioeconomice
 Funcțional
 Funcționalist, funcționalism

G

Globalizare
 Gospodărie
 Grad de instituționalizare
 Grad de libertate
 Grup etnic
 Grup național
 Grupuri minoritare
 Grupuri primare
 Gulag

H

Hegemonie
 Hiperglobaliști
 Hipermobilitate
 Holocaust

I

Identitate culturală
 Identități etnice
 Identități etnolingvistice
 Identități etnonaționale

- Identități etnoreligioase
 Identități multiple
 Identități translocale
 Ideologia comunității
 Idiom
 Ierarhie
 Ieșire
 Îmbătrânirea populației
 Imigrare
 Imigrație în lanț
 Imobilitate cumulativă
 Imobilitate relativă
 Impact social
 Implicare civică
 Import
 Importului forței de muncă
 Încadrare administrativă
 Incidente civile
 Includere
 Incluziune națională
 Incluziune politică
 Încorporare
 Încredere
 Îndatoriri
 Individualism
 Industria de comunicații
 Industria de transport
 Industrie
 Industrie a migrației
 Inegalitate
 Inegalitate socială
 Informal
 Instituționalizare
 Instrumentalizare
 Instrumentar teoretic
 Integrare
 Integrare europeană
 Integrare socială
 Intelectualitate
 Interacțiune socială
 Intermediari de migrație
 Internaționalism comunist
 Interpretare
 Întoarcere
 Intoleranță
- Intrare
 Intraregional
 Ipocrizie structurală
 ipoteza diferenței
 Istorie recentă
 Itinerar de migrație
- L**
- Legături extinse
 Legături simbolice
 Legături sociale
 Legături sociale slabe
 Lege constituțională
 Legile migrației
 Legitimare
 Liberă circulație
 Libertate de decizie
 Libertate de mișcare
 Limes
 Loialități multiple
- M**
- Managementul cunoașterii
 Manifestări conflictuale
 Marginalizare
 Marginalizare economică
 Marginalizare socială
 Marginalizare socială
 Mariaj mixt
 Marxism
 Maximizarea beneficiilor
 Maximizarea profitului
 Mecanisme de migrație
 Mecanisme de ajustare
 Mecanisme de piață
 Mediator cultural
 Mediu rural
 Mediu sociopolitic
 Mediu urban
 Megalopolis
 Metamorfoză juridică
 Metamorfoză sociologică
 Migrant de retur
 Migrant economic

Migrant pentru muncă
 Migrant potențial
 Migranți iregulari
 Migranți legali
 Migrația creierelor
 Migrația elitelor
 Migrația pentru muncă
 Migrație circulatorie
 Migrație clandestină
 Migrație colonială
 Migrație contractuală
 Migrație controlată
 Migrație de înlocuire
 Migrație de întoarcere
 Migrație de masă
 Migrație de retur
 Migrație definitivă
 Migrație definitivă
 Migrație economică
 Migrație economică
 Migrație etnică
 Migrație etnică
 Migrație exploratorie
 Migrație externă
 Migrație feminină
 Migrație forțată
 Migrație ilegală
 Migrație în lanț
 Migrație incompletă
 Migrație indusă
 Migrație internă
 Migrație internațională
 Migrație iregulară
 Migrație multiplă
 Migrație nedocumentată
 Migrație ordonată
 Migrație oscilatorie
 Migrație permanentă
 Migrație politică
 Migrație proactivă
 Migrație reactivă
 Migrație rural-urban
 Migrație speculativă
 Migrație spontană
 Migrație temporară

Migrație voluntară
 Minorități
 Minorități noi
 Minorități vechi
 Mișcare de pendulare
 Mobilitate
 Mobilitate spațială
 Mobilitate transfrontalieră
 Mobilități instituționale
 Model comportamental
 Model ortodox
 Modele culturale dominante
 Modele de interpretare
 Modernizare
 Motivație de migrație
 Multiculturalism
 Multisituat
 Muncitor invitat
 Muncitor oaspete
 Muncitor sezonier
 Muncitori migranți

N

Naționalism
 Naționalitate
 Naționalitate substatală
 Națiunea cea mai favorizată
 Naționalizare
 Națiune
 Națiune fără stat
 Națiunea titulară
 Naturalizare
 Navetism
 Neexhaustiv
 Neglobalizare
 Nemigranți
 Nemigrare
 Neoclasic
 Nișă
 Normă socială
 Norme metodologice
 Noua economie a migrației

O

Occident
Opinie publică
Oportunități de migrație
Opoziție
Orașe globale
Ordine rurală
Organizație
Orient

P

Pachet de drepturi
Pattern
Patria mamă
Patrie externă
Patrie națională
Pendulator (migrație pendulatorie)
Perioada colonială
Permis de lucru
Permis de rezidență
Persecuți politic
Persoane strămutate
Piața primară
Piață secundară
Piețe de muncă duale
Piețe de muncă segmentate
Pionierii migrației
Pluriactivitate complexă
Politică de retenție
Politica frontierelor închise
Politici de dezvoltare
Politici de migrație
Politici europene
Politici liberale
Politici naționaliste
Politici sociale
Postcomunism
Post-socialism
Post-sovietic
Potențial migrator
Practică administrativă
Practici clasificatorii (clasificare)
Practici instituționale
Presiune de migrație
Prestigiu

Pretenții politice
Prevedere constituțională
Primat al autohtonilor
Privilegiere politică
Privilegiu
Problematizări
Procedură de admitere
Procedură de imigrație
Producție
Producție globală
Profil identitar
Program de migrație
Program de recrutare
Programe academice
Proiectări demografice
Protecția minorităților
Protecție socială
Proximitate
Psihologia politică
Puncte de turnură
Punere în turism
Purificare etnică

R

Rasism
Rasism cultural
Rată de migrație
Readmisie
Reciprocitate
Reciprocitate generalizată
Recrutare
Referendum
Refugiat
Refugiat politic
Regim juridic
Regim migrator
Regim normativ
Regimul pașapoartelor
Regimul străinilor
Regimul vizelor
Regiune de destinație
Reglementări legale
Regularizare
Reidentificare etnică

- Reifica
 Relații internaționale
 Relații secundare
 Relații sociale tari
 Remigrat
 Remiteri
 Repatriat
 Represiune
 Reprezentări colective
 Resocializare
 Respingere
 Responsabilitate
 Restricționa
 Rețele de prietenie
 Rețele de rudenie
 Rețele de sate
 Rețele globale
 Rețele religioase
 Rețele sociale
 Retenție
 Retur
 Reunificare familială
 Revitalizare etnică
 Revizionism teritorial
 Revoluție
 Rezidență
 Rezidență permanentă
 Rezistența la schimbare
 Riscuri
 Rit de trecere
 Ritm de mobilitate
 Rural
- S**
- Sancționat
 Sărăcie absolută
 Sate-pilon
 Scenariu de mobilitate
 Schimbare
 Schimbare socială
 Sclavagism
 Sectoare ale economiei
 Sector agricol
 Sector economic
 Sector industrial
 Sedentarizare
 Segmente ale populației
 Segmente nedominante
 Servicii financiare
 Servicii științifice
 Sezonier
 Simbolic
 Sine social
 Sistem colonial
 Sistem de migrație
 Sistem de rudenie
 Sistem educativ
 Sistem global
 Sistem totalitar
 Sisteme administrative
 Sisteme de retrocuplare pozitivă
 Societate civilă
 Societate de consum
 Societate gazdă
 Societate globală
 Societate majoritară
 Societăți complexe
 Societăți industriale
 Societăți preindustriale
 Sociologia dezvoltării
 Sociologia minorităților
 Sociologia națiunilor
 Sociologia relațiilor interetnice
 Sociologia relațiilor interrasiale
 Sociologie urbană
 Solidaritate
 Solidaritate difuză
 Solidaritate intergenerațională
 Spațialitate
 Spațiu de migrație
 Spațiu politic
 Spațiu social transnațional
 Spațiu social transstatal
 Spor natural
 Stabilitate relativă
 Stat al bunăstării
 Stat mamă
 Stat succesor
 State comuniste

Status
 Stigmatizant
 Stigmatizat
 Științe socioumane
 Stoc rezidenți
 Străin
 Stratificare
 Structură
 Structură demografică
 Structura oportunităților
 Structură socială
 Structură spațială
 Structuri globale
 Studii calitative
 Studii cantitative
 Studii etnice și de migrație
 Studiu comparativ
 Studiul minorităților
 Studiul tranziției
 Subiect
 Sub-sisteme de control
 Suport
 Suport instituțional
 Supraindustrializare
 Supranațional
 Suprareprezentat
 Suveranitate

T

Țară de destinație
 Țară democratică
 Țara mamă
 Țară sursă
 Țări de origine
 Taxonomie
 Tematică
 Temporalitate
 Tendință
 Tensiune etnică
 Tensiuni interculturale
 Teoria acțiunii raționale
 Teoria capitalului social
 Teoria ortodoxă
 Teoria sistemelor

Teorie clasică
 Teorie integratoare
 Teorie socială
 Teritorialitate
 Tipologie
 Tolerat
 Trafic
 Trafic de valiză
 Transfer de populație
 Capacitatea de transfer
 Translocalitate
 Transnaționalism
 Tranzacții interpersonale
 Tranziție
 Tratatate internaționale
 Turism comercial

U

Unificare europeană
 Unificare națională
 Unități administrative
 Universalizare
 Urbanizare

V

Val al democratizării
 Violență etnică

Z

Zonă tampon

reclama

www.polirom.ro

Redactor : XXX

Coperta : XXX

Bun de tipar : martie 2009. Apărut : 2009
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27, E-mail : office@luminatipo.com

---